

ACTA NUMISMÀTICA-16

DIRECTOR: *Leandre VILLARONGA*

CAP DE REDACCIÓ: *Miquel CRUSAFONT*

SECRETÀRIA DE REDACCIÓ: *Anna M. BALAGUER*

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMATICS

filial de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

BARCELONA, 1986

ACTA NUMISMÀTICA fou fundada l'any 1971 sota els auspicis de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona.

ADVERTIMENT

Tal com s'explica més àmpliament a l'apartat introductori de la segona part d'aquest volum, les particulars característiques dels materials aplegats al III Simposi Numismàtic de Barcelona aconsellaven d'editar-los en dues seccions, una d'aportacions diverses i l'altra que comprendrà el Corpus monetari i que requereix un treball d'elaboració. Aquest fet i diferents dificultats sorgides per a publicar separatament la primera part aconsellaren la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics d'incloure-la dins Acta Numismàtica 16. D'aquesta part se'n farà també una tirada separada. Per aquest fet hom ha suprimit excepcionalment la secció «Troballes Monetàries» i, a partir d'un determinat moment es va restringir al màxim la secció de «Recensions Bibliogràfiques». Els materials ara no inclosos seran incorporats a Acta Numismàtica 17.

COPYRIGHT: És propietat dels autors que han collaborat a l'edició de l'obra.

DIPÒSIT LEGAL: B. 23.751-1987.

IMPRIMEIX: Artgrafia. Ribot i Serra, 81, 08208 Sabadell.

ISSN: 0211-8386.

EDITA: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.

Apartat de Correus 5596, 08000 Barcelona.

REDACCIÓ: Acta Numismàtica. Escola Pia, 85, 08201 Sabadell (Barcelona).

Tel. (93) 725 20 36

Sumari

Introducció: Sebastià Datzira i Soler. (M. Crusafont)	13

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 1985. (A. M. B.)	17

Món Antic

VILLARONGA, L. <i>Imitacions gàl·liques de les dracmes de Rhode i Empòrion</i>	21
GARCÍA GARRIDO, M. - COSTA, Salvador. <i>Divisores de plata con tipología helénico-púnica</i>	53
LÓPEZ CASTRO, José Luis. <i>El inicio de la acuñación de moneda en la ciudad de Sexs</i>	65
VIDAL BARDÁN, J. M. ^a <i>Tesorillo de bronce hispano-latinos hallado en Segóbriga (Cuenca)</i>	73

Medieval

DEPEYROT, Georges. <i>Les émissions wisigothiques de Toulouse</i> (Vè. siècle)	79
CHAVES, María José y Rafael. <i>Nuevas aportaciones al Corpus de la moneda visigoda</i>	105
CHALMETA, Pedro. <i>El dirham arbaʿīnī, duḥl, qurṭubī, andalusī: su valor</i>	113
SÁENZ DÍEZ, Juan Ignacio · PELLICER I BRU, Josep. <i>Análisis de cuños de dirhems del H. 392 de Al-Andalus (1001-1002 d. C.)</i>	127
BOFARULL, Artur. <i>Una dobla del rei de Granada Mohamed I. ibn Yusuf 630-672 A. H. (1237-1273 A. D.) encunyada a Múrcia</i>	141
CRUSAFONT I SABATER, M. <i>Dos tipus inèdits del Comtat d'Empúries</i>	143
DOMINGO SELLART, F. <i>Diners barcelonins de Jaume II</i>	149

Modern i Contemporani

CRUSAFONT I SABATER, M. · ESCUDERO I BARTROLÍ, J. <i>Camprodon, Grannollers, Puigcerdà i Valls: tres tipus inèdits i una rectificació</i>	159
THIERRY, François. <i>Les réaux espagnols et les contremarques chinoises</i>	175
TURRÓ I MARTÍNEZ, Antoni. <i>Les monedes i xapes catalanes de necessitat</i> (VI)	191
TURRÓ I MARTÍNEZ, Antoni. <i>El cinquantenari del paper moneda català</i>	195

Medallística

CRUSAFONT I SABATER, M. <i>La primera reunió de medallistes: medalles catalanes 1888-1891</i>	199

Recensions bibliogràfiques

CRUSAFONT I SABATER, M. Aclariments a la rectificació del G. N. C.	219
BALAGUER, Anna M. Contesta a la rectificació de Marta Campo	219

Vària

COIN HOARDS. Vol. VII. (L. V.)	220
III CONGRESO NACIONAL DE NUMISMÁTICA. Actas. Sintra. (M. C. S.)	220
V CONGRESO NACIONAL DE NUMISMÁTICA. Sevilla. (L. V.)	221
DUPLESSY, Jean. <i>Les trésors monétaires médiévaux et modernes découverts en France</i> . (L. V.)	222
ICONOGRAFÍA NUMISMÁTICA. <i>Caesaraugusta</i> . (L. V.)	222
LA NUMISMÁTICA E IL COMPUTER. Milano. (L. Villaronga)	223
PELLICER I BRU, J. «De Mensuris et Ponderibus». (L. V.)	223
VILLARONGA, L. <i>Estadística aplicada a la Numismática</i> . (A. N.)	224

Món antic

ARROYO ILERA, R. «Análisis numismático de las excavaciones del Grau Vell». (L. V.)	224
ARROYO ILERA, R. «Fuentes Numismáticas: B. La moneda imperial romana». (L. V.)	224
ASINS VELS, S. «Análisis de las emisiones Reparatio Reipublicae de Gratianus». (L. V.)	224
BALIL, A. <i>Tesorillo de Aureos romanos hallados en Barcelona</i> . (L. V.)	225
BAR, M. «Monnaies antiques d'Espagne trouvées en Belgique». (L. V.)	225
BARCELÓ, P. A. «Un hallazgo de monedas romanas en Acci (Guadix)». (L. V.)	225
BASTIEN, P. <i>Le monnayage de l'atelier de Lyon. De la mort de Constantin à la mort de Julien (337-363)</i> . (L. Villaronga)	225
BELTRÁN MARTÍNEZ, A. <i>La moneda romana. III. El Imperio</i> . (G. Carrasco)	226

BROOKS E. L. and BASTIEN, P. C. V. <i>Roman coins in the Princeton University Library, I, Republic to Commodus</i> . (L. Villaronga) . . .	227
CRAWFORD, M. H. <i>Coinage and Money under the Roman Republic</i> . (L. Villaronga)	228
LECHUGA GALINDO, M. «Las monedas halladas en Begastri». (L. V.) . . .	231
MARTÍNEZ GARCÍA, J. M. y CAMP GARCÍA, C. «Hallazgos monetarios en La Plana de Utiel (Valencia)». (L. V.)	231
MILDENBERG, L. and HUNTER, S. <i>The Arthur S. Dewing Collection of greek coins</i> . (L. Villaronga)	231
RIPOLLÉS, P. P. «Hallazgos numismáticos». (L. V.)	232
RIPOLLÉS, P. P. «Los divisores hispano-cartagineses con reverso casco». (L. V.)	232
RIPOLLÉS, P. P. «Fuentes Numismáticas: A. La moneda ibérica e hispano-romana». (L. V.)	232
VIDAL BARDÁN, J. M. ^a «Las cecas ibéricas de la Celtiberia y su posible localización geográfica». (L. V.)	233

Medieval

ALTURÓ I PERUCHO, J. <i>L'Arxiu Antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (aproximació històrico-lingüística)</i> . (A. M. B.) . . .	233
CASTELLACCIO, A. - SOLLAI, M. <i>Monete e monetazione giudicale: la scoperta del DENARI D'ARBOREA</i> . (M. Crusafont)	233
COSTA MAGRO, F. A. <i>Céitis</i> . (M. Crusafont)	234
GRIERSON, P. i BLACKBURN, M. <i>Medieval European Coinage. I. The Early Middle Ages (5th-10th centuries)</i> . (Anna M. Balaguer)	234
HENNEQUIN, Gilles. <i>Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque Nationale. Asie Pré-Mongole, Les Salgüps et leurs successeurs</i> . (J. P. i B.)	235
LLORENS, M. ^a del C. «Hallazgo de monedas en Monforte (Alacant)». (L. V.)	236
SAÉNZ-DÍEZ, J. I. «Hallazgos hispanoárabes en el Museo de Albacete». (L. V.)	236

Modern i Contemporani

BALAGUER, A. M. «Cuño múltiple de un falsificador de moneda del siglo XVIII, hallado en el Pallars». (L. V.)	236
GIL FARRÉS, O. «Los españoles en las Indias Occidentales. Exploraciones, tesoros, monedas». (L. V.)	236

III SIMPOSI NUMISMÀTIC DE BARCELONA: Història monetària de la Guerra dels Segadors (I PART) [237].5

<i>Notícia del III Simposi Numismàtic de Barcelona (M. C. S.) . . .</i>	[239].7
CRUSAFONT I SABATER, M. <i>Les emissions monetàries. Estat de la qüestió</i>	[247].15
BALLADA I SERRA, J. <i>Fons bibliogràfics sobre la moneda de la Guerra de Separació (1640-1652) al Gabinet Numismàtic de Catalunya</i>	[253].21
MATEU Y LLOPIS, F. <i>Del Comitatus Barchinone al Principatus Cataloniae</i>	[263].31
VITAL, Nestor Fatia. <i>A Guerra dos Segadors Catalães e a restauração da independencia de Portugal. Historia e Numismática</i>	[279].47
PELLICER I BRU, Josep. <i>Nou intent d'apropament a la metrologia de la Guerra de Separació (1640-1659)</i>	[291].59
VILLARONGA, L. <i>Estimació del volum de les emissions de rals de cinc en el cas de Cervera, Argentona i Mataró</i>	[319].87
GARCÍA GARRIDO, M.-VILLARONGA, L. <i>Estimació del volum de l'emissió de cinc rals a les seques de Barcelona i Girona</i>	[327].95
DHENIN, Michel. <i>La Guerre des Segadors et la numismatique française/études et collections</i>	[335].103
BALAGUER, Anna M. <i>Un altre tipus inèdit de diner a Cervera de la Guerra dels Segadors</i>	[359].127
LLOBET I PORTELLA, J. M. <i>L'expedient de l'autorització d'encunyació de moneda a Cervera durant la Guerra dels Segadors</i>	[367].135
VEGUÉ, Pere - PELLICER, J. <i>Universitas Ville Fige</i>	[375].143
DATZIRA I SOLER, Sebastià. <i>Les encunyacions a Manresa durant la Guerra de Separació - fons documentals</i>	[379].147
PLANES I ALBETS, Ramon. <i>L'encunyació de moneda a Solsona durant la Guerra de Separació (1640-1652)</i>	[385].153
COMAS, Rafael. <i>L'emissió de Sisens a Terrassa a la Guerra dels Segadors</i>	[393].161
VILLARONGA, L. <i>Monedes de la Guerra dels Segadors a l'Arxiu Villaronga</i>	[403].171
BORRÀS I COSTA, R. <i>Medalles i guitons de la Guerra de Separació i de la Pau dels Pirineus</i>	[415].183

Introducció: Sebastià Datzira i Soler

M. CRUSAFONT I SABATER

Amb el present volum ACTA aconpleix setze anys i arriba a la seva vuitena edició des de que la publicació fou cedida generosament per la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic a la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics. ACTA és el resultat de l'esforç abnegat i desinteressat d'un grup de persones que mantenen així en peu, en el concert internacional, una publicació especialitzada que no desdiu pas el nivell de les editades per països dotats de molts més mitjans humans i econòmics. ACTA és, com tantes altres coses, el resultat d'un esforç continuat menat amb l'objectiu de servir la tasca estudiosa i contribuir alhora a la reconstrucció del nostre país.

Just és, doncs, que rememorem, en la trista i inesperada ocasió de la seva partença, un dels homes que han contribuït a fer ACTA possible. Ens referim a Sebastià Datzira i Soler.

Sebastià Datzira va néixer a Manresa el 29 d'agost del 1933 i morí a la seva mateixa ciutat el passat 6 d'abril de 1986. Pèrit Industrial, estudis que feu a Terrassa, dedicà tota la vida a la seva professió, per bé que, malauradament, aquest exercici professional li exigí en uns llargs darrers anys una atenció abassegadora.

Mancat sempre de temps, Sebastià Datzira trobava però sempre el moment per a col·laborar en les tasques de les entitats estudioses de les que formava part. Membre de Junta de la Secció Numismàtica del Cercle, el trobem fent ja una aportació al primer volum d'ACTA en aquell llunyà 1971. Ell coreava la numismàtica des de molt jove, iniciant als vint-i-cinc anys la seva col·lecció.

Tampoc mancà el seu suport a la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics de la que fou membre fundador. Participà activament als Simposis de Barcelona, organitzats per aquesta entitat, essent coordinador en el tercer i l'any 1983 s'incorporà a la Junta de Govern de la S.C.E.N. Havent contribuït positivament a la incorporació a la S.C.E.N. d'ACTA, hi col·

laborà reiteradament des del 1979 fins al volum que ara encapçalem. Igualment col·laborà a les Trobades d'Estudis Numismàtics que organitzà la *Asociación Numismática Española* també amb el suport de la S.C.E.N., ocupant-se de la coordinació de la II Trobada, dedicada a les troballes monetàries (1983) i que tingué un gran èxit de participació.

Dotat d'una inexhaurible curiositat intel·lectual i plè de tenacitat, Sebastià Datzira dirigia les seves recerques numismàtiques a tots els camps, alhora que s'anava dotant d'una rica biblioteca històrica. Als darrers temps havia concretat la seva illussió per a intensificar la seva dedicació a l'estudi: malgrat la seva manca de temps inicià la carrera d'Història a la Universitat de Barcelona, estudis que cursava amb tot el rigor.

I aquesta era una de les característiques més marcades del nostre amic. La biblioteca de la S.C.E.N., de la qual es responsabilitzà en incorporar-se a la Junta la deixà en un ordre perfecte. Els seus articles eren sempre els més pulcres, les fotografies invariablement de qualitat, les làmines ben presentades i el text net i sens una falta. Aquest seu desig de perfecció, que tant el feia obligar, era doblement admirable quant hom sabia les enormes dificultats enmig de les quals havia de realitzar els seus treballs.

Malgrat els entrebancs que hem apuntat, Sebastià Datzira, deixà una obra numismàtica considerable,¹ en la qual abunden els estudis relacionats amb la seva comarca del Bages. Participà també activament en el batec intel·lectual de la seva ciutat, essent un dels animadors del Centre d'Estudis del Bages. Amb el seu tarannà cordial i franc es feu nombrosíssims amics a la seva ciutat on era una figura apreciada i respectada. Sebastià Datzira era, a més, una persona complidora, un home de paraula, un excel·lent exemple, en resum, de les millors qualitats que dona aquesta terra. Era també, no cal dir-ho, un enamorat del seu país.

Amb la seva mort, ocorreguda quan es trobava amb la Llicenciatura d'Història a punt d'acabar i plè d'illusions de futur, hem perdut un amic, un puntal segur de la S.C.E.N. i un investigador rigorós i plè de coneixements.

1. La seva bibliografia publicada és la següent:

- «Medalles commemoratives de numismàtics il·lustres editades pel C.F.N. de Barcelona». *Acta Numismàtica* 1. Barcelona 1971, pp. 199-208.
- «Noves aportacions al "Catàleg dels croats de Barcelona 1285-1706". VII». *Acta Numismàtica* IX. Barcelona 1979, pp. 191-194.
- «Trobada de Santa Perpètua de Mogoda». *Acta Numismàtica* X. Barcelona 1980, pp. 213-214.
- «La moneda ibèrica i hispano-romana del Museu Comarcal de Manresa». *II Simposi Numismàtic de Barcelona*. Barcelona, 1980, pp. 183-198.
- «Addenda a la trobada de Sta. Perpètua de Mogoda (AN-1)». *Acta Numismàtica* 11. Barcelona 1981, pp. 261-262.
- «Trobada de Castellbell i Vilar». *Acta Numismàtica* 11. Barcelona 1981, pp. 282-290.
- «Medalles de la sèrie Compendi del Numerari Hispànic editades pel Cercle Filatètic i Numismàtic de Barcelona». *Acta Numismàtica* 12. Barcelona 1982, pp. 239-254.
- «La moneda de la República Romana. del Museu Comarcal de Manresa». *Acta Numismàtica* 13. Barcelona 1983, pp. 105-108.
- «Una aportació al Corpus del Florí d'Or d'Aragó». *Gaceta Numismàtica* 72. Barcelona 1983, pp. 59-60.

- «Troballa a la Plaça Major de Manresa (Bages)». *Gaceta Numismàtica* 74. Barcelona 1984, pp. 251-252.
- «El monetari del Museu del Patronat de la Vall de Lord a Sant Llorenç de Morunys». *Acta Numismàtica* 14. Barcelona 1984, pp. 227-236.
- «Aproximació a un intent d'estudi de la circulació monetària al Bages. Generalitats». *Dovella*, revista d'Història i Art del Bages, any IV núm. 13. Manresa 1984, pp. 19-26.
- «Troballa del Berguedà». *Acta Numismàtica* 15. Barcelona 1985, pp. 278-286.
- «Troballes monetàries a Sant Serni del Grau». *Cardener* 3. 1986, pp. 81-84.
- «Les encunyacions de Manresa durant la Guerra de Separació. Fons documentals». III Simposi Numismàtic de Barcelona. I part inclosa dins *Acta Numismàtica* 16. Barcelona 1986, pp. [379].147.

Resta, a més, inèdit un treball realitzat en col·laboració amb Antoni Turró titulat *Les emissions de paper moneda local a la comarca de Bages durant la guerra 1936-1939*, que els autors presentaren al Premi d'Investigació Oms i de Prat convocat per la Caixa d'Estalvis de Manresa. Els autors obtingueren un àccesi, però el treball no fou publicat. Actualment la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics està estudiant la forma de que pugui ésser publicat.

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 1985

Aquest any, 1985, han estat nombroses i plenes de contingut les activitats acadèmiques i socials de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.

SESSIONS CIENTIFIQUES DE L'ANY 1985

El dia 22 de març la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics amb la Societat Catalana d'Estudis Clàssics, ambdues filials de l'IEC, i l'Instituto Italiano di Cultura, organitzaren una sessió científica a càrrec del Dr. Ermanno A. Arslan, director de la Civiche Raccolte Numismatiche di Milano. El conferenciant versà sobre:

Numismatica Alto Medievale: Longobardi e Gothi

El dia 3 de maig, la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics amb la col·laboració del Instituto Italiano di Cultura, convidà al Dr. Aldo Prosdocimi, catedràtic de lingüística de la Universitat de Pàdua, per a donar una conferència sobre:

La moneta de la Roma Arcaica in margine al recente libro di E. Peruzzi

El dia 18 de desembre, se celebrà una sessió informativa per a tractar de diferents temes, entre ells del III Congrés Nacional de Numismàtica de Portugal, celebrat a Sintra el mes de novembre i en el qual la nostra Societat figurava en el comitè d'honor.

ORGANITZACIÓ D'EXPOSICIONS DE MONEDES

El dia 23 d'abril la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, en col·laboració amb el Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona, organitzà una exposició a les sales del Palau Centelles de la Generalitat de Catalunya.

L'exposició formava part de la sèrie d'actes promoguts per la Generalitat de Catalunya per a celebrar la festa de Sant Jordi.

L'exposició numismàtica presentava els següents aspectes de la moneda catalana:

1. El croat i la seva expansió. La vitrina era dedicada a aquest valor monetari de plata català amb motiu de commemorar-se aquest any el 700 aniversari de la seva creació per Pere el Gran.
2. Les emissions monetàries de la Guerra dels Segadors, incloent nombroses peces batudes a diferents ciutats i viles de Catalunya i també un mapa assenyalant totes les localitats que encunyaren moneda en aquell moment.
3. Exposició de proves d'impremta de diferents dissenys de bitllets de banc de la Generalitat de Catalunya 1936-1939.

Inaugurà la mostra el molt Honoràble President de la Generalitat, Sr. Jordi Pujol, en presència d'altres autoritats. Tots ells mostraren gran interès per aquest important document de la nostra història.

Per part de la nostra Societat els encarregats de realitzar l'exposició foren els Srs.: Antoni Turró, Miquel Crusafont i Sabater i Anna M. Balaguer.

Cal assenyalar també que en la 53 Fira Internacional de Mostres de Barcelona (3-9 de juny), fou organitzada una àmplia exposició de moneda catalana, amb el títol «Catalunya Moneda i Història», realitzada pels membres de la nostra Societat, Miquel Crusafont i Anna M. Balaguer. L'entitat organitzadora de l'exposició tingué l'amabilitat de remetre a la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics una entrada-obsequi per a accedir al recinte de la Fira i una invitació per a visitar l'exposició, per a cada membre de la nostra Societat. Aquestes foren trameses per la nostra entitat a cadascun d'ells amb data 24 de maig.

PUBLICACIONS. ACTA NUMISMATICA

A finals d'any aparegué el volum 15 de la nostra publicació anual *Acta Numismàtica*, corresponent a l'any en curs, 1985. El volum conté 312 pàgines amb il·lustracions. La introducció del present volum fou a càrrec del Dr. A. M. Mundó, membre de l'IEC.

JUNTA GENERAL DE LA SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMATICS

El dia 25 de juny la SCEN celebrà Junta General Ordinària, amb el següent ordre del dia: Lectura de l'acta de la Junta 1984, que fou aprovada. Lectura i aprovació de la Memòria de les activitats de la Societat, durant l'any 1984, la qual serà publicada a *Acta Numismàtica*. Aprovació, presentació i aprovació dels comptes de l'any. Elecció de la Junta de Govern. La qual era constituïda per: L. Villaronga, president; J. Pellicer, vicepresident;

A. M. Balaguer, secretària; M. Crusafont, comptador; A. Turró, tresorer i S. Datzira, vocal-bibliotecari. Enguany foren elegits pel càrrec de vice-president, el Sr. M. Crusafont, i pel de comptador el Sr. J. Pellicer. La resta dels càrrecs restaren invariants.

Admissió de nous socis. Foren elegits els Srs: Dr. E. Arslan, Dra. Almudena Domínguez, Sr. J. Vila Cases, i Sr. J. Benages.

Finalment s'informa de les properes activitats i de la publicació Acta Numismàtica, per a passar finalment al torn de prec i preguntes.

III SIMPOSI NUMISMÀTIC DE BARCELONA

Enguany la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics ha organitzat el *III Symposium Numismàtic de Barcelona*, dedicat a l'estudi de la Història Monetària de la Guerra dels Segadors.

L'objectiu era reunir el major nombre possible de documentació escrita i numismàtica d'aquest moment de la nostra història en el qual 34 localitats de tot Catalunya bateran moneda. La gran diversitat de ciutats i viles que encunyaren fa que la recerca sistemàtica a tants arxius locals sigui més una tasca d'àmplia col·laboració que no d'un equip reduït d'investigadors. Per tot això semblà escaient de demanar la col·laboració de tots els arxius locals a fer la seva aportació tot ressenyant l'existència i contingut de la documentació monetària conservada.

Per altra banda, es fotografiaren i prengueren les dades corresponents, a pes, lectures, tipus, etc., de tots els exemplars de monedes de plata i moltes de coure, existents a les principals col·leccions públiques del país i de l'estranger, amb mires a la formació d'un *Corpus*.

Les aportacions de materials numismàtics de col·leccions privades han estat també molt important.

El *III Symposium Numismàtic de Barcelona* fou presidit pel Dr. Leandre Villaronga i s'ocupà de la direcció el Sr. Miquel Crusafont i Sabater. Actuaren com a coordinadors els Srs.: J. M. Llobet i Portella; Sebastià Datzira; Josep Pellicer; Manuel García Garrido i A. M. Balaguer.

El Simposi fou inaugurat amb una conferència del Dr. Ricard García Cárcel, de la Universitat Autònoma de Barcelona, que versà sobre el marc històric de la Guerra dels Segadors (dia 4 de març).

El dia 5 s'iniciaren les sessions de treball amb una introducció del director del Simposi, M. Crusafont, el qual parlà de: «La moneda de la Guerra dels Segadors: un estat de la qüestió.» Tot seguit es passà a la lectura i presentació de les comunicacions que es contenen com a secció d'aquest volum d'A. N. S'ha realitzat, també un tiratge a part de un volum que conté totes les aportacions al tema de la Guerra dels Segadors del *III Symposium Numismàtic de Barcelona* i que serà distribuït entre els participants i inscrits.

Aquesta publicació representa un primer avenç de les consecucions del *Symposium*. Seguirà la publicació del *Corpus* de les monedes de la Guerra dels Segadors amb un estudi sobre aquestes amonedacions a càrrec de M. Crusafont i Sabater i d'Anna M. Balaguer.

El *III Symposium Numismàtic de Barcelona* comptà, també, amb una secció de tema lliure. Fou coordinada per M. García Garrido i foren pre-

sentades diverses aportacions. Com fou ja prèviament establert totes elles foren publicades a *Gaceta Numismática* o a *Acta Numismática*. Aquestes foren les següents:

Asins Vells, S. «Análisis de las emisiones Reparatio Reipublica de Gratianus (Numario del Ayuntamiento de Valencia)» *Gaceta Numismática*, 78, 1985, pp. 49-62.

Castañó, D. E., «Sobre una moneda inédita de Felipe III» *Gaceta Numismática* 78, pp. 11-14.

Falcó Fuertes, V., «Reino de Valencia: Atribución de un dinero inédito valenciano al reinado de Felipe I de Valencia, II de España (1556-1598)» *Gaceta Numismática*, 77, pp. 51-56.

Martínez García, J. M. i Camps García, C. «Hallazgos monetarios en la Plana de Utiel» *Gaceta Numismática*, 78, 1985, pp. 33-48.

Medrano Marques, M. M. «Sobre los pretendidos denarios de Cesar Augusta», *Acta Numismática*, 15, 1985, 117-138.

Pellicer i Bru, J. i García Garrido, M. «Dos tesseras de hospitalidad celtibéricas en plata», *Gaceta Numismática*, 77, 1985, pp. 45-50.

Saenz Diez, J. I. i Vidal Bardán, J. M. «Hallazgos hispano-árabes en el Museo de Albacete», *Gaceta Numismática*, 80, 1986, pp. 35-43, i *Gaceta Numismática*, 82, 1986, pp. 57-62.

CONFERENCIES DEL DR. MICHEL DHENIN SOBRE LA MONEDA DE LA GUERRA DELS SEGADORS

Coincidint amb la celebració del *III Symposium Numismàtic de Barcelona* en el qual es tractava de la Moneda de la Guerra dels Segadors, fou convidat el Dr. M. Dhenin, conservador del *Gabinet des Medailles de la Bibliothèque Nationale de Paris*, per a parlar dels aspectes monetaris de la Guerra relacionats amb França. Així el Dr. M. Dhenin pronuncià dues conferències amb els títols i temàtiques següents:

Presenation des collections françaises de monnaies de la «Guerra dels Segadors»

Histoire de la recherche française sur «la Guerra dels Segadors»

Aquest programa de conferències pogué dur-se a terme mercès al suport de la CIRIT.

PRESENCIA A CONGRESSOS DURANT L'ANY 1985

Els dies 20-23 de novembre se celebrà a Sintra el *III Congrès Nacional de Numismàtica de Portugal*, organitzat pel *Clube Numismatico de Portugal*. La *Societat Catalana d'Estudis Numismàtics* figurà en el comitè d'honor d'aquest Congrès i delegà la seva representació al Sr. Miquel Crusafont, vice-president.

Altres membres de nostra Societat assistiren i presentaren comunicacions al Congrès: Dr. L. Villaronga (que remeté la seva aportació); J. Pellicer, M. Crusafont i A. M. Balaguer.

A. M. B.

Imitacions gàl·liques de les dracmes de Rhode i Empòrion

L. VILLARONGA

SUMARI:

Introducció
Catàleg
Tresors
Metrologia
Models
Influències
Ordenació i cronologia
Ruta de les imitacions
Motiu de l'encunyació de les imitacions

INTRODUCCIÓ

El nostre treball ha estat estimulat pel de Hiernard,¹ en el qual descriu les tres rutes tradicionals del trànsit de l'estany pel país gàl·lic:

1er. Eix Sena-Saona-Roine passant per Vix.

2n. Eix Garona-Portal de Naurosa-Narbona.

3r. Ruta de la Loira, pujant el riu més enllà d'Orleans i de Gien fins a prendre la primera ruta cap a Autun.

En el seu estudi arriba a traçar una nova ruta de l'estany, i a falta d'altres testimoniatges els materialitza amb el desplaçament dels homes, amb llurs béns mobles, les monedes.

1. J. HIERNARD, Corbilo et la route de l'étain, *Bulletin de la Société d'Antiquaires de l'Ouest et des Musées de Poitiers*, 3r. trimestre de 1982, série 4, tom XVI, 497-578, VI planes.

Estableix la ruta amb la troballa de monedes d'imitació de les dracmes de Rhode i Empòrion, trobades en llocs llunyans, que pogueren ésser perdudes pels homes que feien el tràfic de l'estany. Els seus resultats els podem veure en el seu mapa 9, reproduït aquí a la figura 1.

Fins ara solament s'havia vist una influència estilística entre els models de Rhode i Empòrion i llurs imitacions gàl·liques, però ara les coses han canviat, especialment amb els treballs d'Allen,² D. Nash,³ S. Scheers⁴ i el nostre mateix sobre les monedes del tresor de Bridiers.⁵

En aquest tresor hi havia reunides monedes de plata d'una tipologia presa de les dracmes d'Empòrion, de la dracma pesada de Marsella i de les monedes de Filip de Macedònia.

La troballa d'aquestes monedes marca una xarxa d'interessos financers, els quals passen per la regió de Narbona, la de l'*oppidum* de Montlaurés, on les relacions amb els ibers són testimoniades fins als segles II i I ab. J. C. pels abundants grafitis ibèrics sobre ceràmica i les monedes amb llegendes ibèriques.

Segons Hiernard, la ruta traçada per la troballa de les imitacions de Rhode i Empòrion seria la mateixa de la ruta de l'estany conduït cap a Narbona. En preguntar-se per on passava exactament aquesta ruta, Hiernard respon: «partout et nulle part, serai un réseau de chemins entre Garone et le Massif Central, un axe sud-est-nord-ouest...»

Aquí es presenta el primer problema al nostre estudi, és a dir, saber la ruta després de Narbona cap on es dirigia, si seguia cap a Marsella o bé es dirigia cap a Empòrion.

El segon problema és el motiu de l'encunyació d'aquestes imitacions. Nosaltres creiem que era el reclutament de mercenaris pels exèrcits en lluita al Mediterrani, el dels grecs i el dels cartaginesos, i no motivada pel transport de l'estany, malgrat que hi podia haver una coincidència entre ambdues rutes.

CATALEG

Taula de classificació

Imitacions de Rhode:

- R.I — Directa, llegenda d'imitació.
- R.II — Estil bàrbar, sense llegenda.
- R.III — Sistema metrològic de 4.24 g.
- R.IV — Revers de roda.
- R.V — Revers de quatre arcs.
- R.VI — Imitacions més allunyades, no incloses en aquest treball.

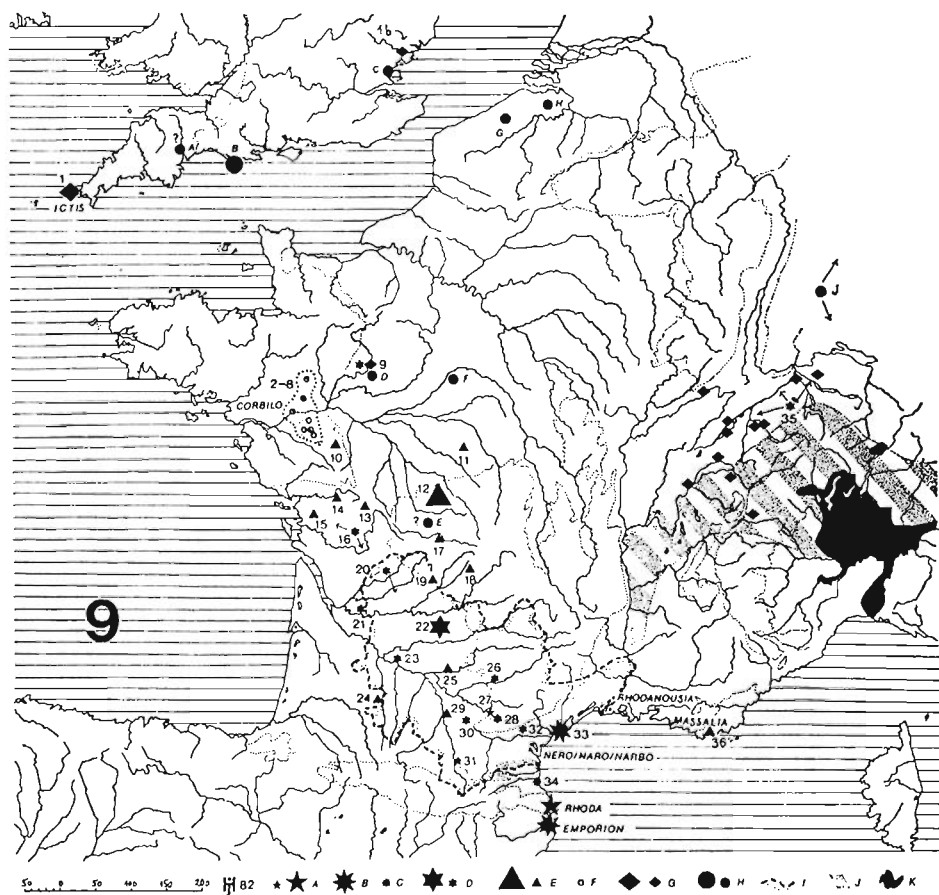
2. D. F. ALLEN, edited by N. NASH, *The coins of the ancient Celts*, Edimburg 1980.

3. D. NASH, *Settlement and Coinage in Central Gaul c. 200-50 B.C.*, BAR, Oxford 1978.

4. S. SCHEERS, Une drachme BN 4549-4550 trouvée à Carquéiranne (Fr. Var): quelques réflexions sur la datation des drachmes du trésor de Bridiers, «*Studia Paulo Naster Oblata*», I, Lovaina 1982, 331-340.

5. L. VILLARONGA, Las monedas del tesoro de Bridiers, «*Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, Valladolid, L, 1984, 220-226.

FIGURA 1

CARTE 9. — Monnaies celtiques précoces (à l'exception des imitations de statères de Philippe II) et monnaies celtiques lointaines sur la route de l'étain.

A: monnaies de Rhoda/Rosas; B: trésor de monnaies d'Emporion/Ampurias; C: monnaies isolées de Emporion/Ampurias; D: monnaies «à la croix» de la série ancienne; E: monnaies du type de Bridiers et assimilées; F: monnaies d'or du type BN 6722; G: imitations de drachmes de Marseille frappées en Italie du Nord; H: monnaies celtiques d'Europe Centrale et danubienne en argent; I: limites de l'aire de circulation des monnaies «à la croix»; J: zone où circulent des monnaies celtiques utilisant l'alphabet lépontique; K: aire de circulation des drachmes imitées de Marseille.

Imitacions d'Empòrion:

- E.I — Directes, defectes a la llegenda.
- E.II — Sense llegenda.
- E.III — Pseudo-llegenda de Filip.
- E.IV — Sistema metrologic de 4.24 g.
- E.V — Amb dofins.

Altres imitacions:

- A — Cavall alat.
- C — Centaure.
- L — Lleó.
- B — Biga.
- T — Imitacions de Tàrent.

REFERENCIES BIBLIOGRAFQUES

- B N. E. MURET ET M. A. CHABOUILLET, *Catalogue des monnaies gauloises de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1889. El Dr. P. P. Ripollès ens n'ha fornït les fotografies.
- Carquéiranne. S. SCHEERS. Una drachme B. N. 4549-4550 trouvée à Carquéiranne (Fr., Var): quelques reflexions sur la datation des drachmes du trésor de Bridiers, *Studia Paulo Naster Oblata, I*, Numismatica Antiqua, Lovaina 1982, 331-340.
- Guadan. A. M. DE GUADAN. *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, Barcelona 1955-58, (1968-70).
- Guéret. D. NASH, S. SCHEERS, *Les monnaies gauloises conservées au Musée de Guéret*, «Société de Sciences Naturelles et Archéologiques de la Creuse», Guéret 1981, 1-18.
- Hunterian. G. MACDONALD. *Catalogue of the Greek coins in the Hunterian Collection*, Glasgow 1899-1905.
- M.A.N. J. M.^a DE NAVASCUES. *Las monedas hispánicas del Museo Arqueológico Nacional de Madrid*, I. Barcelona 1969.
- Nash. D. NASH. *Settlement and coinage in Central Gaule c. 200-50 B. C.*, BAR, Supplementary Series, 39, (I), (II), Oxford 1978.
- Péronne. S. SCHEERS. *Les monnaies gauloises de la Collection A. Danincourt à Péronne*, Bruxelles 1975.
- Savès. G. SAVÈS. *Les monnaies gauloises «à la croix»*, Tolosa 1976.
- SNG Danish. G. K. JENKINS. *SYLLOGE NUMMORUM GRAECORUM. COLLECTION DANISH National Museum*, Part 43, Spain-Gaul, Copenhagen 1979.
- Vives. A. VIVES. *La Moneda Hispànica*, Madrid 1926.
- Zürich. K. CASTELIN. *Keltische Münzen. Katalog der Sammlung der Schweizerische Landesmuseums Zürich*, Band I, Zurich.

REFERÈNCIES A CATALEGS DE VENDES

ANE. Asociación Numismática Española, Barcelona.
 ASIN. Asociación Ibérica de Numismática, Madrid.
 Bourgey. E. Bourgey, París.
 Calicó. F. i X. Calicó, Barcelona.
 Münzen und Medaillen. Basilea.

IMITACIONS DE RHODE

R.I — Imitacions directes

A/ Cap de dona a esquerra. Llegenda d'imitació.

R/ Rosa vista per dessota.

- La Haia 10.896, Guadan 59, 5.10
 - Fitzwilliam, Guadan 56, 4.89
 - B M, Guadan 58
 - MAN 47, Guadan 63, Vives I-11, 4.20
 - B M, Vives I-12
 - B N 8, Luynes, Guadan 64, 4.53
 - B N 2318, Savès 480, 5.17, figura 1
 - B N 2320, Savès 479, 4.97, figura 2
 - SNG Danish 635, Guadan 57, 4.52
 - BN 2319, Savès 478, 4.70, figura 3
 - Asin III-1983, 78, 4.78
 - Ashmolean 575, Guadan 55, 5.12
 - Ashmolean 576, Guadan 54, 5.20
 - B N 2322, 4.57, figura 4

R.II — Estil bàrbar, sense llegenda

A/ Cap de dona d'estil bàrbar, sense llegenda.

R/ Rosa vista per dessota, amb bràctees i sèpals.

a) Primeres imitacions

Col. particular, Savès 485, 4.33
 B N 2330, Savès, 484, 4.86, figura 5
 Musée Perigueux, Savès 491
 B N 7, Luynes, 4.90, figura 6
 B N 2321, 4.88, figura 7

b) Cap ben dibuixat d'estil bàrbar

[	Musée Puig, figura 8
[	Wien, Guadan 75, 4.76
[	Reinhart, Guadan 77, 4.74
[	Reinhart, Guadan 78, 4.72
[	Almirall, Guadan 53, Savès 487, 4.93
[	Wien, Guadan 72, 4.41
[	Lisboa, Guadan 76, 4.75
[	B N 2325, Savès 486, 4.87
[	B M, Vives I-13
[	Musée Puig
[	B N 2324, 4.77
[	B N 2326, 4.55

c) Pentinat de línies

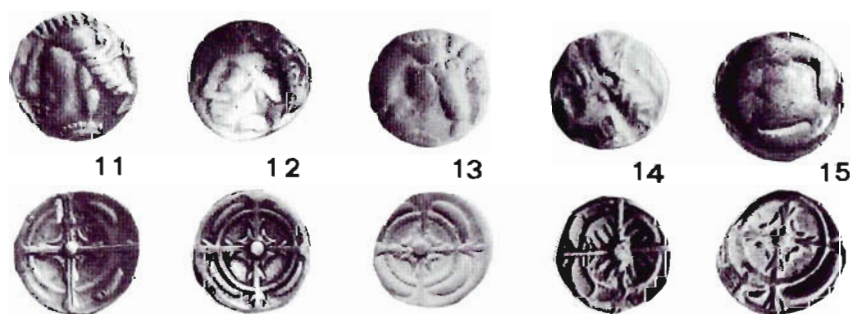
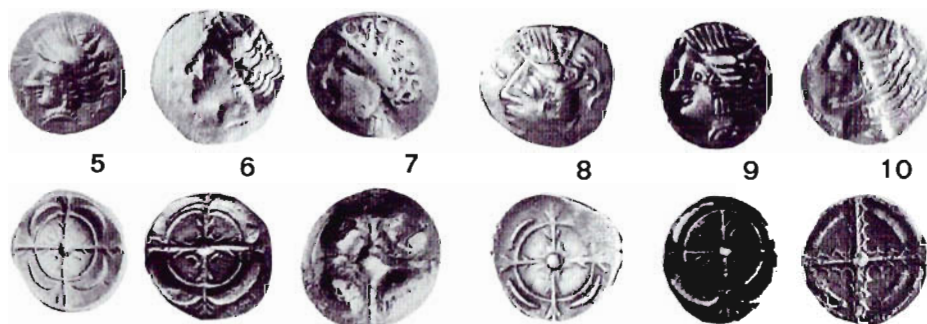
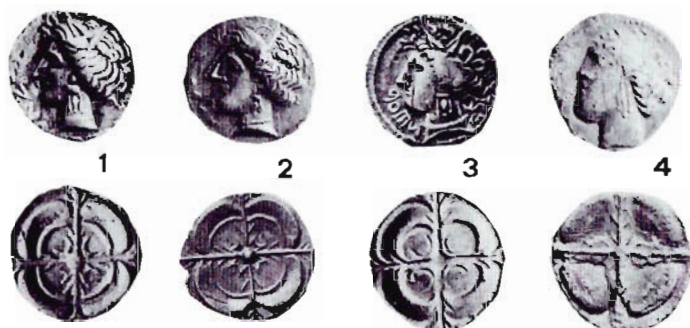
	Zürich 118, 4.19
	Zürich 63, 4.82, figura 9
[	B N 2331, Savès 482, 4.83
[	B N 2333, 4.88, figura 10
[	Cayla de Malhac, 4.70
	SNG Danish 636, Guadan 80, 4.93
	Savès 481, 3.02

R.III — Sistema metrològic de 4.24 g.

A/ Cap de dona d'estil bàrbar.

R/ Rosa vista per dessota.

[	Guadan 81
[	B N 2323, 4.94, figura 11
[	Savès 488, 3.93
[	Péronne 41, 4.47
	B N 10, Luynes, Guadan 79, 4.45
	Almirall, 4.41
	Musée Puig, figura 12
	Savès 387
[	Villaronga, Savès 489, Guadan 83, 4.19
[	Riera, 3.85
[	Musée Puig
[	Almirall, 4.06
[	B N 2339, 4.06
[	B N 2336, 4.26, figura 13
[	B N 2329, 4.24
[	B N 2328, 4.28
[	Baucis, 4.10
	B N 2334, 4.34, figura 14
	B N 2335, 4.38
	Savès 483, 4.23

R. I: 1 BN 2318, 2 BN 2320, 3 BN 2319, 4 BN 2322. R. II: 5 BN 2330, 6 BN 7, 7 BN 2321, 8 Musée Puig, 9 Zurich 63, 10 BN 2333. R. III: 11 BN 2323, 12 Musée Puig, 13 BN 2336, 14 BN 2334, 15 BN 2332.

Anvers sense figura

Zürich 64, 33.68
 B N 2332, 3.92, figura 15
 B N 2340, 4.14
 ANE juny 1968, 61
 ANE febrer 1969, 38
 ANE 1969, 72
 ANE juny 1970, 47
 Calicó, novembre 1978, 674, 3.77
 Tizon, 3.965
 Lizana
 Andorra
 Péronne 42, 3.80
 Musée Puig

R.IV — Revers de roda

A/ Cap de dona d'estil bàrbar.

R/ Roda amb els dos diàmetres perpendiculars, encreuant-se en un punt globular.

B N 2346, Savès 499, 4.75, figura 16
 B N 2347, 4.73
 Péronne 43, 5.03, figura 17
 B M, Savès 500/3
 Musée de Toulouse, Savès 500/1, 4.22
 Musée Puig, Savès 500/2, 4.30, figura 18
 Almirall, Guadan 109, 4.89

R.V — Revers de quatre arcs

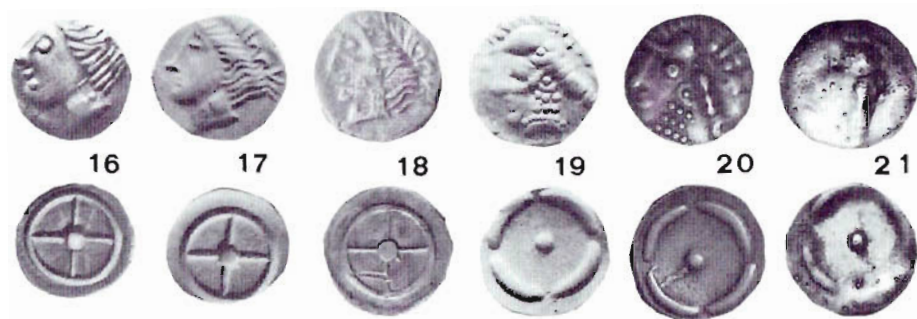
A/ Cap de dona a l'esquerra, d'estil bàrbar.

R/ Punt globular al centre, voltat per quatre arcs.

Ant. Nat. Saint Germain 281221, Uzech les Aules
 Ant. Nat. Saint Germain 28222, Uzech les Aules
 Ant. Nat. Saint Germain 28223, Uzech les Aules
 Musée de Cahors, Savès 494, Uzech les Aules
 Musée de Cahors, Savès 495, Uzech les Aules
 Péronne 44, 4.75, figura 19
 Savès, Uzech les Aules, 4.68
 Musée Puig
 Almirall, Savès 493, 4.61, figura 20
 Baucis, Savès 496, 4.60

Anversos indeterminats:

B N 3020, Savès 497
 Péronne 45, 4.57
 Musée Puig, figura 21
 Guadan 117, Savès 498, 4.65

R. IV: 16 BN 2346, 17 Péronne 43, 18 Musée Puig. R. V: 19 Péronne 44, 20 Almirall, 21 Musée Puig. R. VI: 22 BN 2337, 23 BN 2327, 24 Musée Puig. E. I: 25 BN 41, 26 BN 2298, 27 Musée Puig. E. II: 28 BN 2285, 29 BN 2288, 30 Münsen undse Medaille.

R.IV — Segueixen altres imitacions de pes elevat allunyades del model, Tipus Savès 502 a 507, figures 22, 23 i 24.

IMITACIONS D'EMPORION

En el nostre primer grup classifiquem les imitacions directes de les dracmes emporitanes, de cavall dempeus. Guadan, en estudiar aquestes dracmes les classificà a la seva classe IV, la qual divideix en tres tipus. El primer i segon comprèn peces de bon estil. El tipus III comprèn les degeneracions, però diu d'encunyació emporitana.

Les imitacions gàl·liques són incloses en la seva classe VI, on diu que el cap està voltat per dofins.

Per a nosaltres, les monedes emporitanes amb defectes en les inscripcions són d'imitació i les incloem en el nostre estudi.

E.I. — Imitacions directes amb faltes a la llegenda.

A/ Cap de dona a l'esquerra. La llegenda grega ENPORITON o EMPORITON, amb defectes.

R/ Cavall dempeus, i al damunt, Victòria.

Cavall a la dreta

Delapierre 1, 4.76, 11

B N 41, Guadan 138, 4.46, 1, figura 25

B N 726 Vogué, 4.67, 7

B N 2277, Saulty, 3.75

B N 2278, Nash I-9, 4.90, 10

B N 2298, Nash 3-54, 4.55, 6, figura 26

Musée Puig, 4.75, 4

Musée Puig, Guadan 144 a, 4.70, figura 27

Cavall a l'esquerra

B M, 4.80, 12

E.II — Sense llegenda.

A/ Cap de dona sense dofins.

R/ Cavall dempeus; al damunt Victòria.

Guadan classifica aquestes imitacions a la seva classe V, però amb dofins. Solament per als números 165 i 166, diu sense dofins visibles. En alguns dels casos pot haver-hi dubte; nosaltres solament acceptem els dofins si són ben visibles.

a) Cap i cavall a la dreta

IVDJ, Guadan 165, 4.83, 2
 Villaronga 1734, Guadan 166, 4.75, 6
 Arriols juny 1983, 3, 4.85, 2

b) Cap a la dreta i cavall a l'esquerra

B N 2293, Guadan 159, 4.59, 7
 Baucis, Guadan 160, 4.63, 12

c) Cap a l'esquerra i cavall a la dreta

GNC 5060, Guadan 153, 4.659, 10
 Hunterian III, pag. 172, n.º 10, 4.61
 Zurich 115, 4.54, 2

d) Cap i cavall a l'esquerra

B N 2285, Nash 10, 4.64, 5, figura 28
 B N 2286, Nash 12, 4.58, 6
 B N 2287, 4.67, 8
 B N 2288, 4.70, 7, figura 29
 B N 2289, 4.66, 10
 B N 2290, Nash 11, 4.80
 Bourgey març 1974, 193, 4.78
 Münzen und Medaillen novembre 1972, 217, 4.74, f. 30

E.III — Pseudo-llegenda de Filip.

A/ Cap de dona a la dreta.

R/ Cavall dempeus a la dreta; al damunt Victòria, i dessota, a l'exerg, la llegenda ΠΠΠΥ

B N 2297, Guadan 164, Nash 27, 4.72, 1? figura 31

E.IV — Sistema metrològic de 4.24 g. Nash, Bridiers grup I.

En fem dos subgrups, el primer amb el cavall dempeus i el segon amb les potes davanteres un xic aixecades. Tots dos subgrups presenten l'estil d'anvers ben diferent.

A) A/ Cap de dona, amb la distribució del pentinat molt a prop del model emporità.

R/ Cavall dempeus; al damunt Victòria.

a) Cap de dona i cavall a la dreta

Almirall, Guadan 163, 4.32, 12, figura 32
 B N 2295, Nash 18, 4.14, 3, figura 33

B N 2296, Nash 19, 4.11, 6, figura 34
 Bruxelles FU, C.234, 4.35
 Péronne 38, 4.31, 9, figura 35

b) Cap de dona a la dreta i cavall a l'esquerra

B N 2221A, Nash 15, 4.45, 4, figura 36
 B N 2294, 4.24, 6, figura 37
 Guéret 2754, Nash 16, Bridiers, 4.41
 Musée Puig, 3.90, 9, figura 38

c) Cap de dona i cavall a l'esquerra

GNC 20546, Guadan 155, 4.595, 7
 B N 2277, Nash 30, 3.76
 B M, Nash 29, 4.40

d) Cap de dona a l'esquerra i cavall a la dreta

B N 2292, Nash 28, 4.37, 6, figura 39
 SNC Danish 638, 4.38, 3
 Guadan 153a, 4.32, 9

B) A/ Cap de dona, el qual algunes vegades sembla el d'un home.
 R/ Cavall dempeus, amb les potes davanteres un xic aixecades;
 al damunt, Victòria.

a) Cap de dona i cavall a la dreta

B N 2282, Nash 21, Bridiers, 4.39, 8, figura 40
 B N 2304, 3.68, 10
 Bruxelles II, 55.410, 4.31
 Zürich 111, 4.35, 10
 Zürich 112, 4.34, 7
 Zürich 113, 4.09, 9
 Zürich 114, 4.38, 6
 Blanchet 1905, II-7
 Münzen und Medaillen Nov. 1972, 216, 4.33
 M. Puig, 4.30, 10, figura 41
 Guéret 2756, Nash 20, Bridiers, 4.32
 Péronne 39, 4.36, 7
 B M, Nash 23, 4.39, figura 42

b) Cap a la dreta i cavall a l'esquerra

B N 2280, Nash 25, Bridiers, 4.46, 4
 B N 2281, Nash 24, Bridiers, 3.99, 7, figura 43
 Guéret 2737, Nash 17, Bridiers, 4.30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

E. III: 31 BN 2297. E. IV: 32 Almirall, 33 BN 2295, 34 BN 2296, 35 Péronne, 36 BN 2221A, 37 BN 2294, 38 Musée Puy, 39 BN 2292, 40 BN 2282, 41 Musée Puig, 42 BM, 43 BN 2281.

E.V — Amb dofins.

A/ Cap de dona, voltada per tres dofins.

R/ Cavall dempeus; al damunt, Victòria.

a) Cap i cavall a la dreta

GNC 9096, Guadan 162 = 162a, 4.507, 11

b) Cap a la dreta i cavall a l'esquerra

IVDJ, Guadan 158, 4.65, 3, figura 44

c) Cap a l'esquerra i cavall a la dreta

- □ IVDJ, Guadan 146, 4.50, 11
- □ Musée Puig, Guadan 146a, 4.80, 9, figura 45
- □ B N 2276, Nash 26, 4.73, 3
- Musée Puig, 4.80, 5
- B N 43, Luynes, Guadan 147, 4.86, 11, figura 46
- B N 44, Luynes, Guadan 148, 4.79, 4
- B N 2279, Nash 13, 4.75
- — Almirall, Guadan 152, 4.58, 1
- — Col. particular, 4.51, 2, figura 47
- Yriarte, Guadan 145, 4.78

d) Cap i cavall a l'esquerra

B N 54, Luynes, Guadan 156, 4.63, 11

Villaronga 6249, 4.69, 4, figura 48

SNG Danish 6393, Guadan 150, 4.78, 5

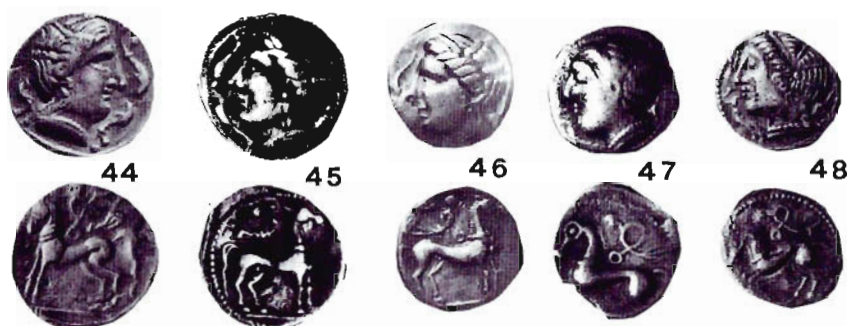
ALTRES IMITACIONS

A — Cavall alat

A/ Cap de dona a l'esquerra, envoltat de dofins.

R/ Cavall dempeus alat (Pegàs) a la dreta, llegenda d'imitació.

- □ B N 48, Luynes, Guadan 151, 4.69, 7
- □ Cahn, Frankfurt 1929, núm. 2811, 4.95, figura 49
- B M, Nash 5, 4.65
- Musée Puig, Guadan 151a, 4.80, 6, figura 50
- B N 2302, 4.79, 2
- B M, Nash 7, 4.26

E. V: 44 IVDJ, 45 Musée Puig, 46 BN 43, 47 Col. particular, 48 Villarona. A: 49 Cahn, 50 Musée Puig. C: 51 Romagosa. L. I: 52 BN 2252, 53 Guéret 2736. L. II: 54 BM, 55 Musée Puig. B. I: 56 BN 4549. B. II: 57 BM.

C — Centaure

A/ Cap de dona a la dreta, envoltada per tres dofins.

R/ Centaure a la dreta, portador d'espasa.

B N 53, Luynes, Guadan 255, 4.98

Romagosa, *Numisma*, 1973-74, 215-221, 4.10, 2, figura 51

L.I — Revers de lleó, sense dofins a l'anvers. Nash, Bridiers grup II

A/ Cap de dona.

R/ Lleó estilitzat a la dreta.

a) Cap de dona a la dreta

B N 2250, Nash, 33, Bridiers, 4.48

B N 2251, Nash, 34, Bridiers, 4.42

B N 2252, Nash, 35, Bridiers, 4.36, figura 52

B N 2254, Nash, 38, 3.68

B N 2255, Nash, 37, 4.35

Bruxelles EU, C.36, 4.29

Guéret 2736, Nash, 36, Bridiers, 4.40, figura 53

b) Cap de dona a l'esquerra

B N 2253, Nash 39, Bridiers, 3.87

L.II — Revers de lleó, amb dofins a l'anvers. Nash, Bridiers grup II.

A/ Cap de dona a la dreta, envoltada per tres dofins.

R/ Lleó a la dreta; per dessota, llegenda grega PHILIPPOY.

B M, Nash 56, 5.02, 4, figura 54

Musée Puig, R N 1914, 433, 4.90, 7, figura 55

B.I — Biga, sense dofins. Nash, Bridiers III.

A/ Cap de dona a la dreta.

R/ Biga a la dreta; a l'exerg, llegenda d'imitació de Filip.

B N 4549, Nash 41, Bridiers, 4.447, figura 56

B N 4550, Nash 42, Bridiers, 4.41

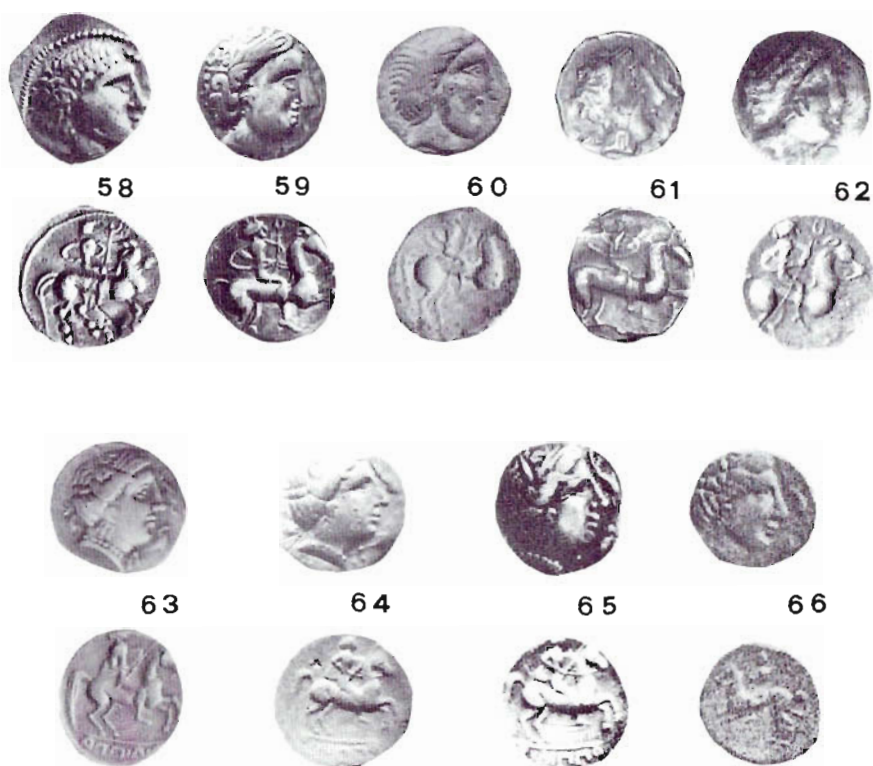
Guéret 2746, Nash 43, Bridiers, 4.35

Carquéiranne, 4.21

B.II — Biga i dofins.

A/ Cap de dona a la dreta, voltada per tres dofins.

R/ Biga a la dreta.

T. I: 58 BN 2221B, 59 BN 2305, 60 BN 2307, 61 Almirall, 62 Grau. T. II: 63 BN 2305B, 64 Péronne 40, 65 BM, 66 BM.

B M, Nash 44, 4.48, figura 57

T.I — Imitacions de Tàrent amb dofins del sistema de 4.24 g. Nash, grup IV de Bridiers.

- A/ Cap de dona a la dreta, el qual sembla ésser algunes vegades el d'un home. Voltat de dofins, aquests a vegades no són visibles.
R/ Cavaller a la dreta portant a l'esquena un escut i tenint a la mà una forca.

B N 2221B, Nash 50, 4.32, 2, figura 58

B N 2305, Nash 49, 4.40, figura 59

B N 2306, Nash 52, 4.26

B N 2307, Nash 51, 4.32, 2, figura 60

Almirall, Guadan 256, Gac. Núm. 14, 4.35, 8, figura 61

Grau d'Elna (Rosselló), figura 62

T.II — Imitacions de Tàrent amb llegenda d'imitació Filip.

A/ Cap de dona a la dreta, voltada per tres dofins.

R/ Cavaller a la dreta portant a l'esquena un escut; a l'exerg, llegenda d'imitació de Filip.

- [B N 2305B, Nash 48, 4.45, llegenda retrògrada, figura 63
] Péronne 40, 4.64, 4, figura 64
] B M, Nash 47, 4.96, figura 65

Amb el cavaller a l'esquerra

B M, Nash 46, 4.85, figura 66

La classificació de les imitacions en els grups II i III de Rhode, té un sentit exclusivament metrològic. Les monedes de pes elevat les hem situades en el grup II, i les de pes baix en el III.

Això en primer lloc assenyala que la diferència tipològica es mínima i per tant la proximitat dels dos grups és gran.

Es pot observar que si alguna moneda no és al grup que li correspon pel pes, és degut al fet que a la majoria de les que tenen els mateixos encunys els pertoca el grup on l'hem classificada.

TRESORS

Per a aquestes monedes solament es coneixen dos tresors. Un de molt important, el de Bridiers, i l'altre el d'Uzech-les-Aules.

Quant a troballes esporàdiques, donem la llista de l'obra de Hienard,⁶ classificades pels tipus d'imitació. El número és el mateix de Hiernard i trobem la situació en el seu mapa 9, aquí reproduït a la figura 1.

6. J. HIERNARD, Corbilo et la route de l'étain, «Bulletin de la Société d'Antiquaires de l'Ouest et des Musées de Poitiers, tom XVI, 1982, 497-578.

Les referències són:

Blanchet. A. BLANCHET. *Traité de Numismatique Gauloise*, París 19050.

Nash. D. NASH. *Settlement and Coinage in Central Gaul c. 200-50, B. C.*, BAR, Oxford 1978.

MONEDAS DE RHODE:

27 — Castres (F. 81), 1 dracma de Rhode, Blanchet, p. 184.

31 — Foix (F. 09), 1 dracma de Rhode, Blanchet, p. 183.

IMITATIONS DE RHODE: Les del període I de Soutou, de pes superior a 4 g. A. SOUTOU, Remarques sur les monnaies gauloises à la croix, *OGAM*, 115-116, 1968, 101-127. Répartition géographique des plus anciennes monnaies à la croix, *OGAM*, XXI, 1969, 155-169.

9 — Allones (F. 72), 3 dracmes d'imitació de Rhode, Soutou 199, p. 155.

16 — Regió de la Charente (F. 16), 1 moneda «à la croix» antiga, Soutou 1968, p. 106, núm. 1.

20 — Regió del Perigord (F. 24), 1 moneda «à la croix» antiga. Soutou 1968, p. 106, núm. 2; Blanchet p. 279.

21 — Prop de Castilhon (F. 33), 6 imitacions de les monedes de Rhode, NONY, Monnaies gauloises recueillies à Bordeaux, *Rev. Hist. Bordeaux*, 1978-79, 20.

22 — Uzech-les-Aules (F. 46), tresor de «monnaies à la croix» antigues, Blanchet, tresor núm. 142, p. 279.

23 — Boë (F. 47), 1 moneda «à la croix» de la sèrie antiga, Blanchet p. 575, núm. 144.

26 — Castelanu-de-Lévis (F. 81), La Crouzatié, 4 monedes «à la croix» de la sèrie antiga, Soutou 1968, p. 106, n.º 4.

27 — Castres (F. 81), 1 moneda «à la croix» de la sèrie antiga, Blanchet p. 183-4.

28 — Labrugière (F. 81), 1 moneda «à la croix» de la sèrie antiga, M. LABROUSSE, Monnaie gauloise à la roue trouvée près de Labrugière (Tarn), *Annales du Midi*, LXV, 1953, pp. 283-286.

30 — Regió de Castèlnòu-d'Arri (F. 11), 1 moneda «à la croix» de la sèrie antiga, Soutou 1968, p. 106.

32 — Mailhac (F. 11), Le Cayla IV, 2 exemplars «à la croix» de la sèrie antiga, Soutou 1968, p. 106, núm. 7.

35 — A Suïssa, 1 moneda «à la corix» de la sèrie antiga. Soutou 1968, p. 106, núm. 11.

IMITATIONS D'EMPÒDION DE CAVALL DEMPEUS:

10 — Faye-l'Abesse (F. 79), 1 moneda del tipus de Bridiers, Nash 18.

11 — Issoudun-et-Charnizay (F. 36), 3 exemplars del grup de Bridiers, tipus D1 de Nash.

12 — La Souterraine (F. 23), Bridiers, tresor de més de 40 monedes, de les quals 8 són del grup I de Nash, 22-40, 303-304.

- 13 — Rom (F. 79), 2 exemplars tipus Bridiers, Nash 18 i 25.
- 14 — Niort (F. 79), 2 exemplars, tipus Bridiers, TEILLEUX, Essai d'attribution de quelques médailles gauloises trouvées dans le département de Deux-Sèvres, *Mem. Soc. Statistique Deux-Sèvres*, XI, 1846-47, 30-32.
- 15 — Muron-la-Couture (F. 17), 1 moneda tipus de Bridiers, Nash Bla, M. M. MAINJONET, Monnaies gauloises récoltées à Muron (Charente-Maritime), *Rev. Saintonge et Aunis*, I, 1975, 54, núm. 1.
- 25 — Albias (F. 82), ant. Cosaa, 1 exemplar tipus Bridiers Bla, LABROUSE, *Gallia*, 1962, 604; Nash p. 28, núm. 4.

IMITACION D'EMPÒRION DE PEGAS:

- 19 — Yssandon (F. 19), Puy-du-Chalard, 1 moneda. A. TREMEAU DE ROCHEBRUNE, Recherches sur le Puy-du-Chalard, *Bull. Soc. Arch. Nantes* VI, 1886, 189.

IMITATIONS DE MARSELLA, DE TIPUS DE LLEÓ:

- 12 — La Souterraine (F. 23), Bridiers, tresor de més de 40 monedes, de les quals 7 són del grup II de Nash.

IMITATIONS DE FILIP, DEL TIPUS DE BIGA:

- 12 — La Souterraine (F. 23), Bridiers, tresor de més de 40 monedes, de les quals 4 són del grup III de Nash.
- 36 — Carqueiranne (F. 83), 1 moneda del tipus de Bridiers grup III de Nash; S. SCHEERS, Une dracme BN 4549-4550 trouvée à Carqueiranne (Fr. Var): quelques réflexions sur la datation des drachmes de Bridiers, *Studia Paulo Naster Oblata*, I, Lovaina, 1982, 331-340.

IMITATIONS DE LES ESTATERES DE TARENT:

- 17 — Saint-Just-le-Martel (F. 87), i exemplar tipus Bridiers grup IV.

Com ja hem dit el tresor més important és el de Bridiers.⁷ Nash dona per aquest tresor⁸ la composició de 8 monedes del grup I d'imitació emporitana, 7 del grup II d'imitació massaliota i 4 del grup III d'imitació de Filip. Del total d'aquestes 19 monedes, ncsaltres en donem 14 en el nostre Corpus. Totes aquestes monedes pertanyen al grup metrològic de 4.24 g.

7. *Corpus des trésors monétaires antiques de la France*, tome I, Poitou, Charente et Limousin, Société Française de Numismatique, Paris 1982, de J.-P. Bost, p. 93.

8. D. NASH, *Settlement and Coinage in Central Gaul c. 200-50*, BAR, Oxford 1978.

METROLOGIA

Donem els paràmetres estadístics dels grups de monedes establerts en el catàleg. Les dades van en l'ordre següent: nombre de monedes, mitjana, desviació típica, coeficient de variació i interval de confiança de la mitjana.

R.I: 11; 4.83; 0.32; 6.6; 4.62/5.05
 R.II: 19; 4.73; 0.21; 4.5; 4.63/4.83
 R.III: 23; 4.15; 0.29; 7; 4.02/4.27
 R.IV: 6; 4.65; 0.32; 7; 4.31/4.99
 R.V: 6; 4.64; 0.06; 1.4; 4.57/4.71
 E.I: 9; 4.59; 0.34; 7.4; 4.33/4.88
 E.II: 16; 4.69; 0.09; 2; 4.64/4.74
 E.III: 1; 4.72
 E.IV: 30; 4.27; 0.21; 5; 4.19/4.34
 E.V: 15; 4.69; 0.12; 2.6; 4.62/4.75
 A: 6; 4.69; 0.23; 5; 4.44/4.93
 C: 2; 4.54
 L.I: 8; 4.23; 0.29; 7; 3.99/4.47
 L.II: 2; 4.96
 B.I-B.II: 5; 4.44; 0.16; 3.5; 4.25/4.64
 T.I: 5; 4.33; 0.05; 1; 4.27/4.39
 T.II: 4; 4.73; 0.226; 4.8; 4.36/5.08

Tot seguit es veu la formació de dos grups metroològics, un amb pesos alts de l'ordre de 4.70 g, i l'altre de pesos baixos de l'ordre de 4.24 g.

El segon grup inclou totes les monedes del tresor de Bridiers, la qual cosa vol dir que l'aspecte metroològic coincideix amb el de la formació del tresor.

El primer grup, de pes mitjà de 4.70 g, comprèn les emissions: Rhode I, II, IV, V, Empòrion I, II, V, el A i el T.II.

El segon grup, de pes mitjà de 4.24 g, comprèn les emissions de Rhode III, Empòrion IV, i la L.I, la B i la T.I.

Aquest sistema metroològic ja ha estat assenyalat anteriorment per Nash i Scheers (vegeu notes 3 i 4) per a les imitacions d'Empòrion, de Massàlia, de Filip i de Tàrent, però no així per a les imitacions de Rhode, de les quals ara donem la primera notícia.

Les altres emissions queden indeterminades metroològicament per l'escàs nombre d'exemplars: Són: Empòrion III, la C i la L.II.

Hem verificat l'homogeneïtat dels dos grups⁹ fent el test dels termes mitjans per tal de veure si pertanyen a la mateixa emissió, i després hem aplicat l'anàlisi de variacions amb el test de Fisher.

Pel primer grup, el de pes mitjà de 4.70, hem calculat la t de Student de les mitjanes de dues en dues i amb els resultats hem construït la taula següent, on donem els graus de llibertat, el valor de t, i el percentatge d'acceptació, el qual ha d'ésser superior al 5 %.

9. Per als procediments estadístics vegeu: L. VILLARONGA, *Estadística aplicada a la numismàtica*, Barcelona 1985.

	<i>R.I</i>	<i>R.II</i>	<i>R.IV</i>	<i>R.V</i>	<i>E.I</i>	<i>E.II</i>	<i>E.V</i>	<i>A</i>	<i>T.II</i>
R.I	28 1.03 15	15 1.11 14	15 1.42 9	18 1.62 6	25 1.67 5	24 1.56 6	15 0.94 18	13 0.57 29	
R.II		23 0.72 24	23 1.02 16	26 1.34 9	33 0.71 24	32 0.66 26	23 0.40 34	21 0 100	
R.IV			10 0.07 47	13 0.34 37	20 0.47 32	19 0.43 34	10 0.25 40	8 0.43 34	
R.V				13 0.35 36	20 1.25 11	19 0.96 17	10 0.51 31	8 0.95 19	
E.I					23 1.12 14	22 1.05 15	13 0.63 27	11 0.74 24	
E.II						29 0 100	20 0 100	18 0.57 29	
E.V							19 0 100	17 0.49 32	
A								8 0.28 39	

Veiem que totes les emissions són acceptables al nivell de significació del 5 %.

Realitzem l'anàlisi de variacions amb el resultat de $F = 0.9001$ per a 8 i 83 graus de llibertat, acceptable amb el 52 % de probabilitat.

Per al test de Barlett, sobre les variacions, trobem dos grups de dispersió típica ben diferents. S'hi poden establir dos subgrups.

Primer subgrup: emissions de R.I, R.II, R.IV, E.I, A i T.II. Amb un valor de la $X^2 = 4.754$ amb 5 graus de llibertat, acceptable al 44 %.

Segon subgrup: emissions R.V, E.II i E.V. Amb un valor de la $X^2 = 3.795$ amb 2 graus de llibertat, acceptable al 15 %.

Per al segon grup, el de pes mitjà de 4.24 g, construïm també la taula amb els resultats de la *t* de Student.

	<i>R.III</i>	<i>E.IV</i>	<i>L.I</i>	<i>B</i>	<i>T.I</i>
R.III	51 1.75 4.3	29 0.67 25	26 2.14 2	26 1.36 9	
E.IV		36 0.44 33	33 1.72 4.7	33 0.63 26	
L.I			11 1.47 8	11 0.75 23	
B				8 1.46 9	

Totes les emissions són acceptables al nivell del 5 %, excepte en un cas, en el qual l'acceptació és al nivell del 2 %. És l'emissió d'imitació emporitana amb la Biga de Filip i els tres dofins, de la qual només coneixem cinc monedes, tres d'elles trobades al tresor de Bridiers. Per aquest darrer motiu, creiem que cal incloure-les en aquest grup, malgrat el percentatge baix, però acceptable si prentem el nivell del 1 %, al qual és bastant superior.

L'anàlisi de variacions ens dona un $F = 2.0657$ amb 4 i 66 graus de llibertat, acceptable al 9 %. També el test de Barlett ens dona un resultat acceptable al límit del 1.6 %, amb una $X^2 = 12.14$. Aquesta xifra baixa és deguda a l'emissió T.I amb una dispersió típica baixíssima del 0.051 en un conjunt de cinc monedes.

Tracem els histogrames dels dos grups metrollògics, dels quals calculem els paràmetres de conjunt.

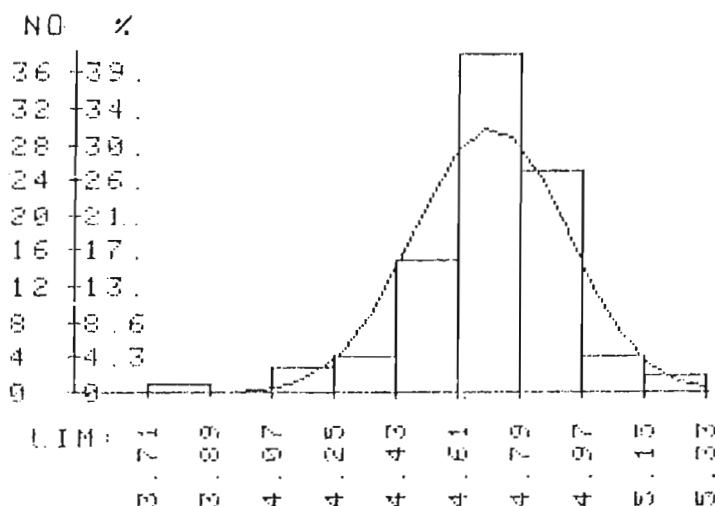
Per al grup de pes mitjà de 4.70 g, hem reunit les emissions R.I., R.II, R.IV, R.V, E.I., E.II, E.V, A. T.II.

Paràmetres resultants: $N = 92$; $X = 4.702$; $s = 0.2208$; $v = 4.7 \%$; skewness = -1.024 ; kurtosis = 6.175 ; interval de confiança $4.656/4.747$.

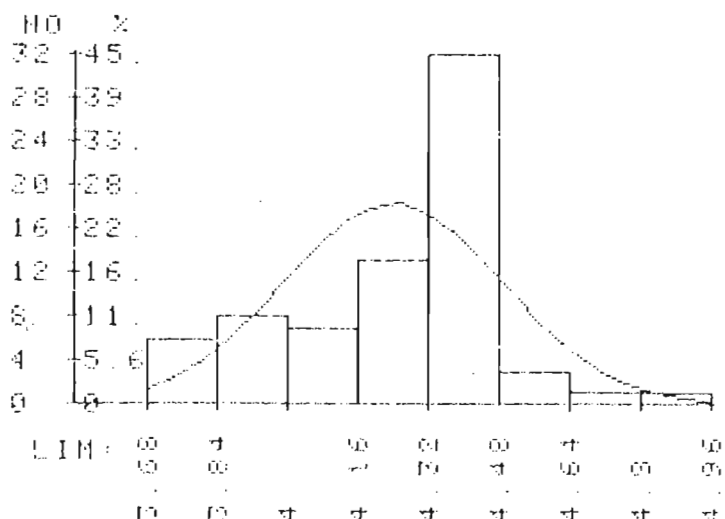
Per al grup de pes mitjà de 4.24 g, hem reunit les emissions R.III, E.IV, L.I, B, T.I.

Els paràmetres resultants són: $N = 72$; $X = 4.24$; $s = 0.247$; $v = 5.8 \%$; skewness = -0.560 ; kurtosis = 3.416 ; interval de confiança $4.180/4.298$.

Histograma del grup de pes mitjà de 4.70 g

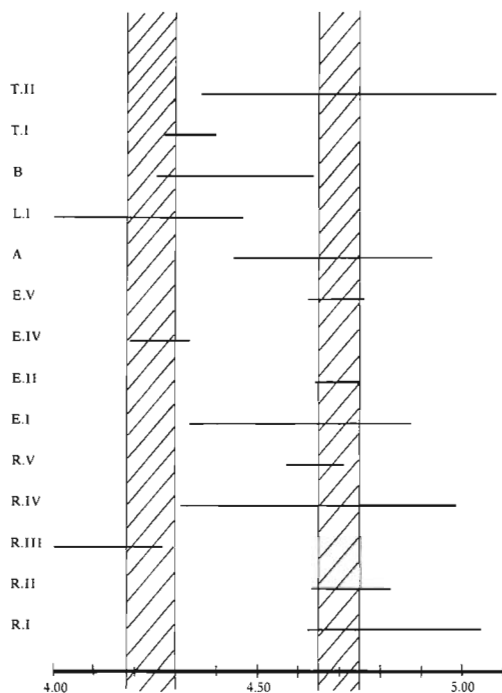

Histograma del grup de pes mitjà de 4.24 g

En tots dos histogrames veiem més elements a la part dreta, com assenyalen les skewness negatives, o sigui que el mode és més elevat que la mitjana, i per tant el pes teòric deu ésser un xic més elevat que el que ens dona la mitjana.

La formació dels dos grups metrològics podem veure-la en el següent gràfic dels intervals de confiança de les mitjanes.

La part subratllada correspon a l'interval de confiança dels grups formats, de 4.70 i 4.24 g.

Gràficament veiem com la formació dels dos grups és força correcta i la inclusió dintre d'ells de cadascuna de les emissions no presenta cap dubte.

MODELS DE LES IMITACIONS I LLUR CRONOLOGIA

Les monedes que han servit de model a les imitacions que estudiem, són les següents:

Dracma de Rhode. Segons Guadan,¹⁰ aquestes dracmes foren encunyades al voltant de l'any 300 a.C. A més, com que coneixem monedes de coure amb els mateixos tipus de la dracma reencunyats sobre monedes cartagineses de Sardenya¹¹ de la fi de la primera guerra púnica, podem acceptar una cronologia entre el 300 i el 241 a.C.

Dracma d'Empòrion del cavall dempeus. Guadan¹² assenyala per les emissions amb cap de Persèpone i cavall dempeus la primera meitat del segle III a.C. fins a la fi de la primera guerra púnica, el 241 a.C., quan es canviaren els tipus cartaginesos del a dracma per altres de sicilians.

L'altre model imitat és el de cap d'Aretiusa voltada per tres dofins, tipus introduït a Empòrion després d'acabada la primera guerra púnica.

En conseqüència, acceptem per a les monedes amb cavall dempeus una cronologia compresa entre el 300 y el 241, i per a les dels dofins, posterior al 241.

Dracma de Marsella. Per a Marsella la cronologia proposada per a les dracmes pesants per Brenot,¹³ és del 390-386 a.C., molt allunyada de les encunyacions de les imitacions.

Monedes de Filip. L'encunyació de les estàteres de Filip és del 345-315 a.C.,¹⁴ i bé poden ésser els models de les imitacions que estudiem.

Monedes de Tàrent. Els models de les imitacions de les estàteres de Tàrent foren encunyats durant el segle III a.C., coincidint amb les imitacions.¹⁵

Tots els models i llurs imitacions foren encunyats durant el segle III a.C., Solament els models de Massàlia resten allunyats de llurs imitacions.

Brenot, en el seu estudi, arriba a conclusions acceptables, aplicant, però, un mètode comparatiu entre les emissions de Rhode i les de Massàlia, hom es pot acceptar que probablement tenen una cronologia similar.

10. A. M. DE GUADAN, *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, Barcelona 1955-58, (1968-70).

11. J. MALUQUER DE MOTES. Monedas de cobre de Rhode (Rosas, Gerona), «Pryre-nae», 2, 1966, 65-75.

12. A. M. DE GUADAN, *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, Barcelona 1955-58, (1968-70).

13. C. BRENOT, La drachme lourde de Marseille, «Studia Paulo Master Oblata», I, 40.

14. S. SCHEERS, Les imitations en Gaule du statère de Philippe II de Macédonie, «Proceedings of the International Numismatic Symposium», 1976, 41-53.

15. O. E. RAVEL, *Descriptive Catalogue of the Collection of Tarentine coins formed by M. R. VLASTO*, Londres 1947.

La bellesa de l'estil de les dracmes de Marsella i les de Rhode és semblant. Les necessitats que ocasionaren llur encunyació segurament foren les mateixas. Aleshores ens preguntem, també serà la mateixa llur cronologia?

Creiem oportú de veure què succeeix amb les imitacions d'Itàlia del nord, publicades per Pautasso.¹⁶ Les de pes alt foren encunyades la segona meitat del segle III a.C. Aleshores llur model no pot estar-ne massa allunyat, puix que considerem difícil d'imitar una moneda més de cent anys després de la seva encunyació.

Si valorem aquest darrer aspecte, la dracma pesant de Marsella no pot ésser anterior a la fi del segle IV a.C. o al començament del III.

Aquesta cronologia no és el nostre problema, però de la nostra exposició hom pot deduir un argument per a proposar una cronologia més baixa que la de Brenot.

INFLUÈNCIES

Per valorar les influències dels diversos tipus sobre les imitacions que estudiem, establirem uns percentatges, els quals presentem a les taules següents:

De primer establim el percentatge sobre el total de les imitacions, després el calculem sobre les imitacions, excloses les de Rhode.

	Total d'imitacions		Imitacions excloses les de Rhode	
	Nombre de monedes	Percentatge	Nombre de monedes	Percentatge
Rhode	92 s/197	46.7	—	—
Cavall dempeus	72 s/197	36.5	72 s/105	68.5
Filip	7 s/197	3.5	7 s/105	6.7
Tres dofins	36 s/197	18.3	36 s/105	34.3
Cavall alat	6 s/197	3	6 s/105	5.7
Lleó	10 s/197	5	10 s/105	9.5
Bigà	5 s/197	2.5	5 s/105	4.7
Tàrent	10 s/197	5	10 s/105	9.5

Amb les dades preses del anterior quadre i l'ordenació i cronologia que proposem més endavant donem el percentatge de les imitacions anteriors i posteriors a l'any 241 a.C.

Influències anteriors a l'any 241 a.C.

Cavall dempeus . . .	35.4 %	
Rhode	57.1 %	
Lleó	5 %	
Filip	3.1 %	(són monedes incloses en altres grups)
Bigà	2,5 %	

16. A. PAUTASSO. *Le monete preromane dell'Italia Settentrionale*, Varese 1966, 104.

TAULA AMB LES IMITACIONS DISTRIBUÏDES PER INFLUÈNCIES

	E.I	E.II	E.III	E.IV	E.V	A	C	L.I	L.II	B.I	B.II	T.I	T.II	Total
Cavall dempeus	9	16	1	31	15									72
Filip			1						2	4				7
Dofí a l'anvers					15	6	2		2		1	6	4	36
Cavall alat						6								6
Lleó								8	2	4	1			10
Biga														5
Tàrent												6	4	10
Total	9	16	1	31	15	6	2	8	2	4	1	6	4	105/145

Les sumes horitzontal i vertical no coincideixen, puix que hi ha monedes que presenten dues o més influències.

Influències posteriors a l'any 241 a.C.

Tres dofins . . .	41.6 %
Cavall alat . . .	16.7 %
Centaure . . .	11.1 %
Tàrent . . .	22.2 %
Lleó . . .	5.6 %
Biga . . .	2.8 %

A continuació establím els percentatges d'influència sobre les monedes dels tipus de Bridiers, les quals tenen un pesmitjà de 4.24 g:

E.IV — 31 imitacions d'influència emporitana	62 %
L.I — 8 imitacions d'influència massaliota	16 %
B.I — 5 imitacions d'influència de Filip (biga)	10 %
T.I — 6 imitacions d'influència de Tàrent	12 %

Es de tota evidència que la influència més important és la dels models de Rhode i Empòrion.

Metrològicament, excloses les imitacions de Rhode, tenim els següents percentatges d'influències:

- Imitacions de metrologia de 4.70 g: 50 monedes, el 50 %.
- Imitacions de metrologia de 4.24 g: 50 monedes, el 50 %.

Concretant, doncs, tenim: Sobre el total de les imitacions, la influència de Rhode és del 46.7 %; i la d'Empòrion, pel cavall dempeus del 36.5 %, i pels tres dofins, del 18.3 %.

Les altres influències estan caracteritzades per percentatges baixos. Marsella amb el 5 %, Filip amb el 3.5 % i Tàrent amb el 5 %.

Si analitzem els percentatges, excloses les imitacions de Rhode, hom arriba a resultats semblants. Per a Empòrion, el cavall dempeus té una influència del 68.6 % i els tres dofins del 34.3 %; per a Marsella, el 9.5 %; per a Filip del 4.7 %, i 9.5 % per a Tàrent.

Fent la partió cronològica de l'any 241 a.C., fi de la primera guerra púnica i canvi dels tipus a les dracmes d'Empòrion(veiem que les influències majoritàries són, abans del 241, la de Rhode i Empòrion, i majoritària la d'Emporion després d'aquella data.

Resumint, les nostres conclusions són:

- Abans del 241 a.C.: Hi ha totes les influències, però les més importants són les de Rhode i Empòrion.
- Després del 241: Quasi exclusivament la influència d'Empòrion.
- Les imitacions amb els tres dofins probablement són posteriors a les altres, puix que són de després del 241.
- Les imitacions pertanyen a una sèrie metrològica d'un pes de 4.70 g i inserides a elles aniran les emissions dels tipus de Bridiers d'un pes mitjà de 4.24 g.

ORDENACIÓ I CRONOLOGIA

El criteri que hem seguit per a la classificació i ordenació d'aquestes imitacions és el següent:

Per a les imitacions de Rhode, l'inici correspon a les monedes més properes al model amb llegendes incorrectes (R.I); segueixen les imitacions més bàrbares sense llegenda. Dins aquestes, formem dos grups segons el pes, el primer del sistema de 4.70 g (R.II) i el segon del sistema de 4.24 g (R.III). A continuació vénen les monedes en les quals la rosa és simplificada en una roda (R.IV) i després en quatre arcs (R.V). Les imitacions més allunyades no queden incloses en aquest treball (R.VI).

Pel que fa a les imitacions d'Empòrion, amb el cavall dempeus, les primeres presenten la llegenda amb incorreccions (E.I); segueixen les de les mateixes característiques però sense llegenda (E.II). Vénen després les que presenten la pseudo-llegenda de Filip (E.III). A continuació, ja en un estil més desenvolupat, les que presenten el sistema metrològic de 4.24 g (E.IV), i acabem amb les monedes que presenten els tres dofins al voltant del cap de l'anvers (E.V).

Les altres imitacions amb menor nombre d'exemplars són:

Del cavall alat, el Pegàs (A).

Del centaure (C).

De revers de lleó, imitació de Massàlia, de primer les que no porten dofins (L.I) i després les que presenten els tres dofins (L.II).

De les de revers de Biga, imitació de les monedes de Filip, també primer sense dofins (B.I), i després les de dofins (B.II).

Finalitzem amb les imitacions de Tàrent, primer les de sistema de 4.24 g sense llegenda d'imitació de Filip (T.I), i després les que presenten la llegenda de Filip i pertanyen al sistema de 4.70 g (T.II).

Per la cronologia, tenim les següents referències:

— Data del model, el qual és un «terminus post quem».

— La data del 241 a.C., fi de la primera guerra púnica i canvi dels tipus a les dracmes emporitanes. La Persèfone es torna una Aretusa, i el cavall dempeus és substituït pel Pegàs.

— Fi del sistema metrològic de 4.70, l'any 212/211 a.C. en aparèixer el denari romà.

Pel principi de les imitacions proposem una data entorn al 300 a.C., i per l'encunyació, la primera meitat del segle III a.C.; ajustant-se als respectius models de la fi del segle —IV o del començament del —III.

La referència al canvi dels tipus emporitans amb l'aparició dels dofins, assenyalava que les imitacions amb dofins són posteriors a l'any 241, data del dit canvi.

La fi del segle —III marca la fi de les imitacions. El marc històric ha canviat del tot. Roma és mestressa del Mediterrani occidental, la seva moneda, el denari, és el patró metrològic adoptat.

A la taula següent en donem, d'una manera esquemàtica i resumida, l'ordenació i la cronologia.

	<i>Imitacions de Rhode</i>	<i>Imitacions d'Empòrion</i>	<i>Imitacions massaliotes</i>	<i>Imitacions de Filip</i>	<i>Imitacions de Tàrent</i>	<i>Altres</i>
	model	model	model	model	model	
300 a.C.	R.I R.II	E.I E.II		E.III B.I		
4.24 g	R.III R.IV	E.IV	L.I			
241 a.C.	R.V	E.V A	L.II	L.II B.II	T.I T.II	C

RUTA DE LES IMITACIONS

Hiernard traçà una ruta seguint els llocs de la troballa de les monedes (vegi's figura 1) fins a Narbona. La pregunta que nosaltres ens formulem és per on seguia aquesta ruta després de Narbona.

Hem presentat els percentatges d'influències sobre les imitacions estudiades i són elles les que cal que ens informin sobre la ruta, si continuava cap a Marsella o bé si es dirigia a Rhode-Empòrion.

Hem vist d'una manera evident que la influència majoritària era sempre la de Rhode i Empòrion. Això ens permet d'afirmar que la ruta més important seguia cap a Rhode-Empòrion.

Fins i tot la influència de Tàrent podia provenir de Catalunya, on coneixem la dracma, fins ara única, de Iltirkesalir,¹⁷ de clara influència tarentina, amb el revers de cavaller amb escut sobre l'espatlla.

Les necessitats financeres que motivaren l'encunyació de les dracmes de Rhode i Empòrion foren les mateixes que després ocasionaren les imitacions, seguint el camí cap a la Gàl·lia Central.

MOTIU DE L'ENCUNYACIÓ DE LES IMITACIONS

L'encunyació de les dracmes de Rhode, amb el tipus sicilià del cap de dona, i les d'Empòrion, de tipus cartaginès, assenyalen les relacions directes d'aquests tallers amb els de llurs models.

La necessitat que ha motivat aquestes encunyacions és el reclutament de mercenaris per als exèrcits en lluita, principalment a Sicília.

Després el reclutament s'ha dirigit cap a la Gàl·lia, progressivament, primer cap a Narbona, després envers la regió de Tolosa de Lengüadoc i finalment cap a la Gàl·lia Central, com ho testimonia la troballa de les imitacions, especialment les del tresor de Bridiers.

17. L. VILLARONGA, La drachme ibérique Iltirkesalir et les rapports avec la Grande Grèce au IIIe s. av. J.-C., «Revue Numismatique», 1979, 43-56.

El reclutament de gals per a l'exèrcit grec i cartaginès és testimoniats pels historiadors antics.¹⁸ Scheers¹⁹ ens dóna nombroses referències de gals com a mercenaris.

Entre d'altres: El 271, Antígon Gònates tenia mercenaris gals, Pol·lí IV, 6, 17; també Perseu, Tit Livi XLII, 67, 50, XLIV, 26, 4; i Ap·lí Mar. XVIII, 2; Plutarc, Pau-Emili 12, 4, 6, 13. A la guerra contra Timoleó de Siracusa també es parla de gals, Diodor XVI, 73,3; durant la primera guerra púnica les referències són nombroses: Frontí, Strat. III, 16, 3; Diodor XXIII, 8, 3; Dió Cassi XI; Zonaràs VIII, 10; Frontí III, 16, 2; Polibi I, 43, 4. A la guerra dels mercenaris: Polibi I, 66-85; Diodor XXV, 2; Ap·lí Sic. 2, 3; i a la segona guerra púnica: Polibi VIII, 30, 1, 4, 9.

18. G. T. GRIFFITH, *The mercenaries of the hellenistic world*, Cambridge 19353.

19. S. SCHEERS, Les débuts du monnayage en Gaule concernant spécialement les imitations du statère de Philippe II de Macédonie, «Bulletin de la Société Française de Numismatique, 1978, 442-450, spécialement a la p. 445.

Divisores de plata con tipología helénico-púnica

M. GARCIA GARRIDO
SALVADOR COSTA

Al interesarnos por los divisores de plata ya conocidos, aunque poco estudiados, aparecidos en los hallazgos de Valeria, Utiel, Mogente, Ecija y Bunyol con tipología helénico-púnica, encontramos otros divisores de plata, también con parecidas características, hasta ahora inéditos. La publicación de estos ejemplares será el motivo principal de este trabajo así como la revisión de los ya conocidos.

Estos divisores han sido considerados como acuñaciones locales, asignadas a ciudades concretas, como es el caso de la fraccionaria símbolo Tanit/caduceo, atribuida con reservas a Ebusus. Otro tanto sucede con el divisor cabeza femenina/estrella de ocho puntas, acuñada en Malaka.¹

La atribución a emisiones bárcidas de carácter militar, parece tener pocas posibilidades.² Su diferente tipología, la ausencia en plata de fraccionaria de tan poco peso en las restantes emisiones cartaginesas, tanto dentro como fuera de la Península y sobre todo la existencia en bronce de una amplia gama de valores, hacen innecesarias estas pequeñas monedas de plata en las transacciones diarias de los soldados cartagineses. Sin embargo, su tipología es marcadamente helénico-púnica y los hallazgos en que estas han aparecido no dejan lugar a dudas en cuanto a su cronología (pertenecen a las acuñaciones de la Segunda Guerra Púnica).

Seguidamente describiremos estas piezas por separado y más tarde en conjunto, así como los problemas que estas plantean.

1. L. VILLARONGA. Necesidades financieras en la Península Ibérica, durante la Segunda Guerra Púnica y primeros levantamientos de los iberos, *Nummus*, volumen IV/V/VI, Oporto, 1981-1983, pp. 119-153.

2. P. P. RIPOLLÉS. Un nuevo hallazgo de un divisor de plata, símbolo Tanit caduceo, *Gaceta Numismática*, 60, 1981, pp. 11-13; L. VILLARONGA, las monedas hispano-cartaginesas, Barcelona 1973.

TIPO I

Anv.: Símbolo Tanit. Gráfica lineal. En la n.º 3 símbolo alfabético indeterminado a la derecha.

Rev.: Caduceo. Pequeña cruz en forma de aspa a izquierda. Gráfica de puntos.

1-0,33 grs. Ø 8 m/m	Tesoro de Mogente (Valencia)
2-0,39 grs. Ø 8 m/m (Agujereada)	Término de Bunyol (Valencia)
3-0,50 grs. Ø 8 m/m (Agujereada)	Tesoro de Ecija (Sevilla)

Hallazgos

El divisor n.º 1 procede del tesoro de Mogente³ y apareció entre: más de un centenar de piezas hispano-cartaginesas de plata; 3 dracmas, posiblemente ibero-helenas; 26 divisores ampuritanos con un peso medio de 0,44 grs.; 2 dracmas de Ebusus de peso 2,58 grs.; 1 medio victoriato romano de 1,50 grs. y una moneda de Hierón de Siracusa. Guadán fecha dicho hallazgo entre 190-180 a. C., Villaronga⁴ entre 213-209 a. C.

El n.º 2 publicado por Ripollés,⁵ hallazgo esporádico aparecido en el término de Bunyol (Valencia).

El n.º 3 pertenece al tesoro de Ecija y ha sido estudiado por Villaronga,⁶ constaba de: monedas hispano-cartaginesas de plata; un cuarto de shekel de ceca italiana; una dracma de Ebusus; una dracma de Emporion; 6 dracmas de imitación emporitana con leyendas ibéricas; un divisor emporitano de estilo ibérico de 0,30 grs. y el divisor n.º 3. Villaronga fecha este hallazgo al final de la Segunda Guerra Púnica.

Tipología

El símbolo Tanit se encuentra con relativa frecuencia en estelas funerarias púnicas de Cartago, en incisiones sobre cerámica, etc. Su uso era habitual dentro del área geográfica cartaginesa. También aparece en acuñaciones norteafricanas y en las islas que hay entre Africa y Sicilia (Melita, Cossura, etc.). La representación gráfica del caduceo está mucho más extendida y es usado por igual por los pueblos púnicos, griegos y romanos.

En la zona de influencia púnica suele ir asociado con el creciente y el disco solar o con la estrella, símbolos astrales. De esta forma se encuentran en el pecho de las terracotas de la Cova des Cuyram, Ibiaz,⁷ que se interpretan como representaciones de la diosa Tanit. En las emisiones mo-

3. L. VILLARONGA. Las monedas hispano-cartaginesas, Barcelona 1973, pp. 76-77; A. M. DE GUADÁN. Las monedas de plata de Emporion y Rhode, Barcelona 1968-1970, pp. 117-125. Solamente citamos estos dos autores de los varios que han tratado de este hallazgo, porque son los estudios más recientes que los han tratado en profundidad y además resumen la bibliografía sobre el tema.

4. L. VILLARONGA y GUADÁN *op. cit.*, nota núm. 3.

5. P. P. RIPOLLÉS, *cit.* nota núm. 2.

6. L. VILLARONGA, *obra cit.*, nota núm. 1, pp. 135-136.

7. LUIS PERICOT GARCÍA. Las Islas Baleares en los tiempos prehistóricos, Barcelona 1975; A. PLANELL FERRER. El culto a Tanit en Ebysos, Barcelona 1970.

1

2

3

4

5

6

CYRENAICA

8N

9N

netarias antiguas el caduceo es corriente en todo el Mediterráneo y perdurará hasta el imperio romano.

Estas piezas han sido consideradas como pertenecientes a la ceca de Ebusus por Vives,⁸ Villaronga,⁹ Ripollés,¹⁰ y Planells,¹¹ Guadán¹² no la considera acuñación ebusitana. Marta Campo¹³ en su obra sobre la ceca de Ebusus no la menciona. El símbolo Tanit aparece en las monedas de bronce de Ebusus, período II, grupo XVIII, núms. 64, 65, 66 y 67 de M. Campo. El caduceo también como símbolo en los núms. 56, 58, 59 y 60 del mismo grupo y en dracma n.º 23 del período II, grupo XVII de la misma obra. La cronología propuesta por M. Campo para el período II es la del 214-150 a.C., concorde con la de los hallazgos de Mogente y Ecija. El diseño esquemático del símbolo Tanit de estos divisores coincide plenamente con el empleado en las monedas de bronce de Ebusus, arriba mencionadas.

En el divisor n.º 3 (ver lámina) aparece a la derecha del símbolo Tanit una letra púnica indeterminada.

Metrología

Solamente conocemos el peso de tres monedas.

1) 0,50 grs. 2) 0,33 grs. 3) 0,39 grs.

El peso medio de estos tres divisores es de 0,406 grs.

La dracma que correspondería a estas fraccionarias sería:

$$0,406 \times 6 \text{ óbolos} = 2,436 \text{ grs. (2,44 grs.)}$$

$$0,406 \times 12 \text{ hemióbolos} = 4,872 \text{ grs. (4,87 grs.)}$$

El peso medio de estas piezas es más alto que el resto de divisores que estudiaremos después. Aunque son pocas monedas para afirmar con seguridad el patrón al que pertenecen, creemos que pueden ser óbolos de la dracma de Ebusus. Villaronga¹⁴ les da un peso medio de 2,40 grs., que encaja perfectamente con el resultado de multiplicar el pm. de estos óbolos por seis.

TIPO II

Anv.: Cabeza femenina a derecha. Grífila de puntos gruesos.

Rev.: Estrella de ocho puntas. Grueso punto central.

4-0,30 grs. Ø 10 mm. Hallazgo de Valeria (Cuencia)

5-0,29 grs. Ø 6,3/7,3 mm. Hallazgo de La Plana de Utiel

6- Ø 7 mm.

8. A. VIVES ESCUDERO. La moneda hispánica, Madrid 1926.

9. L. VILLARONGA, *op. cit.*, nota núm. 1, p. 141.

10. P. P. RIPOLLÉS, *op. cit.*, nota núm. 2.

11. A. PLANELLAS FERRER. La moneda antigua de Ibiza, Barcelona 1980.

12. A. M. GUADÁN. *op. cit.*, nota núm. 3, tomo I, p. 118.

13. MARTA CAMPO. Las monedas de Ebusus, Barcelona 1975.

14. L. VILLARONGA, *op. cit.*, nota núm. 1, p. 123.

Hallazgos

El divisor n.º 4 fue encontrado en Valeria (Cuenca) y estudiado por Mateu y Llopis,¹⁵ Almagro,¹⁶ Guadán¹⁷ y Villaronga¹⁸ entre otros. Consta el tesoro de plata de: 1 tetradracma de Rodas (304-189 a. C.); 5 imitaciones de Rhode de los Volques; 10 dracmas de imitación emporitanas; 2 dracmas de Arse, n.º 21 y 26 de Villaronga; 1 didracma de SAITABIETAR; 1 dracma de Ebusus de 2,04 grs. (agujereada); 5 monedas hispano-cartaginesas; 11 denarios y un quinario romano de los dióscuros y el divisor n.º 4. Este hallazgo es datado por Guadán sobre el 160 a. C.; Villaronga del 211-205 al 195a . C.

El n.º 5 pertenece al hallazgo de La Plana de Utiel (Valencia), estudiado por Ripollés.¹⁹ Consta de: 2 quinarios de los dióscuros, Crawford 47, a partir del 211 a. C.; 3 óbolos Massaliotas; 1 óbolo de Emporiton de 0,50 grs. (agujereado); 1/4 de shekel cartaginés de ceca italiana; 7 monedas «à la croix»; 2 probables monedas «à la croix», frustos o sin acuñar de 3,53 y 3,56 grs.; 4 «divisores galos» de imitación ampuritana de 0,15 grs., 0,15 grs., 0,14 y 0,11 grs. y el divisor n.º 5. Datado por Ripollés en el final de la Segunda Guerra Púnica 195 a. C.

Tipología

La estrella de ocho puntas es un motivo frecuente en las acuñaciones mediterráneas, y es usado generalmente como símbolo en algunas emisiones de Asia Menor (Eritrea, Miletos, etc.), Creta y en el norte de Africa en Cyrenaica o en la propia Cartago, acompañando al caballo parado. En las acuñaciones bárcidas de la Península Ibérica, en la clase VII de Villaronga, en el reverso, encima del caballo saltando, hay un estrella con punto central, muy parecida a la de estos divisores. En Arse, en la dracma pesada, Villaronga,²⁰ clase III, tipo I, con cabeza de Hércules a la izq., laureada y con clava, delante de la cabeza hay una estrella de ocho puntas. En el reverso de esta dracma encima del toro androcéfalo otra estrella de ocho puntas. También es el motivo principal del reverso de unos pequeños bronces de tres puntas,²¹ encontrados en Montemolin, dentro del contexto de las anepígrafos que en el anverso tienen una cabeza cubierta con petasus Segunda Guerra Púnica y adjudicados a Malaka.²²

15. MATEU Y LLOPIS. Hallazgo núm. 459, *Ampurias* XIII, 1951, p. 238.

16. MARTÍN ALMAGRO. El tesoro de Valera de Arriba (Cuenca), *Numario Hispánico*, VII, 1958.

17. A. M. GUADÁN. Las monedas de plata de Emporion y Rhode, Barcelona 1968-1970, tomo I, pp. 155-159.

18. L. VILLARONGA. Las monedas hispano-cartaginesas, Barcelona 1973, pp. 80-83.

19. P. P. RIPOLLÉS. El tesoro de La Plana de Utiel (Valencia), *Acta Numismática*, X, 1980, pp. 15-27; L. VILLARONGA, Diez años de novedades en la numismática hispano-cartaginesa 1973-1983, *Rivista di studi fenici*, Vol. XI, Roma 1983.

20. L. VILLARONGA. Las monedas de Arse-Saguntum, Barcelona 1967.

21. A. VIVES ESCUDERO, La moneda hispánica, 1926.

22. L. VILLARONGA, *op. cit.*, notas núms. 1 y 19.

Estas pequeñas monedas en un principio fueron asignadas a Cyrenaica, porque en la colección Newell, provenientes de los efectos del arqueólogo americano Richard Norton, que estuvo trabajando en Cyrene en 1911, se encontraba un lote de monedas de plata entre las cuales había 2 divisores de peso 0,48 y 0,35 grs.²³ que coincide con la tipología de las encontradas en España. Sin embargo, en una observación atenta de las fotografías (ver lámina) se aprecian diferencias notables, sobre todo en la cabeza de la n.º 8 N. Parece que esta tiene una especie de bonete. La n.º 9 N es más parecida a las hispánicas. El flan de estos divisores es más grueso y el peso mayor. De todas maneras los hallazgos españoles, superior en número y distribución, varían, de ser todos de la misma ceca la anterior atribución a Cyrenaica.

Recientemente, L. Vila ha publicado un óbolo inédito de plata²⁴ de tipología fuertemente oriental. En el anverso tiene una cabeza masculina a la izq. con barba puntiaguda, se cubre con gorro troncocónico invertido, de cuyo centro sobresale un casquete esférico. En el reverso: Estrella de 14 puntas cuyo centro es un glóbulo representando una pequeña cabeza humana. Gráfica de puntos.

El peso de este ejemplar es de 0,57 grs. y el autor cree que es una primera acuñación de plata de Malaka y la relaciona con las piezas de la estrella aquí estudiadas, comentando que podría ser el valor doble de estas.

Nosotros creemos que el divisor estudiado por Vila Casas y hasta que no aparezcan nuevos hallazgos, que lo desmienta o confirme, es difícilmente asumible su atribución a Malaka. Más bien habría que buscar su origen en el Mediterráneo Oriental. En todo caso nosotros no vemos la relación entre este divisor y los aquí estudiados (ver lámina II, A).

Metrología

De los tres divisores, solamente conocemos el peso de dos:

- 4) 0,30 grs. 5) 0,29 grs.

El peso medio de los dos es de 0,295 grs.

La dracma que correspondería a este divisor sería:

$$\begin{aligned} 0,295 \times 6 \text{ óbolos} &= 1,77 \text{ (1,80 grs.)} \\ 0,295 \times 12 \text{ hemiobolos} &= 3,54 \text{ (3,50 grs.)} \end{aligned}$$

Como vemos son hemiobolos, y aunque son pocos ejemplares se podría aventurar la dracma ideal: 3,50/3,60 grs., peso que coincide con el victoriato, con el sistema de Arse/Saiti y también fácilmente intercambiable con el shekel de 7,20 grs.

23. E. S. G. ROBINSON, Catalogue of the Greek of Cyrenaica, BMC, 1975 (reimpresión).

24. L. VILA CASAS, Un posible òbol de Malaca (?), *Acta Numismàtica* XV, Barcelona 1985, pp. 74-75.

TIPO III

Anv.: Cabeza masculina de Apolo a dcha., lleva corona de laurel y el pelo recogido en una cola cuyas puntas se abren. Un rizo en la parte baja de la mejilla. Manto al cuello. Gráfica de puntos gruesos.

Rev.: Lúnula o creciente con las puntas rematadas por puntos, hacia abajo. En el centro, grueso glóbulo, representando el disco solar.

- n.º 7 0,33 grs. Ø 8 mm. Proviene de La Lentejuela (Sevilla)
 n.º 8 0,32 grs. Ø 8 mm. (con agujero)
 n.º 9 0,30 grs. Ø 8 mm. (no se aprecia el punto central)
 n.º 10 Ø 13 mm. (cabeza a izq.)

Hallazgos

Sólo se sabe que el n.º 7 proviene de La Lentejuela (Sevilla). Del resto no tenemos procedencias.

Tipología

La cabeza del anverso de estos divisores representa a Apolo y tiene correspondencia clara en las acuñaciones griegas y cartaginesas del Mediterráneo Occidental: Nápoles, Nola, etc. en Italia; Siracusa y Messana, en Sicilia. Casi siempre muestran a la divinidad como un hombre joven, imberbe, laureado y con el pelo recogido en una coleta (figura 1).

En la emisión hispano-cartaginesa de la clase IV de Villaronga²⁵ de tipo apolineo también se representa al mismo dios, pero varía respecto a estos divisores, que en lugar de laurea lleva cinta y el pelo le cae en rizos sobre los hombros en el trishekel y tiene el pelo rizado y corto en el shekel.

En la dracma única de Arse con reverso de rueda y leyenda ibérica ARSESKEN,²⁶ en el anverso la cabeza de Apolo es bastante parecida, aunque de mejor arte al existente en estos divisores.

En el reverso una lúnula o creciente terminado en gruesos puntos con el disco solar en forma de punto en el centro. También podría interpretarse como un torques, aunque creemos que la abertura de este sería excesiva y sobre todo el punto central lo hace poco probable.

Esta conjunción creciente-disco solar es frecuente en las manifestaciones populares en Oriente y sobre todo en el área de influencia púnica. En las terracotas de Tanit aparecidas en la Cova des Cuyram, Ibiza,²⁷ se presenta este motivo solo o asociado a la estrella. También aparecen en estas funerarias de Cartago.

25. L. VILLARONGA, *cit.*, nota núm. 3.

26. L. VILLARONGA, *Las monedas de Arse-Saguntum*, Barcelona 1967. También del mismo autor: *La dracma ibérique ILTIRKESALIR et les rapports avec la Grande Grèce au IIIe S. au J.C.*, *Revue numismatique*, tomo XXI, 1979, pp. 43-56.

27. *Op. cit.* nota núm. 7.

En las acuñaciones hispánicas, se encuentran como símbolo debajo del pegaso en las dracmas ibéricas de imitación emporitanas, por ejemplo: las núms. 834 y 835 de Guadán²⁸ y en la dracma con leyenda SALIRBAN del tesoro de Ecija.²⁹ El creciente en estos casos termina, como en estos divisores, en gruesos puntos. Después de la Segunda Guerra Púnica el creciente-disco solar, como símbolo, se generaliza en las emisiones hispánicas del Sur (Gades, Ituci, Bailo, etc.).

Metrologia

7) 0,33 grs. 8) 0,32 grs. 9) 0,30 grs.

Peso medio: 0,316 grs.

La dracma ideal de estos divisores sería:

$0,316 \times 6 \text{ óbolos} = 1,896 \text{ (1,90 grs.)}$

$0,316 \times 12 \text{ hemiobolos} = 3,792 \text{ (3,80 grs.)}$

También estos divisores son hemiobolos y corresponderían al mismo sistema de peso que los hemiobolos de la estrella en el reverso.

COMENTARIOS

Metrologia

La convertibilidad entre las distintas monedas de plata que circulaban durante la Segunda Guerra Púnica ha sido estudiada por Villaronga en numerosas publicaciones. Es evidente que unos por seguir un patrón de pesos ya conocido,³⁰ otros rebajando o subiendo el suyo consiguen unas relaciones de peso claras y sencillas. El shekel de 7,20 grs., patrón cartaginés y las dracmas de Ebusus, Arse, Saiti, Emporion, dracmas ibéricas, el victoriato y el denario pesado podrían intercambiarse. Como se aprecia en el cuadro siguiente, si tomamos el shekel como unidad de referencia, 3 dracmas de Ebusus, 2 de Arce o 2 victoriatos equivaldrían a un shekel y 3 denarios pesados, dracmas de Emporion o ibéricas a 2 shekel.

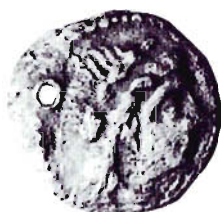
28. GUADÁN, *op. cit.* nota núm. 3.

29. VILLARONGA, *op. cit.* nota núm. 1.

30. J. PELLICER I BRU. Metrologia antiga. La marca valor ETAON(75) a l'amonedació ibèrica, *Gaceta Numismática*, 67, Barcelona 1982, pp. 51-55. También: Els «Ratios» bimetàl·lics i els estandarts monetaris paral·lels, *Gaceta Numismática*, 62, Barcelona 1981, pp. 21-27.

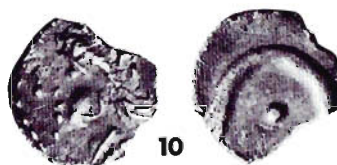
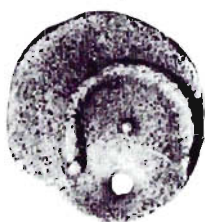
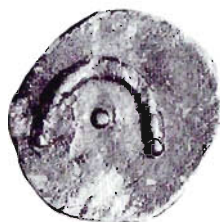
7

8

9

10

A

Hispano-cartaginesa		Ebusus	Saiti Arse	Roma		Emporion Imitaciones Ibéricas Gadir	
<i>Shekel</i>		<i>Dracma ligera</i>	<i>Dracma</i>	<i>Victoriato</i>	<i>Denario pesado</i>	<i>Dracma</i>	
7,20 grs.	6,80 grs.	2,40 grs.	3,60 grs.	3,60 grs.	4,50 grs.	4,70 grs.	4,50 grs.
1/3		X	—	—	—	—	—
1/2		—	X	X	—	—	—
2/3		—	—	—	—	X	—
	2/3	—	—	—	X	—	X

Los divisores de las dracmas ibéricas de imitación emporitana en Cataluña y quizás al Norte de Levante, imitan los óbolos de rueda de Massalia,³¹ pesan sobre 0,60 grs. y varían las letras o símbolos que hay entre los radios de la rueda, respecto al modelo que copian.

En Andalucía y Levante además de los óbolos e hemióbolos aquí estudiados, aparecen unos divisores de plata imitando las fraccionarias de la dracma emporitana,³² que teniendo su tipología —aunque se diferencian por su fuerte estilo ibérico— tienen un peso diferente, sobre 0,35 grs. En el tesoro de La Plana de Utiel,³³ junto al hemióbolo con reverso estrella, encontramos 4 ejemplares, divisores supuestamente galos de imitación emporitana que pasean 0,15, 0,15, 0,14 y 0,11 grs., pesos que encajan como mitades de los divisores, también de imitación emporitana, de hallazgos andaluces y levantinos o los aquí estudiados.

Los óbolos del caduceo, con un peso medio de 0,406 grs., sexta parte de la dracma de Ebusus, se diferencian de los hemióbolos de reverso estrella o creciente-disco solar, en que estos pesan 0,295 grs. y 0,316 grs. y son una doceava parte de una dracma de 3,60 grs., patrón de peso del victoriato romano o la dracma de Arse o Saiti.

Localización

Como comentamos en la introducción, es poco probable que estos ejemplares sean acuñaciones bárcidas, de carácter militar. La tipología es diferente y no existen fraccionarias de plata de tan poco peso en las restantes emisiones cartaginesas, fuera o dentro de la Península. La acuñación por parte de estos, de una gama completa de valores en bronce, hacen innecesarias estas pequeñas piezas de plata para las transacciones diarias.

No creemos que el hemióbolo con reverso estrella, pertenezca a Malaka. Como hemos dicho, este símbolo además de encontrarse en las pri-

31. L. VILLARONGA, Un tesoro de la zona Ebre-Segre, *Acta Numismàtica*, XIII, Barcelona 1983, pp. 47-57.

32. M. CAMPO, Los divisores de dracma emporitana, *Acta Numismàtica*, II, Barcelona 1972, pp. 19-48.

33. P. P. RIPOLLÉS, *cit.* nota núm. 19.

Figura 1

meras acuñaciones de bronce de esta ceca, aparece en las emisiones hispánicas de plata de este período: en el shekel del caballo saltando y en la dracma de Arse de la clase III, tipo I de Villaronga.

Existe además, una constante en las amonedaciones de los pueblos de la Península durante la Segunda Guerra Púnica, que no podemos dejar de mencionar, y es que todas las cecas que acuñan dracmas en esta época —Malaka no lo hace— como Emporion, Ebusus, Gades, Arse³⁴ o las dracmas ibéricas, emiten óbolos o hemióbolos.

Estas piezas, salvo las del caduceo, además de púnicas tienen influencias griegas. Dentro de la Península, estos símbolos aparecen en las dracmas ibéricas y en las de Arse, que a su vez tienen tipología helénica.

Esto unido a la distribución de los hallazgos conocidos y las razones metrológicas antes enunciadas, creemos que tendrían que buscarse sus cecas en el Valle del Guadalquivir o en el Levante.

Nosotros, con todas las reservas necesarias, hasta que nuevos hallazgos los confirmen, pensamos que son acuñaciones levantinas.

De extremada rareza, estos divisores fueron emitidos en poca proporción y durante un corto período de tiempo. Por su reducido peso y diámetro hacen muy difícil sus hallazgos esporádicos. H. de Nanteuil³⁵ dice: «...la vie d'un tetradracme pouvait être de 80 à 100 ans, la durée de vie de l'obolo et de la litra n'était que de trois ans».

Cronología

Los tesoros donde se encontraron estos óbolos e hemióbolos han sido datados como ocultaciones de la Segunda Guerra Púnica — 195 a. C.

El divisor del creciente-disco solar no ha aparecido en hallazgo conocido, aunque por su peso, influencias tipológicas, etc. puede enmarcarse en las mismas fechas que los precedentes.

El inicio de la acuñación de moneda en la ciudad de Sexs

JOSE LUIS LOPEZ CASTRO

El estado actual de la investigación arqueológica sobre la colonización fenicia en el Sur de la Península Ibérica ha puesto de manifiesto la plena correspondencia entre la 'Ex o Sexi de las fuentes literarias clásicas¹ y la actual ciudad costera de Almuñécar, en la provincia de Granada.

La fundación de la colonia, de origen tirio si atendemos a Strabon,² enmarcada dentro del fenómeno de la colonización fenicia en Occidente, se produjo en el siglo VIII a.C. como demuestra la documentación arqueológica.³ La ciudad de Sexs jugó un importante papel como una colonia de carácter comercial, estable y rica tal como nos muestran los ajuares y la tipología de algunas tumbas de sus necrópolis, propias de una alta clase aristocrática o comerciante.⁴

Posteriormente, ya en el siglo IV a.C. parece iniciarse una etapa definida económicamente por la producción de salazones de pescado, que se exportaban a Grecia y a Cartago según las fuentes literarias, confirmadas por los

1. Recopilaciones de las fuentes sobre Sexs las tenemos en RE II, A2, 2027-2028. A. TOVAR. *Iberische Landeskunde I. Baetica* Baden-Baden 1974, p. 81. Un estudio reciente de las fuentes en M. PASTOR MUÑOZ «Fuentes antiguas sobre Almuñécar (Sexi Firmum Iulium)» *Almuñécar, Arqueología e Historia* 1983, pp. 205-235.

2. STRAB. III, 5,5.

3. M. PELLICER CATALAN. *La necrópolis púnica «Laurita» del Cerro de San Cristóbal (Almuñécar, Granada)* Exc. Arg. Esp. 17, Madrid 1963. Sobre la revisión de la cronología de algunas tumbas de esta necrópolis I. NEGUERELA «Zur datierung der westphönizische nekropole von Almuñécar» *Madriider Mitteilungen* 22, 1981, p. 213 ss. F. MOLINA FAJARDO «Nuevos hallazgos fenicios en Almuñécar» *Alm. Arq. Hº II*, 1984, pp. 89-120.

4. M. PELLICER, *Op. cit.*

F. MOLINA-C. HUERTAS. *Almuñécar en la Antigüedad. La necrópolis fenicio-púnica de Puente de Noy II*. Granada 1985.

5. DIFILO en ATEN. III, 121, a PS. ARIST. *De mirab. reb.* 136.

resultados de las excavaciones arqueológicas en la factoría de salazones de El Majuelo, en Almuñécar, en la que hay constancia de una posible fase púnica.⁶

Esta va a ser la principal actividad económica de Sexs durante los siglos posteriores, ya en la fase tardopúnica, en la que se encuadran cronológicamente las acuñaciones monetales sexitanas. Su estudio monográfico fue el tema elegido para nuestra Tesis de Licenciatura⁷ como cotnribución al estudio de la Numismática Antigua peninsular. De la ordenación y sistematización de las emisiones de Sexs obtenidas en dicho trabajo presentamos en este artículo la parte correspondiente a la serie monetar con la que se inició la actividad emisora de moneda en Sexs y los problemas que su estudio plantea.

Las acuñaciones se inician con la que hemos denominado Serie I que engloba dos grupos variantes, I.1. y I.2., correspondientes a los prototipos de Vives⁸ LXXXII, 2 y LXXXII, 1 respectivamente. En el anverso presentan estas monedas una cabeza desnuda de Herakles-Melkart a derecha con clava al hombro. Al reverso se sitúan dos atunes, a derecha en el grupo I.1. y a izquierda en el I.2.; entre ellos, la leyenda corta en caracteres púnicos SKS. Gráfilas de puntos circundan anversos y reversos. (Vid. lámina I.)

La composición del Herakles-Melkart del anverso no es mala. De regular arte y con marcado relieve, los rasgos aparecen correctamnete resueltos pero algo toscos. Los atunes del reverso son de silueta regular, y si pudieron estar inspirados en los ejemplares gaditanos, no podemos decir lo mismo de la efigie de Hércules de este Serie I de Sexs, por la ausencia de piel de león, atributo tomado de la iconografía griega.⁹

Representaciones de Hércules con cabeza desnuda, al igual que en nuestro caso, las encontramos en la amonedación hispano-cartagies (IO) y en emisiones de plata de Arse-Saguntum (11), tipo al que se aproxima más el de Sexs por el tratamiento de los mechones del cabello. La ausencia de la piel de león podría interpretarse como una más directa influencia púnica, hecho que encaja, por otra parte, con la metrología, leyenda y cronología de la serie, como veremos más adelante.

La leyenda de esta Serie I sexitana está compuesta por tres letras en alfabeto púnico, bastante desiguales y de gran tamaño. No vamos a recordar ahora todas las opiniones que desde el siglo XVIII se han vertido sobre la lectura de las leyendas monetales de Sexs, aunque citaremos el estudio de Solá-Solé, el más riguroso sobre el tema hasta ahora. En él propone la lec-

6. F. MOLINA-C. HUERTAS-J. L. LÓPEZ CASTRO. «Hallazgos púnicos en El Majuelo». *Alm. Arq. H^a* II, 1984, pp. 275-289.

7. J. L. LÓPEZ CASTRO. *Las monedas púnicas y neopúnicas de la ceca de Sexs*, Tesis de Licenciatura inédita. Universidad de Granada 1985.

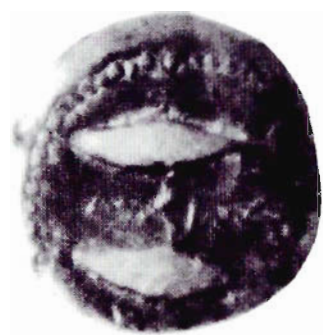
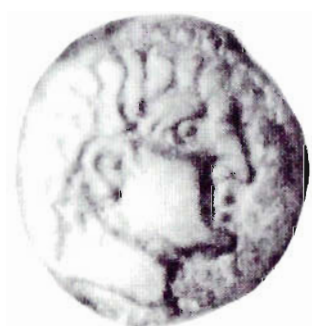
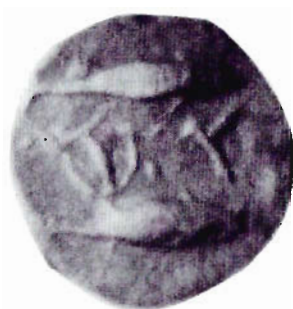
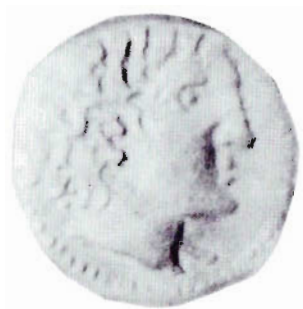
8. A. VIVES Y ESCUDERO. *La moneda hispánica*, Madrid 1926.

9. Sobre las representaciones y el culto a Herakles-Melkart en Gádir cfr. A. GARCÍA Y BELLIDO «Hércules Gaditanus» *A. Esp. Arq.* 107-180, 1963, pp. 70-151. El culto a Herakles-Melkart en Sexs lo hemos analizado en J. L. LÓPEZ CASTRO «La religión fenicio-púnica en Sexs: datos para su conocimiento». *Actas del Congreso Peninsular de Historia Antigua*. Santiago de Compostela 1986 (en prensa).

10. L. VILLARONGA. *Las monedas hispano-cartaginesas*. Barcelona 1974 monedas de la Clase III.

11. L. VILLARONGA. *Las monedas de Arse-Saguntum*. Barcelona 1967, pp. 43-44, clases II y III.

Lámina I

tura SKS (*samech-kaph-sameh*) para estos rótulos monetales, correspondientes a Sexs,¹² cuya etimología sería la de «recinto», «extensión limitada», tal vez paralela a la de «el muro», «el recinto» de la leyenda monetar gaditana HGDR.¹³ Esta etimología podría coincidir con la situación paleotopográfica de la colonia sextana, situada en un reducido espolón rocoso bordeado en su tiempo por el mar, bajo el actual casco urbano de Almuñécar. La fechación propuesta por Solá para estos caracteres púnicos es el siglo III a.C.¹⁴

La ordenación de los dos grupos de esta serie ha sido posible, gracias al desgaste de cuño apreciado en el anverso de una moneda de esta serie¹⁵ en el que se observa un retroceso en las líneas del cabello de la efigie de Herakles-Melkart; la nariz aparece más recortada que el resto de los anversos de la serie, y el cuello se ha acortado en su longitud por la base; el relieve de la pieza es acusadamente menos marcado que en los restantes ejemplares de la Serie I. El citado anverso con desgaste corresponde al grupo con atunes a izquierda, lo que nos induce a pensar que los anversos combinados con atunes a derecha, que no presentan tal desgaste, fueron acuñados anteriormente. Así pues, la Serie I presenta un único cuño de anverso común a los dos cuños de reverso, con atunes a derecha o a izquierda, al menos en los ejemplares conocidos por nosotros hasta ahora.

El principal problema que plantean las monedas de la Serie I de Sexs es el escaso número que ha llegado a nuestro conocimiento. Frente a otras series mejor documentadas numéricamente, de la Serie I sólo conocemos los datos correspondientes a 26 ejemplares por ahora, pues confiamos en aumentar este número próximamente. Sobre estos 26 ejemplares ya publicados¹⁶ —por lo que no repetiremos aquí su catalogación— se apoya nuestro estudio estadístico y metrológico. Hemos de reconocer la cortedad de la muestra, si bien no es menos cierto que contamos con el número más cuantioso de piezas de esta rara serie, reunido hasta el momento.

Los parámetros estadísticos escogidos son los que habitualmente se emplean en investigación numismática.¹⁷ El peso mayor de la serie es de

12. En la leyenda latina de las monedas de nuestra Serie VIII aparecen los caracteres F. I. SEXS. Cfr. A. VIVES, *Op. cit.*, lám. LXXXIII, 1.

13. J. M. SOLÁ SOLÉ. «¿SKS, ŠKŠ o SKS?» «Miscelánea púnico-hispana I» *Sefarad* XVII, 1957, pp. 18-23.

14. J. M. SOLÁ SOLÉ, *Op. cit.*, p. 21.

15. El estudio de los cuños se ha hecho, hasta donde nos ha sido posible, siguiendo el método caracteroscópico propuesto por J. B. COLBERT DE BEAULIEU *Traité de Numismatique celtique I. Méthodologie des ensembles*. París 1973, así como la técnica de superposición de calcos propuesta por M.ª P. GARCÍA-BELLIDO «Retoques de cuño y trazado de leyendas en las monedas con escritura indígena de Cástulo» *Numisma* XXVIII, 150-155, 1978, p. 74. La moneda en cuestión es la núm. 1 del catálogo publicado en F. MOLINA J. L. LÓPEZ, *Op. cit.*, nota 16.

16. C. ALFARO ASINS. «Las monedas de Sexs del Museo Arqueológico Nacional» *Bol. del M.A.N.* I, 2, 1983, pp. 191-197.

F. MOLINA-J. L. LÓPEZ CASTRO. «Numismática antigua de Almuñécar». *Alm. Arq. H^a* 1983, pp. 179-204. Quisiéramos expresar desde aquí nuestro más sincero agradecimiento a la Dra. Alfaro Asins, conservadora jefe del Gabinete numismático del Museo Arqueológico Nacional, las facilidades dadas para el estudio de las monedas de Sexs allí conservadas así como a don Leandre Villaronga, quien amablemente puso a nuestra disposición las monedas de Sexs recogidas en su archivo.

17. Cfr. L. VILLARONGA. «Comentarios sobre metodología en investigación numismática» *Numisma* XXVI, 138-143, 1976, pp. 17-37. *Numismática Antigua de Hispania*, Barcelona 1979, p. 45 ss. *Les monedes ibèriques de Tàrraco*, Tarragona 1983, p. 58 ss.

24,87 grs., mientras que el menor es de 13,00 grs. lo que nos da una amplitud de la variación de peso grande, de 11,87 grs. El porcentaje del peso mayor sobre el peso menor resultante es del 191,30 %. El peso medio de la serie es de 18,81 grs. y su desviación típica 2,77. Por último, el coeficiente de variación de la serie es de 14,75 % y el intervalo de confianza queda marcado por las cifras 17,64 grs.-19,77 grs.

La muestra analizada presenta en su conjunto una desviación típica alta con respecto a las demás series de la ceca, que concuerda con la fuerte amplitud de la variación de peso y las altas cifras del resto de los parámetros, lo cual indica, tal vez, una irregularidad técnica en la acuñación de una relativa importancia, superior al resto de las series sexitanas.

La observación de la recta de Henry (fig. 1,1) nos muestra un conjunto gaussiano bastante regular en los pesos centrales, si prescindimos del 32 % estadísticamente despreciable, lo que nos hace suponer que esa irregularidad no es tan intensa para los pesos centrales de la muestra. La curva metro-lógica parece confirmar esta observación: presenta un intervalo privilegiado perfectamente marcado, pero la simetría de la curva no es perfecta, en función de las irregularidades señaladas (fig. 1,2).

El peso medio de las monedas de la serie, 18,81 grs., nos hace confirmar la hipótesis de Villaronga de que se trata de monedas acuñadas con valor doble a la unidad del sistema metro-lógico de 8/9 grs., vigente en Hispania con anterioridad al 211 a.C.¹⁸ Además, concuerda con una talla en la que entrarían 18 monedas en una libra romana de 327,45 grs. de peso. En efecto, a partir del peso medio, tenemos un peso práctico que sería $18,81 \times 18 = 338,58$, cantidad que se aparta sólo en un 3,39 % del peso teórico de la libra romana. Este sistema metro-lógico que acuña en bronce con unidad de 8/9 grs. en una talla de 336 monedas en libra romana sería el mismo adoptado por Gádir en sus series I, III, IV y V;¹⁹ las clases VIII y IX de las acuñaciones hispano-cartaginesas;²⁰ las series I y II de Cástulo;²¹ emisiones de Obulco;²² los grupos I, II, VII y VIII de Ebusus;²³ el vecino taller de Malaca;²⁴ las primeras emisiones de Kese;²⁵ la Clase I, Tipo III de las acuñaciones en bronce de Arse²⁶ y algunos ejemplares de Rhode,²⁷ todos ellos en estos mismos años del último cuarto del siglo III a.C.

18. Sobre este sistema metro-lógico, cfr. J. C. M. RICHARD-L. VILLARONGA. «Recherches sur les étalons monétaires en Espagne et en Gaule du Sud antérieurement à l'époque d'Auguste» *Melanges de la Casa de Velázquez* IX, 1973, pp. 81-131 y muy recientemente L. VILLARONGA «Las primeras emisiones de monedas de bronce en Hispania» *Papers in Iberian Archeology. B.A.R. International Series* 193, 1984, pp. 205-215.

19. C. ALFARO ASINS. «Sistematización del antiguo numerario gaditano», *Aula Orientalis* 4, 1986, pp. 121-138.

20. L. VILLARONGA *Las monedas hispano-cartaginesas*, cit.

21. M.ª P. GARCÍA-BELLIDO *Las monedas de Cástulo con escritura indígena. Historia numismática de una ciudad minera*. Barcelona 1982.

22. Cfr. C. ALFARO ASINS «Acuñaciones púnicas en Hispania» *Revista de Arqueología* 61, mayo 1986, p. 38 y nota 13.

L. VILLARONGA «Las primeras emisiones...», cit. nota 18, p. 207.

23. M. CAMPO *Las monedas de Ebusus*. Barcelona 1976.

24. Cfr. C. ALFARO ASINS, *Op. cit.*, nota 22, p. 37 y nota 7.

L. VILLARONGA «Las primeras emisiones...», cit. nota 18, p. 208.

25. L. VILLARONGA, *Les monedes ibèriques...* cit. nota 17, pp. 81 y 101.

26. L. VILLARONGA, *Las monedas de Arse-Saguntum*. Barcelona 1967.

27. L. VILLARONGA, «Las primeras emisiones...», cit. nota 18, p. 206.

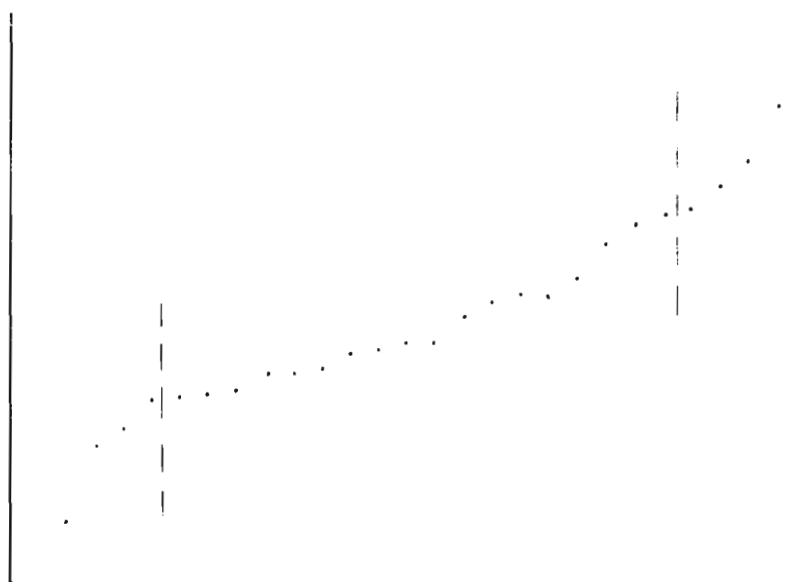

Figura 1.1

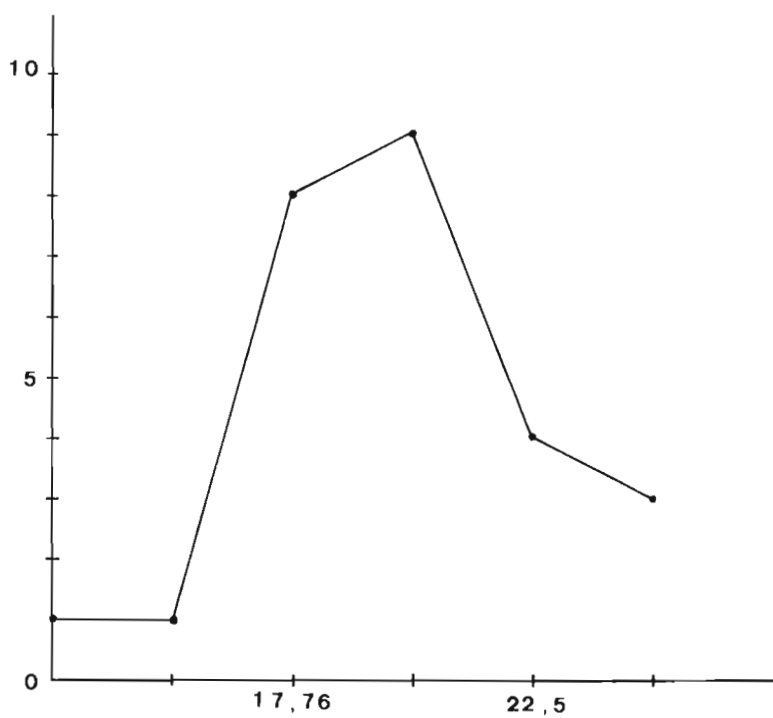

Figura 1.2

Como vemos, en nuestra Serie I de Sexs concuerdan los datos metrológicos y epigráficos a la hora de establecer una cronología que podemos precisar en el último cuarto del siglo III a.C., antes del 211 a.C., fecha en que la aparición del denario de plata romano y el cambio del bronce romano del sistema triantal al sextantal, con un as de dos uncias obligaría a las acuñaciones hispanas a un cambio en la unidad del sistema metrológico, que pasaría a estar entre los 10/11 grs.²⁸

La reciente investigación numismática parece confirmar fechas tempranas para el comienzo de las acuñaciones gaditanas y ebusitanas.²⁹ La gran proyección comercial de estas ciudades parece justificar este hecho. Podemos preguntarnos, en el caso concreto de Sexs, y en general, en el resto de los talleres que inician la amonedación a finales del siglo III a.C. sobre las causas de la plena implantación de la economía monetaria. Sólo un fenómeno histórico de gran magnitud como la Segunda Guerra Púnica pudo acelerar el proceso de generalización en el uso de la moneda como valor de cambio, que ya era conocida en la Península Ibérica desde bastante atrás, sobre todo en las ciudades púnicas y griegas por sus relaciones comerciales en el Mediterráneo.

Sin embargo, y aunque consideremos a la Segunda Guerra Púnica como un revulsivo que impulse la actividad emisora en algunos talleres monetales, dada la mayor necesidad de numerario para poner en circulación, el peso de estas emisiones tempranas no es apenas significativo en la circulación monetaria del momento, lo que ha puesto de relieve que los gastos bélicos del campo cartaginés fueron sufragados en su práctica totalidad con las emisiones hispano-cartaginesas.³⁰ A este respecto es sintomática la falta de hallazgos y tesoros con moneda de Sexs de la Serie I. Por el contrario, ciudades como Kese y Emporion, alineadas en el bando romano financiaron los gastos de éste y la posterior penetración romana en el interior al acabar la guerra.³¹

Así pues, no son directamente causas bélicas como la financiación de las actividades militares las que deciden la amonedación en el caso de Sexs y otras ciudades que, en contacto directo con otras unidades políticas en las que la economía monetaria estaba plenamente establecida, reunían las condiciones necesarias para que se produjera la acuñación propia, en un momento en que la dinámica histórica y económica imponía la necesidad de emitir moneda con la que cubrir los intercambios no sólo exteriores, sino fundamentalmente interiores, dentro de los muros de la ciudad.

Esas condiciones serían, básicamente, la existencia de una organización urbana institucional, es decir, el Estado, que garantizara la autenticidad y el valor del metal acuñado con unos símbolos distintivos, así como el aprovisionamiento del metal para la amonedación. Debería existir también una clase comerciante que por su actividad económica justificara la emisión y distribución de moneda.

28. *Ibidem.*, p. 209.

29. Cfr. C. ALFARO ASINS, *Op. cit.*, nota 19, pp. 123-124 y M. CAMPO, *Op. cit.*, nota 23, p. 88.

30. P. P. RIPOLLÉS ALEGRE, *La circulación monetaria en la Tarraconense Mediterránea* Valencia 1982, pp. 515 ss.

31. L. VILLARONGA, *Les monedes ibèriques...* cit., nota 17, pp. 123-124.

El predominio del patrón metrológico de 8/9 grs. en el último cuarto de siglo III a.C., traído por los cartagineses en sus acuñaciones de bronce parece indicar que estas cecas emitieron moneda dentro de la esfera de influencia económica cartaginesa, esto es, bajo un patrón metrológico común con el que los intercambios serían más fáciles.

APÉNDICE. CATALOGO DE MONEDAS DE SEXS DE LA SERIE I (*)

Serie I. Grupo I.

1.	M.A.N. 112682	21,00 grs.	1 h	27 mm.
2.	M.A.N. 112683	19,30 grs.	12 h	27 mm.
3.	M.A.N. 112684	18,20 grs.	6 h	27 mm.
4.	M.A.N. 112685	17,43 grs.	7 h	27 mm.
5.	M.A.N. CS5160	17,30 grs.	1 h	28 mm.
6.	M.A.N. CS5161	17,20 grs.	7 h	26,5 mm.
7.	B.M. 1597	19,52 grs.	2 h	—
8.	B.M. 1598	16,61 grs.	2 h	—
9.	La Pinta	13,00 grs.	2 h	27 mm.
10.	Babot	18,90 grs.	6 h	28 mm.
11.	Villoldo	22,06 grs.	9 h	27 mm.
12.	Hillgarth	17,43 grs.	12 h	—
13.	Almirall	15,20 grs.	9 h	27 mm.
14.	Subasta A.N.E. 1691, n.º 164	23,45 grs.	—	—
15.	Subasta A.N.E. 1963, n.º 147	16,80 grs.	—	—
16.	Villaronga 2334	16,50 grs.	11 h	27 mm.
17.	Villaronga 2385	22,70 grs.	12 h	27 mm.
18.	D.N.M.	15,68 grs.	3 h	—

Serie I. Grupo 2.

19.	M.A.N. 112677	24,87 grs.	9 h	29 mm.
20.	M.A.N. 112678	21,82 grs.	9 h	29 mm.
21.	M.A.N. 112679	18,13 grs.	9 h	29 mm.
22.	M.A.N. 112680	17,98 grs.	9 h	29 mm.
23.	M.A.N. 112681	16,69 grs.	9 h	27 mm.
24.	M.A.N. CS5159	19,50 grs.	5 h	28 mm.
25.	Villoldo	20,00 grs.	11 h	29 mm.
26.	D.N.M.	21,58 grs.	9 h	—

(*) Las columnas de datos del catálogo corresponden, por este orden, al museo o colección donde se conserva la moneda, su peso, posición de cuños según el sistema de la hora del reloj, y diámetro en milímetros. Las abreviaturas empleadas son las siguientes: A.N.E., Asociación Numismática Española. B.M., British Museum (Londres). D.N.M., Danish National Museum (Copenhague). M.A.N., Museo Arqueológico Nacional (Madrid).

Tesorillo de bronce hispano-latinos hallado en Segóbriga (Cuenca)

J. M.ª VIDAL BARDAN

En el transcurso de las excavaciones del año 1982, llevadas a cabo en la ciudad de Segóbriga, apareció un tesorillo de bronce hispano latinos, motivo de este trabajo.

Segóbriga se halla situada en el denominado Cerro Cabeza del Griego, en la orilla derecha del río Cigüela, en el término municipal de Saelices, provincia de Cuenca.

Las fuentes antiguas¹ que tratan sobre la ciudad son abundantes y numerosos los historiadores que se han ocupado sobre su situación geográfica.

Pero, es a partir de la década de los años 70, cuando la ciudad ha sido estudiada y excavada metódicamente por el equipo de arqueólogos dirigidos por el profesor D. Martín Almagro Basch, quien ha publicado,² de forma exhaustiva sus materiales arqueológicos, arquitectónicos y escultóricos.

1. FRONTINO. *Strategemata* III, 6,6; IV; V. 22.
PLINIO. *Nat. Hist.* III, 3; III, 25; XXXVI, 160, 163.
ESTRABÓN. *Geogr.* III, 4,13.
TITO LIVIO. XL, 501.
PTOLOMEO. II, 6.
RAVENNATE. *Divisio Mendi* 4,44, pp. 311,11.

2. ALMAGRO BASCH, MARTÍN. *Segóbriga. Ciudad celtibérica y romana. Guía de las excavaciones y Museo*. Madrid, Ministerio de Cultura, 1975. (Guía de Conjuntos Arqueológicos, IV) (1975, 1978). Una interesante inscripción de Segóbriga, *Saelices* (Cuenca). «*Cuadernos de Estudios Gallegos*», t. XXIX, fasc. 87-88-89, 1974-75, págs. 307-313; El «delubro» o sacellum de Diana en Segóbriga, *Saelices* (Cuenca). «*Revista de A:B: y M.*» LXXIX, 1976, págs. 187-214; El acueducto romano de Segóbriga, *Saelices* (Cuenca). «*Revista de A. B. y M.*» LXXIX, 1976, págs. 876-901; Datos cronológicos para fechar el acueducto de Segóbriga. «*Revista A. B. y M.*», LXXXI, 1978, págs. 155-167; Necrópolis romana de las parcelas números 45 y 46 de Segóbriga (*Saelices*, Cuenca). «*Noticiario Arqueológico*

CATALOGO

Para cada moneda damos su número, peso, módulo, posición de cuños referidos al cuadrante horario y conservación. La referencia bibliográfica va referida a: A. VIVES ESCUDERO, *La Moneda Hispánica*, Madrid 1926; y a J. M.ª VIDAL BARDÁN, Fondos monetarios de la Serie Hispano-Latina de la Tarraconense en el Museo Arqueológico Nacional: Bómbilis, Turiaso, *Acta Numismática*, 13, 1983, 75-104.

SEGÓBRIGA: A/ Cabeza laureada de Augusto a la izquierda. TI CAESAR DIVI AVG F.AVG.VST IMP VIII.

R/ Dentro de laurea, en dos líneas: SEGO-BRIGA
Vives CXXXV, 5.

- 1 — 16.35, 28.5, 3, MG
- 2 — 13.00, 28.0, 12, MG
- 3 — 11.05, 28.5, 9, BG
- 4 — 11.30, 30.0, 5, BG
- 5 — 16.00, 29.0, 7, AG
- 6 — 13.85, 29.0, 3, BG
- 7 — 11.00, 27.0, 9, MG
- 8 — 10.90, 28.0, 7, MG
- 9 — 11.45, 28.0, 6, MG
- 10 — 12.00, 28.0, 12, MG
- 11 — 11.65, 28.0, 6, MG
- 12 — 11.65, 27.0, 6, MG
- 13 — 13.20, 30.0, 7, MG
- 14 — 13.55, 29.0, 11, MG

A/ Cabeza laureada de Augusto a la derecha. TI CAESAR DIVI AVG F.AVG.VST IMP VIII.

R/ Dentro de laurea, en dos líneas SEGO-BRIGA.
Vives CXXXV, 6.

- 15 — 12.80, 29.5, 10, MG
- 16 — 12.05, 30.0, 6, MG
- 17 — 12.90, 29.0, 9, MG

Nacional, núm. 7, 1979, págs. 213-246; Tres teseras celtibéricas de bronce de la región de Segóbriga, *Saelices* (Cuenca). En *homenaje a Conchita Fernández Chicharro*, Madrid, 1982, págs. 195-209.

(...y Antonio Almagro Gorbea). El Teatro Romano de Segóbriga. *Actas del Simposio «El Teatro en la Hispania Romana»*, Badajoz, 1982, págs. 25-39; Aportación al estudio del culto de Hércules en España: cuatro inscripciones de Segóbriga. *Homenaje a Sáenz de Buruaga*, Badajoz, 1982, págs. 339-350; La discusión de la antigua Segóbriga ante los hallazgos epigráficos. «Cuenca», números 19 y 20, 1982, págs. 7-34; Segóbriga I. Los textos de la Antigüedad sobre Segóbriga y las discusiones acerca de la situación geográfica de aquella ciudad. *Excavaciones Arqueológicas en España*, núm. 123, Madrid, 1983; Segóbriga II. Manifestaciones de la plástica ibérica en Segóbriga, *Saelices* (Cuenca). «Trabajos de Prehistoria», 1983; Las esculturas de togados halladas en el teatro romano de Segóbriga. *AE Arqueologia*, 1983; La Dea Roma de Segóbriga. *Homenaje al Prof. Francisco Jordá*, 1983.

18 — 13.40, 30.0, 9, BG

19 — 14.35, 27.0, 5, BG

20 — 14.50, 29.0, 5, BG

TURIASO: A/ Cabeza laureada de Tiberio a la derecha. TI CAESAR AVG F IMP PONT M.

R/ Toro a la derecha, encima M.PONT.MARS, debajo C.MARI.VEGETO, delante IIVIR y encima MVN.TVR.

Vives CLVI, 11; Vidal Bardan XXII.

21 — 9.75, 27.0, 9, MG

Este tesorillo de bronce se incluye en la dinastía Julio-Claudia,³ que es el período de acuñaciones peninsulares.⁴ Durante este período se va a desarrollar una fase completa, con un principio y un final muy bien delimitados. Con Augusto se va a producir una floración extraordinaria de talleres monetarios que únicamente es comparable a la que se produjo durante los siglos II-I a. C. Con el resto de emperadores la actividad es variable en cuanto al número de cecas que funcionan; con Tiberio aumentan y con Claudio disminuyen hasta desaparecer con este emperador, toda actividad de acuñación en Hispania. Queda el caso excepcional de Ebusus, que parece ser, acuña durante el período de Claudio I, quizás a causa de la insularidad o por ser ésta una «insula foederata».⁵

El carácter autónomo que van a tener las acuñaciones de bronce en Hispania, implica que su área de circulación se encontrase restringida teóricamente a un área local, detentando solamente la prerrogativa de la libre circulación por todo el imperio, las acuñaciones de los talleres senatoriales e imperiales. Dentro de las imperiales habría que situar las emisiones de Ar atribuidas a Hispania.⁶

A pesar del carácter de circulación restringida de las emisiones hispano-romanas, estas van a desempeñar una función muy importante cuantitativamente dentro de la circulación monetaria de Hispania, lo cual refrendaría la razón económica de estas acuñaciones⁷ que tendrían por objeto resolver el problema de la escasez de moneda de bronce que la Península

3. P. P. RIPOLLÉS, *La circulación monetaria en la Tarraconense Mediterránea*, Valencia, 1982, 321-330.

4. BELTRÁN MARTÍNEZ, A. Las monedas hispano-latinas. *Numisma* 147-149. Madrid 1977. VILLARONGA GARRIGA, L. Numismática Antigua de Hispania. Iniciación a su estudio. Barcelona 1979. BELTRÁN LLORIS, F. Los magistrados monetales en Hispania. *Numisma* 150-155. Madrid 1978. BELTRÁN LLORIS F.; BELTRÁN LLORIS, M. Numismática hispanorromana de la Tarraconense. *Numisma*, 162-164, Madrid, 1980.

5. CAMPO, M. *Las monedas de Ebusus*. Barcelona, 1976; Las monedas de Claudio I de la ceca de Ebusus. *Numisma* 138-143. Madrid, 1976. BELTRÁN MARTÍNEZ, A. Las monedas hispano-latinas. *Numisma*, 147-149, Madrid, 1977.

6. MATTINGLY, H. 1976 (Reimpresión). *Coins of the Roman Empire in the British Museum*. I, Augustus to Vitellius. London. GIARD, J. B. *Catalogue des monnaies de l'Empire Romain*. I. *Auguste*. Paris, 1976. WALQUER, D. R. *The metrology of the Roman silver coinage*. Part I. From Augustus to Domitian. *British Archaeological Reports* SS 5, 1976.

7. M. GRANT. *From Imprium to Auctoritas*, Cambridge, 1946.

Ibérica debía padecer, al existir muy pocas cecas en funcionamiento y al no ser capaz el estado romano de alimentar monetariamente sin dificultad a un imperio en constante expansión.

Los tesoros que durante este período conocemos que afectan directamente a nuestra exposición se reducen a tres: Ablitas en Tudela, La Pobra de Mafumet cerca de Tarragona y el de Segóbriga motivo de este trabajo.

	<i>Ablitas</i>	<i>Pobra de Mafumet</i>	<i>Segóbriga</i>
Roma	—	250	—
Bilbilis ibérico	3	—	—
Kelse ibérico	2	—	—
Bilbilis	19	—	—
Celsa	29	—	—
Osca	2	—	—
Calagurris	17	—	—
Turiaso	2	—	1
Caesaraugusta	26	—	—
Segóbriga	—	—	20

El de Ablitas, mal conocido, posee según Mateu i Llopis un término *post quem* situable dentro del reinado de Augusto. Con esta datación y con una localización bastante septentrional dentro del curso del río Ebro, podría pensarse en unas posibles relaciones con los acontecimientos bélicos de las guerras Cántabras, aunque no existe ninguna seguridad para poderlo afirmar.

La composición de las cecas y el tipo de acuñaciones que lo integran nos indican la circulación en esta época de las acuñaciones ibéricas conjuntamente con las hispana-romanas, fenómeno éste que no es sorprendente por inesperado, ya que se había comprobado con anterioridad la larga supervivencia de las acuñaciones ibéricas en el tiempo.

En el corto período del reinado de Calígula se ve claramente cómo el aprovisionamiento de las cecas oficiales, en general, aumenta de un modo considerable. Este incremento quizá se encuentre relacionado con la supresión de un número importante de talleres que éste efectúa quedando únicamente en servicio siete de ellos, situados todos en la Tarraconense. Sin embargo, el corto período de su mandato y la retirada de sus monedas de la circulación después de muerto, pueden alterar substancialmente los datos que poseemos que, aún así, son considerablemente altos.

Dentro de este último período de la dinastía Julio-Claudia es donde se sitúa la segunda ocultación que conocemos. Se trata del tesoro de la Pobra de Mafumet,⁸ el cual está formado por 250 piezas de bronce de Claudio I, que se conservan en el Museo Arqueológico de Tarragona. La datación de las monedas que lo integran se ha situado casi con toda seguridad en el año 41-42 d. C.

Dentro del período de Tiberio se incluye el tesoro de Segóbriga, datando su ocultación hacia el 18 d. C.

8. M. CAMPO, J.-C. RICHARD, H.-M. VON KAENEL. *El tesoro de La Pobra de Mafumet* (Tarragona), Barcelona, 1981.

El aspecto más importante del tesoro que publicamos es el referente a la localización de Segóbriga.

En general, los investigadores numismáticos, venían situando la localización de Segóbriga en el Cerro de Cabeza del Griego, situando también en él la ceca ibérica de Sekobirikes.

Villaronga⁹ no aceptaba la localización de la ceca ibérica en este lugar, apoyándose en la dispersión de los hallazgos de las monedas ibéricas de Sekobirikes, visible en el mapa del Museo Monográfico de Segóbriga. Pero, el argumento más importante para no aceptar esta localización lo ha dado García-Bellido¹⁰ al publicar un tesoro salmantino con mayoría de denarios ibéricos de Sekobirikes.

Ahora con la publicación de nuestro tesoro podemos afirmar que la ceca latina de Segóbriga está en el Cerro de Cabeza de Griego y en cuanto a la ibérica, con la leyenda Sekobirikes, queda pendiente de confirmar si debemos situarla aquí o en la Celtiberia.

9. L. VILLARONGA. Sobre la localización de Segóbriga, *Gaceta Numismática*, 51, 1978.

10. M. P. GARCÍA-BELLIDO. «Tesorillo» salmantino de denarios ibéricos», *Zephyrus*, XXV, 1974, 379-395.

Les émissions wisigothiques de Toulouse (Ve siècle)

GEORGES DEPEYROT

La rupture des lignes défensives romaines en 406 marque le début d'une longue période de nouvelles migrations de peuples. Parmi les peuplades concernées, celle des Wisigoths intéresse au plus haut point la Gaule. En effet, au cours du Ve siècle, ils réussirent à prendre le contrôle du sud-ouest de la Gaule. Avec les Burgondes, ils créèrent les deux grands Etats de la Gaule méridionale (fig. 1). Ils y séjournèrent pendant plus d'un siècle et demi, créant une structure politique. Si les historiens ont détaillé les différentes phases de l'organisation politique grâce aux nombreux témoignages littéraires, la question numismatique reste plus floue.¹ La période comprise entre 418 et l'extrême fin du Ve siècle, moment où les numismates reconnaissent et attribuent certaines frappes d'or aux Wisigoths reste obscure. A quel moment les relations d'autorité entre Wisigoths et Romains se sont-elles dégradées au point de s'attribuer le droit de frappe? Certains généraux n'eurent-ils pas un droit d'émission ponctuel, pour payer leurs troupes en Gaule? Il existe en effet plusieurs séries monétaires aux noms de Valentinien III, Majorien, Sévère III et Zénon, entre autres, qui ne semblent pas émaner d'ateliers officiels.

Nous voudrions analyser ici les frappes licites des Wisigoths, c'est à dire celles où figurent indubitablement des marques propres à distinguer

1. Sur cette période, signalons les deux récentes mises au point, M. Rouche, *L'Aquitaine des Wisigoths aux Arabes, 418-781, naissance d'une région*, Paris, 1979 et A. M. Jimenez Garnica, *Orígenes y desarrollo del reino Visigodo de Tolosa, a. 418-507*, Valladolid, 1983. L'étude numismatique de base reste celle de W. Reinhart, *Die Münzen des tolosanischen Reiches der Westgoten*, *Deutsches Jahrbuch für Numismatik*, 1938, 1; p. 107-135.

ces séries monétaires des frappes contemporaines de l'Empereur,² à savoir les *solidi* à la marque $\frac{R}{COMOB} \frac{A}{}$ et les *tremisses* à la Victoire à gauche.

I. Le contexte

Au cours des derniers mois de 413, les Wisigoths pénétrèrent dans Toulouse qu'ils occupèrent jusqu'en 415, lorsqu'ils partirent en Espagne. Leur rappel par le patrice Constance, puis le *foedus* de 418 leur permirent de s'installer en Aquitaine. Quarante années plus tard ils régnaient sur un vaste territoire bordé par la Loire, le Massif Central, le Rhône et les Pyrénées.³

Toulouse promue au rang de capitale, le resta jusqu'en 508, date de l'arrivée des Francs.⁴ Ce fut encore là, en 497, que fut assassiné, après y avoir été conduit, Burdunellus, l'espagnol révolté contre les Wisigoths.⁵ Dans cette ville, Avitus fut poussé à l'Augustat par le Sénat Wisigoth en 455.⁶

La maîtrise de la région toulousaine, puis de ce quart sud-ouest de la Gaule assurait la possession des riches mines d'or et des fleuves aurifères.⁷ La légende de l'or gaulois⁸ se double de celle de l'or gothique⁹ dont l'importance aurait justifié la conquête par Théodebert en 533 du sud gaulois et lui aurait permis la frappe de l'or.¹⁰

II. Les frappes

Nous avons pu recenser 226 monnaies wisigothiques, 69 *solidi* et 157 *tremisses*, 42 pièces ont pu être pesées:

Empereurs	Poids moyen	Ecart-type	Nbre d'ex. pesés
Valentinien III	4.21		2
Majorien	4.28		3
Sévère III	4.29	0.07	35 ¹¹

2. Nous n'analyserons pas ici les prototypes aux noms d'Honorius, de Théodose II et de Valentinien III étudiés par J. P. C. Kent, Un monnayage irrégulier du début du Ve siècle de notre ère, *Bulletin du Cercle d'Etudes Numismatiques*, 1974, 23-32, ou les frappes d'Attale à Narbonne en 414-415 qui ne portent pas les marques du pouvoir wisigoth en tant que tel.

3. M. ROUCHE, *L'Aquitaine...*, p. 21 suiv.

4. M. ROUCHE, *L'Aquitaine...*, p. 49.

5. M. ROUCHE, *L'Aquitaine...*, p. 45.

6. M. ROUCHE, *L'Aquitaine...*, p. 30.

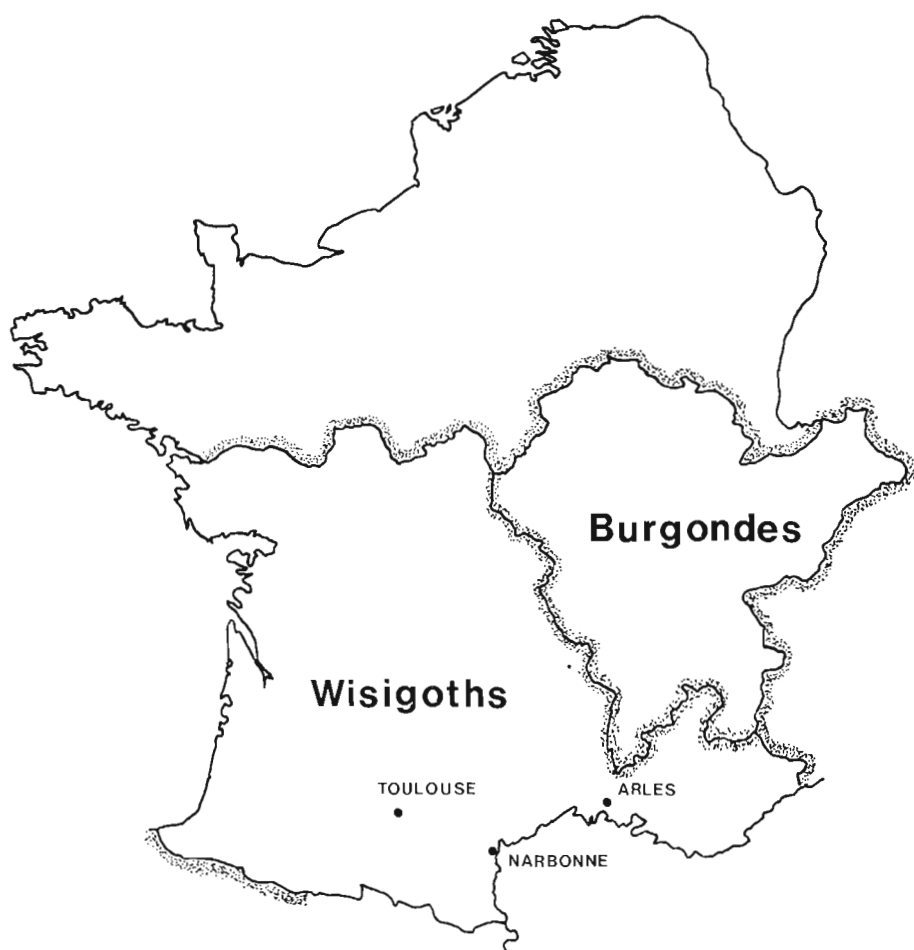
7. M. ROUCHE, *L'Aquitaine...*, p. 192-201; ces mines étaient exploitées encore au XIXe siècle. Salsigne (Aude), dernière exploitation française, produit environ 2 tonnes d'or par an.

8. M. LABROUSSE, *Toulouse Antique*, Paris, 1969, p. 109-116 et 129-136.

9. M. ROUCHE, *L'Aquitaine...*, p. 49.

10. M. ROUCHE, *L'Aquitaine...*, p. 196.

11. Deux exemplaires très légers et rognés n'ont pas été pris en compte.

1. Les royaumes wisigothique et burgonde à la fin du Ve siècle d'après M. Rouché, *L'Aquitaine...*, p. 47.

L'illusion de l'homogénéité des poids ne résiste pas à l'examen de la dispersion des résultats qui met en évidence un tassement de la taille des pièces au type de Sévère III. Nous pouvons, en effet, isoler facilement un premier groupe taillé aux alentours de 4.35 g, le plus ancien, et un groupe récent, plus léger taillé à 4.25 g (fig. 2). Cette diminution pondérale plaide pour une utilisation de longue durée du type.

Les variations des poids des *tremisses* sont plus limitées, ce qui semble logique, compte-tenu du poids originel (95 poids connus pour 157 monnaies):

<i>Empereurs</i>	<i>Poids moyen</i>	<i>Ecart-type</i>	<i>Nbre d'ex. pesés</i>
Valentinien III	1.42	—	7
Sévère III	1.40	0.06	64
Zénon	1.39	0.07	23
Basiliscus	1.31	—	1

Le tassement des poids apparaît plus nettement sur les histogrammes qu'en moyenne arithmétique (fig. 3).

Les analyses ont permis de constater que ces monnaies contenaient environ 25 % d'argent. Le *solidus* wisigothique contient donc 3.25 g d'or pur, le *tremis* 1.05 g environ. Les *solidi* officiels contenaient 4.37 g et les *tremisses* 1.46 g de fin environ.¹² La valeur intrinsèque du *solidus* wisigoth ne représentait guère que les 3/4 du sou officiel. Lorsque l'on connaît le soin avec lequel les empereurs surveillaient la circulation des monnaies d'or, en interdisant l'utilisation de pièces légères,¹³ il faut penser, *a priori*, que la circulation de ces monnaies wisigothiques s'est essentiellement limitée aux territoires sous contrôle wisigoth.

a. La marque $\frac{R \quad A}{COMOB}$

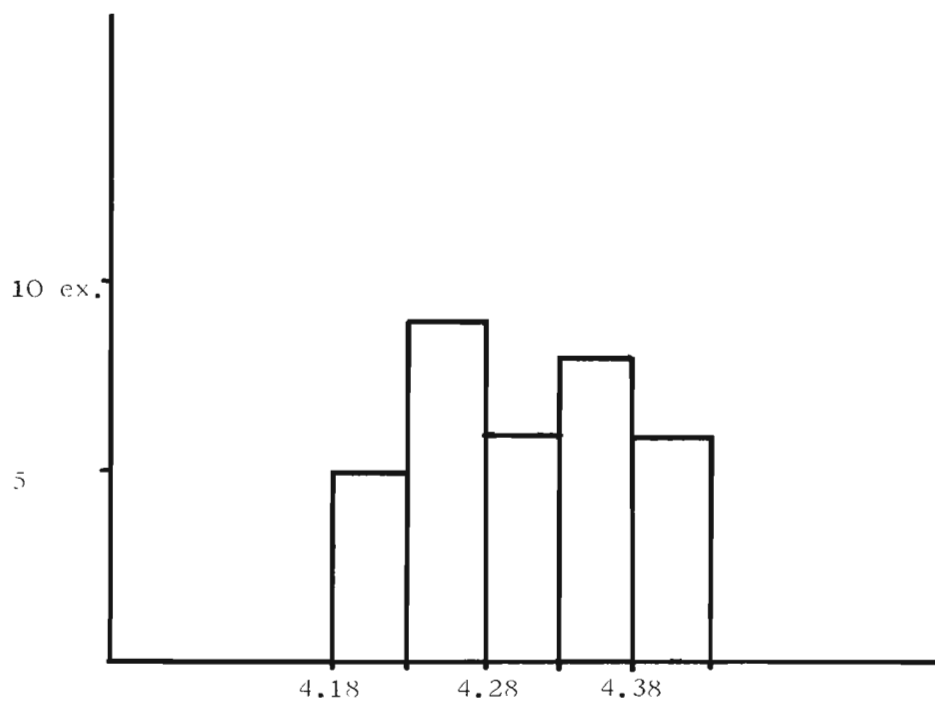
Les *solidi* wisigothiques portent au revers la marque $\frac{R \quad A}{COMOB}$ qui a intrigué les numismates qui y ont vu l'indication du lieu de frappe.¹⁴ De prime abord, le sigle RA se distingue des autres marques par la présence d'une voyelle en second rang, alors que des consonnes connues ont systématiquement été choisies pour Rome, Ravenne, Arles et Milan (M, V, R, D). Certains ont pu penser que RA correspondait aux deux premières lettres de la ville émettrice. Mis à part O. Ulrich-Bansa,¹⁵ tous ont admis

12. Pour les analyses, voir C. Morrison, Cl. Brenot, J.-P. Callu, J.-N. Barrandon, J. Poirier, R. Halleux, *L'or monnayé, I, purification et altérations de Rome à Byzance*, Cahiers E. Babelon, Paris, 1985.

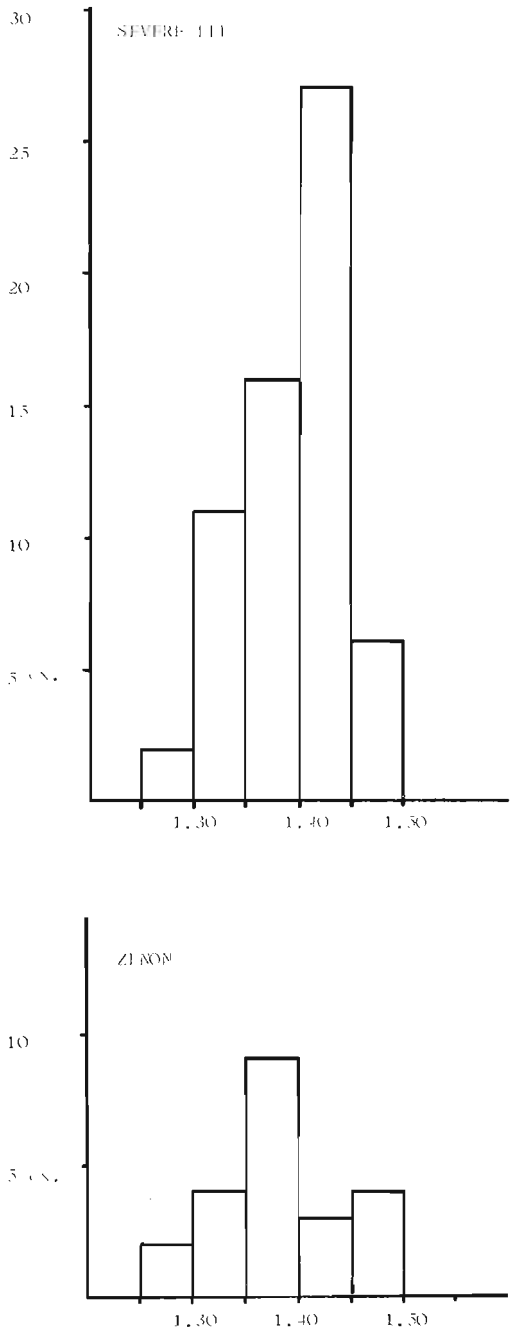
13. G. DEPEYROT, L'or et la société du Bas Empire, IVe-Ce siècles, *Numisma*, 1983, 180-185, p. 81-116.

14. A la même époque la marque RM identifiait RoMa, RV, RaVenna, MD, MeDiolanum, AR, ARelate.

15. *Moneta Mediolanensis*, Venise, 1949, p. 263.

2. Histogramme des poids des *solidi* de Sévère III.

3. Histogramme des poids des *tremisses* de Sevère III et de Zénon.

que le sigle RA désignait une ville gauloise. Ainsi, on proposa *Ratiatum* ou *Raciate*¹⁶ en Loire-Atlantique, ou même *Rauranum* (Rom) cité par Saint-Paulin-de-Nole.¹⁷ Malheureusement, ces deux cités ressemblent plus à deux petits villages qu'à des villes capables d'assurer la sécurité d'un atelier monétaire d'or. Ces propositions sont en contradiction avec la carte de diffusion des monnaies. Ce secteur de la Gaule est soumis aux attaques des Saxons¹⁸ et se trouve à proximité du *tractus armoricus* qui échappe en majeure partie à l'autorité romaine.

Si les lettres RA ne sont pas les initiales d'une ville, le choix de ces lettres peut avoir été influencé par la fréquence des marques monétaires dans le stock monétaire. Il nous faut donc examiner, pour tenter de comprendre le sigle RA qui fut apposé sur les *solidi* comme marque distinctive,¹⁹ le contexte de la circulation monétaire. La prédominance des marques de Ravenne est éclatante. En ne tenant compte que des *solidi* de Valentinien III à Majorien (425-461) relevés dans notre inventaire,²⁰ la répartition des ateliers s'organise ainsi: Arles 79 (16 %), Rome 98 (20 %), Ravenne et assimilés 277 (57 %),²¹ Milan 31 (6 %) ²² (c'est toutefois Arles qui émit le plus sous Avitus et Majorien, 65 % des monnaies de cette époque passées en ventes publiques). Au moment où nous situons les premières frappes de l'atelier RA, le stock était dominé par les séries marquées RV. Le choix des Wisigoths fut guidé par deux volontés: imiter les marques occidentales, et indiquer un lieu de frappe. Quelques noms de villes gauloises se composent aussi des lettres R et A: NaRbonA ou CaRcAsso.²³ L'existence d'un atelier monétaire à Narbonne «décrit» par Sidoine Apollinaire, *Salve Narbo potens salubritate... delubris, capitoliis, monetis...*²⁴ est contestée par A. Loyer²⁵ dans sa traduction. La carte de diffusion infirme une attribution narbonnaise de ces frappes. Aucun des lieux comportant les lettres R et A ne peut satisfaire les exigences de l'histoire et de la numismatique. Il reste à retenir soit l'hypothèse fortuite (imitation combinée des marques RV ou RM et AR), soit l'hypothèse d'une indication partielle: le O désignant quelque aurière.²⁶

16. Actuellement Rézé: J. Lafaurie, *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, 1983, p. 271.

17. *Poésies*, 10, 256-259 (à Ausone) vantant les délices des plaines du Poitou.

18. Attaque d'Angers en 464-465, ou vers Saintes (M. Rouché, *L'Aquitaine...*, p. 36).

19. Les Wisigoths auraient pu reprendre une marque d'un atelier impérial.

20. Travail en cours d'après les catalogues de ventes et les collections publiques.

21. Nous avons compté ensemble les monnaies issues de l'atelier de Ravenne et celles issues de l'atelier du nord de la Gaule portant au revers la marque de Ravenne (RV) et au droit la couronnelle distinctive (G. Depeyrot, *Les solidi gaulois de Valentinien III*, *Revue Suisse de Numismatique*, 1986, 65).

22. Voir *infra*.

23. Narbonne est citée sous sa forme ancienne dans les textes de Sidoine Apollinaire (*carmen* 23 vers 37, *Salve, Narbo...*) au milieu du Ve siècle, tandis que la Chronique d'Idace (217: *Agrippinus... Narbonam tradidit*) utilise la forme courante. D'autre part les lettres RA sont plus courantes dans les noms des villes du sud de la Gaule.

24. *Carmen* 23, vers 37.

25. Sidoine Apollinaire, I, *Poèmes*, Paris, coll. des Universités de France, 1960, Ed. A. Loyer, p. 145 «tes bourses».

26. Ce qui s'accommoderait du pourcentage élevé d'argent si typique de l'or natif (C. Morrison, C. Brenot, J.-P. Callu, J.-N. Barrandon, J. Poirier, R. Halleux, *L'or monnayé, I, purification et altérations de Rome à Byzance*, Paris, 1985, p. 90 et n. 12). Une liste des lieux-dits des types *aurata* et *argentatus* est donnée par M. Rouché (*L'Aqui-*

les autres ateliers et même jusqu'en Arles à la fin du siècle, lors des frappes de Julius Népos. Notre type de revers s'inscrit dans un contexte d'imitations parmi lesquelles celles effectuées sous l'autorité des Francs,³⁴ car le choix de la Victoire à gauche (qui est plus difficile à graver que le type de la croix dans une couronne) doit répondre aussi à d'autres motivations. A la volonté de reprendre le type des *solidi* se rajoute celle de jouer sur un thème bien connu: celui de la Victoire à gauche, colporté par le petit numéraire de bronze émis en Gaule dès 388 jusqu'au Ve siècle. Pesant 1.00-1.20 g avec une légende *victoria auggg*, ces bronzes très courants fournirent la majeure partie du stock monétaire du Ve siècle,³⁵ voire du VIe siècle.³⁶

Comme pour les frappes d'imitations antérieures, les *tremisses* sont beaucoup plus nombreux que les *solidi*.

Solidi R A
 COMOB

1. D N PLA VALENTI — NIANVS P F AVG VICTORI — • A AVGGG
Buste diadémé, drapé et cuirassé à L'empereur foulant un serpent à tête
droite. humaine.

1. Paris (4.17)

2. D N PLA VALENTINIANVS P F AVG *Idem.*
Même type.

1. Londres (Reinhart 51) (4.24)

Tremisses COMOB

3. D N PIA VALENTINIANVS P AG VICTORI — A AVGGG
Buste diadémé drapé et cuirassé à Victoire avec longue croix à gauche.
droite.

1. Londres (Reinhart 54) (1.48)

4. D N PIA VAIENTIINIANVS P AG *Idem*
Même buste.

34. Piécettes d'argent d'environ 0.30 g au nom de Valentinien III, revers *gloria romanorum* découvertes à Genainville (Val-d'Oise) (P.-H. Mitard, *Revue Numismatique*, 1978, p. 117-130) représentant une Victoire tenant une longue croix à gauche. Ces monnaies copient une série de Valentinien III où un soldat tenant une longue croix et portant un manteau s'accompagne de la légende *gloria romanorum* (poids environ 1 g) (Ph. Grierson, *Numismatic Chronicle*, 1983, p. 217-218).

35. G. DEPEYROT, *Le numéraire gaulois du IVe siècle, aspects quantitatifs*, BAR, Oxford, 1982, p. 164 et 196. A Tipasa, au IVe siècle, les bronzes de ce type représentent encore 20 % du total du trésor IV (R. Turcan, *Libya*, 1961, p. 213 suiv.) Par contre, en Gaule, à Gruissan (Aude) ils comptent pour 40 % (G. Depeyrot, *Archaeonautica*, 1981, 3, p. 209 suiv.); dans les fouilles de l'Esplanade des Lices d'Arles, 10 % du IVe siècle (G. Depeyrot, *Revue Archéologique de Narbonnaise*, 1983, 16, p. 247-284).

36. Le type du personnage à gauche est donc repris par plusieurs peuples barbares de la Gaule, tandis que circulent encore des bronzes des IVe-Ve siècles.

1. Lisbonne (Reinhart 57) (1.25)
2. Autun.

5. D N VALENTINIANVS P F AVG *Idem*
Même buste.

1. Trouville, région de Toulouse (Reinhart 58) (1.40)
2. Paris (Reinhart 55) (1.45)
3. Paris (1.44)
4. Londres (Reinhart 56) (1.47)
5. Montpellier (1.43)

Tremisses indéterminés (trouvailles)

1. Limoges (Haute-Vienne) (*TAF*, p. 82)
2. Saulgé (Vienne) (*TAF*, p. 30)
3. Tour-de-Faure (Lot) (G. Depeyrot, *Les monnaies antiques des départements...*, p. 168)
4. Dougga (Tunisie) (doc. C. Morrisson)

c. *Majorien*

Les très rares séries de Majorien sont de même style et type que les frappes antérieures. Les graveurs, cependant, ont fait figurer une croix monogrammatique à la place du chrisme du bouclier. Dans tous les ateliers ayant émis pour Majorien, le chrisme se présente sous la forme classique, seul l'atelier wisigothique a transformé le symbole. Les auteurs du *Dictionnaire d'archéologie chrétienne*³⁷ ont bien noté la longue utilisation de la croix monogrammatique en Espagne wisigothique, alors qu'elle disparaît rapidement du reste de l'Empire.³⁸ Ce changement si particulier de l'effigie impériale, unique dans les émissions impériales, est-il la trace des divergences religieuses et de l'arianisme des Wisigoths? L'hypothèse, quoique vraisemblable, reste difficile à démontrer en l'absence de texte attribuant à cette forme de croix une valeur arienne.³⁹

Solidi $\frac{R \quad A}{COMOB}$

1. D N IVIVS MAIRI — ANVS P F AVG *VICTORI — A AVGGG*
Buste casqué, diadémé, drapé et cuirassé, à droite, tenant une lance en main gauche et un bouclier orné d'une croix monogrammatique en main droite. L'empereur foulant un serpent à tête humaine.

1. Trouville d'Aby (Suède, Fagerlie 114) (4.24)
2. Glasgow (4.26)

Les deux monnaies sont de même coin.

37. F. CABROL et H. LECLERC, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Paris, 1913, tome 3-1, col. 1504.

38. *Ibidem*.

39. Cette hypothèse est étayée en outre par les *tremisses* avec cette même croix au revers (à la place de la croix latine) eux aussi attribuables aux Wisigoths.

2. D N IVIVS MAIORI — ANVS P F AVG *Idem.*
Même buste.

1. Région d'Avignon (Reinhart 63) (4.34).

3. D N IVΛIS MAIORI — ANVS P F AVG
Même buste, mais chrisme.

1. Vienne (4.25).

Idem.

Solidus indéterminé

1. Sénac (Hautes-Pyrénées) (G. Depeyrot, *Les monnaies antiques des départements...*, p. 44).

d. *Sévère III*

Les revers des *solidi* continuent à se décomposer et les graveurs interprètent très librement le modèle initial. Les drapés de la *Victoriola* sont de plus en plus souvent traduits sous forme d'arcs de cercles concentriques. Les bras sont dessinés en forme de clochettes. Les dernières séries de ces *solidi* présentent des caractères dégradés, lettres inversées, lacunes dans la titulature.

Comme pour les frappes antérieures, les *tremisses* sont plus nombreux que les *solidi*.

Le type n° 1 des *solidi* regroupe plusieurs variétés de graphe. Le *tremis* n° 4 doit être contemporain du *solidus* n° 1. Des confusions entre césures des *solidi* et des *tremisses* (n° 5) font penser à des imitations (tout comme le *tremis* n° 6). Ce type de *tremis* a dû être encore frappé en concurrence avec ceux de Zénon comme le prouve la pièce n° 7. Le type du *solidus* a certainement dû être immobilisé, ce qui expliquerait le nombre de pièces connues, les divers styles, l'adjonction de lettres d'officines erratiques (n° 3/6) typiquement tardives, de même que le tassement des poids déjà noté.

Solidi $\frac{R \quad A}{COMOB}$

1. D N LIBIVS SEVE — RVS P F AVG VICTORI — A AVGGG
Buste diadémé, drapé et cuirassé, à L'empereur foulant un serpent à tête droite. humaine.

N.B.: Il existe plusieurs variantes de ce type avec des L ou des E en forme de I.

- Trésor de Lonrai (Orne) (Reinhart 69) (Paris, 4.28)
- Trouaille de Tivoli (Italie) (Reinhart 72) (Narbonne 4.36)
- Trouaille de Lillön (Suède) (Fagerlie 148) (4.32)
- Trouaille en Suède (Fagerlie 146) (4.36)
- Trouaille de Sittinbourne (Londres, 4.25)
- Trouaille de Jordrup (Dannemark) (Fagerlie 147) (7.68 monté)
- Trouaille de Limoux (Aude) (*B. Soc. Etudes Scientif. Aude*, 1982, 82, p. 39)
- 8-9. Milan (Reinhart 75) (4.15; 4.39)
- 10-11. Vienne (Reinhart 73-74) (4.28; 4.19)
- Glasgow (4.33)

13. Lyon (4.37)
 14. Berlin (4.27)
 - 15-16. La Haye (4.28; 4.19)
 17. Bruxelles (4.37)
 - 18-19. Paris (moulage) (coll. p.)
 - 20-22. Londres (Reinhart 70) (4.35; 4.25; 4.25)
 23. Saintes (4.22)
 24. Bahrfeldt 1476 (4.31)
 25. *Rollin Feuardent*, 20 avril 1896, 1014.
 26. *Schulman*, octobre 1912, 220 (= *Hess* 14 juin 1922, 13)
 27. *Dupriez*, 7 avril 1913, 1685 (= *Platt*, 19 avril 1920, 158)
 28. *Naville*, 16 juin 1922, 262 (= *Glendining* 16 novembre 1950, 2100 = *Münzen und Medaillen*, 11 juin 1953, 891 = *Schulman*, 14 février 1955, 1426) (4.23)
 29. *Platt*, 26 juin 1922, 791 (= *Spink*, 9 mai 1984, 700) (4.38)
 30. *Ratto*, 7 juin 1926, 2747
 31. *Cahn*, 2 juillet 1928, 2161
 32. *Santamaria*, 24 janvier 1938, 1096 (3.55)
 33. *Münzen und Medaillen*, 3 décembre 1948, 684 (4.22)
 34. *Münzen und Medaillen*, janvier 1954, 31
 35. *Ratto*, 19 janvier 1956 (4.27) (= *Jameson* 414)
 36. *Bourgey*, 6 décembre 1961, 122
 37. *Hess-Leu*, 5 mai 1965, 545 (4.33)
 38. *Franceschi*, 1968
 39. *Bourgey*, 23 février 1970, (255) (= *Vinchon*, décembre 1959, 28)
 40. *Bourgey*, 4 mai 1972, 81 (= *Lacam*, *Civilisation et monnaies byzantines*, pl. CIV, B, 2).
 41. *Bourgey*, 14 juin 1978, 235 (4.41)
 42. *Sternberg*, 16 novembre 1978, 740 (3.77)
 43. *Sternberg*, 25 novembre 1980, 618 (4.35)
 44. *Münz Zentrum*, 28 mars 1984, 679 (= *Kunst und Münzen*, 29 novembre 1984, 357) (4.21)
2. Même type. Une croix posée sur l'épaule gauche. *Idem*.
1. *Sotheby*, 2 décembre 1924, 297.
3. Même type, mais de style dégénéré.
1. Paris (Reinhart 77) (4.25) (D N IBIVS SEVE-RVS PP VG)
 2. Paris (4.22) (D N IS SEVE-RVZ P F...)
 3. Stuttgart (Reinhart 76) (4.19) (D H BVIS SEVE-RVS P P AVG)
 4. Lyon (4.27) (D N IIZ ZEVE-RVZ R P AVG)
 5. Périgueux (4.17) (D N IVS SEVE-RVS P F AVG)
 6. Milan (Reinhart 71) (4.24) (= *Santamaria*, 29 novembre 1920, 1198) (D N IBIVS SEVI-RVS P F AVG, revers VICTORI-A AVGGGS)
 7. *Hess*, 22 mai 1935, 4695 (D N IIBVS SEVE-RVS P F AVG)
 8. *Hamburger*, 25 mai 1929, 1661 (D N IBVS SEVE-RVS P F AVG)
 9. *Peus*, 9 mai 1984, 443 (4.36) (D N IVS SEVV-RVS P P AVG, croix sur l'épaule)
 10. *Bourgey*, 11 mars 1985, 8585 (4.41) (D N IIBVS SEVE-RVS P F AVG)
- Tremisses COMOB*
4. D N SEVER — VS P F AVG VICTORI — A AVGGG
 Buste diadémé lauré, drapé cuirassé à droite. Victoire avec longue croix à gauche.

N. B. Il existe plusieurs variantes de ce type, en particulier avec les E et F gravé sous la forme de I.

1. Trouvaille région de Marseille (Reinhart 86) (1.44)
 2. Trouvaille région de Béziers (Reinhart 87) (1.28)
 3. Trouvaille région de Bordeaux (1.42)
 4. Trouvaille région d'Avignon (Reinhart 91) (1.23)
 5. Trouvaille région de Perpignan (1.35)
 - 6-8. Trouvailles région de Foix (1.42; 1.40; 1.38)
 9. Trouvaille région de Toulouse (Hess-Leu, 12 avril 1962, 529) (1.40)
 10. Trouvaille en Andalousie (Espagne) (inf. L. Villaronga)
 - 11-12. Glasgow (1.35; 1.33)
 13. Bâle (Reinhart 84) (1.43)
 14. Paris (Reinhart 79) (1.39)
 15. Paris (1.38)
 16. Copenhague (Reinhart 78) (1.44)
 17. Madrid (Reinhart 92)
 18. Berlin (Reinhart 88 corr.) (1.40)
 19. Narbonne (1.42)
 20. Avignon (1.45)
 21. Bruxelles (1.39)
 22. Montpellier (1.40)
 23. New York (1.45)
 24. Amiens (1.31)
 - 25-26. Toulouse (1.45; 1.35)
 - 27-28. Londres (1.46; 1.41)
 29. Coll. N. K. (1.49)
 30. (?) (Reinhart 93) (1.36)
 31. *Rollin Feuardent*, 25 avril 1887, 819
 32. *Bourgey*, 16 décembre 1913, 769 (= *Schulman*, 1914, 1175)
 33. *Platt*, 26 juin 1922, 790
 34. *Santamaria*, 16 janvier 1924, 673 (1.34)
 35. *Ratto*, 7 juin 1926, 2745
 36. *Ratto*, 7 juin 1926, 2746
 37. *Ratto*, 8 février 1928, 4991
 38. *Ciani*, 15 février 1937, 10
 39. *Glendining*, 18 juin 1937, 81
 40. *Santamaria*, 24 janvier 1938, 1094 (1.45)
 41. *Münzen und Medaillen*, avril 1960, 41
 42. *Glendining*, 21 septembre 1960, 909
 43. *Münzen und Medaillen*, décembre 1968, 14 (1.37)
 44. *Bourgey*, 6 décembre 1961, 119 (= coll. Reinhart 82) (1.36)
 45. *Bourgey*, 6 décembre 1961, 120 (1.20)
 46. *Münzen und Medaillen*, décembre 1968, 13 (= *Peus*, 18 mars 1975, 137) (1.38)
 47. *Kricheldorf*, 21 juin 1971, 98 (= *Kricheldorf*, 31 janvier 1977, 384)
 48. *Stack's*, 14 juin 1971, 45
 49. *Vinchon*, 20 mai 1974, 15 (1.42)
 50. *Numismatic Fine Arts*, 24 mars 1977, 741 (1.42)
 51. *Malter*, 8 juin 1980, 191 (1.45)
 52. *Stack's*, 5 mai 1984, 1550 (1.40)
 53. *Leu*, 16 octobre 1984, 622 (1.45)
 54. Vienne (1.42)
5. Même type, mais la titulature s'inspire de celle du *solidus*, soit de par la présence de traces de *Libius*, soit de par la césure SEVE-RVS.
Les lettres E, F peuvent se présenter sous la forme I.
- 1-2. Coll. Reinhart (Reinhart 81); *Ratto*, 19 janvier 1956, 357 (1.40) (D N SE-VE-RVS P I AVG)
 - 3-4. Trouvaille d'Espagne (?) (Oslo, coll. de Lorichs, 1.35); Perpignan 1.35 (D N SEVI-RVS P F AVG)

5. *Crédit Suisse*, 27 avril 1981, 14 (D N SEVE-RVS P P AV, revers VITIR-A AVGGG)
6. Paris (Reinhart 94) (1.31) (D N IB SEVE-RVS P F AVG)
- 7-8. Londres (1.38); Toulouse (1.28) (D N I SEVE-VS P F AVG)
6. Même type mais de style dégénéré.
 - 1-10 Droit D N SEVER-VS P F AVG, revers VICTOR-I AVGGG ou VICTOR-A AVGGG.
 1. Berlin (Reinhart 88) (1.43)
 2. Avignon (Reinhart 89) (1.38)
 3. Coll. Reinhart (Reinhart 96)
 - 4-5. Toulouse (1.42; 1.42)
 6. *Ratto*, 8 février 1928, 4991
 7. *Hamburger*, 25 mai 1929, 1705
 8. *Peus*, 15 mars 1954, 1916 (= *Hess-Leu*, 24 avril 1969, 772 = *Schulman*, 11 novembre 1971, 4259) (1.47)
 9. *Vinchon*, décembre 1959, 27
 10. *Malter*, 8 juin 1980, 192 (1.45)
 - 11-13 Droit identique, mais revers VICTORI — AVGGG
 11. Glasgow (1.42)
 12. Toulouse (1.34)
 13. *Bourgey*, 4 mai 1972, 82
 14. *Ratto*, 1er décembre 1932, 333 (VICTRI-A AVGGG)
 15. *Schulman*, 8 juin 1966, 2451 (D/ D N SEIVE-VS P F AVG, R/ VICTR-A AVGGG)
 16. *Hess-Leu*, 4 avril 1963, 297 (1.44) (D/ D N SVARI-VZ P I AVG, R/ VITIR-AVGGG)
 17. Coll. Reinhart (Reinhart 83) (= *Ratto*, 6 décembre 1933) (1.41) (D/ identique R/ VICT-I AVGGG)
 - 18-19. Coll. Villaronga (1.48); Londres (1.35) (D/identique au n° 16, R/ VICTORI-A AVGGG)
 20. Madrid (Reinhart 90) (D/ N SEVER-VS P F AV, même revers que 18)
 21. Trouville de Limoges (J.-P. Bost et alii, *B. Soc. Archéol. Hist. Limouzin*, 1981, 108, p. 34) (1.48) (D/ D V SEVER-VVS P F AVG, R/ VICTORI-IV AVGG)
 22. Toulouse (Reinhart 97) (D/ SIVIR-VS P C AV, R/ VICTORI-A AVGGG)
 23. Londres (1.41) (D/ D N SEVE-VS P F AVG, même revers)
7. Même type, mais avec une étoile au revers (type de Zénon)
 1. Paris (Reinhart 98) (1.31) (D/ C V SEVER-VS P AVG, R/ VICTORI-A AVGGG).

Solids indéterminés (trouvailles):

1. Fontcouverte (Charentes-Maritimes) (*TAF*, p. 54)
2. Quint (Haute-Garonne) (G. Depeyrot, *Les monnaies antiques des départements...* p. 73)
3. Angers (Maine-et-Loire) (*TAF*, p. 73)
4. Perros-Guirec (Côtes-du-Nord) (*BSFN*, 1982, p. 195)
5. Cherbourg (Manche) (*R. Ouest*, 1984, p. 117)
6. Mulsanne (Sarthe) (*TAF*, p. 41)
7. Newport (Ile de Wight) (*BSFN*, 1984, p. 554)
8. Ile de Sheppey (*BSFN*, 1984, p. 555)
9. Ain Meddah (Algérie) (*Annuaire E.P.H.E.*, 1972/1973, p. 327)

Tremisses indéterminés (trouvailles)

1. Région de Foix (doc. G. Depeyrot)
2. Arques (Aude) (J.-C. Richard et alii, *Le Lauragais*, Carcassonne, 1978, p. 68)
3. Turenne (Corrèze) (*TAF*, p. 109)
4. Varetz (Corrèze) (*TAF*, p. 109)
5. Saint-Georges-la-Pouge (Creuse) (*TAF* p. 98) (1.31)
6. La Souterraine (Creuse) (*TAF*, p. 98)
7. Guéret (Creuse) (*B. Soc. Archéol. Hist. Limouzin*, 1981, p. 23-24) (ce *tremissis* signalé par J. Lafaurie semble être un *solidus*).
8. Département du Gers (coll. Séminaire d'Auch)
9. Département de la Haute-Vienne (*TAF*, p. 82)
10. Département du Lot-et-Garonne (*BSFN*, 1983, p. 409)
11. Saint-Pierre-Montlimart (Maine-et-Loire) (*TAF*, p. 76)
12. Craon (Mayenne) (*TAF*, p. 52)
13. Laroque-des-Albères (Pyrénées-Orientales) (*BSFN*, 1979, p. 529)
14. Lavaur (Tarn) (*BSFN*, 1982, p. 195)
15. Frise (Pays-Bas) (*BSFN*, 1982, p. 195)

Tremisses indéterminés (collections)

1. Reinhart 80 (1.42)
2. Gerin (1.45)
3. Saintes (1.41)
4. Autun.

Tremisses indéterminés (ventes):

1. *Santamaria*, 24 janvier 1938, 1095 (1.43)
2. *Stack's*, 5 mai 1984, 1551 (1.48)

e. *Zénon*

Les frappes de Zénon (*tremisses*) ont dû être en partie contemporaines de celles de Sévère III. Le type n° 1 (sans étoile) est indubitablement lié au type de Sévère III. Il y a donc eu un chassé-croisé entre les types des *tremisses* de Sévère et de Zénon. L'abondance des styles et des gravures laisse penser à des émissions courtes et brèves, espacées dans un laps de temps assez long. Les «marques d'officines» sont caractéristiques d'émissions récentes. Il est fort possible que des *solidi* aient été émis au nom de Sévère III pendant cette période.

Tremisses

1. D N ZENO — PERP AVG	VICTORI — A AVGGG
Buste diadémé, drapé et cuirassé à droite.	Victoire tenant une grande croix à gauche. (Sans étoile au revers).

N.B.: Les légendes présentent des variantes de style et de gravure.

1. (?) (Reinhart 112) (1.40) (R/ VICTOR-A AVGGG)
2. Londres (1.38) (D/ D N ZENO - PERP AV, R/ VICTOR-A I AGGG)
- 3.4. *Bourgey*, 5 novembre 1970, 22; Tolstoï 48 (D/ D ZENO — PERP AVG, R/ VICTOR-IA AVGGG).

2. Même type, mais avec étoile au revers à droite (variétés de légende et gravure)

1-6. R/ VICTORI-A AVGGG

- 1-2. Paris (1.40) (1.40)
- 3-4. Londres (1.50) (1.32)
- 5. Coll. N. K. (1.30)
- 6. Tolstoï 47

7-8. R/ VICTOR-AVGGG

- 7. Lyon (1.23)
- 8. Coll. N. K. (1.29)

9. R/ VΛ CTORI-Λ IΛ GGG

- 9. Paris (1.45)

10. R/ IVTI-AVGGG

- 10. *Platt*, 26 juin 1922, 813 (décrite comme Népos)

3. Même type, mais légende du droit en PERP F et étoile au revers à droite (variétés de légende et de gravure)

1. Londres (1.30) (VICTORI-A AVGGG)

2-3. R/ VECTOR-IA AVGGG

- 2. Londres (Reinhart 111) (1.33)
- 3. Glasgow (1.26)

4. R/ VICTRI-A AVGGG

- 4. Trouvaille de Tours (*BSFN*, 1983, p. 384) (1.45)

4. Même type, mais avec lettre «d'officine», étoile au revers à droite.

D N ZENO — PERP AVG VICTORI-A AVGGG S

Variétés de style et de gravure.

1. Tolstoï 46. (VICTOR-A AVGGG S)

2-4. VICTORI-A AVGGG S

- 2. Trouvaille de Biganos (Gironde) (*BSFN*, 1983, p. 382)
- 3. Trouvaille d'Orbe (Suisse) (1.40)
- 4. Stuttgart (Reinhart 116) (1.39)

5. Même type, mais avec lettre «d'officine», étoile au revers à droite.

D N ZENO P — ERP F AVG VICTORI — A AVGGG

Variétés de style et de gravure.

1-3. R/ VICTOR-A I AGGGΛ

- 1-2. Londres (Reinhart 114-115) (1.47; 1.40)
- 3. *Hirsch*, 10 décembre 1956, 995

4. VICTOR-Λ N CCC V

- 4. Paris (1.50)

5. VICTORI-A AVGGG V

- 5. Londres (1.38)

6. Même type, mais à titulature ponctuée, étoile au revers à droite. Variétés de style et de gravure.

1. D/ D N ZENO • — PERP AVG R/ ∩ ∩ ∩ ∨ Λ — Ι Ρ Ο Τ ∩ Ι ∨

- 1. *Bourgey*, 4 mai 1972, 90 (= G. Lacam, *Civilisation et monnaies byzantines*, pl CV).

2. D/ D N ZENO • — ERP AVG, R/ VICTOR — Λ IΛ CCC Λ

- 2. Paris (1.39)

3-5. D/ D N ZENO — + PERP AVG, R/ VICTORI — + A AVGGG S

- 3. Trouvaille, région de Marseille (Reinhart 118) (1.44)
- 4. Milan (Reinhart 117) (1.50)
- 5. *Bourgey*, 16 décembre 1913, 790

7. Même type, mais avec étoile à gauche

1. D N ZENO — PERP AV, R/ VICTOR-I AVGGG A
1. Londres (Reinhart 113) (1.34)

Tremisses indéterminés (trouvailles):

1. Antras (Gers)
2. Barbechat (*B. Soc. Antiquaires Ouest*, 1981, p. 197)
3. Mael-Pestivien (*R. Ouest*, 1984, 1, p. 115)

f. *Basilique*

Un seul *tremis* au nom de cet empereur.

Tremis

1. D N BASILISC — VS P F AVG VICTORI — AVGGG
Buste diadème drapé et cuirassé à Victoire tenant une longue croix à
droite. gauche.
1. Paris (1.31).

g. *Tremisses indéterminés: trouvailles (titulatures illisibles)*

1. Canterbury (J. P. C. Kent, T. Tatton-Brown, M. Welch, A Wisigothic gold tremis and fifth firesteel from the Merlone theater site, Canterbury, *Antiquaries Journal*, 1983, 63, p. 371 s.)
2. Rittersdorf (*Funde und Ausgrabungen im Bezirk Trier*, 1981, 13, p. 32).

III. *La diffusion des frappes*

La dispersion des productions wisigothiques confirme son origine toulousaine. W. Reinhart, en 1938, ne connaissait que quatre lieux de trouvaille.⁴⁰ J. Lafaurie, à la suite des découvertes de monnaies d'argent dans le nord de la Gaule, puis d'un trésor de *solidi* de Valentinien III à Arçay (Cher) attribua ces séries à Aetius et à ses successeurs, localisant l'atelier dans le centre de la France.⁴¹ Les *solidi* $\frac{R}{COMOB} \frac{A}{COMOB}$ (comme les *solidi*

40. Trois *tremisses* découverts aux environs de Marseille, Béziers et Avignon, un *solidus* «près de Narbonne». Reinhart n'a visiblement pas cherché à étudier la diffusion de ces pièces. Il ignore les collections importantes de l'ouest de la Gaule. Il n'a pas vérifié l'origine des quatre pièces mentionnées *supra*: ainsi l'origine régionale des *tremisses* n'est en aucun cas établie. Le *solidus* de «Narbonne» provient en fait d'Italie. Il fut découvert par le donateur «à Tivoli, près de la porte Sainte-Catherine» (*Commission archéologique de Narbonne, Procès-Verbaux des séances de 1842-1889*, Narbonne, 1944, séance du 11 février 1881, p. 398-399. Nous remercions M. J.-C. Richard, qui a bien voulu nous communiquer cette information).

41. Frappes sous l'autorité d'Aetius. A. Cothenet, J. Lafaurie, Trésor de monnaies d'or de Valentinien III trouvé à Arçay, *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, 1969, p. 443-444. La localisation proposée de l'atelier l'a été en fonction des trouvailles connues du Cabinet des Médailles. Les découvertes éloignées de Paris sont ignorées.

R V
COMOB à la couronnelle) auraient été émis par les derniers chefs romains en dehors du territoire wisigoth.⁴² Les *tremisses* à la Cictoire à gauche auraient relevé de la même autorité selon les premières hypothèses,⁴³ puis attribués à l'atelier d'Arles.⁴⁴ En fait, un simple examen du style⁴⁵ et de la carte de diffusion de ces pièces⁴⁶ s'oppose à ces théories: la dispersion s'est effectuée selon un axe nord-ouest/sud-est,⁴⁷ quelques exemplaires se retrouvant le long des côtes méditerranéennes.

IV. La chronologie des frappes

Si le relâchement des relations d'autorité entre les Wisigoths et les Romains ont certainement joué un rôle dans les frappes wisigothiques, il est aussi certain qu'une relative rareté des *solidi* à partir du milieu du règne de Valentinien III fut déterminante. Valentinien III émis en grande quantité à Ravenne des monnaies qui s'ajoutèrent aux considérables frappes de cette ville sous Honorius. Une pénurie de pièces avait entraîné une première série d'imitations dès Valentinien III dans le nord de la Gaule.⁴⁸ Mais ce fut sans nul doute l'arrêt des émissions d'Arles qui, créant un manque, favorisa les frappes wisigothes, sous Sévère III. Il est même plausible de penser que cet empereur en raison même de la pénurie autorisa les frappes de Toulouse.

Nous pouvons aussi penser que les frappes de Sévère furent immobilisées et poursuivies sous les règnes d'Anthème d'Olybrius et de Glycère qu'ils ne reconnaissaient pas.⁴⁹ Si les *solidi* furent encore émis au nom de Sévère après sa mort, les Wisigoths frappèrent des *tremisses* pour Zénon⁵⁰ et pour Basilisque.⁵¹ Des ressemblances entre *solidi* et *tremisses* peuvent être notées dans notre catalogue: Sur les *solidi*: apparition d'une croix

42. J. LAFaurIE, *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 1982, p. 196.

43. J. LAFaurIE, *Ibidem*, 1982, p. 196: «leur dispersion se situe principalement en dehors de la zone occupée par les Wisigoths. Les découvertes en Aquitaine n'ont aucune signification». Comme le montre la diffusion des monnaies ce point de vue est totalement erroné.

44. J. LAFaurIE, *Ibidem*, 1983, p. 271: «ces pièces ont circulé abondamment dans le centre et le midi de la Gaule (...) la preuve formelle de leur attribution à Arles manque, mais je pense qu'elle est possible». Comme le montre la carte de dispersion c'est exactement l'inverse qui semble s'être produit.

45. Comme l'ont bien remarqué M. Amandry et alii, *ibidem*, 1983, p. 385, les nombreuses erreurs de gravure relevées montrent qu'il ne peut s'agir d'un atelier officiel, tout comme le titre très bas des flans.

46. Voir les cartes.

47. Il s'agit des mêmes cartes que celles obtenues pour toute l'antiquité lorsqu'on analyse la diffusion des objets à partir de la Narbonnaise et de Toulouse. J. Hiernard, Corbilo et la route de l'étain, *Bulletin de la société des Antiquaires de l'Ouest*, 1982, p. 497-578; Y. Roman, *De Narbonne à Bordeaux, un axe économique au Ier siècle avant J.-C.*, Lyon, 1983.

48. Voir G. Depeyrot, Les *solidi* gaulois de Valentinien III, R. S. N., 1986, 65.

49. M. Rouche, *L'Aquitaine...*, p. 36.

50. Auquel Euric envoie une ambassade au sujet de Népos (M. Rouche, *L'Aquitaine...*, p. 42).

51. Un *tremissis* identifié comme étant de Népos a été proposé à la vente. Il s'agissait en fait d'un Zénon (Platt, 26 juin 1922, 813).

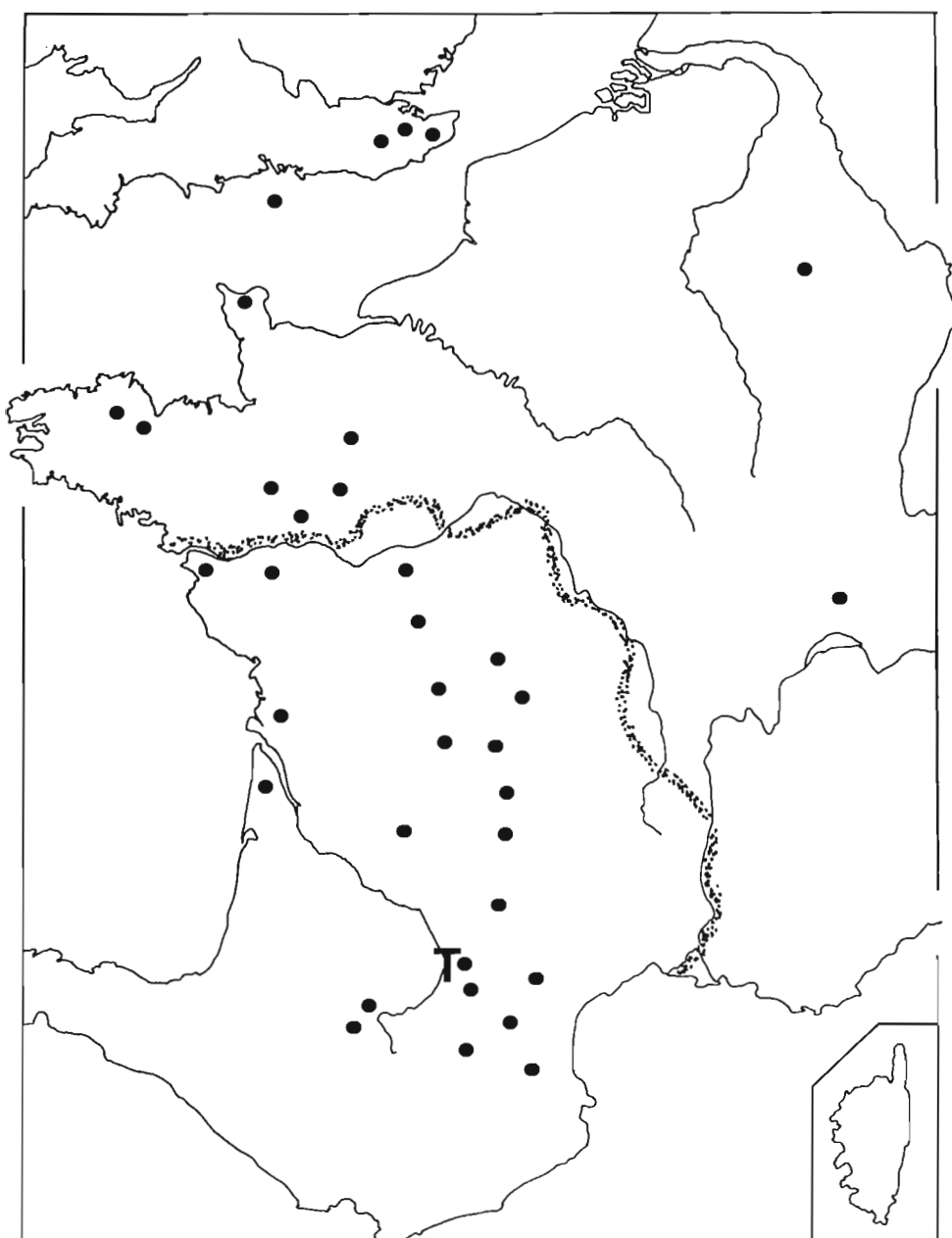
sur l'épaule de Sévère III (*solidus* 2 et *solidus* 3/9) sans doute à mettre en relation avec la croix frontale ou ponctuant certains *tremisses* de Zénon (*tremisses* type 6); adjonction d'un «S» à la légende du revers sur les *solidi*, comme sur les *tremisses* de Zénon (*solidus* de Sévère n° 3/6, *tremisses* de Zénon n° 4). Sur les *tremisses*: influence de la césure du *solidus* sur celle des *tremisses* (*tremisses* de Sévère type 5); apparition d'une étoile au revers des *tremisses* de Sévère III, selon le type de Zénon (*tremis* n° 7 de Sévère III); fréquence des marques «d'officine» au revers, caractéristique des frappes tardives.

Ces constatations iraient dans le sens de frappes immobilisées des *solidi*, des frappes de *tremisses* de Sévère jusque sous Zénon.

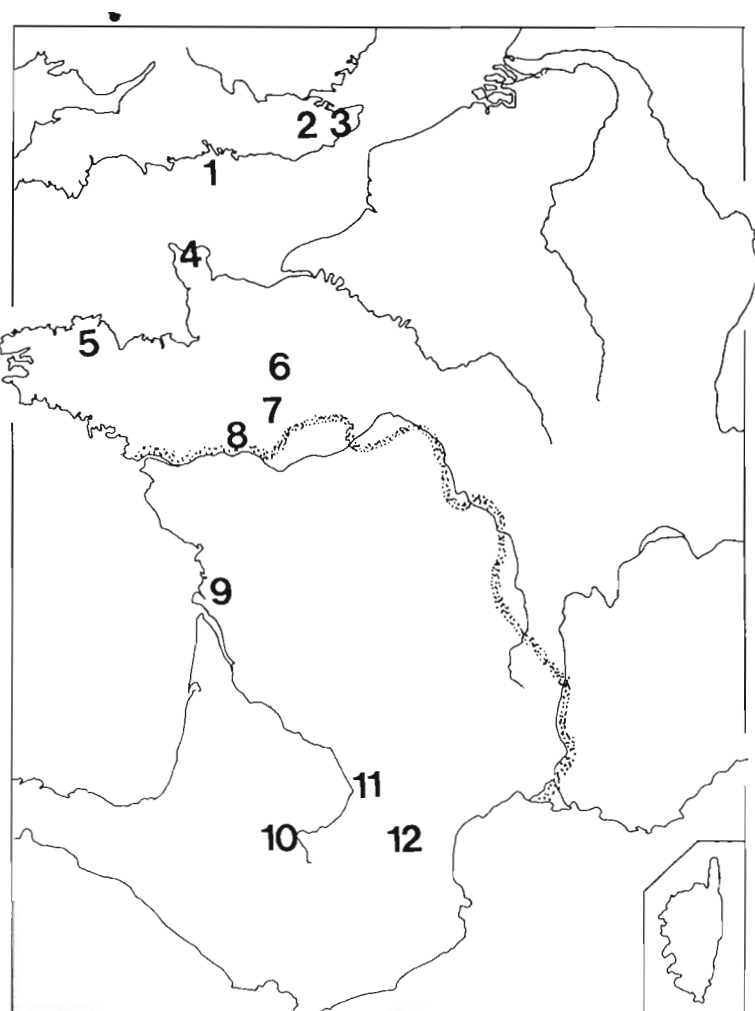
Jusqu'à quand fonctionna l'atelier $\frac{R}{COMOB} \frac{A}{COMOB}$? Le fait que les législateurs aient pu distinguer en 501 les frappes d'Alaric II (484-507) de celles d'Euric (466-484) laisse volontiers penser qu'Alaric introduisit un nouveau type dans le monnayage wisigoth, peut-être une imitation des types de Zénon ou d'Anastase.⁵² Dans tous les cas, en 508 les Wisigoths se repliaient en majeure partie sur l'Espagne devant la poussée franque. Les trouvailles de monnaies toulousaines y sont rares. On peut donc penser qu'en 508 ces pièces avaient disparu de la circulation.

52. W. REINHART (*DJN*, 1938) avait admis des frappes imitant les *solidi* de Zénon et de Léon. Rien n'est moins sûr. Nous resterons, pour ces séries, d'une prudence extrême. L'attribution de certains *tremisses* d'Anastase reste encore sujette à débats. Les uns affichent un certain scepticisme (X. Barral i Altet, *La circulation des monnaies suèves et Visigothiques*, Munich, 1976, p. 56 suiv.), d'autres (dans le sillage de Reinhart) attribuent de nouveaux exemplaires aux ateliers de Gaule (W. J. Tomasini, *The barbaric tremisses in Spain and Southern France, Anastasius to Leovigild*, New York, 1964).

En 501, au mois de septembre, l'assemblée burgonde se prononce à Ambérieux sur les monnaies en circulation: «...De monetis solidorum iuberimus custodire, ut omnia aurum quodcumque pensaverit accipiat, preter quatuor tantum monetas hos etsi Valentiniani, Genevensis et Gotici, qui tempore Alarici regis adhererati sunt et ad Eurici annos. Quod quicumque preteritis quatuor monetas aurum pensate non acceperit, aut, quod vendere volebat, non accepto precio perdat... (En ce qui concerne les pièces d'or veillez à ce que tout or, quel qu'il soit, soit accepté au poids excepté seulement quatre monnaies qui sont: celles de Valentinien, celles de Genève, celles des Goths qui furent altérées sous le règne d'Alaric ou furent, émises sous le règne d'Euric. Si quelqu'un n'accepte pas l'or au poids, ces quatre monnaies exceptées, qu'il perde ce qu'il voulait vendre par le fait qu'il n'en accepte pas le prix. (K. Fisher, *The Burgundian Code, Liber Constitutionum sive Lex Gundobado*, Oxford, 1949, p. 93-94. La date est précisée par la loi XLII du 3 septembre 501. P. Petot, Un nouveau manuscrit de la loi Gombette, *Nouvelle revue d'histoire du droit français et étranger*, 1913, 37, p. 337-375. J. Lafaurie, Les monnaies frappées à Lyon, au VIe siècle, *Mélanges de travaux offerts à maître Jean Tricou*, Lyon, 1972, p. 193-196 et Monnaies décriées dans le second appendice de la *Lex Burgundiorum*, *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, 1976, p. 73-75. Le texte de cette loi est incompréhensible dans la publication de R. Darete (*Journal des Savants*, 1891, p. 160-171) si l'on adopte pas la lecture Valentiniani à la place de Valenciam (ms de Besaçon) et si l'on ne comprend pas ad Eurici annos à la place des diverses lectures ardaricianus, ardaricianos, ardaricianus, ardaricae annos, relevées dans les *M. G. H. leges*, I, 2, 1, p. 120). Cette loi semble justifiée par la circulation de plusieurs *tremisses* wisigoths en territoire burgonde comme le montre la carte de répartition.

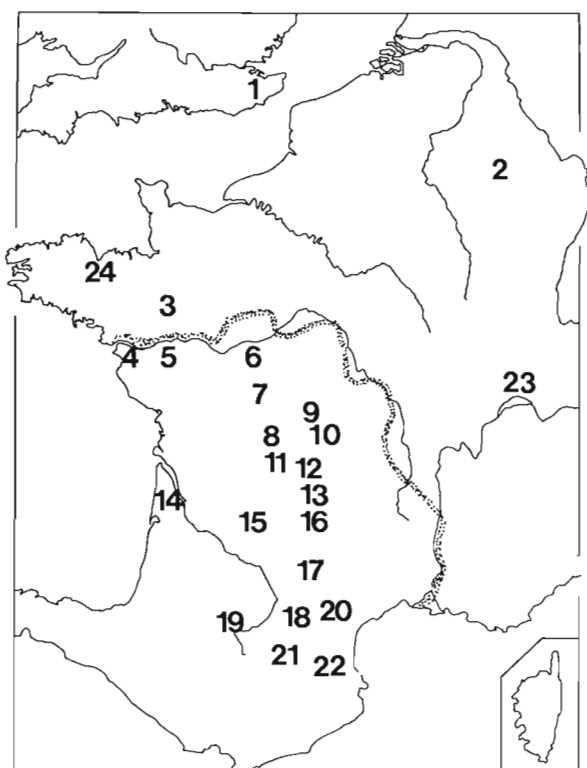

4. Carte générale de diffusion des monnaies wisigothiques de Toulouse (les pointillés délimitent le territoire wisigoth en 472).

5. Détail des trouvailles de *solidi*

1. Ile de Wight
2. Sheppey
3. Sittingbourne
4. Cherbourg
5. Perros-Guirec
6. Lonrai
7. Mulsanne
8. Angers
9. Fontcouverte
10. Sénac
11. Quint
12. Limoux

6. Détail des trouvailles de *tremisses*.

1. Canterbury (Kent)
2. Rittersdorf (Trier)
3. Craon
4. Barbechat
5. Saint-Pierre-Montlimart
6. Tours
7. Saulgé
8. Limoges
9. Saint-Georges-La-Pouge
10. La Souterraine
11. Haute-Vienne (?)
12. Turenne
13. Varetz
14. Biganos
15. Lot-et-Garonne (?)
16. Tour-de-Faure
17. Lavaur
18. Région de Toulouse (2 ex.)
19. Antras
20. Arques
21. Foix (4 ex.)
22. Laroque-des-Albères
23. Orbe
24. Mael-Pestivien

VALENTINIEN III

MAJORIEN

SEVERE III

3-5

2-1

3-1

3-2

3-9

4-6

4-7

4-8

4-15

4-21

4-42

5-8

6-8

6-18

SEVERE III

1-3

2-1

2-7

2-9

4-3

5-4

6-2

6-5

ZENON

1

BASILISQUE

Nuevas aportaciones al Corpus de la moneda visigoda

MARÍA JOSÉ Y RAFAEL CHAVES

Por su gran interés histórico-documental, damos conocimiento a través de este trabajo de la pequeña investigación que hemos emprendido al objeto de ampliar el conocimiento de la interesante serie numismática visigoda y así contribuir al ya extenso Corpus de la misma. Nuestra investigación parte de los trabajos conocidos hasta el momento y los cuales resultan ya clásicos, tales como el monumental Catálogo de G. C Miles¹ que recogía en sus páginas todos los trientes conocidos hasta el momento de su publicación (1952) por haber incluido en el mismo los publicados por otros autores especialistas en esta serie numismática, así: Mateu y Llopis,² Pio Beltran, Reinhart, Cabré y otros.³

1. MILES, G. C. «The Coinage of the visigoths of Spain. Leovigild to Achila II». The American Numismatic Society. Nueva York, 1952.

«Notes the Visigothic Coins in the Gabinete Numismático de Cataluña». Numisma 16, 1955.

2. MATEU Y LLOPIS, Felipe. «Catálogo de las monedas previsigodas y visigodas del Museo Arqueológico Nacional. Madrid, 1936.

«La circulación monetaria visigoda en la Lusitania y la Gallaecia». Ampurias IX-X. Barcelona, 1947-48.

«Las monedas visigodas del Real Gabinete Numismático de Estocolmo». Boletín de la Real Academia de Ciencias, Bellas Letras y Nobles Artes de Córdoba», Fascículo 62, Córdoba, 1949.

«Las monedas visigodas del Instituto de Valencia Don Juan». Ampurias XIII, Barcelona, 1951.

«Noticia del Monetario de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona. Boletín de la Academia XXII, Barcelona, 1949.

3. CHAVES, María José y Rafael. «Acuñaciones previsigodas y visigodas en Hispania, desde Honorio a Achila II». Ed. Vico-Segarra. Madrid, 1984.

«Un triente visigodo de Witiza inédito ceca «TV...»». Gaceta Numismática núm. 76, Barcelona, 1985.

Dentro de las características generales de las piezas que vamos a dar a conocer en este artículo se han tenido en cuenta tanto las variantes de leyenda como las de tipo y ceca que resultan inéditas para los reyes respectivamente citados; advertimos que intencionadamente hemos prescindido de las pequeñas variantes de puntuación que con tanta frecuencia aparecen en los trientes visigodos no obstante el considerar que aquellas variantes tienen interés para el coleccionista; de hecho, Miles en su obra ya cita muchas variantes de este tipo.

También queremos hacer mención a la importante colección portuguesa de Pinto de Magalhaes⁴ en la cual se encuentra incorporada la colección de otro importante numismático portugués, Elías García, y las aportaciones de X. F. Calicó a los IV y V Congresos Nacionales de Numismática celebrados respectivamente en Alicante y Sevilla.⁵

Tras este pequeño preámbulo, pasamos a describir los trientes que estimamos suponen una aportación al referido Corpus de la moneda visigoda.

RECAREDO (586-601)

Acuña moneda en las cecas siguientes:

ARROS, ASTURIE, BARCINONA, BERGANCIA, CALAPA, CEPIS, CESARAGUSTA, CORDOBA, CONTOSOLIA, DERTOSA, EGITANIA, ELIBERRI, ELVORA, EMERITA, EMINIO, FLAVAS, GEORRES, ISPALI, LUCO, MENTESA, MONECPIO, NARBONA, PANNONIAS, PETRA, PINCIA, PORTOCALÉ, RECCOPOLIS, RODAS, SALMANTICA, SALDANIA, TARRACO, TIRASONA, TOLETO, TORNIO, TOTELA, TUDE Y VALLEGIA.

1. CESARAGUSTA (Zaragoza)

Leyenda: RECCAREDVVS RE
 CE AR CO TAIV

Tipo: Miles, B, nº 56, p. 206; reverso variante de leyenda inédita. Peso: 1,42 gramos. Diámetro 18 m/m. Conservación: espléndida. Rareza: 4. Posición de cuños: ↑↓. Localización: colección particular, Madrid.

LIUVA II (601-603)

Acuñó moneda en las cecas que se indican seguidamente:

BARCINONA, CESARAGUSTA, ELIBERRI (desconocida esta acuñación hasta ahora), ELVORA, EMERITA, ISPALI, PORTOCALÉ, NANDOLAS, TARRACO y TOLETO.

4. PINO DE MAGALLANES. Catálogo de la Colección Numismática P. de M.» Lisboa, 1963.

5. CALICO, X. F. «Una ceca visigoda inédita: Volotania». Comunicación al IV Congreso Nacional de Numismática. Alicante, 1980. Numisma, núm. 165-167, 1980, pp. 201-210 «Monedas visigodas inéditas». Comunicación al V Congreso Nacional de Numismática. Sevilla, 1982. Numisma, núm. 177-179, Madrid, SIAEN, 1982.

2. ELIBERRI (Elvira, Granada). Ceca inédita para Liuva.

Leyenda: DN LIVVARE
 PIVS ELIBERRI

Tipo: andaluz. Peso: 1,45 gramos. Diámetro: 18 m/m. Conservación: espléndida. Rareza: 5. Posición de cuños: ↑↓. Localización: Colección particular, Madrid.

GUNDEMARO (609-612)

Acuñó moneda en las siguientes cecas:

CESARAGUSTA, ELIBERRI, ELVORA, EMERITA, GEORRES, ISPALI, MENTESA, NANDOLAS, PESICOS, SAGUNTO, TARRACONA, TIRASONA, TOLETO Y VOLOTANIA. Las de Georres y Volotania son nuevas cecas de acuñación para Gundemaro cuyo conocimiento debemos a los trabajos de Calico⁶ y Chaves.⁷

3. ELVORA (Evora, Portugal).

Leyenda: GVNPEMARVSRE
 TVSELVORAIVS

Tipo: 5. Peso: 1,42 gramos. Diámetro: 19 m/m. Conservación: MBC. Rareza: 4. Posición de cuños: ↑↓. Localización: Colección particular, Madrid.

SISEBUTO (612-621)

Acuña moneda en las siguientes cecas:

ACCI, BARBI, BERGIO, CALAPA, CELO, CESARAGUSTA, COLEIA, CORDOBA, EGITANIA, ELIBERRI, ELVORA, EMERITA, EMINIO, GEORRES, ISPALI, LAETERA, LAMEGO, LAURE, LUCO, MENTESA, PESICOS, PINCIA, PORTOCAL, SAGUNTO, SEMURE, TARRACONA, TIRASONA, TOLETO, TUCCI, TUDE Y VESEO.

4. ACCI (Guadix, Granada).

Leyenda: SISEBVTVSRE
 IVSTVS ACCI

Tipo: gallego. Peso: 1,42 gramos. Diámetro: 19 m/m. Conservación: MBC. Rareza: 4. Posición de cuños: ↑↓. Localización: colección particular, Madrid.

Miles, n.º 180, p. 260 y Chaves, n.º 142, p. 85, no citan esta leyenda.

6. CHAVES, op. cit., p. 83.

7. MILES. op. cit., p. 256.

5. CESARAGUSTA (Zaragoza).

Leyenda: S I S E B V T V S R E X
 · C E · A R : C O : T A I V : S ·

Tipo: tarraconense. Peso: 1,39 gramos. Diámetro: 18,5 m/m. Conservación: Espléndida. Rareza: 4. Posición de cuños: ↑↓. Localización: colección particular, Madrid.

Miles, n.º 175, p. 258 y Chaves, n.º 137, p. 84, no citan esta variante de leyenda:

6. EGITANIA (Idanha a Velha, Portugal).

Leyenda: S I S E B V T V S R E X
 E G I T A N I A P I V Z

Tipo: Lusitano-emeritense. Peso: 1,46 gramos. Diámetro: 18 m/m. Conservación: MBC. Rareza: 5. Posición de cuños: ↑↓. Localización: colección particular, Madrid.

Miles, n.º 190, p. 266, y Chaves, n.º 151, p. 87, no citan esta variante de leyenda de anverso y reverso.

7. ELIBERRI (Elvira, Granada).

Leyenda: S I S E B O T V S R E
 P I V S E L I B E R R I

Tipo: 5 e, de Miles. Peso: 1,45 gramos. Diámetro: 19,5 m/m. Conservación: MBC. Rareza: 3. Posición de cuños: ↑↓. Localización: colección particular, Madrid.

Miles, n.º 186, pp. 262-263 y Chaves, n.º 147, p. 86, no citan esta leyenda de reverso.

8. EMERITA (Mérida).

Leyenda: : S E S I B V T V S R E
 : E M E R E T ' P I V S :

Tipo: Emeritense. Peso: 1,39 gramos. Diámetro: 19 m/m. Conservación: MBC. Rareza: 2. Posición de cuños: ↓↑. Localización: colección particular, Madrid.

Miles, n.º 194, p.p. 266-268, y Chaves, n.º 153, p. 87, no citan esta variante de leyenda.

9. MENTESA (La Guardia, Jaén).

Leyenda: S I S E B V T V S R :
 P I V S M E N T E S :

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

16

Tipo: Variante del 5 g. de Miles, p. 59, por tener una cruz visigoda como facciones (el tipo que publica Miles tiene los ojos encima de la cruz y la variante que publicamos ahora carece de aquellos). Peso: 1,37 gramos. Diámetro: 20 m/m. Conservación: espléndida. Rareza: 5. Posición de cuños: ↓↑. Localización: colección particular, Madrid.

Miles, n.º 181, p. 261, y Chaves n.º 143, p. 85, no citan esta que lo es también de leyenda.

10. SENABRIA (Puebla de Sanabria, Zamora).

Leyenda: 212EBVTVSRE
 2ENABRIA PIVS

Tipo: Variante del tipo gallego, en el cual el rey aparece sentado sobre un sillón o trono. Peso: 1,50 gramos. Diámetro: 18,5 m/m. Conservación: MBC. Rareza: 5. Posición de cuños: ↑↓. Localización: colección particular, Madrid.

Pieza inédita. Ceca desconocida hasta ahora para Sisebuto.

11. TUDE (Tuy, Pontevedra).

Leyenda: SISEBVTVS REX
 TVDE IVSTVS:

Tipo: Miles 210 a, p. 272; Chaves, n.º 168, p. 90. Variante de leyenda de anverso y reverso. Peso: 1,55 gramos. Diámetro: 17 m/m. Conservación: Espléndida. Rareza: 5. Posición de cuños: ↑↓. Localización: Colección particular, Madrid.

SUINTHILA (621-631)

Acuñó moneda en las cecas siguientes:

ACCI, ASIDONA, ASTURIE, BARBI, BRACCARA, CALAGORRE, CALAPA, CASAVIO, CESARAGUSTA, COLEIA, CORDOBA, EGITANIA, ELIBERRI, ELVORA, EMERITA, EMINIO, FRAUCELLO, GEORRES, ISPALI, LEIONE, LUCO, MENTESA, NANDOLAS, NARBONA, PINCIA, PORTOCAL, SALDANIA, SALMANTICA, SEMURE, SENABRIA, TARRACONA, TIRASONA, TOLETO, TUCCI, TUDE, VALENTIA Y VENTOSA.

12. CORDOBA.

Leyenda: SVINTHILA:
 CORDOBA: IBA IPIVS

Tipo: Miles 5 e, p. 58. Leyenda de anverso y reverso inéditas. Peso: 1,42 gramos. Diámetro: 19,5 m/m. Conservación: MBC. Rareza 2. Posición de cuños: ↑↓. Localización: Colección particular, Madrid.

13. CORDOBA.

Leyenda: ✠ SVINTHILARE
✠ CORDOBA·PIVS

Tipo: Cordobés, variante de la anterior. Peso: 1,475 gramos. Diámetro: 19 m/m. Conservación: Espléndida. Rareza: 2. Posición de cuños: ↑↓. Localización: Colección particular, Madrid.

TULGA (639-642)

Acuña moneda en las siguientes cecas:

BARBI, BEATIA, CESARAGUSTA, CORDOBA, EGITANIA, ELIBERRI, EMERITA, LAETERA, LUCO, NARBONA, TARRACO y TOLETO.

14. CESARAGUSTA (Zaragoza)

Se conocen de esta ceca y rey (Tulga), el triente publicado por Miles, n.º 301, p. 230, sin reproducirlo fotográficamente; y el que dio a conocer X. F. Calicó en el V Congreso nacional de Numismática, Sevilla 1982. Numisma n.º 177-179, p.p. 219-220. Este que publicamos ahora es una variante del publicado por Miles.

X TVLG·ANREX
Leyenda: X C E · A R : C · O : T A V V

Tipo: Tarraconense. Peso: 1,30 gramos. Diámetro: 18 m/m. Conservación: MBC. Rareza: 4. Posición de cuños: ↑↓. Localización: colección particular, Madrid.

EGICA & WITIZA (698-702)

Asociados al trono ambos reyes, acuñan moneda en las cecas siguientes:

NARBONA, CESARAGUSTA, GERUNDA, TARRACONA, VALENTIA, CASTULONA, MENTESA, TOLETO, CORDOBA, EGABRO, ELIBERRI, ISPALI, TUCCI, EGITANIA, ELVORA, EMERITA, SALMANTICA (ceca inédita para este reinado), BRACCARA, LUCU, TUDE y posiblemente TARRACO.

15. AURENSE (Orense).

Leyenda: ✠ IHD//HHEGIC//R
✠ VVITTI·AR EY

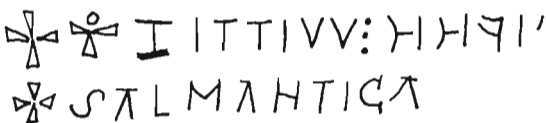
Tipo: Inédito, leyenda y ceca no publicadas. Peso: 0,86 gramos. Diámetro: 19,5 m/m. Conservación: Mala. Rareza: 5. Posición de cuños: ↑↓. Localización: Colección particular, Madrid.

WITIZA (702-710)

Como rey único, acuña moneda en las cecas siguientes:

CESARAGUSTA, CORDOBA, EMERITA, GERUNDA, ISPALI, MENTE-SA, NARBONA, RECCOPOLIS, SALMANTICA (ceca inédita hasta ahora para este reinado), TARRACONA Y TOLETO.

16. SALMANTICA (Salamanca).

Leyenda:

Tipo: Inédito. Ceca inédita para Witiza. Peso: 1,30 gramos. Diámetro: 19 m/m. Conservación: MBC. Rareza: 5. Posición de Cuños: ↑ —. Localización: Colección particular, Madrid.

El dirham arba'īnī, duḥl, qurṭubī, andalusī: su valor

PEDRO CHALMETA

El problema de esta moneda, con diversos nombres, había sido ya señalado hace años por Lévi-Provençal y por Beltrán.¹ La edición del tomo V del *Muqtabas* de Ibn Ḥayyān me movió a subrayar la importancia que, para la historia económica y numismática de al-Andalus podían tener ciertos textos total o parcialmente desconocidos.² Ello impulsó a J. Vallve a publicar un artículo, un tanto confuso, donde lo único que quedaba claro era la expresión de su más rotundo desacuerdo.³ Sin querer entrar en una polémica, parece urgente aclarar unos conceptos básicos y poner un poco de orden en un aspecto de nuestra historia económica donde abundan las afirmaciones más contradictorias.

Durante los últimos quince años, diversos investigadores de talla han señalado el peligro que constituye «une absence souvent inquiétante de rigueur dans le maniement des concepts, révélant chez nombre d'auteurs une connaissance au mieux rudimentaire de la théorie monétaire. The study of money as an essential part of the economic life of the ancient world is handicapped by an almost universal misunderstanding of commentators on it of the function and nature of money».⁴ En consecuencia «l'histoire propre-

1. *Histoire Espagne Musulmane*, 111, 257-8, cuyas afirmaciones han contribuido decisivamente a embrollar los estudios posteriores relativos a *dirham qāsimī* y *dirham arba'īnī*. Beltrán P. «El sistema monetario del califato de Córdoba» in *Obra Completa*, II, 276 y 288-9, Zaragoza 1972.

2. «Précisions au sujet du monnayage hispano-arabe (*dirham qāsimī* et *dirham arba'īnī*)», *JESHO*, XXIV, 1981.

3. «Notas sobre metrología hispano-árabe III: pesos y monedas», *Al-Qantara*, V, 1984. Las inexactas afirmaciones personales allí vertidas serán oportunamente contestadas en «Obligadas puntualizaciones a 'Pesos y medidas'», *Al-Qantara*, VI, 1985.

4. Hennequin G., «Problèmes théoriques et pratiques de la monnaie antique et médiévale», *Annales Islamologiques*, X, 1972, p. 1 n. 2, citando a L. C. West, *American Numismatic Society*, VI, 1954, p. 1.

ment monétaire du monde arabo-musulman médiéval, comme élément intégrant de l'histoire économique, est encore très en retard..., si bien que l'historien se trouve confronté à des problèmes fondamentaux dont l'absence de solution compromet la compréhension générale de sa discipline».⁵

Con el fin de evitar confusiones, en un tema donde el desconocimiento de la historia económica, unido a lo ambiguo de los textos, han llevado a algunos autores a verdaderos dislates, seguiremos el siguiente orden:

1. Definición de los conceptos y términos manejados.
2. Traducción de los textos.
3. Análisis y conclusiones que cabe deducir de dichos textos, interpretados a la luz de la historia monetaria medieval. La eventual crítica de las objeciones que sirvieron de pretexto coyuntural para estas rectificaciones, se hará dentro de este último apartado.

1. DEFINICIONES

Ante todo, sentemos la base que el correcto entendimiento de cualquier texto está en función de dos factores: el conocimiento de la lengua, así como el del contexto del documento estudiado. No es este lugar para discutir de una hipotética preeminencia del uno sobre el otro; los dos son igualmente necesarios e imprescindibles. Supongo asimismo que nadie tendrá inconveniente en admitir que estamos tratando de monedas, dentro de un ambiente maliki.

1.1. Las monedas fueron —tanto en la mente de quienes las acuñaron como de los que las utilizaron— instrumentos económicos. Representaron valores y estaban destinadas a realizar pagos. En toda unidad monetaria conviene distinguir entre: a) *unidad de cuenta* y b) *moneda real*. Estas últimas se subdividen a su vez en: 1) *moneda de curso* y 2) *moneda legal*. En toda moneda real, física, hay que distinguir: a) *el peso de la moneda*, b) *el peso de metal fino que contiene* y c) *el valor liberatorio asignado por el Estado*.⁶

Estamos manejando unos conceptos que los juristas musulmanes conocían perfectamente: *peso real*, *patrón o peso teórico* y, *valor liberatorio*.

Consecuentemente, hablan de *dīnār* (moneda física, acuñada en determinada fecha, en tal lugar, por tal gobernante; y entonces tenemos dinares *siḡilmāsī*, *ḡāḡarī*, etc.) y de *mitqāl* (patrón teórico del dinar moneda; con un peso de 4,25 grs., de 20 *qīrāts* o de 72 *ḡabbas*). Por dicha razón, se mencio-

5. Cahen Cl., «La circulation monétaire en Egypte au temps des Croisades» in *The Islamic Middle East: 700-1700. Studies in economic and social history*, ed. A. Udovitch. Princeton 1981. En este mismo sentido, cf. Barceló M., «De moneta (notes critiques sobre moneda, peces de moneda i historiadors)», *Acta Numismatica*-12, 1982.

6. La 1ª composante de la monnaie est l'unité de compte, moyen d'expression des prix. La 2ª est l'espèce circulante, moyen d'échange et de réserve; avant l'époque moderne, il s'agissait essentiellement de «pièces de monnaie». La 3ª, et la plus importante, est le rapport quantitatif entre l'unité de compte et l'espèce circulante. Au poids ou par comptage.» Hennequin G., «Bonne» ou «mauvaise» monnaie? Mutations monétaires et Loi de Gresham avant l'époque moderne», *L'Information Historique*, XXXIX, 1977.

nan pagos efectuados en *dīnār miṭqāl*. Es decir, cantidades cifradas en unidades de cuenta/*miṭqāl*, pagadas físicamente en monedas reales/*dīnār*. Dicho uso está documentado por la expresión *dīnār^c aynan ḡahaban waznan bil-maṭāqil* de un papiro, del 250/864, conteniendo el contrato de sociedad/*širka mutafāwaḡa* de Abū Hurayra.⁷ En el mundo musulmán corre también la plata, por lo que tendremos el *dirham waraq*, *waraq* (moneda de plata real) contrapuesto a *dirham nuqra* (patrón teórico del dirham moneda; con un peso de 2,97 grs, de 14 *qīrāṭs* o 50,4 *ḡabbas*). A veces encontramos en los textos las expresiones *dīnār kayl*, *šar^fī*, *bilwal^f adl^c ayn*, *wāzina*, cuyo significado es dinar patrón, y por tanto sinónimo de *miṭqāl*; y *dirham kayl*, *šar^fī*, *wāzina*, equivalente a dirham patrón, a *nuqra*. Ambos patrones están interrelacionados, definiéndose el *miṭqāl* como las 10/7 del *nuqra* y éste, o *dirham kayl*, como las 7/10 del *miṭqāl* o *dīnār kail*.⁸

1.2. La presencia —real o teóricamente— simultánea y en un mismo lugar, de este dualismo oro/plata implica forzosamente una relación entre ambos metales. Tantas monedas de oro equivalen a cuantas de plata.⁹ Se puede —y de hecho así sucede a menudo— pagar en plata sumas enunciadas en oro (que actúa entonces como moneda de cuenta, es el *dīnār darāhim*, *dīnār fiḡḡa*) o pagar en oro cantidades cifradas en plata (dirham que se convierte así mismo en moneda de cuenta y sería el *dirham ḡahab*). Quien fija la relación legal —que puede ser o no la corriente— es el Estado, gran pagador y —sobre todo— máximo recaudador.¹⁰ Cosa lógica puesto que es el único productor de moneda legal y quien decide la oferta anual de moneda.

Este valor de substitución, este cambio, es susceptible de aparecer en textos fiscales y en textos canónicos. ¿Nada más? No, porque existe otra categoría profesional que necesita fijar estas equivalencias, estos valores, estos precios. Son aquellos que tienen por función dar fe de los exactos términos de un compromiso, de la entrega real y efectiva de determinadas cantidades de numerario: los notarios. Consecuentemente, será este tipo de documentos, pegados al quehacer diario, por tener que describir unas transacciones con todo lujo de detalles (así como las *fatwās*), quienes nos han legado el mayor número de denominaciones, de referencias a usos locales.

Sentadas estas premisas generales, veamos la cuestión no ya de la relación ponderal dinar/dirham sino la del *cambio* dinar/dirham. Cambio que no tiene por qué estar forzosamente ligado al peso. Exactamente igual que, en nuestros días, el cambio del dólar con relación a la peseta varía sin que para ello sea necesaria alteración alguna de la cantidad de oro que respalda ambos billetes. Dicho en otras palabras: una variación de cambio entre dinar y dirham no implica una inexcusable disminución (o aumento)

7. Rágib Y., *Marchands d'étoffes du Fayyoub au III/IX s.* Cairo 1982, p. 5. «Contrat d'affermage d'un pressoir à huile en 205/821», *Studia Iranica*, XI, 1982.

8. HENNEQUIN G., «Nouveaux aperçus sur l'histoire monétaire...», *Annales Islamologiques*, XIII, 1977, p. 187, p. 187 n. 2. Esta misma relación ponderal era la que daba Ibn Ḥabīb (m. 238/852-3), cf. Aguadé J., *Tārīḡ Ibn Ḥabīb*, núm. 380.

9. HENNEQUIN, *op. cit.*, pp. 207-8, 211, 212, 214.

10. BARCELÓ M., «Estudio sobre la estructura fiscal... del emirato omeya de Córdoba y del califato», *Acta H. A. Mediaevalia*, 5-6 (1984-5).

del peso de una, otra o ambas monedas consideradas. Una diferencia de cambio tampoco presupone una diferencia numismática. Y no tiene por qué provocar, *sine qua non*, la aparición de una nueva moneda...

1.3.3 Resulta sabido que el modelo del *mitqāl/nuqra*, patrón del *dīnār/waraq*, es el fruto de la reforma —quizá fuera mejor decir de la creación— del sistema monetario de 'Abd al-Malik, efectuada en 79/698-9. Es entonces cuando se fijan los pesos respectivos en 4,25 y 2,97 grs. Los cambios que aparecen reflejados en las fuentes canónicas son de 1-10 y 1-12. La *Muwatṭa'* de Mālik,¹¹ modelo legal incuestionado del islam andalusí, admitía 2 tarifas de cambio: una de 1 D. = 10 d.¹² para la *zakāt* y otra, de 1 D. = 12 d. para la *diyya*, *qaṭ'*, *mahr* y *ḡizya*. Señalemos, incidentalmente, que parece haber ciertas preferencias por determinados instrumentos de pago, para ciertas categorías. Analicemos ahora los textos:

Para el azaque/*zakāt* hallamos referencias a: obligatoriedad del azaque por 20 D. y asimismo por 200 d. (p. 246); no obligación por debajo de 20 D. o 200 d. si no llegan al peso legal /*wāzina* (pp. 246-7); el socio cuya parte llegue a 20 D. 'ayn o 200 d. debe la *zakāt* (p. 248).

Para todas las otras materias: penas, matrimonio, capitación, el cambio era de 1 D. = 12 d. Y no es mera deducción sino que venía inequívocamente expresado, «3 d. al cambio de 12 d. por dinar» (p. 832). El Profeta ordenó la amputación [de la mano del ladrón por hurto] de un cinturón de 3 d. de precio (p. 831); 'Uṭmān hizo lo mismo por una toronja valorada en 3 d. (p. 832). 'A'īša por 1/4 D. o más (ibidem). Mālik decía «personalmente estimo que se ha de amputar [la mano por] 3 d., *tanto si sube como si baja el cambio*» y adujo el precedente del Profeta y de 'Uṭmān (p. 833). Si unos ladrones sacan mancomunadamente algo que valga 3 d. se les ha de cortar [la mano] a todos; en cambio, si sacan por separado, no hay amputación conjunta y sí del individuo que sacare 3 d. o más (p. 837).

Para el pago de la compensación por sangre/*diyya* su cuantía es de 1.000 D. para la gente [de la zona] oro y 12.000 d. para la gente [de la zona] plata; no se cobra la [*diyya*] en camellos de los aldeanos, en oro ni plata de los nómadas, en plata de la gente del oro, ni en oro de la gente de plata (p. 850); para otras subcategorías daba las equivalencias 500 D. o 6.000 d., 50 D. o 600 d. (p. 856), 1.000 D. o 12.000 d. (p. 857).

La dote mínima/*sadaq*, *mahr* es de 1/4 D. o 3 d.

La tarifa para la *ḡizya* es de 1, 2 y 4 D. o 12, 24, 48 d. según la fortuna del *dimmī*.

Según la *Mudawwana*¹³ teníamos los siguientes valores:

azaque: para Ibn al-Qāsim el mínimo era de 200 d.; regía para 10 D. + 100 d., pero no para 100 d. + 9 D. aunque éstas valiesen 100 d. al cambio; la equivalencia 1 D. = 10 d. es de los primeros tiempos y constituyen una *sunna maḏiya*, habiéndose de aplicar textualmente, tanto si sube como

11. Ed. Fu'ād 'Abd al-Baqī, Cairo 1951.

12. Esta relación es la reflejada por un *habar* referido a 'Abd Allāh b. 'Umar (m. 73/693) en el que comunica a su mujer haber recibido una cierta cantidad en metálico. El transmisor, 'Āsim (m. 127/745) duda sobre los términos exactos utilizados: «dijo 1.000 D. o 10.000 d.» A partir de aquí utilizaremos D. por *dīnār* y d. por *dirham*.

13. Ed. Matba 'a al-Sa'āda. Misr. s.a.

si baja el cambio (I, 242). Caso de que 10 D. se llegeun a vender a 200 d. si debe el azaque (I, 243-4).

Amputación: para Ibn al-Qāsim es obligatoria por un valor de 3 d., aunque no valga 1/4 D. aquel día por haber subido el cambio del D. *li-irtifā' šarf al-dīnār* (VI, 265), por 1/4 D. oro aunque no valga 3 d., por 3 d. aunque no valgan 1/4 D.; no amputación si no vale 3 d., tanto si baja como sube el cambio/*qalla al-šarf aw katara*...; Mālik opinaba se había de cortar por un peso de 1/4 D. si se robaba en oro, inclusive si su valor era menor de 3 d., siguiendo el precedente del Profeta, de 'Umar y 'Ā'īša. Ibn al-Qāsim decía «si no [fuera porque] yo [preconizo] la amputación por el robo de un peso de 1/4 D. oro, no lo haría por 1/3, 1/2 ni 1 D. completo, caso que su valor fuera menor de 3 d., porque tiempo hubo en que la gente cambió 1/4 D. por menos de 3 d., cambiando [el D.] a 7 d. o a 8 d.» (VI, 266). Amputación del hombre que robe 3 d. en compañía de un niño, o de un loco; lo mismo para 1/4 D. (VI, 277). Para la aplicación del *qat'* es necesaria la presencia de 2 testigos conocedores que estimen el valor de lo hurtado en 3 d. (VI, 290).

Matrimonio: lícito con una dote de 1/4 D., o más (II, 216); por 3 d., por 3 d. = 1/4 D. (II, 223-4).

La vigencia andalusí de estas normas viene refrendada por nuestras *Leyes de Moros*, redactadas entre 1300 y 1330. «El que furtare fasta un quarto de dobla ó tres adarhames de plata, ó cosa que vala tanto, quel tajen la mano... et sy valiere el furto tres adarhames, et non valiere quarto de dobla, quel tajen mano».¹⁴ «Non pase el casamiento sy non con aver çierto puesto en l'*alcidaque*, et es fasta un quarto de dobla, ó tres adarhames de plata, ó contia dello... Sy casare con ella, quel cumpla [por *alcydaque*] a tres adarhemes, et non se desfaga;...»¹⁵

Tanto de la *Muwattā* como de la *Mudawwana* se desprende una conclusión. Lo único que preocupó a los juristas malikíes fue un mero cumplimiento formal, que respetase la *letra*. No entraron a considerar, como no fuera para rechazarlo por irrelevante, los cambios de valor oro/plata. Saben de estas variaciones en la relación mutua dinar - dirham; están al tanto de que «sube o baja el cambio», pero no les importa. Su posición legalista no se inmuta ante diferencias —reales o supuestas— tales como 1-7, 1-8, 1-9, 1-10, 1-12 y 1-20. Debidamente respaldados por estos precedentes tampoco tenían porque alterarse ante un cambio de 1-16,8, el andalusí. No se alteran, poco ni mucho, porque el cambio no les importa, puesto que la norma es pagar en oro para el oro, en plata para la plata. Lo que se entrega no son nunca equivalencias, no son valores, sino meras cantidades *contadas* de unidades físicas, reales (camellos, oro, plata). No cabe juntar, mezclar oro y plata para pagar la cantidad global en un solo metal, sino que las cantidades proporcionales a cada lote deberán ser satisfechas en el metal correspondiente. No cabe abonar la *zakāt* del oro en plata, ni la de la plata en oro. Dificilmente cabe negación más drástica del cambio.

14. Ed. Gayangos, *Tratados de legislación musulmana*, p. 139 en *Memorial Histórico Español*, V, 1893.

15. *Op. cit.*, pp. 21-2.

Pero el valor plata/plata o el valor oro/oro, es decir moneda física versus moneda de cuenta, *dirham waraq* frente a *dirham nuqra*, *dīnār* frente a *miṭqāl*, si era susceptible de interesarles. Efectivamente, se preocuparon por ello y se dan las dos soluciones: la «nominalista» y la de «valoración».¹⁶ Pero la escuela malikí se inclinó, con marcada preferencia, por respetar la denominación frente al valor...¹⁷

Tras el análisis de estas normas legales malikíes, y sin perder de vista que, para al-Andalus, lo fundamental es la opinión de Ibn al-Qāsim, veamos nuestros textos referidos a la España musulmana.

2. LOS TEXTOS

Metidos en cuentas y en monedas, tratemos de seguir la pista de estas últimas en al-Andalus; eso sí, ateniéndonos a un riguroso orden de aparición en escena.

2.1. Cuando al-Ṣumayl fue muerto en 152/769, en su casa, dentro de un arca, fueron hallados 10.000 *dīnār dirham*.¹⁸

2.2. Cuando el hambre del 303/916, el precio del *qafīz* de trigo viene enunciado en *dīnār dirham duḥl arba'in*, para Córdoba,¹⁹ y en *dīnār dirham fiḍḍa* para la Frontera Superior.²⁰ Ibn Hawqal, espía fatimí que recorrió al-Andalus durante el año 337/948, afirma que «el arriendo anual de la ceca asciende a 200.000 D., lo cual al cambio de 17 [dirhams] por D./*yakūn 'an ṣarf sab'a 'aṣar bi-dīnār*, son 3.400.000 dirhams».²¹ Resulta evidente que si dicho autor transforma los D. en d. es porque está efectuando la equivalencia entre una cantidad cifrada en una unidad de cuenta/*dīnār* y la moneda real utilizada/*dirham*. Ibn Hawqal ha copiado una estadística oficial (200.000 D.), anotada en *dīnār dirham*, que restituye en moneda de curso (3.400.000 d.), señalando el cambio local (1-17) precisamente porque no es el «normal».

Esta unidad de cuenta reaparece sistemáticamente bajo al-Hakam II para designar la cuantía de pensiones mensuales,²² regalos,²³ o las pagas del ejército del Magrib.²⁴ Y como «200 *dīnār ṣaḥaḥ duḥl arba'in* refiriéndose a la pensión mensual asignada, en 363/dic. 973 a Ibrāhīm b. Ġa'far b. 'Alī.²⁵

16. Brunschvig R., «Conceptions monétaires chez les juristes musulmans (VIII-XIIIe s.)», *Arabica*, XIV, 1967.

17. Un avispa cordobés, al alquilar una casa por 8 *ḥabbas* de oro, pretendía efectuar el pago en *ḥabbas* de 76 al dinar en vez de 72. Consultado Ibn Ruṣd (m. 520/1126), decidió que el inquilino había de pagar tantos granos como entrasen en 1/9 dinar. Es decir que en vez de quedarse con la solución «nominalista», escogió la del «cambio». Para ello aplicó el siguiente razonamiento: en términos de dinar *ṣar 'i*, 8 *ḥabbas* equivalen a 1/9 dinar, cantidad que podrá ser satisfecha con el número que sea de granos más o menos grandes, siempre que la suma total sea igual a la del *dīnār ṣar 'i*. *Mi 'yār*, VIII, 316-7.

18. Ibn al-Qūtiyya, *Iftitāh*, p. 29.

19. Ibn Hayyān, *Muqtabas*, V, 71.

20. *Op. cit.*, p. 83.

21. *Ṣūrat al-arḍ*, p. 108.

22. Ibn Hayyān, *Muqtabas*, VI, p. 53/núm. 26.

23. *Op. cit.*, pp. 80/núm. 65, 90/núm. 73, 143/núm. 150.

24. *Op. cit.*, p. 106/núm. 101.

25. *Op. cit.*, p. 143/núm. 161, donde una mala lectura engendra el peregrino cambio de «200 dinares de buena ley, equivalentes al sueldo de cuarenta hombres».

2.3. En Ibn al-Aṭṭār, las referencias a *dīnār darāhim bi-duḥl arba'īn* o a *dīnār darāhim arba'īniya* son constantes.²⁶ Incidentalmente, cada uno es libre de no coincidir con los criterios seguidos para la edición del citado formulario.²⁷ Pero, cuando al-Buntī (y no olvidemos que el título de su obra es *Al-Watā'iq wal-massā'il al-mağmū'a min kutub al-ḥaqāhī Ibn Abī Zamanīn wa Ibn al-Aṭṭār wa Ibn al-Hindī wa Mūsā b. Aḥmad*, es decir «Modelos de escrituras sacadas de...»²⁸ afirma que un documento es de Muḥammad b. Aḥmad [Ibn al-Aṭṭār] no veo razón metodológica plausible, y mucho menos imperativa, para suponerlo —sin la menor base textual— como de otro autor. Ante la expresión *qāla Muḥammad b. Aḥmad* (forma normal de introducir una cita textual) confieso que mi credulidad me induce a aceptar, a priori, dicho testimonio, no recusándolo más que si hallare algún indicio nacional de interpolación... Resulta probable que el escepticismo de alguno esté provocado por su escasa familiaridad con el manejo de este tipo de obras; lo cual puede haberle impedido percatarse de su característica esencial. Y es que si adolecen de algún defecto no es precisamente el de innovar, sino todo lo contrario, aferrarse siempre al *magister dixit*, copiándose unos a otros inclusive cuando, por casualidad, han omitido citar su fuente.²⁹

Aceptaremos, por tanto, las citas contenidas en la edición de las *Watā'iq* de Ibn al-Aṭṭār (redactadas hacia el 385/995-6) como reveladoras de la práctica local cordobesa en el último cuarto del s. x. Señalemos así mismo que dicho uso no es sino la continuación de lo atestiguado para los califatos de al-Naṣir y al-Ḥakam II.³⁰

«La base del *dīnār* es I *miṭqāl*, el cual se cambió antaño, en al-Andalus, a 8 *dirhams*; y se utilizó el aplicar esta designación de "*ala tamāniya darāhim*" [para referirse al dinar]. [En cambio, cuando] se dice "*X dīnār darāhim biduḥl arba'īn*" se está abreviando [una locución] archisabida del oyente. En puridad, se debería decir: "entran 140 en 100 *kayl*". La explicación es que los *dirhams* que corrían a principios del Islam, en al-Andalus y en Oriente, eran *dirhams kayl* [equivalentes] a 1 *dirham* 2/5 [*waraq*]. Pesados en bloque/*mağmū'a fīlwazn* nuestros *dirhams* [andalusíes, resulta que] 140 de éstos equivalen/*turāṭil* a 100 *dirhams kayl*. Por esto se abrevió diciendo: "añadiendo cuarenta"».³¹

De este texto se desprende:

a) El uso de la pesada en bloque, lo cual implica que las monedas son tomadas «al marco» o, si se prefiere a su valor medio».³²

b) El *arba'īnī* equivale a 100/140 del *dirham kayl*.

Tomando por referencia 1 d.k. = 2,97 grms. de plata, se asigna al *arba'īnī* un valor teórico de 2,1214 grms. de plata. Suponiendo un cambio D. — d.

26. *Watā'iq*, ed. Chalmeta y Corriente, pp. 7, 9, 11, 20, 22, 42, 59, 92, 106, 108, 120, 124, 127, 140, 146, 150, 160, 181-2, 192-3, 238, 249, 254, 256, 269, 273, 311, 350, 419, 434, 444, 460, 481, 504, 626, 638.

27. J. V., «Pesos y monedas...», p. 149.

28. Como reconoce el propio J. V., *op. cit.*, p. 155 n. 15.

29. *Watā'iq Ibn al-Aṭṭār*, pp. XXXI-III.

30. Cf. supra p.

31. *Watā'iq*, p. 9.

32. HENNEQUIN G., «Bonne» ou «mauvaise» monnaie? n. 30.

de 1-12, que es el normalmente aceptado por el *madhab mālikī*,³³ tendríamos una relación de 1-16,8.

2.4. Al-Buntī falleció en 462/1070. Debió redactar su obra hacia el 450/1058. El único problema es el de la datación del párrafo en cuestión. Caben dos posibilidades: a) es cosecha propia de al-Buntī, y entonces hay que encuadrarlo a mediados del s. xi. b) lo ha tomado, al igual que el 99 % restante, de sus predecesores. Dado que éstos fallecen respectivamente en 399/1008, 399/1008, 399/1009 y 377/987, esta glosa correspondería al último cuarto del s. x.

«Es obligatorio [prestar] el juramento de [compurgación/*qasāma*] junto al minbar [por cuantías] de 1/4 dinar y superiores. El dinar se cambiaba antaño a 12 *dirham kayl* [equivaliendo] 1/4 de este dinar a 3 *dirham kayl*. En dirham andalusíes —que son «de añadir 40»— [esta cantidad equivale] a 4,2 *dirham waraq*. Mālik preconizaba la amputación [de la mano] por robo/*sariqa* de 1/4 *dīnār kayl*, o de 3 *dirham waraq*, aunque el valor de éstos no llegase a los 3 dirhams/*kayl*».³⁴

Según este texto, y partiendo de un cambio D. = 12 d. *kayl*, resulta que la relación D./d. *arba'inī* es de $4 \times 4,2 = 16,8$. En efecto, si 1/4 D. equivale a 3 d. k. = 4,2 ar. tenemos que 1 D. tiene el valor de 16,8 d. ar. que es precisamente el cambio que recogía Ibn Hawqal.³⁵

2.5. Ibn al-Ġayyāb habría redactado su *K. al-taqrīb wal-taysīr*... entre el 680/1281 y el 690/1291. Dado que, al hablar del dinar y del dirham, aduce una fatwa de Ibn 'Atīyya (s. xii), se plantea el problema esencial de la datación de la información contenida en el párrafo:

a) De aplicar al *Taqrīb* las cautelas de J. V. para las *Waṭā'iq*,³⁶ este texto sería de Ibn al-Ġayyāb y, por tanto, del período 1281-1291.

b) Si hacemos caso de *هنا انتهى جواب الفقيه أبي محمد بن موية*, «aquí termina la respuesta del faqih Abū Muḥammad b. 'Atīyya»,³⁷ resulta evidente que la cita es suya y que los datos se han de adscribir al s. xii.

«En todas partes y desde siempre, el *dīnār* es de 72 granos, con un pequeño sobrepeso o mengua, de acuerdo con el esmero o negligencia de la ceca. Se acordó que los granos de 7 dinares equivalgan a los de los dirhams de los *dirham šar'ī*. Así mismo, [tratándose] del dirham de 36 granos —que era el utilizado en la mayoría de al-Andalus— 140 dirhams³⁸ equivalen a 100 *dirham kayl* que es el dirham legal/*šar'ī*. Por ello se encuentra en los antiguos contratos cordobeses [la expresión] "de añadir 40/*biduḥl arba'in*"».³⁹

Para el *Taqrīb*, que calcula en *ḥabba*, se respeta la relación ponderal clásica que definía el D. en función del d. (1 D. = 10/7 d.), y el d. en función del D. (1 d. = 7/10 D.). Para el d. *arba'inī* daba la equivalencia a 363 *ḥabbas*,

33. Cf. supra p. y Brunschvig R., «Conceptions monétaires...».

34. Mss. XI del I.M.A., fols 46v-47r.

35. Cf. supra p.

36. Cf. supra p.

37. 'Abd al-Ḥaqq b. a. Bakr Ḡalīb b. 'Abd al-Malik al-Muḥārībī al-Garnāṭī b. 'Atīyya, Abū Muḥammad, nacido en 481/1088, m. en Lorca en 542/1147; qadī y autor de un *Tafsīr* que aparece repetidas veces citado como autoridad en el *Mi'yār* de al-Wansārīsī.

38. Mss. lleva *ḥabba*, evidente despiste del copista que corregimos.

39. Mss. núm. 929 del Escorial, fol. 6v. (paginación actual).

frente a los $7 \times 72 : 10 = 50,4$ *ḥabbas* del d. *kayl*. En su segunda formulación, que parecía «inspirada» en Ibn al-'Aṭṭār, nos da una relación entre D./d. ar. coincidente con la ponderal supuesta de $12 + (2/5 \ 12) = 16,8$.

Dando la vuelta al folio, encontramos las glosas y reflexiones de Ibn al-Gayyāb a la cita de Ibn 'Aṭṭiya, desprendiéndose que: el peso del dinar no ha variado nunca; aquel dirham andalusí equivaldría a 1/2 dinar de oro; Ibn al-Gayyāb no ha alcanzado a ver ese d. andalusí de 36 *ḥabbas*; el d. *ṣar'i* equivaldría a $1 \frac{2}{5}$ d. andalusí ya que $5/10 + 2/10 \text{ D.} = 7/10 \text{ D.}$; $13 \frac{1}{3} \text{ d. and.} = 1 \text{ } \bar{u}qiya$ actual que pesa 7 D. — $1/3 \text{ D.} (= 480 \text{ } \bar{u}qiyas)$. Añade que no había hecho anteriormente el cálculo en d. and., cuyo peso es de 24 (sic) *ḥabbas*, por lo que la *uqiya* andalusí equivalía a 20 d. and.

2.6. Peor es el problema del texto de los *Ḍawābiṭ dār al-sikka* de Abū l-Ḥasan al-Ḥākim (m. $\pm$ 1360-75). Da la sensación que el párrafo que nos interesa esté sacado de las *Waṭā'iḡ* de Ibn al-Qaṭṭān (m. 628/1230).⁴⁰ En cuyo caso los datos serían ligeramente posteriores a Ibn 'Aṭṭiya, pero anteriores en un siglo a Ibn al-Gayyāb.⁴¹ En cambio, si optamos por atribuirselos a nuestro Abū l-Ḥasan, habría que suponer tenían todavía una cierta vigencia siquiera libresca, a mediados del s. XIV.

La cuantía de lo que puede vender el custodio por cuenta de su pupilo es de $70 \frac{9}{10} \frac{5}{70} \text{ } \bar{d}inārs$ de éstos, según la [opinión] seguida por Abū 'Abd Muḥammad b. Aḥmad b. al-Qaṭṭān en su *Formulario notarial*. Esta [cantidad] equivale a 20 *ḍinārs* cordobeses, que son aquellos que dice se utilizaban/*ḡarā al-'amal biḥā*. En 1 *dirham* de estos [*dinar*] hay 36 granos. 100 *dirhams* de los *dirham kayl* equivalen al peso de 140 [*dirhams*] cordobeses. Tal es el sentido de la expresión [cordobesa] «añadiendo 40», explicación que ha transmitido Ibn Fat-ūḡ.⁴²

El *dirham duḡl* es aquel que, si le sumas $2/5$, se transforma en *kayl*. [A la inversa] si a un [*dirham kayl*] le restas $2/5$ se convierte en un *duḡl*. Se llama *duḡl* porque le tienes que sumar los $2/5$ que le faltaban para que [equivalga] al *kayl*, transformándose en *kayl* gracias a esta suma.⁴³

Los *Ḍawābiṭ* confirman (o copian) las equivalencias anteriores. Como ya apuntamos, parece que toda la información se refiere a tiempos pretéritos, anteriores inclusive a Ibn al-Qaṭṭān, ya que su explicación se remonta a Ibn Fat-ūḡ al-Buntī.⁴⁴

3. ANALISIS Y CONCLUSIONES

Hemos visto que teníamos ininterrumpidamente documentado para al-Andalus, desde mediados del s. VIII, el pago en plata de cantidades conta-

40. 'Alī b. Muḥammad b. 'Abd al-Malik b. Yahyā b. Ibrāhīm al-Kutāmī al-Ḥumayrī al-Fāsī, Abū l-Ḥasan Ibn al-Qaṭṭān; oriundo de Córdoba donde se formó y enseñó, así como en Marrakus, estuvo al servicio del sultán y falleció siendo qadī de Sigilmāsa en 628. Ilustre tradicionista y autor de *Al-wahm wal-ihām al-wāqī 'ayn fī K. al-aḥkām*. En el *Mi'yār* aparece citado repetidas veces como autoridad en materia económica. Ibn al-Abbār, *Takmilā* núm. 1920 y *Apéndice*.

41. Cf. supra 2.5.

42. Sobre las razones que me mueven a corregir el mss. que lleva Fathūn cf. Chalmeta «Précisions au sujet du monnayage...» *J.E.S.H.O.*, XXIV, 1981, p. 323, n. 40.

43. *Ḍawābiṭ*..., ed. Mu'nis H., p. 147.

44. Cf. supra 2.4.

bilizadas en una moneda de cuenta oro. Ello implica, forzosamente, una interrelación que enlace mutuamente el oro y la plata: x oro = y plata. Esta conexión refleja, y corresponde a una relación de cambio. Es sabido que si diversas monedas circulan sincrónicamente, en un determinado espacio, se produce, de forma espontánea, un sistema de equivalencias, de intercambio.⁴⁵ La expresión *dīnār darāhim* o *dīnār fidḡa* explicita únicamente la MATERIA en la que se efectúa el pago, pero no la CANTIDAD liberatoria entregada para satisfacer la deuda.

Los cambios legales «clásicos» son en términos de D./d.: 1-10, 1-12 y 1-20. Dichas cifras vienen recogidas por los juristas y, por tanto, pese a su aparente disparidad irreconciliable, merece la pena detenerse a analizarlas. Sabemos que, durante el Bajo Imperio y el s. VI, la relación oro/plata fue oficialmente de 1-14,40.⁴⁶ Está generalmente admitido que la «reforma» de 'Abd al-Malik consistió esencialmente, desde un punto de vista económico, en la estabilización y, desde uno formal, en la islamización de la anárquica circulación monetaria de los primeros tiempos del nuevo imperio. Y presupone que el valor comparado entre los metales en circulación, el cambio, guarde una solución de continuidad con la época anterior.⁴⁷

Ya apuntamos⁴⁸ que los juristas musulmanes, al tratar de la *zakāi*, *ḡizya*, *qa'* y matrimonio, recogían unas relaciones D./d. que son esencialmente las de 1-10, 1-12, 1-20 y 1-7, 1-8. Al tratar estos asuntos, dan la sensación de estar reproduciendo unos baremos que no entienden del todo (no se olvide que transcurre un siglo desde la reforma de 'Abd al-Malik hasta el momento en que Mālik dicta su *Muwaṭṭa*). Así como no vacilaban para las cantidades expresadas en dinares, ni para las cifradas en dirhams —cifras en que coinciden todos— su seguridad se desvanece en cuanto tratan de equivalencias... Obviamente, están reflejando cambios dispares, que tienen que referirse a épocas y quizás también, a lugares distintos. Son sistemas antiguos que no conocen bien y que comprenden, en el mejor de los casos, sólo a medias. De ahí su negativa a tocar nada, a aplicar, a desarrollar, por no saber cómo funcionan.⁴⁹ Quizás haya contribuido a ello una confusión —que seguimos arrastrando— el que se piense y utilice a menudo dinar por oro y dirham por plata. Con lo cual el equívoco resulta casi obligado entre cambio de una moneda por otra (con pesos tan dispares como 4,25 y 2,97 grms) y cambio de un metal por otro.

Los primeros textos que recogían equivalencias manejan conceptos conexos pero dispares. Unas veces se referían a cuantos d. vale el D. y otras estaban reflejando el cambio entre oro y plata. Cojamos un ejemplo, la equivalencia canónica de 1-10 al tratar la cuantía del azaque. Parece como si se hubiesen superpuesto abusivamente dos ideas:

- a) 1 grm. oro = 10 grms. plata.
- b) 1 D. = 10 d. (en términos reales 4,25 grms. oro = 29,7 grms. plata).

45. HENNEQUIN G., «Bonne» ou «mauvaise» monnaie?, p. 210.

46. DURLIAT J., «La valeur respective de l'or, de l'argent et du cuivre (IV-VIe s.)», *Revue Numismatique*, 1981, apud Cahen, «Origines...», 18.

47. Loc. cit.

48. Cf. supra p.

49. Cahen «Origines...», pp. 20-1.

Interpretación sugerida por la relación 1-10 y por confundir metal y moneda. Es evidente que en el caso b) el cambio ya no era de 1-10 y que la relación entre metales ha pasado a descender a 1-6,98. Una relación totalmente irreal e inexacta en términos históricos que, casualmente, coincide con aquel cambio de 1-7 recogido por Saḥnūn.⁵⁰ Coincide porque si bien se había reproducido correctamente la proporción, al reflejar la materia se había interpretado el metal como moneda.

Examinemos ahora los otros cambios a la luz de esta hipótesis, para ver si los resultados obtenidos son plausibles y, sobre todo, si se reproducían aquel tipo de «coincidencia numérica».

D. = 12 d., es decir en términos reales un cambio de $2,97 \times 12 : 4,25 = 8,38$. Cantidad que —a efectos de cálculo simplificado en cifras «redondas» utilizado instintivamente— equivale a la proporción 1-8 atestiguada en la *Mudawwana*.⁵¹

D. = 13 d.; Bernardo, monje de Corbie, consideraba hacia el 860 que 13 d. eran un poco menos de 1 D., al referirse al pago de la *ḡizya*.⁵² Esta relación nos da un cambio oro/plata de $2,97 \times 20 : 4,25 = 13,97$; relación que «coincide» con el 1-9 reflejado también en la *Mudawwana*.⁵³

D. = 20 d. que es, en términos reales, $2,97 \times 20 : 4,25 = 13,97$; relación oro/plata de 1-14 que era la corriente en época de 'Abd al-Malik.⁵⁴ Los cambios iraquíes de 1-22 y 1-25⁵⁵ equivaldrían respectivamente a 1-15,37 y 1-17,47.

Ya vimos que para Ibn Ḥawqal,⁵⁶ en al-Andalus, 1 D. = 17 d.; muy exactamente 16,8 según los cálculos de Ibn al-'Aṭṭār, al-Buntī, Ibn al-Gayyāb y los *Ḍawābiṭ*.⁵⁷ Por tanto ello nos da un cambio oro/plata de $2,97 \times 17 : 4,25 = 11,88$. En números redondos significa el 1-12 que era la relación que sabíamos existió en el Mediterráneo Occidental durante el s. vi.⁵⁸ Si recordamos lo apuntado acerca de una añeja confusión mental que llevaba a leer D. donde debía decir oro y d. por plata⁵⁹ cabe entender aquella afirmación de Ibn al-'Aṭṭār acerca de «el D. se cambió antaño, en al-Andalus, a 8d.».⁶⁰ No estaría hablando de monedas sino de metales y se estaría refiriendo al hecho que «antaño, en al-Andalus, el oro valía ocho veces más que la plata». Lo cual, traducido a términos monetarios, significa 1 D. = 12 d., que es precisamente el valor legal recogido por los primeros juristas para la *ḡizya*, amputación, matrimonio y *diyya*.⁶¹

El uso substitutivo de la expresión *dīnār dirham* por *dīnār darāhim arba 'īniya* pone de manifiesto que son intercambiables y, por tanto, equi-

50. Cf. supra p.

51. Cf. supra p.

52. *Itinerarium*, ed. Tobler et Molinier, 1879, p. 310, apud Cahen, «Origines...», p. 24.

53. Cf. supra p.

54. Ehrenkreutz A., «Contributions to the knowledge of the fiscal administration of Egypt in the Middle Ages», *B.S.O.A.S.*, XVI, 1954, p. 505; Goitien S. D., «The exchange rate of gold and silver money in Fatimid and Ayyubid times», *J.E.S.H.O.*, VIII, 1965, p. 46.

55. Cahen Cl., «Commercial relations...» in *Islam and the Medieval East*, ed. K. Semaan, State University of New York, 1980.

56. Cf. supra p.

57. Cf. supra p.

58. Cahen Cl., «Origines...», p. 18.

59. Cf. supra p.

60. Cf. supra p.

61. Cf. supra p.

valentes. Ergo, su relación oro/plata es la misma. El cambio del *dīnār dirham* es el que conocíamos para el *dīnār darāhim arba 'inī*; es decir la proporción de 1 D. = 16,8 *dirham waraq*. Lo cual no tiene nada que ver con el peso del dirham moneda. No es que el *dirham arba 'inī* PESE 32 *ḥabbas* sino que VALE esta cantidad. No es una moneda de menor peso (hipotético 2,1214 grms. y nunca de 1,728 a 2,016 grms. como propugna alguno⁶² sino que al estar devaluada tiene un valor liberatorio de sólo 36 *ḥabbas* de plata, en lugar de las 50,4 que se atribuían al *dirham kayl* en régimen de cambio 1-12. Lo que ocurre es que los autores andalusíes, en vez de decirnos explícitamente que el d. ar. VALÍA MENOS afirmaban que PESABA MENOS. Aunque aquello no fuera real, lo que sí resultaba rigurosamente cierto es que la relación de valor quedaba alterada en la misma proporción que si hubiese existido una mengua de peso (proporcional a la devaluación) dentro del esquema legal de cambio 1-12. Le sobraba razón a Ibn Ḥawqal para no mentar pesos y hablar de cambio/*ṣarf*. En al-Andalus se daban 17 d. ar. (más exactamente 16,8) por un dinar.

Una conclusión parece imponerse: nunca existió un *dirham andalusī* como tal moneda.⁶³ Lo que sí hubo fue una TARIFA LOCAL DE CAMBIO entre D. y d. de 1-17. En esta relación andalusí se consideró la plata como devaluada con relación al oro o, si se prefiere, al oro revaluado con respecto a la plata. Habría pues, que despedir a nuestra querida entelequia del dirham «hispánico»...

Problema conexo con este cambio es porqué y cuándo se establece. El porqué es relativamente fácil de contestar. Se trata de una mera aplicación de la ley de la oferta y la demanda. En al-Andalus hay poco oro (oferta escasa), hasta el punto de interrumpirse su acuñación durante 184 años⁶⁴ y bastante plata. Consecuentemente, en términos relativos subirá el valor del oro y disminuirá el de la plata, hasta que se restablezca el equilibrio. En al-Andalus, la relación intermonetaria se estabilizó —mientras no se alteró sustancialmente la cuantía de la oferta-demanda oro y la oferta-demanda plata— en 1-16,8. Dicha situación debió durar, aproximadamente, desde el emirato hasta el dominio almoravíd. Pero la cuestión de su exacta vigencia temporal merecería ser objeto de un estudio específico.

Por definición, en un régimen de libertad de consciencia, cada uno es muy dueño de profesar las creencias que prefiera. En cambio, las viejísimas

62. Vallve J., «Pesos y monedas...», p. 166.

63. Corrijase por tanto, mis «Précisions...», p. 322.

64. BARCELÓ M., «El hiato en las acuñaciones de oro en al-Andalus (127-317/744-929)», *Moneda y Crédito*, XXXII, 1975. Ibn Simāk (Zahrāt, 131-2) afirma que fue 'Abd al-Rahmān II quien creó la ceca andalusí, en Córdoba, acuñando d. y D. que llevaban grabado su nombre. Habría designado a Ḥarīt b. Abi l-Sibl como *sāhib al-sikka*. Ello supondría el final de un hiato de 125 años durante los cuales se utilizaron d. y D. orientales. Pero el texto parece una generalización abusiva y, en realidad, la ceca no habría emitido más que d., ya que al-Rāzī (apud Ibn Sa'īd, *Mugrib*, I, 46) sólo menciona la acuñación de d. Por otra parte, si aceptásemos que 'Abd al-Rahmān II había emitido realmente D., habría tapiado la puerta de Tarūb con bolsas de D., mientras todos los textos hablan de d. (*Bayān*, II, 94; *Nafḥ*, I, 349-50; *Ḍikr*, 119. En esta línea, y teniendo en cuenta la escasez de oro en al-Andalus, se ha de corregir *Aḥbān*, 136 que lleva D. en vez de d.). Es más, cuando Ibn Ḥabīb (m. 238/852-3) pedía ayuda económica a este emir, solicitaba en su poema el envío de 1.000 «blancas»/plata (Cf. Aguadé J., *Tārīḥ Ibn Ḥabīb*, p. 34 n. 216) lo que implica en el pedigueño el uso normal de la plata...

y rigurosas normas de la crítica histórica advierten lo arriesgado de anteponer vinculaciones personales o interpretaciones «revolucionarias» a datos textuales fechados. El afán «continuista» puede llevar a conclusiones totalmente irreales... «Debe llamarse al dirham *arba'inī* o *qāsimī* «hispanico», porque SE APARTA COMPLETAMENTE DE LA METROLOGÍA DEL RESTO DEL MUNDO ISLÁMICO (sic) y habrá que buscar sus antecedentes en la metrología hispano-romana o local».⁶⁵ Ya está. Una vez más resulta que *Les Arabes n'ont jamais envahi l'Espagne*.⁶⁶ Y, dentro de la misma vena, romanizamos el dirham como antes habíamos convertido en visigodos a norteafricanos: los bereberes...⁶⁷

Para Aḥmad b. Muḥammad al-Rāzī, testimonio aceptado y recogido por Ibn Ḥayyān,⁶⁸ en 330/941, el califa nombró, al frente de la ceca, a Qāsim b. Ḥālid, «autor del excelente patrón que se le ha seguido atribuyendo a lo largo del tiempo». Si no se rebate previamente (refutación que no he alcanzado a leer, todavía, en parte alguna) esta doble cita, mis conclusiones siguen teniendo firme base textual; y son cualquier cosa menos «suposiciones». Ello aparte J. V.,⁶⁹ haciendo suyo el error de Lévi-Provençal,⁷⁰ asimila el dirham *arba 'inī* con el *qāsimī*, ignorando de paso las conclusiones de M. Barceló.⁷¹

Inclusive si admitiéramos, y ya veremos que no fue así,⁷² que se tratase en ambos casos de monedas reales, físicas, resultan incomprensible:

- a) La afirmación de al-Rāzī.
- b) El afán por complicarse la vida de los andalusíes, al dar dos nombres distintos a una sola unidad de cuenta.
- c) Por qué los dirhams *qāsimies* son inconfundibles.
- d) La fecha en que se le ocurrió a un gracioso cambiarle la denominación.
- e) Por qué J. V.⁷³ da a su dirham «hispanico» un valor de 1,72 a 2,01 grms. apartándose así del valor ficticio de 2,1214 grms. que los textos asignaban al d. ar.⁷⁴
- f) *Last but not least*, porque los hallazgos numismáticos sólo conocen de d. qasimies con un peso medio de 2,81 grms.

De los estudios de A. Canto⁷⁵ se desprenden unos cuantos hechos materiales de cierta trascendencia: 1) inexistencia de moneda alguna que responga a un peso teórico oscilando alrededor de 2 grms. 2) notable unifor-

65. Vallve J., «Pesos y monedas...», p. 166.

66. Título de la obra de «historia-ficción» de I. Olague, publicada en Xampliada, París, 1969/trad. *La revolución islámica en Occidente*. Barcelona 1974.

67. Vallve J., «España en el s. VIII: ejército y sociedad», *Al-Andalus*, XLIII, 1978 y su crítica por Guichard P., «A propósito de los 'Barbar al-Aandalus'», *Al-Qantara*, I, 1980.

68. *Muqtabas*, V, pp. 160, 327-8.

69. «Pesos y monedas», pp. 165-6.

70. *Histoire Espagne Musulmane*, III, pp. 257-8.

71. «On coins in al-Andalus during the Umayyad emirate», *Qaderni Ticinesi Numismatica*, 1979.

72. Cf. supra p.

73. «Pesos...», p. 166.

74. Cf. supra p.

75. *Las acuñaciones de 'Abd al-Raḥmān III*, Madrid, 19; «La reforma monetaria de Qāsim», en prensa.

midad decorativa, tipológica y metrológica de las acuñaciones de Qasim que las hacen visualmente inconfundibles; 3) el volumen de las monedas emitidas entre el 330 y 332, citando a Qāsim como *ṣāḥit al-sikka*, constituye entre el 10 y 48 % del total de los hallazgos monetarios de época de 'Abd al-Raḥmān III. Se trata, pues, de uno de los períodos de mayor actividad de la ceca cordobesa.

En términos de verdad histórica no cabe extrapolar y, sin más, asimilar en bloque el *dirham arba 'īnī* con el *qāsimī*. Las diferencias son varias e importantes.

El ar. es una unidad de cuenta abstracta, cuyo valor no coincide con el de ninguna moneda física. Carece de padres, lugar y fecha de nacimiento. Es anónimo, apátrida e intemporal. Cualquier dirham se transforma en ar. tan pronto como penetra y circula en al-Andalus, quedando atrapado en la tabla de cambio andalusí.

El qāsimí es una moneda física, real, tangible y atesorable (de la que se han conservado numerosos ejemplares, con una difusión considerable que le lleva inclusive fuera de las fronteras hispanas.⁷⁶ Fue acuñado por un funcionario califal, en Córdoba, entre los años 330 y 332.

El d. ar. designaba una RELACIÓN DE CAMBIO, mientras que el qāsimí era un TIPO DE EMISIÓN. Puede darse la casualidad que se superpongan y coincidan. Esta conjunción se dio una sola vez en la historia. Se originó como consecuencia de la actividad de Qāsim b. Ḥālid al frente de la ceca cordobesa, de diciembre 941 a julio 944. Duró mientras se mantuvo la circulación de aquellas monedas en al-Andalus, dentro del mencionado valor de cambio.

Parafraseando el conocido verso de al-Dahhān, convendría aquilatar un poco más, porque «la gallina es un ave, pero no todas las aves son gallinas»...

76. Chalmeta, «Précisions...» y Canto A., «La reforma monetaria...».

Análisis de cuños de dirhems del H. 392 de Al-Andalus (1001-1002 d.C.)

JUAN IGNACIO SAENZ-DIEZ
JOSEP PELLICER I BRU

El año 392 de la Hegira va a resultar un año crucial para al-Andalus; desde la perspectiva de hoy aparece de forma meridiana que la muerte de Almanzor, ocurrida en Medinaceli el diez de agosto de ese año, iba a significar el comienzo del derrumbamiento de un Califato que parecía inexpugnable. La temprana desaparición del primer hijo y sucesor de Almanzor 'Abd al-Malek dará paso, en el cargo de primer ministro, a su segundo hijo —el llamado por los cristianos Sanchuelo— quien intentará suplantarlo al califa, originando con ello el inicio de la tremenda guerra civil que hundirá al Califato de Córdoba. Ese año termina también, numismáticamente hablando, la continuada presencia durante treinta y cinco años del nombre de 'Amir en los dirhems y dinares cordobeses, apareciendo en la primera área como jefe de ceca, desde el año 356 al 360, y a partir de ese año, ya como Hājeb, en la segunda área, compartiéndola con el nombre del califa, primeramente Al-Hakam II y más tarde Hixem II.

Es curioso que aunque Almanzor muere tres meses antes de que termine el año 392 (que finaliza el 10 de noviembre del año 1002) sigue apareciendo en todos los ejemplares peninsulares de ese año; pero también en el año siguiente todas las acuñaciones llevan ya el nombre de su hijo 'Abd al-Malek. Sólo en las emisiones africanas existen algunas excepciones en ambos sentidos.

La abundancia de monedas de este año con cuños diferenciados, nos indujo a plantear un intento de estudio de las acuñaciones del mismo.

Un primer ensayo se efectuó con 22 monedas, cantidad a todas luces insuficiente, pero que ampliada posteriormente con 61 especímenes más, nos ha permitido trabajar con mayor amplitud esta temática. Además se intenta añadir las monedas que aparecen en Miles y que no están reflejadas en los dos capítulos mencionados.

A modo de primer comentario diremos que resulta costoso separar el concepto de cuño diferente del de cuño gastado por el uso, en el cual pueden introducirse elementos distorsionantes, nuevos o modificarse otros ya existentes.

ESTUDIO

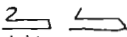
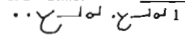
Para el estudio de este año se han tomado como base trabajo las siguientes variantes:

Para anverso:

- a) Leyenda circular exterior
- b) Leyenda rectilínea exterior
- c) Gráfica: lineal, puntos, etc.
- d) Fecha: desarrollo de la misma, 2, 92, 392, m 392 etc.
- e) Alif: caligrafía
- f) Sharik: caligrafía de la k
- g) Tamliḥ: con uno o dos puntos al final
- h) Adornos entre la leyenda exterior y central, en su parte superior

Se han computado las siguientes variantes:

- 1) 3 tipos de Alif: $\swarrow$ $\searrow$ $\swarrow$
- 2) 8 formas de presentación de la fecha:

92	—	5	veces en cuños diferentes
392	—	4	»
m 392	—	6	»
mi 392	—	2	»
mia 392	—	1	»
miat 392	—	6	»
miat o 392	—	2	»
miat (t) 392	—	1	»
- 3) 2 tipos diferenciados de la k de sharik:
- 4) 2 terminaciones para Tamliḥ:
- 5) 8 tipos de dibujos florales diferentes.

Para reverso:

- a) Caligrafía general
- b) Gráfica: lineal, puntos, etc.
- c) Adornos superiores entre leyenda circular y central
- d) Caligrafía del nombre 'Āmir

1. Tenemos dudas si la «i» de Tamliḥ, no aparece como un palito aunque sea embrionario.

Se han contabilizado las siguientes variantes:

1) 19 variantes de signos o dibujos entre la leyenda circular y la leyenda central y la leyenda central, en su parte superior.

2) El nombre de 'Āmir escrito en diversas variantes, pero que parece no superen las 20.

ESTADÍSTICA DE LOS CUÑOS

I

La primera aproximación o estudio que se realizó de los cuños del año 392 fue, como ya hemos dicho anteriormente, sobre 22 monedas, cantidad exigua pero que nos permitió abrir «ese cajón de sastre» que es el estudio comparativo de un grupo de monedas, intentando llegar a conseguir —aunque creemos que con las naturales reservas— una separación ordenada de los cuños.

La presentación de cuños y monedas de anverso y reverso, es la siguiente:

Coficiente	Anverso	Reverso	Coficiente
22	1 10	1 11	22
— = 1.57	2 2	2 4	— = 1.375
14	4 2	3 1	16
	monedas 22 14 cuños	22 16 cuños	

Si en anverso hemos encontrado de 1 moneda 10 cuños = 10; de 2 monedas 2 cuños = 4; y de 4 monedas 2 cuños = 8, el total de monedas serán 22. Y así con el reverso.²

El coeficiente de monedas por cuño nos indica la imprecisión en relación con los cálculos posteriores.

Realizada la estimación del probable número original de cuños, se hallaron con estos datos los siguientes resultados, que nos demuestran los márgenes tan amplios e imprecisos que resultan de una muestra insuficiente.

2. LEANDRE VILLARONA I GARRIGA. Estadística aplicada a la Numismática. ANE. Barcelona 1985, p. 98-102. Agradecemos además, al Dr. Villaronga su colaboración personal en la realización de todo el estudio de cuños.

Los anotamos para su ulterior comprobación:

Estimación del número de cuños de anverso	Sistema empleado	Estimación del número de cuños de reverso
21.15 (16.5/25.8)	Carcassonne	30.9
17	Mora Mas	31
25.9 (19.6/32.1)	Carter	38.6 (27.2/50)
25.7	Goods	32
21.8	Guilbaud	31.5
31	Carter (rápido)	31.5
22	Muller	33

Promedio ponderado: 23 1/2 cuños

Promedio ponderado: 32 3/5 cuños

Faltarían luego, teóricamente, 9 1/2 cuños de anverso para tener completado el juego de cuños utilizado para el AH 392 y 16 3/5 cuños de reverso para totalizar los usados en aquel año, en las acuñaciones estudiadas.

Pero como veremos luego, y debido a que este primer intento se ha realizado con un número insuficiente de monedas, la imprecisión de la muestra ha llevado a unos parámetros erróneos.

II

El segundo estudio de aproximación se ha realizado con 83 monedas, cantidad que en la práctica puede acercarnos más a la realidad.

Se han separado 27 cuños para el anverso y 25 para el reverso, lo que nos da la presentación siguiente:

Coeficiente	Anverso	Reverso	Coeficiente
83	1 16	1 14	83
— = 3.07	2 3	2 2	— = 3.32
27	3 4	3 2	25
	4 1	4 3	
	9 2	5 1	
	27 1	11 2	
		20 1	
	monedas 83 27 cuños	83 25 cuños	

Como se puede observar, ahora se han avanzado varios pasos. De la observación de 83 monedas se han hallado 27 cuños de anverso. El coeficiente de monedas por cuño ha pasado a ser de 3.07 cuando el anterior era 1.57. Este último parámetro está dentro de la línea de buen estimador, aunque no llegue a ser suficiente.

SECUENCIA DE CUÑOS DE ANVERSO
HISHAM II AH 392=1001/2 DC

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

Para el reverso se ha logrado un nuevo coeficiente mejor determinante, pues está más cerca de 4 (3.32 monedas por cuño). La estimación que se realice debe aproximarnos al número original de cuños con mayor seguridad. Esta estimación del número probable de cuños originales, obtenido por diferentes métodos, es la siguiente:

Estimación del número de cuños de anverso	Sistema empleado	Estimación del número de cuños de reverso
27.9 (26.1/29.7)	Carcassonne	25.6 (24.02/27.17)
27	Mora Mas	26
31.7 (29.5/33.8)	Carter	28.6 (26.7/30.5)
33.4	Goods	30.07

Promedio ponderado: 30 cuños

Promedio ponderado: 27.56 cuños

La segunda aproximación tiene unos parámetros reales más cercanos a la realidad de los cuños hallados, pero aún así nos demuestra que las 83 monedas utilizadas no son suficientes.

En un intento de ampliar más este estudio se aplicaron nuevos datos, aunque incompletos, con los cuales se ha confeccionado el capítulo siguiente.

III

Las monedas que presnta Miles del AH 392, seriadas con el número 322, legibles o clasificables en primera instancia —sin ver los originales— alcanzan el número de 89. De la comparación de las mismas se encuentra que, aproximadamente 25 monedas no están aparentemente representadas en el capítulo II.

Aclaremos que, con las monedas de Miles, serie 322, llegamos a tener solamente dos variantes, a lo sumo tres de cada cuño, mientras que en nuestra investigación hemos usado no menos de ocho para clarificar nuestro trabajo de los anversos.

Se incluirán pues 25 monedas más, con 15 nuevos cuños de anverso y 14 cuños de reverso, aunque debemos aceptar que la adición de estos nuevos datos no es lo suficientemente ortodoxa. No obstante, como por el momento no vemos la forma de obtener los fehacientemente, los unimos a los parámetros anteriormente conocidos, con el fin de determinar teóricamente si su inclusión es correcta o no. Veamos:

Anverso:

I — 22	) 83 monedas	14	) 27 cuños
II — 61		13	
III — 25)		15)	
	108 monedas		42 cuños

SECUENCIA DE CUÑOS DE REVERSO
HISHAM II AH 392=1001/2 DC

Reverso:

I — 22	) 83 monedas	16	) 25 cuños
II — 61		9	
III — 25)		14)	
	108 monedas		39 cuños

Un total de 108 monedas con 42 cuños de anverso y 39 de reverso, para la III fase, que debería ser satisfactorio, por cuanto al no poder tener en cuenta las variables debería aumentar el coeficiente al beneficiarse con la menor dispersión de cuños.

Pero no resultó así como veremos a continuación:

Coeficiente	Anverso	Reverso	Coeficiente
108	1 28	1 24	108
$\frac{\quad}{42} = 257$	2 4	2 5	$\frac{\quad}{39} = 2.77$
	3 4	3 2	
	4 2	4 2	
	7 1	5 2	
	9 2	7 1	
	27 1	11 1	
		12 1	
		20 1	
	monedas 108 42 cuños	108 39 cuños	

Basado sobre los datos anteriores, los cálculos establecidos para el probable número de cuños, son como sigue:

Estimación del número de cuños de anverso	Sistema empleado	Estimación del número de cuños de reverso
45.92 (43.01/48.83)	Carcassonne	41.7 (39.2/44.2)
42	Mora Mas	39
52.17 (48.65/55.69)	Carter	46.9 (43.9/49.9)
56.7	Goods	50.1

Promedio ponderado: 49.19 cuños

Promedio ponderado: 45.89 cuños

CONCLUSIONES

Realizadas estas tres aproximaciones, observamos que:

a) El estudio I adolece de falta de datos. La cantidad es muy exigua para llegar a ninguna conclusión válida.

b) El estudio II parece ser el más completo en elementos y formación de un cuadro que aparentemente se acerca más a la realidad.

GRUPO I

Monedas (22)	1	1	2	1	1	1	1	1	4	1	1	2	4	1	1
	Fecha 92	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 92	Fecha 392	Fecha 92	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 392
	C i r c u l a r														
Anverso Cuño nº	Floral														
	(a)	(b)	(c)	(d)	(e)	(f)	R e c t o								
	V	V	V	V	V	V	(a)	(b)	(c)	(d)	(e)	(f)	V	V	V
Reverso Cuño nº	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	16
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	16
	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Monedas (22)	1	1	2	1	1	1	1	1	1	3	2	1	2	2	1
	Fecha 92	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 92	Fecha 392	Fecha 92	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 392	Fecha 392
	R e v e r s o														

HISHAM II AL-ANDALUS 392 AH

c) En cuanto al estudio III debemos aceptar que la introducción de datos «insuficientes» distorsiona los porcentajes reales.

	Cuños		Monedas		Coeficiente		Cuños teóricos		Coefic. de variación			
	anv.	rev.			anv.	rev.	anv.	rev.	anv. %		rev. %	
I	14	16		22	1.57	1.375	23.5	32.6	—9.5	—40½	—16.6	—51
II	27	25	+(61)	83	3.07	3.32	30.0	28.19	—3.0	—10	— 3.2	—11½
III	44	39	+(25)	108	2.57	2.77	49.19	45.89	—5.2	—10½	— 6.9	—15

Observando el I grupo vemos que la falta de cuños alcanza teóricamente el 41 % de anversos y el 51 % de reversos, cantidad excesivamente alta y que no nos permite alcanzar ninguna conclusión.

La inclusión en el Grupo II de 61 nuevas monedas físicas, estudiadas una a una, permite acercarse a un nuevo nivel teórico de cuños usados, que aparentemente está mucho más cerca de la realidad. La falta representa en este momento solamente un 10 % para los cuños de anverso y de un 11 1/2 para los cuños de reverso.

Contrariamente, la adición en el Grupo III de 25 nuevas monedas, sin haber sido estudiadas físicamente, provoca una diferenciación negativa que alcanza para los cuños de anverso un 10 % y para los de reverso hasta un 15 %. Esta nueva inclusión, que como ya se ha indicado antes podía ser perturbadora, queda confirmada por la estadística, afirmándonos en la teoría que el estudio de cuños árabes está en sus comienzos y que no será nada fácil llegar a conclusiones más o menos definitivas a corto plazo.

Sirvan estos datos de referencia para nuevas aportaciones en este terreno y para que en los próximos estudios se logre alcanzar un mejor perfeccionamiento que nos lleve a conseguir datos fehacientes de las acuñaciones andalusí.

GRUPO II

[illegible]

RELACIÓN DE LAS MONEDAS ESTUDIADAS

Número	Vives	Peso	Cuño	Anverso	Reverso	Notas
1	569	3.000	11:30	1	1	LRP-67
2	572	2.950	11:30	2	2	SD-1
3	572	2.450	11:30	2	2	SD-2
4	572	2.700	11:30	2	2	SD-3
5	573	2.900	2:30	3	3	SCJ-223
6	569	2.720	9:00	4	4	VAP-2
7	569	2.800	2:00	4	4	VAP-67
8	569	3.250	6:30	4	4	SD-5
9	569	2.700	9:30	5	5	VAP-17
10	569	2.975	5:00	5	9	SD-4
11	569	2.800	3:30	6	6	JVP-30
12	569	3.475	8:00	7	7	VAP-117
13	569	3.050	6:30	8	8	VAP-33
14	569	3.350	2:00	9	10	SD-6
15	569	3.650	12:00	10	11	SD-9
16	569	3.075	2:30	10	12	SD-7
17	569	3.600	9:00	10	12	SD-8
18	569	3.125	12:00	11	13	SD-11
19	569	2.700	3:30	11	10	SD-10
20	569	2.400	3:00	11	10	VAP-119
21	569	3.025	6:30	11	10	PRP-5
22	569	3.150	3:30	11	5	SD-12
23	569	3.825	9:00	11	5	SD-13
24	569	2.125	3:30	11	5	SD-14
25	569	2.750	3:30	11	5	SD-15
26	569	3.000	10:30	11	5	SD-16
27	569	2.850	2:30	12	14	LRP-69
28	569	3.450	1:30	13	15	SCJ-96
29	569	2.900	1:30	13	15	JVP-55
30	569	3.400	3:30	13	9	JVP-29
31	569	3.850	9:00	13	9	SCJ-111
32	569	3.000	5:30	13	10	SD-23
33	569	2.800	12:00	13	10	SD-24
34	569	3.050	1:00	13	10	SD-25
35	569	3.175	3:00	13	10	SD-26
36	569	3.100	2:30	13	10	SD-27
37	569	2.650	12:30	13	10	SD-28
38	569	2.350	12:30	13	10	SD-29
39	569	2.450	10:00	13	10	SD-30
40	569	2.475	12:00	13	10	SD-31
41	569	2.500	7:30	13	10	SD-32
42	569	2.500	6:00	13	10	SD-33
43	569	3.000	6:30	13	10	SD-34
44	569	2.350	11:30	13	10	SD-35
45	569	2.250	5:30	13	10	SD-36
46	569	3.200	1:00	13	16	SD-19
47	569	1.900**	12:30	13	16	SD-20
48	569	2.450	6:30	13	16	SD-21
49	569	2.775	3:30	13	16	SD-22
50	569	3.200	5:30	13	17	SD-39
51	569	3.750	4:30	13	17	SD-40
52	569	2.650	3:00	13	17	SD-41
53	569	2.900	1:00	13	17	SD-42
54	569	3.700	4:00	13	17	SD-43
55	572	3.050	12:30	14	18	SD-38
56	572	2.900	12:00	15	18	COP-35
57	569	2.450	10:30	15	5	SD-17
58	569	3.250	10:30	15	5	SD-18

Número	Vives	Peso	Cuño	Anverso	Reverso	Notas
59	572	2.500	1:00	15	19	SD-37
60	569	3.200	6:00	16	20	LRP-68
61	569	2.900	1:00	17	21	SD-44
62	569	3.100	3:30	18	5	SD-45
63	569	3.000	7:00	18	22	COP-28
64	569	2.750	10:30	19	5	SD-46
65	569	3.550	10:30	20	10	SCJ-117
66	569	4.100*	9:00	20	23	SCJ-205
67	569	3.900	5:00	21	9	COP-22
68	569	3.650	11:00	22	5	SD-50
69	572	3.075	3:30	22	24	SD-48
70	572	2.550	12:30	22	24	SD-49
71	569	3.000	11:00	23	25	SD-47
72	569	2.800	12:00	23	12	SD-52
73	569	3.250	3:30	23	12	SD-53
74	569	3.050	5:00	23	12	SD-54
75	569	3.000	11:30	23	12	SD-55
76	569	2.650	3:00	23	12	SD-56
77	569	2.500	1:30	23	12	SD-57
78	569	2.500	3:00	23	12	SD-58
79	569	2.650	3:00	23	12	SD-59
80	569	2.800	9:30	24	10	SD-51
81	572	3.450	5:00	25	18	JVP-31
82	569	2.950	12:00	26	12	SD-61
83	572	2.825	12:30	27	18	SD-60

DATOS TOTALES:

Monedas	83
Cuños anverso . .	27
Cuños reverso . .	25
Tipo Vives n.º 569 .	72
Tipo Vives n.º 572 .	10
Tipo Vives n.º 573 .	1
Peso medio $\bar{x}$. . .	2.983 gramos
Desviac. estandard .	43.11%
Peso total	247.595 gramos
* Peso superior . . .	4.100 gramos
** Peso inferior . . .	1.900 gramos

Una dobla del rei de Granada
Mohamed I. ibn Yusuf
630 - 672 A. H. (1237 - 1273 A. D.)
encunyada a Múrcia

ARTUR BOFARULL

En classificar unes dobles Almohades, vaig trobar-ne una del Regne de Granada, a nom de Mohamed I. ibn Yusuf, però amb la seca de Medina Múrcia, el qual em va estranyar, ja que no és seca del Regne Nazarí, perquè les seques nazarís d'aquest regnat amb dobles són: Granada i Màlaga. (No incloc la que va encunyar a nom d'Abu Zakariya Yahya, sobirà Afsi de Tunis.)

El fundador de la dinastia nazarí, que era governador d'Arjona, es rebel·là contra el seu sobirà Mohamed ibn Yusuf ibn Hud, 625-635. A. H = 1228-1238. A. D. rei de Múrcia, i es va anar apoderant de diverses capitals del regne murcià, Jaèn, Granada, Màlaga i posteriorment Almeria, però no va conquerir Múrcia. Per tant no pot ésser d'aquesta època la dobla que descrivim.

Amb el tractat d'Alcaraz el 1243, entre el rei de Múrcia Mohamed ibn Mohamed ibn Hud. 639-659. A. H. = 1241-1260. A. D. i el rei de Castella Ferran III, el regne de Múrcia és fa tributari i vassall de Castella i paga la meitat de les rendes dels murcians.

Durant aquest temps, els reis de Múrcia continuen encunyant monedes d'or per a pagar les pàries als cristians.

En 1264 en el regnat d'Alfons X de Castella s'inicia una revolta dels murcians, que fou secundada per altres ciutats andaluses, que provocà la conquesta final del regne de Múrcia amb l'ajut del rei d'Aragó, Jaume I, al qual l'últim rei de Múrcia Abú Bakr Mohamed. 661-664. A. H. = 1263-1266. A. D. va fer lliurament definitiu de Múrcia als cristians.

Durant aquesta sublevació, és possible que tingués lloc l'encunyació d'aquesta dobla de Mohamed I. com a vassallatge, i demanant-li protecció al rei nazarí i reconexent-lo com a sobirà.

I.A.

II.A.

لا اله الا الله
محمد رسول الله
المهدي امام لامة
صليبه م سليه

بسم الله الرحمن الرحيم
صلى الله على محمد واله
ولا غالب الا الله

I. A. امير المسلمين - الغالب بالله - محمد بن يوسف - بن نصر ايدة الله

II. A. Seg. والهكم - اله واحد - لا اله الا - هو الرحمن الرحيم
Dobla,

DESCRIPCIO

- I.A. No hi ha déu sinó Déu
Mahoma és l'enviat de Déu
El Mahdi és l'Iman de la comunitat
Medina Múrcia
- II.A. En el nom de Déu, el Compassiu, el Misericordiós
Beneixi Déu Mahoma i la seva família
I no hi ha vencedor sinó Déu
- I.A. Seg. Emir dels musulmans al-galib bi Allah Mohamed fill de Yusuf
fill de Nasr, que Déu l'ajudi.
- II.A. Seg. Hi vostre déu és déu únic, no hi ha déu sinó Ell, el Compassiu,
el Misericordiós.
- VIVES.2161.Variant de seca, mòdul 28,5m/m, pes 4,68 g.

BIBLIOGRAFIA

- A. VIVES ESCUDERO. Monedas de las dinastías árabe-españolas, Madrid 1893.
JUAN J. RODRÍGUEZ LORENTE. Numismática nasrí. Madrid 1983.
JUAN J. RODRÍGUEZ LORENTE. Numismática de la Murcia musulmana. Madrid 1984.

Dos tipus monetaris inèdits del Comtat d'Empúries

M. CRUSAFONT I SABATER

Hom té la sensació de viure temps privilegiats.

Tipus monetaris nous apareixen contínuament i posen a prova la capacitat dels numismàtics per a interpretar-los correctament. Però sempre és un resum agradable, malgrat el risc d'errors i les imprescindibles rectificacions.

El comtat d'Empúries sembla ésser el capdavanter de les novetats, per bé que els canvis de panorama pel que fa al món carolingi català o als florins d'or de la Corona Catalano-Aragonesa han estat prou transcendents.¹

Al Corpus de la moneda comtal² donarem compte de l'òbol inèdit d'Hug II. Més endavant poguérem donar en fotografia l'òbol atribuït a Ponç I i darrerament A. M. Balaguer ha pogut refer la seriació completa del comtat d'Empúries, afegint-hi encara dos tipus inèdits: el diner i l'òbol amb l'espasa flanquejada d'escuts heràldics emporitans, que ha atribuït a Ponç Hug III.³ Recordem que es tractava dels primers tipus monetaris emporitans que d'una manera clara i inequívoca eren a nom d'un comte Ponç, mentre que tots els altres tipus coneguts fins aquell moment ho eren a nom d'Hug.

1. Vegeu a la part introductòria de l'article M. Crusafont «Jaume III de Mallorca veritable creador del florí català» (*Acta Numismàtica* 15. Barcelona 1985, pp. 203-217) un resum d'aquestes novetats.

2. M. CRUSAFONT, A. M. BALAGUER, I. PUIG. «Els comtats catalans: les seves encunyacions i àrees d'influència. Corpus». I *Simposium Numismàtic de Barcelona*. Barcelona 1979. Vol. I, pp. 377-508.

3. A. M. BALAGUER localitzà el tipus més arcaic del comtat d'Empúries al monetari de l'Institut Valencia de D. Juan de Madrid i així poguérem donar-lo a conèixer en fotografia al nostre; M. CRUSAFONT, *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa Medieval*, Madrid 1982, p. 179. Amb posterioritat A. M. Balaguer ha publicat: «Reconsideració de l'amonetatge del comtat d'Empúries en base a un tipus inèdit atribuït a Ponç Hug III (1230-1269)» (*Acta Numismàtica* 14. Barcelona 1984, pp. 191-214, i «El diner heràldic del comtat d'Empúries», *Acta Numismàtica* 15. Barcelona 1985, pp. 197-202.

Tenint present que els comtes d'Empúries s'anomenen alternativament Ponç i Hug era ben sorprenent, com ja ho assenyalava Botet i Sisó, que totes les peces conegudes fossin només a nom d'Hug.⁴

Una altra aportació d'Anna M. Balaguer fou la de proposar una nova lectura del diner amb espasa sola amb pom d'anella a l'anvers i creu tallant al revers. En lloc de la lectura :V-GO-PO-CI'— proposada per Botet i Sisó l'autora s'inclina per interpretar PO-CI'—:V-GO. Malgrat els tres punts (que s'explicarien per una partició sil·làbica) l'abreviatura d'una coma que dona una lectura POCIVS no permet llegir d'altra manera, ja que en cas d'iniciar la lectura per VGO, el Ponç hauria d'ésser en genitiu, amb la forma POCII que trobem també als documents.

Aquesta modificació ens aportava una nova moneda per a un comte de nom Ponç i A. M. Balaguer suposava que aquest podia ésser Ponç Hug IV.⁵

D'aquest darrer tipus monetari només es coneixia el diner però no pas l'òbol. Un dels tipus monetaris inèdits que presentem és precisament aquest òbol, del qual han aparegut dos exemplars. La seva descripció no s'aparta pas dels tipus del diner:

Òbol de billó de Ponç Hug IV (1277-1313)

a/—PO-CI':V-GO- Creu tallant llegenda

r/:COMES-EMPR(S tombada. M i E de Comes nexades). Espasa amb pom d'anella, tallant llegenda per dalt

p: 0,38 Ø: 13 mm exemplar 1. làmina núm. 1.

p: (0,20) Ø: 12 mm exemplar 2. làmina núm. 2. Inèdites

El segon exemplar és força malmès, amb dobles i trencades.

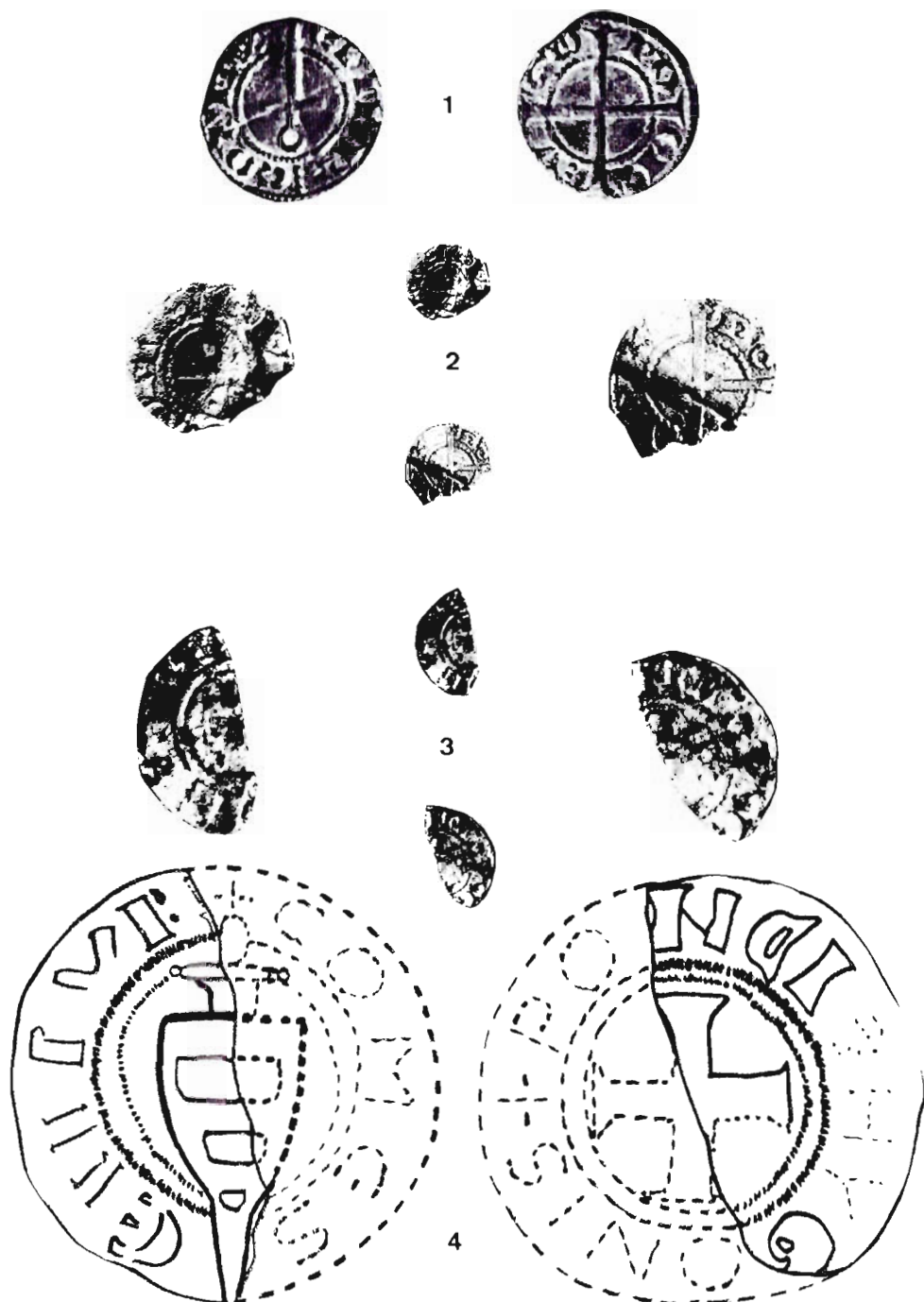
Correspon al diner tipus 12 de la classificació de Balaguer i al tipus 13A del Corpus de la moneda comtal abans citat. Només es diferencia del diner Botet-120 per la S, que en aquests exemplars és ajaguda.

L'aparició d'aquest nou tipus proporciona doncs l'òbol a un dels pocs diners que n'era mancat. Malgrat tot, la raresa dels òbols ajuda a entendre l'extensió de la pràctica de tallar els diners per a fer-los córrer com a òbols. Darrerament han estat trobats nombrosos diners comtals d'Empúries tallats per la meitat.

Un d'ells és el que ens proporcionarà l'altre tipus inèdit. Es tracta d'un exemplar molt malmès i per tant de difícil lectura i interpretació. Malgrat tot podem apreciar a l'anvers un escut heràldic d'Empúries, amb tres bandes horitzontals que omple tot el camp. Per damunt de l'escut sembla veure's la part esquerra del travesser i un xic de la fulla d'una espasa que probablement travessa l'escut per darrera i es perllonga per sota l'escut tallant amb la seva punxa final la llegenda per baix. Situant l'escut en la seva posició normal, tenim l'espai esquerre de la moneda i, en aquesta cara, podem llegir EMPVR amb la E gòtica, la qual cosa ens suggereix una lectura completa del tipus + COMES-EMPVR.

4. J. BOTET I SISÓ. *Les monedes catalanes. Vol. I.* Barcelona 1908, p. 146.

5. Vid. «Reconsideració...» Citada p. 210.

Ampliat el doble: 1, òbol d'espasa amb pom d'anella i creu tallant al revers. A mida real i ampliat al doble: 2, l'altre òbol d'espasa amb pom d'anella i creu del revers tallant. Atribuïts a Ponç Hug IV per A. M. Balaguer. 3, fragment de diner heràldic d'Empúries a nom d'un comte Ponç, a mida real i ampliat al doble. Atribuïble amb reserves, a Malgaulí (Ponç Hug V). 4, Interpretació del fragment e hipòtesi de reconstrucció.

Al revers veiem una creu interior, als espais de la qual no apreciem cap ornament. La lectura, molt dificultosa, és per a la part que ens resta de la moneda:

NCI... G

Després de la I i abans de la G o bé O, hi ha dos o tres signes de difícil interpretació a causa del desgast. El primer podria ésser un signe d'abreviatura en forma de coma (a fi de fer el VS per a completar PONCIVS) seguit d'una H i el segon podria ésser una V, per bé que més sembla el poc que es veu, una Y o una X. El que sí sembla clar és que al lloc de sobre la creu interior que cau en l'espai de més difícil lectura no hi ha pas la creueta d'inici de llegenda. En conseqüència es tracta d'una peça a nom de Ponç i no pas a nom d'Hug perquè l'inici de la llegenda no es troba pas abans del nom HVG o VG. La creueta de principi de llegenda ha d'ésser doncs en la part que ens manca, immediatament abans del PONCI que ens suggereix la part NCI que podem llegir. Tot sembla doncs indicar que ens trobem davant d'un nou tipus heràldic d'Empúries a nom d'un comte Ponç que podríem descriure així:

a/ (+ PO)NCI('HV)G(ONIS) Creu interior
r/ (+ COMES)-EMPVR Escut d'Empúries sobre espasa
p: (0,25) Ø: 16 mm Inèdita

Aquest nou tipus crea no poques dificultats.

Sembla clar que essent un tipus heràldic hauria d'enllaçar amb l'altre diner heràldic recentment descobert, que porta l'espasa entre dos escudets. Però si acceptem que els dos tipus han de venir l'un darrera l'altre ens trobarem amb el fet que dos comtes seguits durien el nom de Ponç. Aquest fet només es dona amb Ponç Hug IV (1277-1313) i el seu fill anomenat Malgaulí (1313-1321). Com fa notar A. M. Balaguer, el vertader nom de Malgaulí era Ponç Hug, essent, per tant el V d'aquest nom, tal com ho demostra un document del seu pare on l'anomena «Poncius Hugonis olim vocatus Malgaulinus».⁶ Malgaulí era doncs un sobrenom o potser un malnom, prou estès, però, ja que el seu propi pare el recull al document esmentat. Però, com ja assenyala A. M. Balaguer, l'atribució d'un dels tipus heràldics a Malgaulí té nombrosos inconvenients: d'una banda l'heràldica que figura a la seva tomba no és pas únicament emporitana sinó que mostra un quarterejat d'Empúries i Cabrera, aquest darrer simbolitzat per una cabra. La mateixa heràldica trobem a la tomba del seu germà gran, Hug, que en premorir al seu pare no arribà a posseir el comtat. El pare de Malgaulí, Ponç Hug IV es maridà amb Marquesa, vescomtessa de Cabrera i malgrat ésser vescomte consort es titulava en els documents comte d'Empúries i vescomte de Cabrera. Sembla doncs estrany que l'heràldica de Cabrera no figuri en una moneda atribuïble a Malgaulí. D'altra banda les peces heràldiques d'Empúries tenen

6. Vid. «El diner heràldic...» Citada p. 200, nota 5.

creu interior i si les situem al capdavall de la sèrie haurem d'acceptar el pas d'una creu interior a una de semi-interior i després a una de tallant, per passar després, de nou, a una creu interior. Aquestes ruptures de tipus, per bé que no son impossibles, són molt rares en la numismàtica.

Si donem el nou tipus a Ponç Hug II (1173-1200), l'únic dels comtes sense moneda (a part de Malgaulí), tenim l'avantatge de situar-nos dins el context de tipus amb creu interior (diners d'Hug III i d'Hug IV, anterior i posterior a aquest comte), però haurem de suposar l'aparició de l'heràldica amb Ponç Hug II, desaparició amb el seu successor Hug IV i reaparició amb Ponç Hug III, la qual cosa representa igualment una ruptura de tipus.

Hem de convenir també, que si bé és cert que al s. XII l'heràldica ja és ben estesa, el seu pas a la moneda es produeix rarament abans del segle següent. Així, la primera moneda heràldica dels comtes barcelonins serà el diner de doblenc de Jaume I, batut a partir del 1222.

Serà, però, la sigillografia que ens donarà un argument pràcticament definitiu per a poder descartar que un dels tipus heràldics pugui correspondre a Ponç Hug II. Efectivament, si bé en el segell de l'infant Pere d'Aragó trobem l'heràldica emporitana en un segell del 1332⁷ i si aquesta es pot rastrejar també en un segell de Ponç Hug IV,⁸ en un altre segell, aquest de Ponç Hug II i datable al darrer any del seu regnat (el 1200),⁹ la divisa que hi apareix és una espasa sola, sens aditaments heràldics.

L'ús de l'heràldica d'Empúries ens és també testificat, com assenyala A. M. Balaguer, per la làpida de pedra procedent del Castell de s. Salvador que commemora la desfeta dels francesos l'any 1284 i que correspon als temps de Ponç Hug IV (1277-1213). La inscripció és voltada dels escudets faixats dels comtes emporitans.¹⁰

Així doncs l'escut faixat és usat en temps de Ponç Hug IV, sens l'aditament de Cabrera, tal com ens ho demostra tant la làpida com el segell datable entre el 1300 i el 1309 a què abans hem fet menció. Aquesta heràldica no sembla encara en ús en temps de Ponç Hug II (1173-1200) i d'acord amb el que podem observar en els escuts de les tombes dels fills de Ponç Hug IV, sembla que aquests usaven un escut quarterejat Empúries-Cabrera.

Heràldicament, sembla doncs que els comtes de nom Ponç més adients per a portar les armes emporitanes a les monedes siguni Ponç Hug III i Ponç Hug IV, però llavors ens trobaríem amb l'intermedi d'un diner no heràldic atribuït a Hug V, que trencaria els tipus d'una manera encara més violent.

És evident, doncs, que resulta impossible de fer una ordenació de la sèrie comtal d'Empúries sens acceptar una ruptura de tipus: o bé els tipus heràldics s'interposen amb espases soles o bé creus passants s'interposen entre creus interiors. I aquests no són encara tots els inconvenients.

7. Els segells i les seves dades els obtenim de l'obra de Ferran de Sagarra, *Sigillografia Catalana*. Barcelona, 1922. En aquest cas es tracta del segell 194 del volum I.

8. *Ibid.* Segell 252 del vol. II. Datable entre 1300 i 1309. Sagarra adverteix que no es distingeix l'heràldica de l'escut però que la roba del cavall porta l'enssenya de les faixes.

9. *Ibid.* Segell 251 del vol. II.

10. Vid. A. M. BALAGUER. «El diner heràldic...» Citada p. 200, nota 4.

Posats a haver de triar, ens sembla més raonable acceptar la interposició d'una creu passant entre d'altres d'interiors. No és un cas únic: el diner heràldic de doblenc de Jaume I s'interposa amb la seva creu interior entre els diners de creu passant d'Alfons I i Pere I i el tern de Jaume I, tots dins la sèrie barcelonina de finals del s. XII i primers del XIII.

Hauríem llavors de situar el diner amb espasa d'anella i creu passant a Ponç Hug III (1230-1269) o bé a Ponç Hug II (1173-1200) i el diner amb creu semi-passant al seu successor. En el primer cas, no es modificaria l'atribució a Hug IV del diner amb espasa sola i creu interior i restaria encara Ponç Hug II sens moneda coneguda. En el segon cas el diner d'espasa sola i creu interior hauria de passar a Hug V i restaria llavors sense moneda Ponç Hug III. La difícil tria entre les dues possibilitats sembla que s'hauria de resoldre a favor de la primera, per a deixar sens moneda el regnat més antic i perquè dona més modernitat al diner de creu semi-passant, amb M i E gòtiques. D'altra banda permet l'enllaç del diner amb creu semi-passant, amb quatre anells als espais i l'heràldic de dos escudets amb quatre flors als espais de la creu.

El diner heràldic amb dos escudets emporitans seria doncs de Ponç Hug IV (1277-1313) i el nou diner que hem descrit, del seu fill Ponç Hug V (1313-1321) altrament dit Malgaulí. Certament hi hauria l'inconvenient de l'absència de les armes del vescomtat de Cabrera, però potser podem obviar aquest inconvenient pensant que la moneda havia de simbolitzar elements propis del comtat on havia de circular, és a dir, Empúries, essent la titulació personal de Malgaulí més marginal o bé recordant que malgrat que Ponç Hug IV es titulés també vescomte de Cabrera, no usava pas aquella heràldica que potser la comtessa vídua Marquesa féu gravar a les ornades tombes dels seus fills, construïdes molts anys més tard.

Es una hipòtesi plausible que s'ha de recolzar sobre la feble base d'un fragment de moneda i encara de mal llegir. Tenim d'altra banda un buit de moneda per a un dels comtes Ponç que podria encara fer modificar les conclusions. Creiem doncs que cal retenir l'existència d'aquests nous tipus monetaris i potser serà prudent, abans de canviar les atribucions, de disposar de bases més segures.

Diners barcelonins de Jaume II

F. DOMINGO SELLART

Els diners de tern de Barcelona, que presenten la llegenda BARQUINO-NA a l'anvers i el nom del rei IA-CO-B'R-EX al revers, foren considerats per Botet i Sisó,¹ en la seva magna obra «Les monedes catalanes», com a pertanyents a la segona i última emissió de moneda de tern de Jaume I de l'any 1270. Aquesta assignació l'avalà, tan sols, amb la vàlua del seu criteri, sense per altra part, donar-ne cap mena de raonament.

Ningú, però, no havia gosat discutir aquesta assignació, fins que, Gil Farrés² en un estudi dels diners de Barcelona de Jaume I i Jaume II, els considerà, agosaradament, pertanyents a Jaume II. I dic audaçment, perquè considero aquesta atribució mancada de base, per la insuficiència dels raonaments que exposa, consistents, abreujant, en:

- a) La forma oberta de la corona, en contraposició a la forma tancada dels diners tradicionalment atribuïts a Jaume I. Gil Farrés recorda, que la corona oberta no apareix en els croats fins a les darreres emissions de Jaume II al segle XIV.
- b) La forma cursiva de la lletra ena.
- c) El canvi de nom de la ciutat, que passa de BARQINO a BARQUINONA.

1. JOAQUIM BOTET I SISÓ. Les monedes Catalanes. Volum II. Barcelona, 1909.

2. GIL FARRÉS, OCTAVIO. Sobre los dineros barceloneses de Jaime I y Jaime II. Una rectificación monetaria. Numario Hispánico núm. 5, tomo III, 1954, p. 41-56.

Leandre Villaronga,³ després d'estudiar la troballa de L'Arieja, on aparegueren entre altres, vint-i-dos diners d'aquest tipus, creu encertada l'atribució de Gil Farrés tot acceptant com a vàlids els seus arguments, en interpretar que la distribució per regnats de les monedes trobades, era molt més racional considerant aquest diners com del segon dels Jaumes.

Miquel Crusafont,⁴ en l'Assaig d'Història Monetària, fet en l'obra «Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa Medieval», amb molt de respecte vers el mestre Botet, i amb molt bon criteri, considera tots els arguments adduïts per Gil Farrés com a insuficients. Així considera, quant a la forma oberta de la corona, que per aquest fet, els diners en qüestió poden pertànyer a Jaume I, ja que existeixen segells d'aquest rei on la corona mostra aquesta particularitat. Creu també, que la forma cursiva de la lletra ena i fins i tot la gotificació de les lletres ce i e, no ens diu res per atribuir aquestes monedes a un o altre Jaume, ja que si bé en temps de Jaume II el seu ús està generalitzat, aquests caràcters havien ja aparegut en les darreries del regnat de Jaume I, en el gros de Montpeller. Tanmateix en el regnat del seu successor Pere el Gran s'empren les lletres gòtiques en les llegendes dels croats. També es manifesta en desacord amb L. Villaronga en trobar més lògica la troballa de L'Arieja, considerant els diners en qüestió pertanyents a Jaume I.

Així les coses, crec que els colleccionistes podrien ordenar les seves monedes d'acord amb Botet i Crusafont, o d'acord amb Gil Farrés i Villaronga, sense saber amb seguretat quins tindrien la col·lecció ben ordenada.

Ll. Domingo Figuerola,⁵ publicà a L'Acta Numismàtica IX, un magnífic estudi dels croats de Jaume II, atribuint cada tipus a una de les diverses emissions donades a conèixer per Botet, tenint en compte l'empremta dels croats, les dades conegudes de cada emissió i l'abundor o raresa actual de peces.

El treball de Ll. Domingo fa pensar que, tal com succeeix amb els croats, ha de succeir amb els diners de tern. Es a dir, ha d'ésser possible ordenar-los d'acord amb la seva empremta, tenint en compte la documentació i la quantitat de peces existents actualment. I a més, si és cert que les monedes han de presentar uns trets diferencials que les identifiquin com a pertanyents a una emissió, els diners de tern hauran de presentar en la seva empremta alguns detalls que els identifiquin amb els croats de l'emissió a què pertanyen.

Així doncs, estudiarem les emissions tot intentant agermanar els diners coneguts amb els croats.

En la primera emissió de moneda de Jaume II, documentada a partir del maig del 1296, en què foren moneders Jaume de la Bromsta i Jaume de Finestrés, no consta que s'encunyés moneda de tern, sinó tan sols una quantitat desconeguda de croats. Són els descrits per Badia⁶ en el tipus I.

3. G. SAVES et L. VILLARONGA. Les monnaies de la Peninsule Ibérique trouvées en France dans la région Midi-Pyrénées (II) Acta Numismática IV, 1974, p. 253 i següents.

4. M. CRUSAFONT I SABATER. Numismàtica de la corona Catalano-Aragonesa Medieval (785-1516). Madrid, 1982.

5. LLUÍS DOMINGO FIGUEROLA. Croats de Jaume II. Emissions. Tipus. La seva ordenació. Acta Numismática IX, 1979, p. 111-125.

6. ANTONI BADIA I TORRES. Catàleg dels Croats de Barcelona, 1285-1706, Barcelona 1969.

En aquest estudi ens interessa observar la forma de la lletra ics de Rex, que en aquests croats pren una forma de creu grega disposada de gairell en la llegenda. Aquesta forma de la ics, la veiem invariablement en els croats de Pere el Gran i Alfons el Liberal.

La segona emissió s'inicià l'any 1309. Fou mestre de moneda en Pere Scarit, el mateix que intervingué en el batiment de moneda jaquesa a Sarinyena l'any 1307. Segons els documents s'encunyaren monedes de tern i grossos d'argent (croats). Joan Pexonat era mestre de la moneda que es batia a Barcelona, a l'abril del 1311, o bé d'aquesta segona emissió de moneda de tern de Sarinyena ja esmentada.

Els croats atribuïbles a aquesta o aquestes emissions són les descrits per Badia en els tipus II i III. A part de les característiques ja estudiades per Ll. Domingo presenten dos trets diferencials amb els croats de l'emissió anterior. El primer és la presència d'un punt a l'angle superior esquerre —o bé, a l'inferior esquerre, o superior dret— de la creu que precedeix la llegenda de l'anvers. El segon, és la peculiar i nova forma de la lletra ics de REX. La grafia d'aquesta ics, no és ja la d'una creu grega col·locada en la llegenda obliquament, sinó que els seus traços esdevenen curvilinis, adoptant la forma d'un elegant llacet.

Es poden distingir dues menes de croats en aquesta segona emissió, no superposables amb els tipus II i III de Badia. Un primer grup, són molt semblants als de la primera emissió, presentant quatre o cinc anelletes a cada costat del vestit i dues a cada màniga. Els del segon grup, es diferencien dels del primer, pel dibuix del monarca, amb un cap molt voluminós, les espatlles més amples, i el vestit ornat generalment amb tres anelletes a cada espai central i dues a cada màniga. En conjunt són de més mal art.

Els diners d'atribució incerta a un o altre Jaume, estan dotats d'unes característiques que els fan molt semblants a aquests croats. A primer cop d'ull, el bust, que, com en el croat, porta un vestit ornat —si no amb anelletes— amb punts. Com a detalls més difícilment visibles, la presència del punt a l'angle superior esquerre —o bé a l'inferior esquerre i superior dret— de la creu que inicia la llegenda, i la mateixa grafia de la ics de REX que trobem en els croats. Adonant-nos d'aquests trets, no podem pas dubtar, que aquests diners i croats, han sortit, per així dir-ho, de la mateixa mà. Es a dir pertanyen a la mateixa emissió de moneda feta per Jaume II, la segona en què es batia croats, i la primera en què està documentat que es baté moneda de tern. Dóna suport a aquesta atribució, la constatació que en els diners d'Aragó clàssicament atribuïts a Jaume II, ja apareix una lletra ics gairebé igual a la d'aquests diners. Gens no ens pot estranyar aquest fet, si tenim en compte que, tal com ja s'ha dit, els mestres de moneda Pere Scarit i Joan Pexonat foren els mateixos per a ambdues emissions.

No ens pot fer desdir d'aquesta atribució, el fet que aquests diners portin el nom de la ciutat a l'anvers i el del rei al revers, ja que, generalment totes les emissions monetàries copien les monedes en circulació, i en aquell temps els diners en circulació, eren els de Jaume I amb llegenda BARQINO a l'anvers i IACOB'REX al revers.

Tal com succeeix amb els croats d'aquesta emissió, podem diferenciar dos grups d'aquests diners, atenent la forma de la corona.

En un primer grup la corona està formada per un perfil ple ornat amb punts, a manera de florons. En els diners del segon grup, la corona no és més que una línia lleugerament corbada, ornada amb cinc punts a sobre, alineats parallelament. A més a més, els del primer grups presenten un punt a l'angle superior esquerre de la creu de la llegenda de l'anvers, i els del segon presenten dos punts, una a l'angle inferior esquerre i l'altre a l'angle superior dret d'aquesta creu.

Així doncs, en aquesta emissió trobem dues cites documentals, la de l'any 1309 i la del 1311, dos moneders, Pere Scarit i Joan Pexonat, dues menes de croats i dues menes de diners. Pensem en definitiva, que no es tracta d'una emissió sinó de dues diferents, però en aquest treball continuarem considerant-les com a una única emissió.

Ll. Domingo Figuerola enumera com a tercera emissió, l'encarregada per Jaume II a G. Gulli, G. Vicens i Br. de Vilardell el dia primer d'octubre de l'any 1316, ordenant-los batre a Barcelona sis mil marcs de diners d'argent (croats). En els documents no es menciona que s'encunyés moneda de tern. Els croats atribuïbles a aquesta emissió són els del tipus IV de Badia que tenen com a característica principal la distribució de les anelletes en el vestit, dues a cada costat del pit i dues a cada màniga, a més d'ésser els primers que tenen la corona oberta.

La quarta emissió de moneda a Barcelona està documentada entre el 25 d'agost de 1318 i el 14 de febrer de 1319 (de l'Encarnació). Fou mestre de la moneda Grau Huchbaldi. Es bateren cent mil marcs de grossos d'argent (Croats) i moneda de tern. A aquesta emissió atribueix Ll. Domingo els croats tipus V de Badia, que com a distintiu de caràcter més principal, presenten el vestit ornat amb cinc petits cercles alineats horitzontalment. A la llegenda les lletres A i V adopten la forma gòtica o llatina, combinant-se ambdós tipus de lletra, fins i tot en una mateixa peça. Els diners atribuïbles a aquesta emissió, no poden ésser altres —fixant-nos especialment en la similitud de les efígies dels diners i dels croats— que els descrits per Botet amb els números 195, 199, 200 i 202, de la seva obra. La testa reial ens apareix ampla i voluminosa, deixant poc espai per a la corona oberta, i el coll ornamentat amb una garlanda de petites llengüetes. Es exactament el mateix dibuix de la figura del monarca que apareix en els croats, en què s'ha suprimit el vestit.

La cinquena emissió de moneda en temps de Jaume II s'inicià l'any 1320 amb l'encunyació de croats i diners de tern en quantitat desconeguda. Era mestre de moneda A. de Sarrià. Es pot admetre hipotèticament que, com afirma Ll. Domingo, els croats que pertanyen a aquesta emissió siguin els del tipus VII de Badia. No es pot estar d'acord però, que l'ornament del pit sigui una creueta, veient com en els exemplars de croats millor conservats, el seu centre és buit. És més fàcil veure-hi una flor de quatre pètals, a diferència de les flors que ornamenten les mànigues, que en tenen sis.

La sisena i última emissió de Jaume II, ocupa des de l'any 1322, fins a la seva mort l'any 1327. Durant aquests anys s'encunyaren més de cinquanta mil marcs de croats, diners i malles, essent mestre de la moneda Guillem Vicens. Els croats atribuïbles a aquesta emissió són els descrits per Badia en el tipus VI que, com a tret més distintiu, tenen el vestit dividit en tres trossos, adornats cada un, amb una flor de cinc pètals.

Si al retrat del rei, en aquests dos últims tipus de croat, hi suprimim el dibuix del vestit, i el deixem amb la corona, la testa, el coll i la garlanda que l'orna, ens resta la figura exacta dels diners atribuïbles a aquestes dues últimes emissions, descrits per Botet en els números 197 i 198 de la seva

obra. La corona és ben manifesta, el cap de reduïdes dimensions presenta una cabellera llarga que forma serrell sobre el clatell. La garlanda que adorna el coll està molt distanciada de la cara del monarca, a diferència del que veiem en els diners de la quarta emissió, en què aquesta distància és minsa.

Les lletres A i V són llatines. En alguns exemplars apareixen dues anelles en la llegenda de l'anvers, separant IACOBUS de REX. Dues llegendes diferents, trobem en el revers: Una primera més llarga diu BAR-QI-NO-NA; l'altra és BA-QI-NO-NA.

Hipotèticament, i recolzant-nos en la seva més gran raresa atribuïm els exemplars amb llegenda llarga a la cinquena emissió, i els que tenen la llegenda curta, més abundosos, a la sisena i última.

Un altre aspecte a estudiar, és la quantitat de peces encunyades a cada emissió. Coneixem documents relatius a algunes emissions, que ens assabenten de la quantitat total de marcs de plata amonedats, però ignorem el nombre dels que ho foren com a croats, i el dels que s'amonedaren com a diners i òbols. En alguna emissió, aquestes quantitats es corresponen, i en altres, no tenen cap tipus de relació.

Els diners de l'emissió dels anys 1309 a 1311 són abundosos. Els croats són molt escassos. El fet de no haver-se encunyat moneda de tern des de l'emissió documentada l'any 1270 en temps de Jaume I, n'originà una escassetesa al numerari circulant. Per remeiar aquest fet, se n'encunyà abundantment.

Els diners i els croats de l'emissió dels anys 1318 i 1319 abunden molt. Aquesta abundància es correspon amb el volum de l'encunyació: cent mil marcs de plata.

Els croats de l'emissió de l'any 1320 són rars, i encara ho són més, els diners que hipotèticament hi hem atribuït.

Finalment, els croats de l'última emissió, en què s'encunyaren més de cinquanta mil marcs, són abundosos, i els diners són rars. Les monedes de tern batudes anteriorment, abundaven al circulat, i en conseqüència se n'encunyà escassament.

Regraciem M. Crusafont i R. Comas que, amb el seu estímulo i col·laboració, han fet possible aquest petit treball.

CATALOG DELS DINERS

(Seguint Badia anomenem revers tipus A el que presenta una volandera al primer quadrant, i revers tipus B el que hi presenta tres punts.)

1.ª Emissió de tern (2.ª de moneda en general)

1er. Grup

1. a) ✚ BARQVINONA
r) IA-CO-B'R-EX revers A
Botet 171 Crusafont 155
2. a) ✚ BARQVINONA
r) IA-CO-B'R-EX revers B
Botet 172 Crusafont 155 var. 1.

2on. Grup

3. a) ✚ BARQVINONA
r) IA-CO-B'R-EX revers A
Botet 171 Crusafont 155
4. a) ✚ BARQVINONA
r) IA-CO-B'R-EX revers B
Botet 172 Crusafont 155 var. 1.

2.ª Emissió de tern (4.ª de moneda en general)

1er. Grup A i V gòtiques a l'anvers i al revers

5. a) +: IACOBUS: REX:
r) B'A-QI-NO-NA revers A
Botet 200 Crusafont 180 Var. 2
6. a) +: IACOBUS: REX:
r) B'A-QI-NO-NA revers B
Botet 202 Crusafont 180 var. 5

2on. Grup Anvers: A i U gòtiques. Revers: A llatina

7. a) +: IACOBUS: REX:
r) B'A-QI-NO-NA revers A
Botet n/i Crusafont 180 var. 1
8. a) +: IACOBUS: REX:
r) B'A-QI-NO-NA revers B
Inèdita. Col·lecció de l'autor

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

3er. Grup Anvers: A i U llatines, Revers A gòtica

9. a) + IACOBVS REX
 r) B'A-QI-NO-NA revers A
 Inèdita: Col·lecció de l'autor i col. R. Comas

4rt. Grup. Anvers: A llatina i U gòtica. Revers A llatina

10. a) +: IACOBUS: REX:
 r) B'A-QI-NO-NA revers A
 Inèdita. Col. R. Comas (Terrassa)
11. a) +: IACOBUS: REX:
 r) B'A-QI-NO-NA revers B
 Inèdita. Col·lecció de l'autor

5è. Grup. Anvers i revers: A i U llatines

12. a) + IACOBVS REX
 r) B'A-QI-NO-NA revers A
 Botet 195. Crusafont 180
13. a) + IACOBVS REX
 r) B'A-QI-NO-NA revers B
 Botet n/i. Crusafont 180 Var. 3

3.ª Emissió de tern (5.ª de moneda en general)

14. a) + IACOBVS REX
 r) BAR-QI-NO-NA revers A
 Inèdita. Col. R. Comas. Terrassa
15. a) + IACOBVS : REX
 r) BAR-QI-NO-NA revers B
 Botet n/i. Crusafont 180 var. 4

4.ª Emissió de tern (6.ª de moneda en general)

16. a) + IACOBVS : REX
 r) B'A-QI-NO-NA revers A
 Botet 197. Crusafont n/i.
17. a) + IACOBUS : REX
 r) B'A-QI-NO-NA revers B
 Botet 198. Crusafont n/i.
18. a) + IACOBVS REX
 r) B'A-QI-NO-NA revers A
 Botet n/i. Crusafont 180
19. a) + IACOBVS REX
 r) B'A-QI-NO-NA revers B
 Botet n/i. Crusafont 180 var. 3

Camprodon, Granollers, Puigcerdà i Valls: tres tipus inèdits i una rectificació

M. CRUSAFONT I SABATER
J. ESCUDERO I BARTROLI

Sobre el tema de la moneda local hi ha encara molt a descobrir, tant en l'aspecte documental, resclosa sovint la documentació en els arxius locals, com en el de les mateixes peces, no sempre fàcils de desxifrar. La prova ens la donarà també aquest treball, que aporta tres tipus nous, competament desconeguts fins avui, corresponents a Camprodon, Granollers i Puigcerdà.

Que el tema és difícil i exposat a errors ens ho mostrarà ben clar el pretès senyal incert publicat per Botet¹ i que un de nosaltres² havia atribuït a Valls. Més endavant ho comentarem.

CAMPRODON

L'encunyació de monea en viles que avui ens semblen insignificants troba justificació en la importància pretèrita d'aquestes poblacions.

Campodron, els orígens del qual poden situar-se vers el 904 amb l'erecció de la seva parròquia, visqué sota la jurisdicció del monestir de Sant Pere entre el 940 i el 1243, en què Jaume I adquirí la vila i la constituí en cap de vegueria, que comprenia una bona part del comtat de Besalú i la vall de Ripoll.³ No fou, però, fins el 1333 que la monarquia pogué obtenir

1. Ens referir-me sempre a J. Botet i Sisó, *Les Monedes Catalanes*, Barcelona 1908-1911, si citem Botet sens més detalls.

2. M. CRUSAFONT.

3. Per la part històrica de Campodron seguim, sobretot, J. Botet i Sisó, *La provincia de Gerona*, vol. inclòs dins la «Geografia General de Catalunya» dirigida per F. Carreras i Candi, 834-843.

la total sobirania sobre la població.⁴ La vila obtingué importants privilegis dels seus monarques i conegué llargs períodes de prosperitat, escapçats, ben sovint per la seva condició de vila fronterera en un dels itineraris emprats pels invasors francesos. Al s. xvi hi consta una notable producció tèxtil i, encara al segle passat, hi es important la indústria i l'exportació ramadera vers l'Estat veí.⁵ La seva caiguda en mans dels francesos l'any 1688 fou commemorada per aquests amb una medalla en honor de Lluís XIV en la qual hom qualifica Campodron de «porta de Catalunya»,⁶ prova de la importància estratègica que hom li atribuïa. La vila pogué mantenir la seva condició de cap de vegueria reial fins el 1716, en què fou integrada al correigment de Vic.

La numismàtica de Campodron resta, de moment, centrada en les seves emissions durant la Guerra dels Segadors, i si ben recentment s'ha vist enriquida amb la descoberta de la peça de cinc sous d'argent, l'aspecte documental de les seves encunyacions ens és del tot desconegut.⁷

Aquesta nota pretén d'atreure l'atenció vers un possible nou tipus monetari, recentment aparegut. És una moneda menuda de coure o de billó pobre, que s'acosta molt quant a tipus a l'ardit publicat per Botet amb el núm. 817.⁸ La peça és força malmesa, però podem endevinar-hi prou detalls diferencials amb l'ardit descrit per Botet. L'anvers mostra igualment Sant Patllari entre les lletres S-P, però no pas de semiperfil sinó completament de cara. El seu nimbe, d'altra banda, no és pas separat cap amunt sinó que es confon amb el coll del vestit per la part de baix. Finalment, no sembla que hagi tingut llegenda, malgrat que el desgast evident de les vores no ens ho permet d'assegurar totalment.

El revers ens dona un escut de Campodron més afuat, sobremuntat amb corona de dos florons en lloc dels tres de l'ardit esmentat, i probablement flanquejat de dues estrelles, de les quals en el nostre exemplar només és visible la de la dreta. El cercle interior és doble: lineal primer i de punts a l'exterior, a diferència de l'ardit conegut que només té un cercle de punts. Tampoc aquesta cara no mostra cap indicatiu de llegenda.

El seu feble pes (0,58 g, contra 1,5 dels ardots) i el seu inferior diàmetre (13 mm, contra 15,2), acompanyat de la gran similitud entre la nostra peça i l'ardit, ens fan pensar si ens trobem davant el diner corresponent a l'ardit fins ara conegut.

4. J. M. FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, vol. II, Barcelona 1969, 621.

5. Segons el *Diccionario Geográfico Estadístico de España* de P. Riera i Sans (Barcelona 1882), l'any 1878 hom exportava bestiar per l'aduanera de Campodron per valor de 45.000 ptes., i n'importava per valor de 100 ptes. També hom hi exportava vi i altres productes agrícoles amb un total de 56.000 ptes., amb la única contrapartida importadora abans esmentada.

6. La publica Botet i Sisó a *La provincia...*, op. cit.

7. Botet no ens en dona cap detall documental, i, amb posterioritat tampoc no coneixem cap estudi que n'aporti. La peça de cinc sous d'argent pertanyia a la col·lecció Joan Baucis, de Barcelona, que la reproduí amb la seva descripció en una nadala que trameté a les seves amistats l'any 1975. Posteriorment ha estudiat la peça R. Martí i Cot, que féu una comunicació sobre ella a la l'Assemblea d'Estudiosos del comtat de Besalú, pendent de publicació.

8. Botet dubta que sigui un ardit, però acaba denominant-lo així, dubitativament, per ésser de pes i mòdul superiors als dels diners normals de l'època.

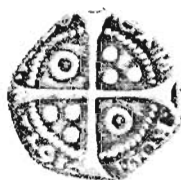
CAMPRODON

1

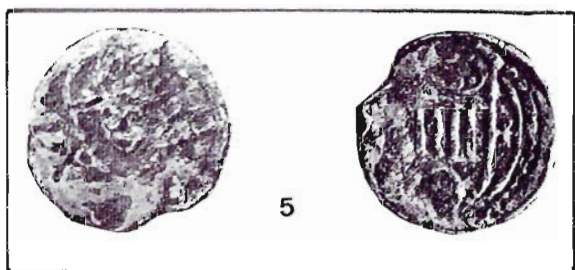
2

4

3

5

Làmina I: 1. Revers d'una medalla francesa de Lluís XIV de 1688 commemorant la presa de Camprodon. 2. Cinc rals d'argent de Camprodon de la Guerra dels Segadors. 3. Segell de Camprodon del 1640 (Sagarra 1036). 4. Ardit de Camprodon de la Guerra dels Segadors (ampliat al doble). 5. Diner inèdit que descrivim i que atribuïm al mateix període (ampliat al doble).

La descripció completa de la peça es:

A/ Anepigràfic Sant mitrat entre S-P

R/ Anepigràfic Armes de Campodron entre estrelles dins doble cercle: lineal i de punts

P: 0,58 grams Ø: 13 mm Col. part. Inèdita.

Es doncs un nou tipus, probablement el diner, dins el conjunt d'emissions fetes durant la Guerra dels Segadors, i que ajudaria a completar el quadre d'aquestes, sense que hom pugui descartar totalment que correspongui a una encunyació anterior. La peça fou trobada a la capçalera de la Vall de Bianya, no pas lluny, doncs, de Campodron.

Agraïm al Sr. Joan Muntañès les dades que ens donà de la peça i el fet que ens facilités la possibilitat de fotografiar-la.

GRANOLLERS

Fa un cert temps, el Sr. Josep Colomé ens informà de l'existència d'un tipus de diner desconegut i ens facilità que en poguessim obtenir la fotografia i informació necessàries. Fem constar el nostre reconeixement al Sr. Colomé.

La peça, bastant explícita en aquest cas, respon a la descripció següent: Diner d'aram o billó baix

A/ G-R-A Aquestes lletres són disposades al voltant d'un ocell passant a dreta, i el conjunt és dins una orla lobulada.

R/ N — V Aquestes lletres són als costat del tronc d'un arbre frondós, i el conjunt dins també d'orla lobulada.

P: 0,79 grams Ø: 12,6 mm Col. part. Inèdita

L'antecedent del diner granollerí d'anvers semblant a aquest i llegendes G-R/N-V (Botet-593) a obtenir amb les lletres de l'anvers i revers, ens condueix fàcilment, pel que fa al nostre cas, a la lectura: GRA/NU (llarium).

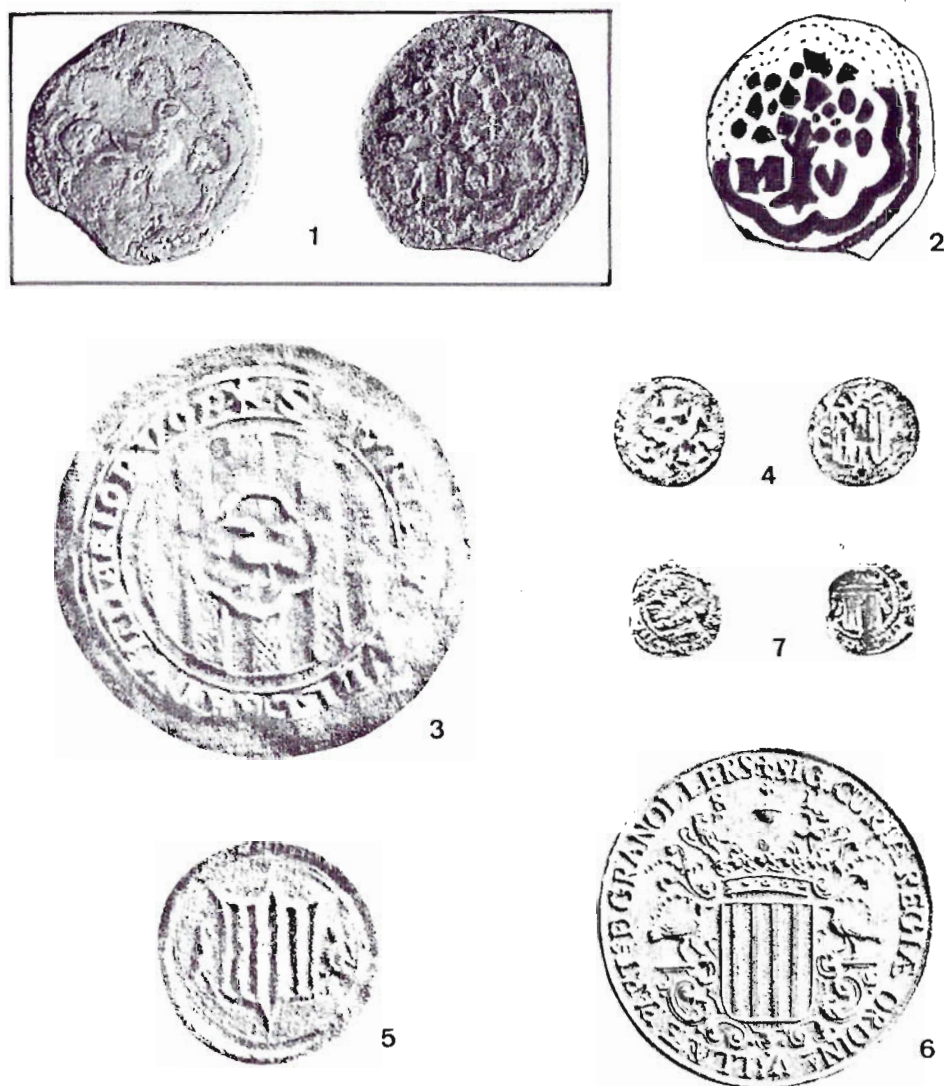
Es tracta doncs, d'un menut local de Granollers i, en aquest cas, l'atribució a la localitat no presenta dubte ni dificultat.

Respecte a la peça Botet-593, aquesta difereix en nombrosos detalls, però, sobretot per l'anvers, ja que a la nostra hi ha un arbre, mentre que en aquella hi trobem un escut amb les armes catalanes. També la nostra té orla lobulada que manca en aquella, i, en canvi, no té la creu sobre l'ocell que veiem a la peça descrita per Botet.

Per a fixar la cronologia d'aquesta peça, podem basar-nos en les dades documentals i en la sigillografia.

Pel que fa als documents, Botet pogué demostrar la existència d'una concessió de moneda a Granollers. Aquesta vila podia batre amb només l'autorització del batlle. Botet desconeixia el document de concessió, però pot deduir-se l'existència a partir d'una confirmació del 1599. Per un altre document referent a Vic, pogué també saber que ja el 1572 Granollers batia moneda, però no troba cap base per a saber si la concessió esmentada era molt anterior o poc. Probablement, encara puguem fer retrocedir la data de la concessió a abans del 1564, ja que en aquesta data tenim el testimoni

GRANOLLERS

Làmina II: 1. Diner inèdit de Granollers que atribuïm al temps de Carles I (ampliat al doble). 2. Interpretació del revers del diner mostrant les lletres N-V i l'arbre. 3. Segell antic de la Cort del Batlle de Granollers (s. XIV?-1545) amb la primitiva heràldica granollerina de l'ocell passant. Observeu l'orla lobulada com en el cas del nostre diner. (Sagarra-486.) 4. Diner granollerí atribuït per Botet a Felip I i que segueix encara l'heràldica primitiva. 5. El nou tipus heràldic de Granollers apareix als segells a partir del 1564. El segell que reproduïm és del 1583 al 1617. (Sagarra 1192.) 6. Segell del s. XVII de la Cort reial ordinària de Granollers amb la nova heràldica. (Sagarra-650.) 7. Diner de Granollers atribuït per Botet a Felip II i que ja ha adoptat el nou tipus heràldic amb els ocells flanquejant l'escut català.

d'Antic Roca, que Granollers era una de les viles de Catalunya que batia moneda local.⁹

Quin fou l'origen exacte de la concessió? Podríem suposar que, potser en ocasió de la Guerra dels Remences, Granollers, que capitulà pactadament davant Joan II,¹⁰ demanà i obtingué com altres viles una concessió monetària. O podria ésser que hi hagués, fins i tot, una concessió anterior. En realitat, bé que res d'això no pot ésser descartat de pla, resulta una mica estrany que ni en el *Llibre d'Ordinacions (1418-1452)*¹¹ ni en el *Memorial*¹² presentat a les Corts del 1547 i que, en síntesi, pretenia d'obtenir una confirmació dels privilegis de la ciutat, hom faci cap referència a la concessió ben singular, que la ciutat pogués fer moneda tan fàcilment.

D'acord amb la documentació, podríem doncs fixar una data inicial que seria la del 1547 del *Memorial*, i una data segura final que ens la donaria el testimoni d'Antic Roca, del 1564. El privilegi podria haver estat doncs donat per Carles I (1516-1558) o bé per Felip I (1558-1598). Ara bé, si comprovem les dates dels privilegis d'amonedacions locals de Felip I, observarem que en general foren donats en dates més tardanes que el 1564, per la qual cosa la probabilitat s'inclina per a una concessió feta en temps de Carles I.¹³

Què ens diu la sigillografia? Els segells de Granollers publicats per Sagarra ens confirmen que l'heràldica antiga de la ciutat era la de l'ocell passant i que la moderna és la que ens fa veure un escut català flanquejat de dos ocells drets. Així, el segell del segle XVII (Sagarra 650) porta aquesta darrera disposició, mentre que el segell emprat entre el s. XIV i el 1545 (Sagarra 486) presenta encara l'ocell passant. En aquest sentit, doncs, les atribucions donades per Botet són les correctes, ja que atribueix a Felip I l'únic diner granollerí que ell conegué, amb l'ocell passant, i als monarques posteriors els altres tipus que porten les armes catalanes flanquejades d'ocell o bé quarterejades d'ocell.¹⁴

9. Segons indica el mateix Botet, Antic Roca escriví el 1564 una *Arithmética* i dins d'ella consigna 24 viles i ciutats de Catalunya que batien llavors moneda local. Entre elles, hi consta «Granoles».

10. *Diari de la Deputació del General de Catalunya*, Vol. II, Barcelona 1977, 118: «dijous a 19 (de novembre de 1471) se rete la vila de Granollers sens colp ne costa a les gents d'armes del rey en Johan».

11. *Llibre de ordinacions del Consell de la Vila de Granollers (1418-1452)*. Granollers 1932. S'hi apleguen diferents ordinacions de legislació local, però també hi ha nombroses al·lusions a privilegis i forma d'aplicar-los.

12. *Memorial redactat pel Consell de la Vila de Granollers i presentat en les Corts generals de Monçó de l'any 1547 pel indic de la Universitat*, M. Francesc de Masferrer. Granollers 1929.

13. La cita d'Antic Roca significa el fet que la moneda ja circulava i, per tant, cal considerar que la concessió havia d'ésser un xic anterior al 1564, per tal de donar temps, tant a les preparacions necessàries per a l'encunyació com a l'edició del mateix llibre de Roca. Les concessions del temps de Felip I, segons Botet, porten les dates següents: Perpinyà (1598), Girona (1565, 66, 67, 75), Vic (el 1567), Organyà (s'ignora, però el 1568 se n'havia falsificat), Solsona (el 1599 batia ploms), Bagà (incusa datada el 1591), Caldes de Montbui (s'ignora, però hom la situa al final del s. XVI per l'estil).

14. FERRAN DE SAGARRA, *Sigillografia Catalana*, Barcelona 1922. En endavant, quan indiquem Sagarra seguit d'un número, ens referirem al que tenen els segells dins aquesta obra. El segell núm. 1186 (datat el 1447) porta ocells passant i orla lobulada, mentre que tots els altres de Granollers (1190-1193) amb cronologies 1564-1729 ja porten l'escut català flanquejat d'ocells.

El nostre diner ha d'ésser anterior al que Botet atribueix a Felip I, no tan sols per aquesta singular heràldica de l'arbre, que és després substituïda per les armes catalanes, sinó sobretot per l'orla lobulada, ornament gotitzant que a les monedes catalanes és sovint present, des dels pirrals sicilians de Pere el Gran fins als diners vigatans de Ferran el Catòlic, però que no sol pas aparèixer en cronologies més tardanes. Es probablement aquesta orla lobulada un dels elements que fan dir a Sagarra que el segell que ell troba penjant en un document del 1545 ha d'ésser molt més antic, tot suposant que s'ha de remuntar als segles XIV o XV.¹⁵ Pensem, d'altra banda, que ja el segell Segarra-1190 del 1564 porta la nova heràldica amb les armes catalanes flanquejades d'ocells.

En realitat, l'art del diner ens podria portar a suposar que fos molt antic, si no tinguéssim la gran semblança de l'anvers entre el nostre diner i el que Botet atribuï fonamentadament a Felip I.

La conclusió que sembla doncs imposar-se és que el nostre diner ha d'ésser producte d'una concessió obtinguda en temps de Carles I i batut en aquest mateix regnat, no massa lluny del 1547.

Amb aquest nou tipus s'allarga doncs la sèrie de menuts locals de Granollers que ja era una de les ciutats amb emissions més sostingudes i completes dins el conjunt de les amonedaacions locals.

PUIGCERDA

La política menada pels nostres governants medievals i moderns respecte als comtats del Rosselló i la Cerdanya no es pot pas anotar en el compte de llurs encerts.

El Rosselló i la Cerdanya (amb el Conflent, el Capcir, el Vallespir i en algun moment el Fenollet) sempre fan la impressió d'ésser la «torna» de Catalunya, fàcilment separable en un cas de compromís. ¿Com entendre aquesta actuació sobre unes terres de marca situades enfront d'un Estat tan absorbent com el francès? No és ara el nostre tema el d'escatir els mecanismes i les causes de tanta ceguera, però aquest és el fet: dels cinc-cents anys en què els comtats haurien pogut estar integrats a Catalunya, en foren separats al llarg de dos-cents anys per voluntat reiterada dels nostres governants que jugaren a la «torna» en tres ocasions. La primera fou la separació a mans de Pere, germà d'Alfons I i que s'allargà fins a Nunó Sanç, omplint el període 1181-1209; la segona fou la separació vers la branca de Mallorca del 1276, i la tercera fou l'empenyorament al rei de França que féu Joan II el 1463. Encara podríem afegir a aquesta sèrie d'actuacions suïcides la negativa del govern de Madrid d'arribar a un acord per a recuperar els comtats a canvi dels Països Baixos després de la pèrdua, que fou definitiva, del 1652/60.¹⁶

15. Per als tipus lobulats, *vid.* M. CRUSAFONT, *Numismática de la Corona Catalano-Aragonesa medieval*, Madrid 1982.

16. Aquestes vicissituds poden ésser seguides en qualsevol *Historia de Catalunya*, per exemple la de Ferran Soldevila, Barcelona 1963. Els intents de bescanvi posteriors, concretats sobretot el 1668, han estat estudiats en detall per Josep Sanabre, *Resistència del Rosselló a incorporar-se a França*, Barcelona 1970.

Aquestes circumstàncies fan que la història monetària del conjunt dels comtats tingui trets comuns i lligams notables, essent perfectament legítim, com fa Colson¹⁷ de parlar d'una numismàtica rossellonesa, tot prenent aquesta denominació com a comprensiva del conjunt. Més endavant ja veurem, per exemple, que no podem pas parlar de les emissions de Puigcerdà sense tenir molt present allò que succeeix coetàniament a Perpinyà.

La recuperació dels comtats de mans del rei de Mallorca a mitjan s. XIV havia ofert a Pere III la possibilitat de convertir la seca recentment ben activa amb Jaume III de Mallorca,¹⁸ amb còmode banc de proves per a dur a terme diferents iniciatives sense l'engavanyament dels privilegis que hauria trobat a la seca de Barcelona. A poc a poc Perpinyà s'anà guanyant el paper de segona seca reial de Catalunya, llevant així la exclusiva que fins llavors mantenia Barcelona. És curiós que el pretext de fer-hi moneda diferent de la barcelonina, emprat per Pere III per a desposseir el rei mallorquí, sigui ara el camí emprès pel rei Cerimoniós per a desistir-se de les limitacions posades a les iniciatives monetàries per l'oligarquia barcelonina.

No sense entrebancs ni protestes de Barcelona, Perpinyà s'anà guanyant aquesta categoria de seca reial, i ja en temps de Martí l'Humà tenia autorització per a batre moneda dels tres metalls. Amb Ferran II es produeix un canvi important, pel que fa a la moneda menuda. Efectivament, si bé en aquest regnat són autoritzats al taller rossellonès l'encunyació de principats d'or i croats d'argent de característiques bàsicament iguals als de Barcelona, la moneda menuda passa a tenir un caràcter local, tal com assenyalen Colson i Botet. Tot cedint a la ciutat les rendes d'aquestes emissions menudes, potser el rei cercava de tallar la continuïtat a unes encunyacions que ja havien donat prou complicacions per les protestes barcelonines.¹⁹

Aquesta circumstància fou aprofitada ràpidament per Puigcerdà, ciutat que, com a capdavantera de l'antic comtat de Cerdanya mal podia avenir-se a la capitalitat monetària obtinguda per Perpinyà.

Així, l'any 1514, Puigcerdà obté llicència de fer també moneda menuda de caràcter local, amb les limitacions habituals quant a volum d'encunyació i necessitat d'assegurar l'emissió. Puigcerdà obté, però, un important avantatge quant a l'àmbit de circulació. La moneda pot córrer per Puigcerdà i per tot el comtat de la Cerdanya. La ciutat s'assegurava així l'àmbit de la seva influència, tot obtenint una concessió en plena contradicció amb la resolució de l'Audiència de Catalunya del 1508²⁰ que, per tal de frenar la pro-

17. En aquest apartat seguirem sovint l'obra d'Achile Colson, *Recherches sur les monnaies qui ont eu cours en Roussillon*, Perpinyà 1853.

18. M. CRUSAFONT, *Jaume III de Mallorca veritable creador del flori català*, «Acta Numismàtica», 15, Barcelona 1985, 203-218. El rei mallorquí hi havia batut efectivament diferents tipus monetaris, entre els quals grossos d'imitació francesa i florins d'or imitant els de Florència, amb les mencions respectives TVRONVS MAIORICA i REX MAIORICA.

19. Alfons IV havia pres la solució de fer batre a Perpinyà diners amb els tipus dels diners valencians, per a eludir la protesta dels barcelonins que Perpinyà batia diners de tern. Efectivament, aquesta seca batia uns òbols (no coneguts de Botet) aparentment idèntics als barcelonins. Vid. M. CRUSAFONT, *Vellón de Alfons el Magnànim: Cagliari o Perpinyà*, «Quaderni Ticinesi», XII, Lugano 1983, 277-287.

20. Si no indiquem la font concreta, les dades procedeixen, com en aquest cas, de l'obra, reiteradament citada de Botet i Sisó, *Les monedes catalanes*.

liferació i extensió de la moneda local i a instàncies dels Consellers de Barcelona, havia conclòs que les monedes locals només poguessin córrer a les ciutats que en tenien concessió i *en el seu terme*.

La concessió a Puigcerdà és continguda en dos documents datats el 23 de gener de 1514. Un dels documents, que dona llicència per a batre 500 lliures de menuts, fou conegut de Colson i Botet, i l'altre, que dona autorització per a encunyar 1.500 lliures i que és, malgrat dur la mateixa data, el primer dels dos que fou redactat, el donà a conèixer S. Galceran, essent poc conegut dels numismàtics.²¹

La concessió fou aviat utilitzada, i així el 1564 es coneix ja un pagament de «50 lliures de moneda serdana».²² El tipus monetari corresponent a aquesta llicència del temps de Ferran II és però avui molt rar. El publicà per primera vegada Mateu i Llopis, i nosaltres l'hem reproduït en la nostra *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa Medieval*.²³ Darrerament hem tingut notícia d'un segon exemplar. Els encunys d'aquest tipus monetari foren fets a Barcelona segons testimoni del notari Joan Onofre d'Ortedó.²⁴

L'any 1523, Carles I concedí nova llicència per a batre fins a 1.500 lliures. Puigcerdà féu obrar novament els encunys a Barcelona, però topà amb l'aferissada oposició de Perpinyà, que entrebanca l'execució de la llicència al·legant els seus drets. L'any 1525, el rei mana al mestre de seca dels comtats del Rosselló i Cerdanya que bati 2.000 ducats en ardits i menuts a Perpinyà o bé a Puigcerdà, a benefici de la vila de Puigcerdà i emprant els mateixos encunys de Puigcerdà o bé els que ell cregui més convenients. Aquestes monedes havien de tenir curs al Rosselló i a la Cerdanya. Els consellers de Puigcerdà acordaren el 15 d'abril de 1525 que en el cas que els cònsols de Perpinyà no volguessin fer la moneda amb els encunys de la moneda perpinyanesa, que el mestre hi posés «als ardits a la huna part sie nostre dona e l'altra les barres daragó. E als menuts a la una part nostre dona e l'altra una creu amb algunes lletres entorn de quiscun». És curiós que, malgrat la claredat d'aquesta documentació i encara després de donar a conèixer ell mateix ardits de Puigcerdà que responen exactament a aquesta descripció, Botet i Sisó els continuï atribuint a Perpinyà. Fins i tot coneixent el fet que un dels encunys del diner havia estat trobat a Perpinyà i que la contramarca P que es troba sobre molts dels ardits havia estat posada a Puigcerdà i després d'afirmar ell mateix que «es molt probable que no siguin de Perpinyà sinó de Puigcerdà», no acaba d'atrevir-se a trencar la classificació de Heiss i Colson i, a l'hora de la catalogació, les atribueix a Perpinyà. És evident, però, i la nova documentació que anem desgranant ho acaba de demostrar, que les peces són de Puigcerdà.²⁵

També cal tenir present la possibilitat que Puigcerdà intentés hàbilment d'oferir al mercat una moneda que tingués un cop d'ull semblant a la de

21. S. GALCERÁN VIGUÉ, *Dietari de la fidelíssima vila de Puigcerdà*, Barcelona 1977. Aquesta obra ens aportarà moltes dades noves sobre les emissions de Puigcerdà. Ens referirem a aquesta obra en mencionar simplement el *Dietari*.

22. *Dietari...*, op. cit., 44.

23. M. CRUSAFONT, Madrid 1982. Tipus 558.

24. Fou el redactor inicial del *Dietari...* citat.

25. La referència a Heiss es refereix a l'obra Alois Heiss, *Monedas Hispano-Cristianas* Madrid 1867.

Perpinyà. Efectivament, almenys pel que fa als ardots, el tipus amb la Verge a l'anvers i l'escut català acaronat al revers tenen una aparença ben pròxima als dobles sous i sous de Perpinyà, només que canviant el Sant Joan dret per la Verge, que, a més, pren una representació allargassada. Per a més confusió, l'ardit no menciona per res que és fet a Puigcerdà, sinó que combina invocació religiosa amb nom de rei. En realitat, la sigillografia de Puigcerdà no presenta cap exemple d'utilització de la iconografia de la Verge. Vegeu els segells Sagarra 1418-1424 on hom pot observar que en una cronologia que abraça des del s. xv fins a l'any 1809 el símbol és sempre el puig somat de llir.

L'emissió d'ardits i diners corresponents a l'autorització donada per Carles I l'any 1523 es féu doncs finalment a Perpinyà, amb encunys que s'adaptaven totalment a allò que disposaren els cònsols de Puigcerdà. Això prova que els de Perpinyà no accediren pas que fossin emprats llurs encunys. Però els de Puigcerdà obtingueren, després de tot, un avantatge suplementari, i és que llurs menuts tingueren ara curs, no tan sols a la Cerdanya, sinó també al Rosselló. Les emissions es feren entre el 1525 i el 1533, i els menuts coneguts porten la data de 1526.

Després d'aquesta emissió, ni Botet ni Galceran no ens documenten cap més llicència fins el 1575. N'hi ha d'haver, però, una altra d'anterior.

Efectivament, la llicència del 1523 originà, com hem vist, l'ardit de la Verge i el diner datat el 1526. La llicència del 1575 originà un nou tipus de diner, amb puig somat de llir i data 1576, que comentarem més endavant. Ara bé, hom coneix un ardit, del tot semblant al de la Verge a nom de Carles, però a nom de Felip, que segueix, per tant, els mateixos paràmetres de l'emissió del 1523. I per reblar aquesta afirmació, darrerament hem pogut descobrir el diner que correspon a aquesta emissió i que respon a la descripció següent:

Diner d'aram.

A/ +PHILIP — VS : REX : La Verge, de cara, tallant per baix

R/ (flor)PVIX : SERDA Creu interior. Als espais: 1-5-6-8. Una P en contramarca

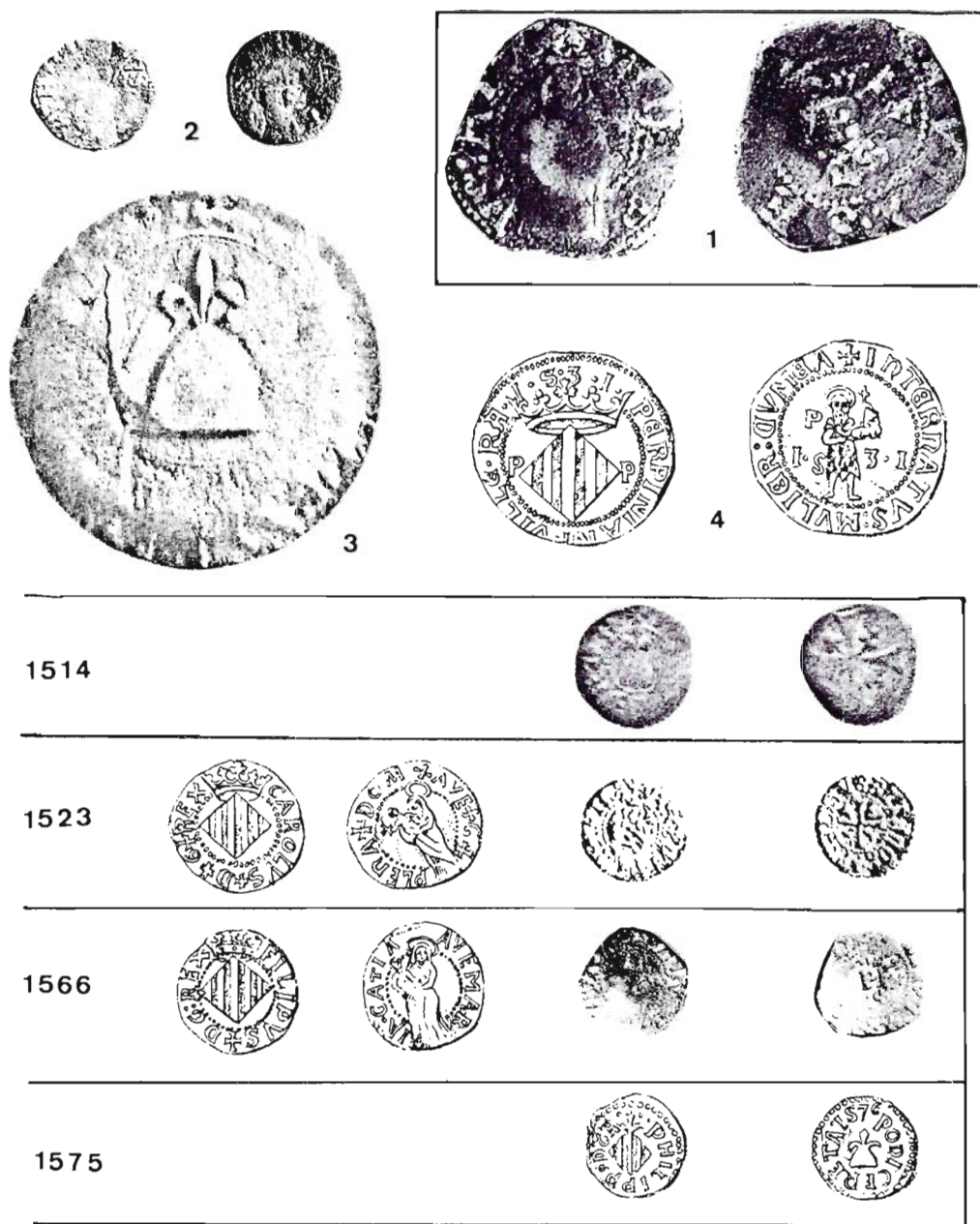
P: 0,70; 0,72 Ø: 15,5; 16 Inèdit

En coneixem dos exemplars, dels quals hem donat els paràmetres. Corresponen a les col·leccions J. Escudero i Bartrolí i J. Vilaret i Montfort, respectivament. Tots dos tenen la contramarca de la P.

Tenim ara, doncs, l'ardit i el diner a nom de Felip que correspon encara a la tipologia manada pels cònsols de Puigcerdà ran de la complicada emissió del 1523, i la data del 1568 que trobem al diner ens justifica l'existència d'una llicència anterior a la del 1575, que estranyament, no apareix al *Dietari de Puigcerdà*. Ja hem dit que Botet no esmentava cap altra llicència, però, de fet, Colson sí. Efectivament, aquest autor menciona una concessió del 1566 feta a Puigcerdà²⁶ que no transcriu pas, en aquest cas, potser per no tractar-se de moneda rossellonesa. Botet suposà, erròniament, que la concessió trobada per Colson era la mateixa que ell ens descriu, de l'any

26. *Recherches... op. cit.*, 230. Colson trobà aquest document als Arch. Communales de Perpinyà.

PUIGCERDÀ

Làmina III: 1. Diner inèdit de Puigcerdà del 1568 (ampliat al doble). 2. Un altre exemplar de mida natural. 3. Tipus heràldic que apareix sistemàticament als segells de Puigcerdà (Sagarra-1419a del 1600). 4. Doble sou de Perpinyà, probable model per als ardits de Puigcerdà del 1523 i 1566, de mimetisme potser intencionat. A baix, quadre de les concessions monetàries fetes a Puigcerdà de Ferran II a Felip I, amb els tipus monetaris que originen, ardits (a l'esquerra) i diners (a la dreta). El diner inèdit que descrivim (tercer en columna a l'esquerra) completa el quadre de les emissions.

1575, i que aquell autor s'havia errat en llegir la data del document. En resum, les emissions s'iniciaren amb Ferran, que baté només diners, continuà amb Carles I, amb qui foren batuts ardots i diners amb el nou tipus de la Verge. Aquests tipus són reiterats amb Felip I, ran de la concessió del 1566, i hom bat ardots i menuts amb la Verge i canviant la llegenda del revers dels diners del PODIOCERITANO al PVIXCERDA actual. Finalment i també en el regnat de Felip I, la nova llicència del 1575 provoca un nou canvi de tipus, amb el retorn al puig somat de llir, l'emissió exclusiva de diners i l'aparició d'un nou tipus de revers per als diners: les armes catalanes en cairó.

Aquesta darrera concessió la trobem mencionada tant per Botet com pel *Dietari* i fou per a batre 3.000 ducats,²⁷ eximint de l'obligació de fer la moneda a Perpinyà i mantenint el curs de la moneda als comtats del Rosselló i la Cerdanya. Hom baté diners amb la data 1576, i el tipus ara emprat amb puig somat de llir i armes catalanes en cairó reapareixerà, molt més tard, en les emissions de la Guerra dels Segadors.

Podem resumir les concessions i monedes així:

<i>Regnat</i>	<i>Data conc.</i>	<i>Quantitat</i>	<i>Ardits</i>	<i>Diners</i>	<i>Data diners</i>
Ferran II	1514	2.000 lliures	no	Puig somat/ creu	no
Carles I	1523	2.000 ducats	Verge/armes cat.	Verge/creu	1526
Felip I (1)	1566	3.000 ducats	Verge/armes cat.	Verge/creu	1568
Felip I (2)	1575	3.000 ducats	no	Puig somat/ armes c.	1576

El darrer tipus de diner recull doncs el tipus de l'anvers dels diners de Ferran II i el revers dels ardots de Carles i de la primera emissió de Felip I.

La concessió del 1575 fou ocasió de noves controvèrsies amb Perpinyà ja que, no trobant manera d'eliminar les emissions, posaren dificultats a la circulació de la moneda de Puigcerdà, que era rebutjada pertot. Seguint les dades del *Dietari*, podem suposar que una de les acusacions que degueren brandir a Perpinyà fou que corrien molts diners falsos de Puigcerdà. Els d'aquesta vila, sigui per a excusar-se'n, sigui pre posar-hi remei, manaren l'any 1582 de recollir tota la moneda i contramarcas la bona. El resultat, segons el cronista del *Dietari de Puigcerdà*, Onofre d'Ortedó fou que no trobaren més de 30 ducats de menuts falsos sobre un total de 10.000 ducats recollits i, en canvi, els costà més de 350 ducats les despeses i dietes del notari i algutzir que hi feren anar per tal de supervisar i donar fe de l'operació de sanejament. Però com diu Ortedó, que havia intervingut en l'obtenció de la llicència del 1575 i que tan ufanós parlava de «la nostra moneda cerdana»,²⁸ l'onerosa operació de recollida i contramarca «se feye a bon intent i no ha reeixit tant bé com creiem, a util de la vila».²⁹

27. *Dietari...*, op. cit., 48. Dóna la data del 1575. Botet diu 1576. Seguim el primer.

28. *Ibid.*, 30.

29. *Ibid.*, 55.

És curiós que es coneguïn bastants ardots de la concessió primera de Felip I que porten la contramarca de la P, que, ben probablement fou la que hom hi va posar en ocasió de la recollida del 1582, i que també portin aquesta marca els dos diners inèdits que hem descrit, i que, en canvi, no s'hagi trobat encara cap diner del 1576 amb la marca P. És probable que la gent no aportés a repicar els diners de la recentíssima emissió del 1576 sinó els de les emissions més antigues. De fet, el mateix *Dietari* ens diu que restà molta moneda sense repicar, ja que, contra allò que hom esperava, era més acceptada la moneda sense repicar que la repicada.³⁰

En definitiva, malgrat haver obtingut els de Puigcerdà «executorials contra la vila de perpinya»³¹ i malgrat el recurs de recollida i repicat, no acabaven de obtenir el credit que la circulació de la moneda exigia, i per això, probablement hagueren d'arribar l'any 1584 a l'extrema solució de retirar tota la moneda. Aquesta recollida, no coneguda per Botet ni Colson, fou executada el mes d'abril de 1584 i hom arribà a aplegar quatre mil ducats «de ardots».³²

Aquesta decisió no degué encara deixar satisfets els cònsols de Perpinyà, ja que l'any següent (1585) enviaren representants a les Corts de Montsó i entre les instruccions que duïen hi havia la d'assolir que els menuts de Puigcerdà només poguessin circular a la Cerdanya i no al Rosselló. Ignorem el resultat d'aquesta darrera gestió, però, pel context de la documentació puigcerdanesa, no sembla que la vila cerdana tornés a batre menuts fins a la Guerra dels Segadors.

Certament, foren ben desproporcionats els problemes que hagueren d'afrontar els síndics de Puigcerdà per llurs moderades emissions monetàries. Justificades eren, però, també, les queixes de Perpinyà. La llunyana Cort concedia llicències a tort i a dret sense un clar coneixement de competències i privilegis, i creava, així, problemes innecessaris.

El nou tipus de diner descrit completa el conjunt d'emissions documentades i referma l'atribució a Puigcerdà dels ardots de la Verge. Avui podem doncs parlar de sis tipus monetaris de Puigcerdà entre el 1515 i el 1576.

VALLS

Com hem dit al començament, l'estudi de la moneda local és difícil i arriscat.

Certament els pocs elements que presenten algunes d'aquestes monedes per a llur identificació poden conduir a confusions lamentables.

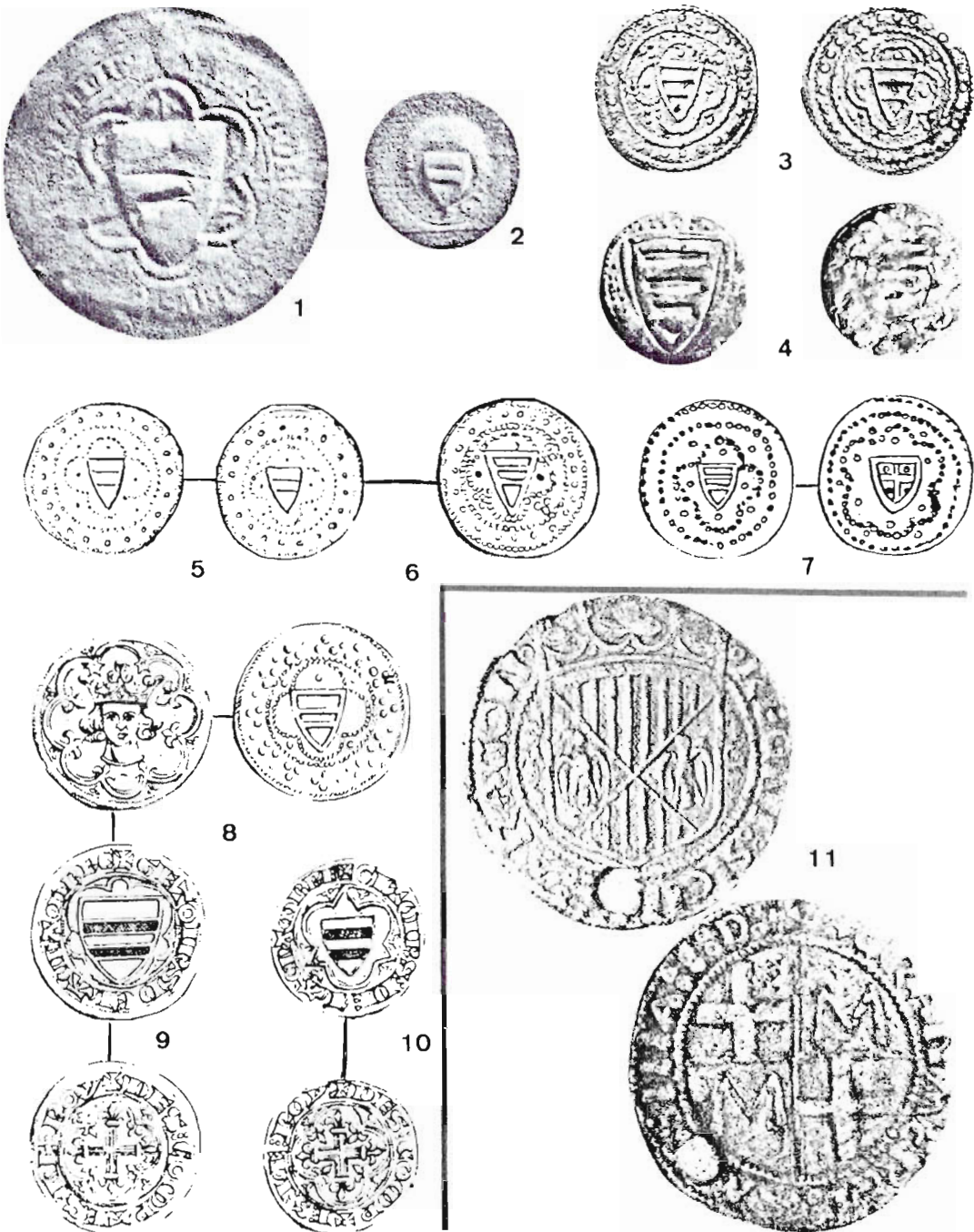
Això és el que ha succeït amb les pretesos senyals que Botet descriví amb els núms. 519 i 520. Aquest autor descriu el 519 com existent a la col·lecció Carreras i Candi i no dóna cap explicació sobre la seva possible atri-

30. *Ibid.*, «per dit picar no se esmerça ny mes ny manco, ans bé se esmerçave millor la que no havien picada que no la picada», pàg. 55.

31. *Ibid.*, 54.

32. *Ibid.*, 72.

VALLS

Làmina IV: 1. Segell de Valls del s. xiv?-1591. (Sagarra-1646.) 2. Segell de Valls del s. xiv i 1551 (Sagarra 1648). 3 i 4. Senyals incerts de Botet atribuïts erròniament a Valls per similitud amb els segells. 5 a 10. Guitons francescos de la cambra de comptes del rei. Els enllaços ens n'abonen l'atribució. 11. Guitó de Messina (ampliat).

bució. Un de nosaltres (M.C.S.), per bé que eliminà els pretesos senyals Botet-522 i 523, per exemple, per considerar que mancaven elements per a una possible interpretació o atribució, acceptà aquests senyals per dues raons: 1) la seva semblança amb el guitó barceloní de Desvilar;³³ 2) la seva gran similitud amb el segell 723 de Ferran de Sagarra corresponent a la vila de Valls, on sabíem per Antic Roca que hom havia batut moneda i que encara no havia ésser pogut identificar-la.³⁴

Botet no s'havia adonat, però (i nosaltres, massa refiats de Botet, tampoc), que una d'aquestes peces, la 519, ja havia estat publicada l'any 1858 per Rouyer³⁵ com a guitó de la cambra de comptes del rei de França. Hem tingut ocasió de comentar la peça amb el nostre col·lega francès Jacques Labrot, excellent coneixedor dels guitons medievals, i ens ha donat elements definitius per a creure en l'atribució de Rouyer. En primer lloc per l'enllac d'aquest tipus amb d'altres de semblants, alguns dels quals amb llegenda explícita indicant la funció de la peça. En segon lloc aquest guitó, que aquí el tenim per únic, és força comú a França, on Labrot n'ha pogut examinar més d'una vintena. Afegim que l'exemplar descrit per Botet com de coure, és en realitat de llautó, metall que rarament es dona en els nostres senyals. Per tot plegat cal eliminar els senyals incerts Botet-519 i 520, tot abandonant, naturalment l'atribució que un de nosaltres feia a Valls a *Numismática de la Corona Catalano-Aragonesa*.³⁶ Es tracta, en realitat, de guitons francesos.

Aprofitem l'avinentesa de parlar de guitons per assenyalar que la peça de Messina de llautó que un de nosaltres (M.C.S.) descriví a «Acta Numismática» IV³⁷ i que portà a aventurar la possibilitat que fos una prova de seca, ha d'ésser, amb tota probabilitat, un guitó també. Certament, les marques M-C que acantonen l'escut en fan un producte de la seca i del mestre Mateu Compagna, tal com havíem assenyalat, però el fet que darre-rament hàgim pogut veure dos exemplars més d'aquesta peça ens decideixen a creure més aviat en un guitó que no pas en una prova, la qual cosa s'adiu, d'altra banda, millor amb les llegendes de la peça. Fóra, en aquest cas, un guitó local dels comerciants de Messina, batut al final del s. xv, com teníem assenyalat.

33. F. X. CALICÓ. *Una tésera barcelonesa del Hospital d'en Pere Desvilar*, «Gaceta Numismática», 24, Barcelona 1972, 14-23.

34. *Numismática...* Vid. Comparació gràfica del segell i el guitó a la pàg. 142 i la descripció del pretès senyal a la pàg. 356.

35. *Histoire du jeton au Moyen-Âge*, 1858.

36. M. CRUSAFONT, *op. cit.*

37. M. CRUSAFONT, *Encunyacions a la Sicília catalana*, «Acta Numismática», IV, Barcelona 1974, 273-282.

Les réaux espagnols et les contremarques chinoises

FRANÇOIS THIERRY

On trouve dans les Cabinets numismatiques et les collections privées de nombreuses pièces espagnoles ou mexicaines portant des contremarques chinoises. Ces écus mutilés sont l'ultime témoignage d'un des plus importants phénomènes économiques qui toucha l'Extrême-Orient entre le XVIe et le XIXe siècle: l'introduction massive d'espèces d'argent, qui intègre progressivement la Chine et le Vietnam au développement du capitalisme à l'échelon mondial.

Le système monétaire chinois traditionnel est fondé sur la valeur métallique du cuivre. A partir du VIIIe siècle, alors que les autorités ne conçoivent l'augmentation des moyens de paiement qu'en termes d'augmentation de la quantité des monnaies de cuivre,¹ les commerçants, au contact des marchands indiens et centrasiatiques, se familiarisent avec l'argent, principalement sous la forme de lingots. Cet usage s'affirme au cours des siècles suivants: sous les Mongols de la Dynastie Yuan (1271-1367), l'argent sert de base au système de monnaie de papier. Cependant, tant les Yuan —en 1260 et en 1287²— que les Ming (1368-1644), —en 1397 et en 1403³— tentent d'en interdire l'usage direct. En 1436 les Ming sont cependant contraints d'en laisser libre la circulation,⁴ mais n'en garantissent ni la qualité ni le titre ni les émissions. Les divers lingots portent mention de leur poids, le nom de l'atelier et le lieu de fonte: en l'absence de contrôle

1. Thierry 1986.

2. Shi 1984, 47-8 et Xiao 1985: 269.

3. Thierry-AMM: V. 1, 29.

4. Shi 1984: 65.

d'Etat, il existe une fraude importante sur les poids et les titres. Une demande en hausse et une mise en circulation inadéquate assurent le succès des pièces étrangères.

1. LE CONTACT AVEC LES EUROPEENS

Dans la seconde moitié du XVIe siècle, les Européens font irruption sur les mers qui baignent la Chine du sud et le Vietnam.

Les premiers sont les Portugais; en 1516, ils atteignent Canton où ils fondent un comptoir, mais ce n'est qu'en 1557 qu'ils obtiennent de la Cour le droit de s'installer à Macao (Aomen) d'où ils organisent des expéditions saisonnières au Tonkin.⁵

Les espagnols arrivent de l'Est en prenant pied aux Philippines, où ils établissent, dès 1564, dans l'Ile de Luçon, une base d'activité commerciale et ouvrent en 1571 le port de Manille. L'Union Dynastique entre l'Espagne et le Portugal donne à la première la jouissance de Macao, mais provoque la perte de l'Empire maritime lusitanien, absorbé par des nouveaux venus, les Hollandais de la Compagnie des Grandes Indes, qui fondent, à partir de 1602, un empire commercial en Insulinde avec Batavia comme métropole. De là, ils rayonnent vers le Vietnam, le Japon ou Formose, plus que vers la Chine proprement dite.

A partir du XVIIe, les Anglais se posent en rivaux des Hollandais, mais sans beaucoup de succès. Ce n'est qu'au XVIIIe siècle qu'à partir des Indes, ils pénètrent en Malaisie. Les Français pour leur part, n'apparaissent qu'isolés et sans points d'appui terrestres.

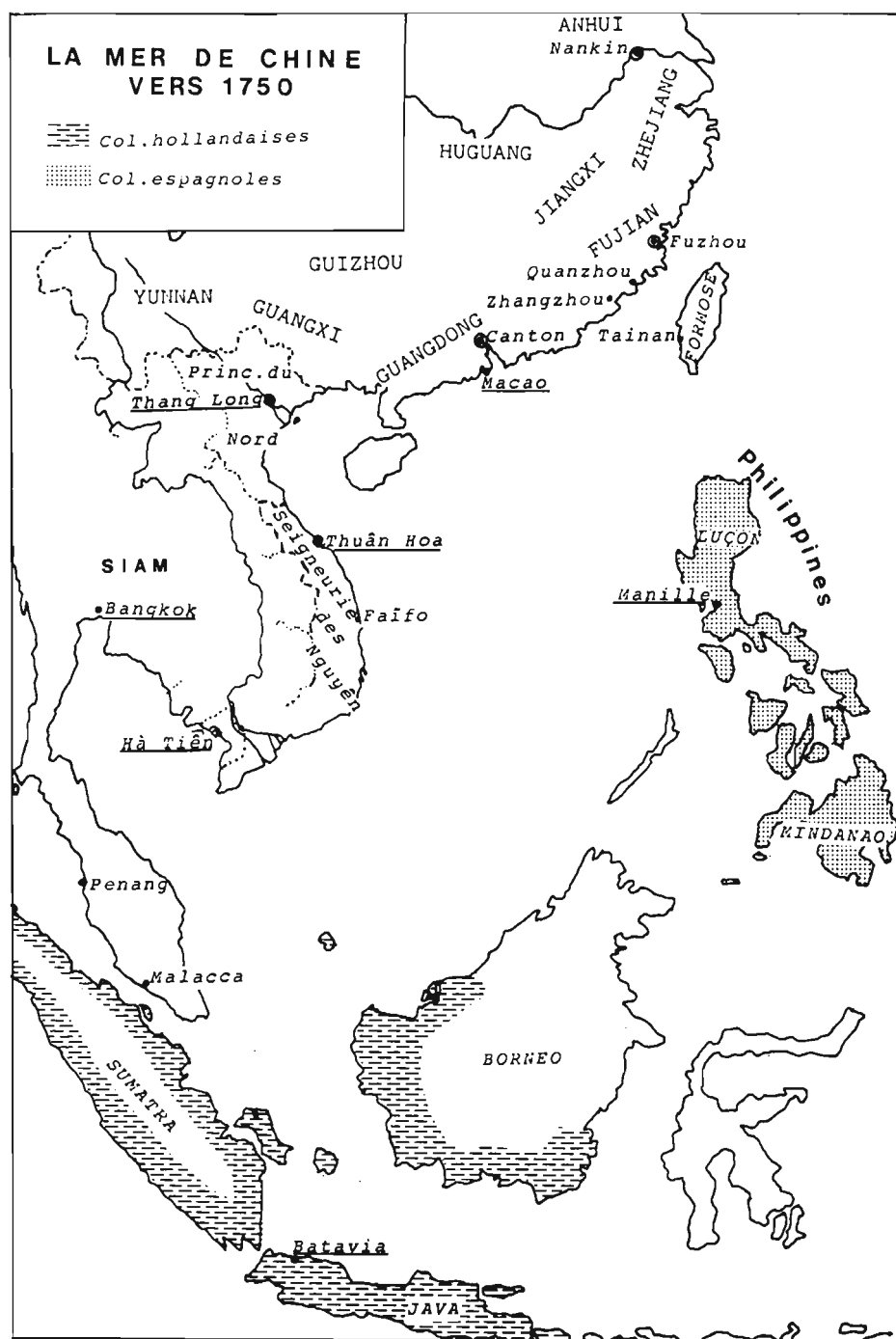
Cette irruption des Occidentaux coïncide avec l'exploitation des réserves minières d'argent de l'Amérique espagnole, tant au Mexique, Guanajuato, San Luis de Potosi, qu'en Amérique andine, Cerro-Potosi, et avec la production monétaire qu'elle rend possible. Une quantité fantastique de pièces se déverse en Europe et en Asie pour solder les achats espagnols, à nu point tel que les autres Européens sont contraints de les utiliser dans leurs transactions avec l'Orient et l'Extrême-Orient. Dans la période de crise entre l'Angleterre et l'Espagne, à la fin du XVIIIe siècle, les autorités britanniques laissent fabriquer à Birmingham, pour le compte de la Compagnie des Indes Orientales, des faux réaux de Charles III.⁶

La situation géographique des Philippines est un atout important dans la stratégie commerciale espagnole: Manille est port de transit entre l'Amérique et la Chine, mais assez proche de cette dernière pour servir de comptoir «à la Chine». Par ailleurs, de nombreux commerçants chinois du Fujian se rendent, via l'Ile de Formose, à Luçon où ils apportent la soie, la céramique et le thé, en échange de pièces d'argent. Peu à peu se constitue à Manille, une communauté chinoise, les *hua qiao* 華僑 qui compte entre 10 et 20 000 âmes dans l'ère Wan Li (1573-1619).⁷ Ces *hua qiao* orga-

5. Nguyễn 1970: 201-2.

6. Bordeaux 1903: 1-16.

7. Wang 1975: 378, Zhang 1982: 77.

nisent avec leurs familles restées au Fujian le commerce entre Manille et Quanzhou, évitant aux Espagnols les inconvénients de l'installation d'un comptoir et les aléas des factoreries sur le territoire chinois même; ce sont eux qui introduisent en Chine les premières pièces espagnoles en quantités significatives.⁸

II. L'INTRODUCTION DES REAUX

L'une des principales raisons du succès des pièces étrangères en Chine et au Vietnam est l'état du système monétaire de ces deux pays. En Chine, à la fin du XVIe, l'augmentation des besoins monétaires de l'économie ne peut être satisfaite par l'augmentation des masses de monnaie de cuivre; comme par ailleurs les émissions de billets sont arrêtées en 1569, en raison du rejet de ce type de monnaie et de sa totale dépréciation,⁹ seul l'argent-métal est en mesure d'assurer le rôle de médium d'échange. Son usage se heurte cependant à deux obstacles, la relative faiblesse de l'extraction minière,¹⁰ et, comme on l'a vu plus haut, le manque d'homogénéité du numéraire d'argent.

Au Vietnam, la Restauration de la Dynastie Lê (1592) consacre en fait, la division du pays entre le nord, dirigé par les Maires du Palais, les Seigneurs Trinh, et le sud, où les Seigneurs Nguyễn ont créé une principauté autonome. Au nord, les autorités bénéficient de l'extraction de quelques mines de cuivre,¹¹ mais les limites mêmes de cette production et les pratiques frauduleuses destructurent le système financier et monétaire des débuts de la dynastie.¹² La Seigneurie du Sud, où les mines de cuivre sont quasiment inexistantes, est tributaire de l'étranger pour ses approvisionnements en métal, principalement sous la forme de pièces de Chine et du Japon, Empire d'où arrive également des lingots de cuivre. Ces coûteuses importations n'entrent que pour partie dans le métal monétaire utilisé pour fondre les sapèques du Sud: zinc, étain et plomb en forment l'essentiel. Les monnaies sont de plus en plus minces et contiennent de moins en moins de cuivre; les ateliers privés sont autorisés à fabriquer des sapèques, ce qui accentue l'anarchie monétaire. La délabrement du système monétaire au Sud est l'une des raisons de la plus grande pénétration, presque institutionnelle, des pièces espagnoles dans cette région à partir du XVIIe siècle.

Les pièces qui circulent, à la fin du XVIe et au XVIIe siècle, sur les côtes de la Mer de Chine Méridionale sont surtout espagnoles, et dans une moindre mesure, hollandaises, françaises et vénitiennes.

Ces dernières sont le «*Leone per il Levante*» (27,12 g. 839/1000), créé spécialement pour le commerce avec l'Orient par le Doge Francesco Mosini (1688-94); les écus de Louis XIV circulent assez peu, et principalement au Guangdong et dans la Seigneurie des Nguyễn.

8. Zhuang 1975: 354-55.

9. Thierry-AMM: V, 1,29.

10. Xiao 1985: 299-301.

11. Nguyễn 1970: 86-9.

12. Phan 1820: 68-71 et Nguyễn 1970: 163.

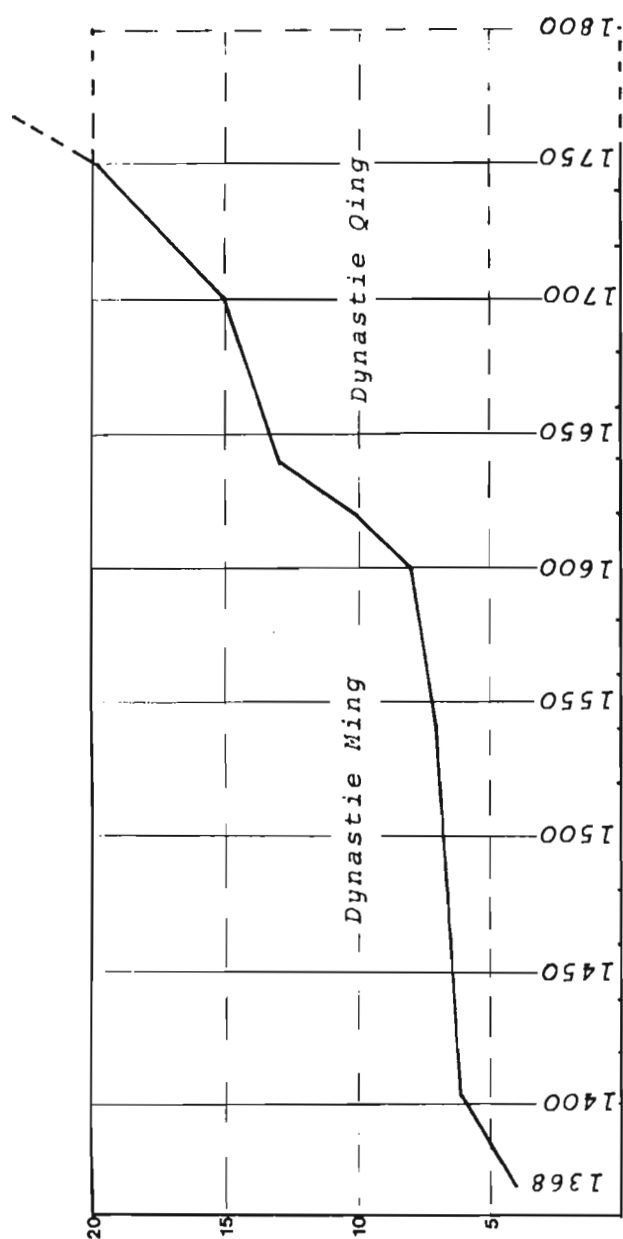

Tableau de l'évolution du rapport or/argent de 1368 à 1750, en Chine.

Les pièces hollandaises sont les ducats ou «cavalier d'argent», d'où leur nom chinois de «pièce au cheval», *ma qian* 馬錢, ou de «pièce au cavalier à l'épée», *majian qian* 馬劍錢.¹³

Mais la majeure partie des pièces circulant à cette époque, et bien avant les autres, est espagnole: 1, 2, 4 et surtout 8 Réaux des colonies d'Amérique, qui doivent à leur droit orné d'une grande croix leur nom chinois de «pièce au caractère 10», *shi zi qian* 十字錢, car 10 s'écrit. 十.¹⁴

Elles proviennent des ateliers qui s'ouvrent progressivement en Amérique, Mexico principalement, Lima et Santa Fé de Bogotá, entre le milieu du XVIe et le premier règne de Philippe V (1700-24). Les plus nombreuses sont celles frappées sous Philippe IV (1621-65), au marteau sur des flancs irréguliers se présentant plus comme des lingotins marqués que comme des monnaies classiques telles qu'elles apparaissent au début du XVIIIe, frappées, alors, au balancier.

Durant cette première époque, l'ère de circulation est restreinte à la région de Quanzhou 泉州 et de Zhangzhou 漳州. Les trésors de Quanzhou (1971), Guanqiao (1972) et Shi shan (1972 et 1973),¹⁵ tous découverts au Fujian, et composés de pièces de 1, 2, 4 et 8 Réaux, frappés au marteau aux Amériques, antérieurement au règne de Philippe V, et enfouis durant la période de troubles entre la chute des Ming et la fin de la résistance aux Mandchous (1644-1660), confirment ce que l'on sait par les textes: influence des *hua qiao* fujianais dans l'introduction des pièces, développement de l'usage courant de l'argent à partir de l'ère Wan Li, types des pièces et importance des quantités introduites.

A partir du début du XVIIe, les introductions s'élevaient chaque année à environ un million de pièces,¹⁶ et entre l'ouverture du port de Manille (1571) et la fin des Ming 1644), on estime le poids total d'argent importé en Chine à environ 40 millions de *liang*,¹⁷ soit environ 1520 tonnes. L'ère de circulation s'étend, en 1644, à la région de Canton et de Macao, et le gouvernement de l'empereur Yong Li (1647-60) des Ming du Sud prend acte du rôle de plus en plus important de l'argent, en faisant porter au revers des monnaies de cuivre la mention de leur contre-valeur en argent (Pl. 2 N° 1). Cette innovation, apparue éphémèrement sous Wan Li, est imitée quelques années plus tard par l'empereur Shun Zhi des Qing (1644-62). Durant cette période l'usage des réaux s'étend à toutes les côtes du Fujian et du Guangdong.

La présence dans les trésors de Quanzhou de pièces contremarquées prouve que dès cette période (circa 1650), les Réaux sont utilisés tels quels, ou coupés au poids (Pl. 2 N° 2), et non pas immédiatement fondus en lingots. En effet, ces contremarques —*yu* yuan, 王 wang, 士 shi, (des noms propres) et 正 zheng «juste» — sont apposées sur les pièces par les marchands fujianais après vérification du titre et du poids, afin de pouvoir les

13. Qian 1982: Pl. 14, núm. 1.

14. Shi 1984: 84.

15. Wang 1975: 373.

16. Li-Xun 1985: 134.

17. Peng 1965: 710.

utiliser à nouveau sans avoir à les contrôler à chaque transaction. Cette pratique va se répandre dans toute la Chine, au Vietnam et au Japon au cours des XVIIIe et XIXe siècles.

III. L'AGE D'OR DE L'ARGENT HISPANO-AMERICAIN (1730-1830)

Au XVIIIe siècle, les pièces de 8 Réaux, ou piastres, sont utilisées par tous les commerçants et toutes les Compagnies qui ont des activités en Inde, Indochine ou Chine. Dans ce dernier pays, les Réaux ont en effet, acquis un statut particulier, reposant sur le fait que leur degré de fin, en moyenne 935/1000, est très proche du titre étalon chinois, le *wen yin* 紋銀, à 937, mis au point sous Kang Xi (1660-1722).¹⁸ De là vient leur nom générique de *ben yang* 本洋 «piastre de base», ou «piastre-étalon».¹⁹

Les principaux types sont les 8 Réaux, revers au blason couronné flanqué des colonnes d'Hercule,²⁰ ou plus rarement ceux aux deux globes et deux colonnes,²¹ qui portent le nom courant de *shuang zhu yang* 雙柱洋 «piastre aux deux colonnes». Ceux de Charles III (1759-1788) et de Charles IV (1788-1808) sont les plus fréquents; les premiers sont appelés également «piastre aux 3 caractères *gong*», *san gong zi yang* 三工字洋, en raison de la similitude entre le chiffre romain I et le caractère *gong* 工, et les seconds «piastre aux 4 caractères *gong*», lorsque quatre est écrit IIII au lieu de IV. Les Réaux de Philippe V (2e période-1724-46) et de Ferdinand VII (1808-33) sont proportionnellement moins nombreux. Les ateliers d'origine sont avant tout Mexico, et dans une moindre mesure, San Luis de Potosi et Lima.

Les quantités introduites sont très importantes: entre 1680 et 1820, elles sont supérieures à 80 millions de *liang* d'argent,²² environ 3040 tonnes; par ailleurs, selon les registres de la Compagnie des Indes Orientales (britannique), les seuls navires européens ont introduit plus de 70 millions de *liang* d'argent (environ 2660 tonnes) entre 1681 et 1833.²³ A la fin de l'ère *Jia Qing* (1796-1820), période durant laquelle les introductions sont les plus importantes, il entre —selon le *Jia Qing Dong hua lu*—²⁴ plus de 3 millions de pièces par an.

La circulation s'étend vers l'intérieur, à partir des régions côtières, au Guangxi, au Guizhou, au Huguang et au Jiangxi, mais aussi vers le nord, au Zhejiang, au Jiangsu et à l'Anhui. De même, d'importantes quantités de piastres pénètrent au Vietnam et principalement dans la Seigneurie du Sud.

Les pratiques monétaires reprennent et élargissent celles du XVIIe. Le titre et le poids de chaque pièce sont vérifiés par des méthodes diverses,

18. Shi 1984: 78.

19. Thierry-AMM: V. 1, 36.

20. Cayon-Castan 1974: Type 37,370.

21. Cayon-Castan 1974: Type 34,366.

22. Xiao 1984: 304.

23. Shi 1984: 85.

24. Cité par Shi 1984: 88.

son, touche, niveau d'eau, etc... La bonne pièce est alors marquée au marteau d'un poinçon identifiant la firme ou le commerçant responsable de ce contrôle. Cette opération se répétant chaque fois que la pièce change de main, ou tout au moins lorsque le nouvel acquéreur potentiel désirait la contrôler, les Réaux se couvrent de contremarques, les rendant inidentifiables (Pl. 1 n.º 5) puis les détruisant (Pl. 1 n.º 6). En cet ultime état, ils sont vendus au poids de métal, alors que les pièces neuves sont achetées légèrement au dessus de la valeur du métal qui correspond à 6 ou 700 pièces de cuivre.

Les contremarques sont soit des caractères dont le sens se rapproche de «juste», «vrai», «correct»: 正 *zheng*, 真 *zhen*, 平 *ping*, 本 *ben*, soit des mots sémantiquement liés à la notion de richesse: 泉 *quan* «monnaie», 利 *li* «bénéfice», 昌 *chang* «prospère»... soit encore des adjectifs honorables comme 吉 *ji* «faste», 大 *da* «grand», 元 *yuan* «premier», 泰 *tai* «immense», qui sont également des noms propres; plus rarement on trouve des noms de firme en deux caractères ou des contremarques figuratives, sapèque, soleil...

En Chine comme au Vietnam, la circulation des pièces occidentales relève de la pratique quotidienne et d'une utilisation privée, mais dans ce dernier pays, l'introduction massive d'espèces étrangères donne naissance à une réflexion économique et politique dans les sphères dirigeantes de la Principauté du Sud.

Dans le domaine des Nguyễn, en effet, la parité entre les Réaux et la monnaie locale varie non seulement en fonction du marché local, mais encore en fonction de paramètres extérieurs comme les opérations financières des Chinois de Macao, en liaison avec des trafiquants de Thuân Hoa (Huê). Le Prince Vô Vu'ông (1739-66) cherche à établir une certaine fixité des taux de change, et même, selon Pierre Poivre,²⁵ a le désir «d'établir une monnaie d'argent dans son royaume». Sur les conseils de ce marchand français, Vô Vu'ông prend un édit, daté du 20 Novembre 1749, selon lequel les piastres doivent être payées au prix fixe de 780 pièces de cuivre et qu'elles doivent avoir cours légal dans la Seigneurie après qu'on y ait apposé la marque du Prince, à savoir les deux caractères 通用 *thông dụng*

«Pour une utilisation courante».²⁶ Les orfèvres de la Cour sont chargés des opérations de vérification des piastres et de la frappe de la contremarque; en trois semaines, 3000 pièces furent ainsi chappées pour attester la garantie de l'Etat sur ces piastres.

Cette innovation fut de courte durée et se heurta à l'offensive de tous ceux qui avaient intérêt au maintien de l'ancien système. Malgré tout, était posé, pour la première fois, l'idée d'un contrôle de la circulation monétaire de l'argent par l'Etat, idée qui allait faire son chemin au Vietnam, pour aboutir au XIXe siècle aux émissions de *philong*.

La principale conséquence de cette injection massive d'argent dans le système monétaire chinois fut une chute de la valeur de ce métal. Alors que s'était maintenu, depuis la fin du XIVe jusqu'à celle du XVIe, un

25. Poivre 1749: 86:

26. Poivre 1749: 91.

1

2

3

4

5

6

PLANCHE I: Pièces espagnoles.

1. Charles III. 1779. San Luis de Potosi.
2. Charles IV. 1796. Mexico.
3. Ferdinand VII. 1815. Mexico.
- 4, 5, 6. Destruction progressive d'une pièce de 8 Réaux.

rapport de 1 à 5 entre l'or et l'argent, on le voit passer 1-10 en 1620 puis 1-15 au début du XVIIIe, et 1-20 vers 1750 (Voir Tableau I). Cette dépréciation est également perceptible vis à vis de la monnaie de cuivre malgré l'irrégularité de ce type de monnayage.

IV. LE PESO MEXICAIN (1835-1911)

Les Indépendances en Amériques Centrale et Méridionale mettent fin à la domination espagnole sur les richesses minières du continent et, à moyen terme, sonnent le glas des Réaux en Chine et au Vietnam.

Les émissions mexicaines prennent le relais sous la forme du *peso* portant au droit l'aigle —d'où son nom de «piastre à l'aigle»,²⁷ 鷹洋 *ying yang* (viet. *U'ng du'o'ng*) —et au revers le bonnet phrygien sur un soleil —d'où son nom courant au Vietnam de «piastre à la fleur rayonnante»,²⁸ *dông bac hoa xoè*. Cette nouvelle pièce qui apparaît en Chine durant l'ère Dao Guang (1820-50), a quelques difficultés à s'imposer au début, en raison de son titre, 903/1000, inférieur à celui des Réaux, et dans certaines régions, et particulièrement dans l'Aanhui, la piastre espagnole est utilisée jusqu'à la fin du siècle.²⁹ Malgré cela, l'usage du peso se répand, après la Guerre de l'Opium (1842), dans toute la Chine, où il reste la monnaie prédominante jusqu'aux années 1880, époque où apparaissent localement des piastres d'autres Etats comme la Piastre de Commerce de l'Indochine Française au Yunnan et au Guangxi, le Yen japonais en Mandchourie et les Roupies des Indes anglaises au Tibet.³⁰

Parallèlement, la proportion des barres d'argent augmente dans la masse métallique introduite, au détriment des espèces déjà monnayées, car à partir de 1889, la Chine frappe ses premières piastres, le *Yuan* 圓 ou *yin Yuan* 銀圓 «Yuan d'argent».³¹ A la fin de la Dynastie Qing (1911) les pièces d'argent étrangères représentant 43,33 % de la masse monétaire en circulation.³²

Au Vietnam en revanche, le processus a été différent, car la nouvelle dynastie des Nguyễn —descendant des Princes du Sud— s'attache dès le début du XIXe à résoudre le problème de la circulation de l'argent. Reprenant la réflexion du Vô Vu'o'ng, l'Empereur Minh Mang (1820-40) entend créer une monnaie d'argent nationale similaire aux pièces étrangères. C'est ainsi qu'en 1832 voit le jour le *philong* «Dragon volant», pièce d'argent d'environ 27 g., au titre de 700/1000 —porté à 800/1000 en 1833—.³³ L'Intendance de la Cour frappe une première émission de 20 000 pièces. Malheureusement, en raison de son titre officiel inadapté aux usages locaux (les lingots sont à 991/1000³⁴ au Vietnam) et en raison d'une importante

27. Shi 1984: 86-7.

28. Schroeder 1905: 510 銀銀花扣兒.

29. Paultre 1905: 15.

30. Shi 1984: 85-8.

31. Thierry-AMM: V. 1, 37.

32. Qian 1982: 99.

33. Dô 1984: 48-9.

34. Thierry-AMM: V. 2, 18.

6

PLANCHE II: Influence sur les systèmes locaux.

1. Monnaie de Yong Li (1647-60) des Ming du Sud. Au revers, *yi fen* «1 fen» (d'argent). Le *fen* vaut environ 0,37 g.
2. Pièce de 4 Réaux de Philippe V, coupée au poids.
3. Pièce de 8 Réaux (XVIIIe) coupée au poids.
4. Piastre de Minh Mang (1821-40) dite «au dragon volant», datée 1834.
5. Piastre de Minh Mang (datée 1835) coupée au poids.
6. Piastre de Tu'Duc (1848-83). Au revers, *thất tiền nhì phan*, «7 tien 2 phan» ce qui correspond à environ 27 g.

production clandestine dont les espèces ne contiennent souvent que 375/1000 de fin,³⁵ les *philong* sont de moins en moins bien acceptés. Les autorités cessent les émissions monétaires en 1835.

Une tentative similaire, embryonnaire, est faite dans la première partie du règne de l'Empereur Tu Duc (1848-83), sur laquelle nous n'avons —dans l'état actuel de nos recherches— que peu de renseignements. Ces piastres (Pl. 2 n.º 6) ont la particularité de porter au revers l'indication de leur poids, 7 *tiên 2 phân* (environ 27 g.).³⁶ A partir de 1885, le Vietnam devient une colonie française et n'a donc plus de politique monétaire propre.

Il est intéressant de noter que les gouvernants vietnamiens ont tenté, à trois reprises, de mettre sur pied une monnaie nationale s'inspirant des Réaux espagnols et prenant acte de leur place dans la circulation monétaire en Extrême-Orient, alors que l'Empire chinois, en pleine décadence, n'entend pas, suivant une tradition séculaire, intervenir dans le monnayage de l'argent; il ne le fera qu'en 1889, poussé par les Britanniques.

L'introduction massive d'espèces d'argent, provenant des gisements d'Amérique, au cours des XVIIIe et XIXe siècles, tant en Chine qu'au Vietnam est l'un des éléments de l'intégration de l'Extrême-Orient au développement inégal et combiné du capitalisme à l'échelon mondial. L'Espagne disposant d'immenses quantités d'argent, a été le fournisseur d'espèces pour cette partie du Monde, au moment où la Chine et le Vietnam étaient incapables de résoudre le problème du rapport entre moyen de paiement et besoins de l'économie. En la rendant tributaire d'approvisionnements étrangers, cette pratique —largement confortée par les Compagnies anglaise, hollandaise et française— a mis la Chine dans un état de dépendance économique vis à vis de l'Europe.

Les Réaux, et les pesos, utilisés quotidiennement, frappés, marqués, ont pour la plupart disparu dans les creusets des fondeurs, mais, nombreux sont encore ceux qui témoignent, par ces blessures, de leur heure de gloire dans la circulation monétaire de l'Extrême-Orient.

35. Silvestre 1883: 77.

36. Thierry-AMM: V. 2, 14.

1

2

A

B

C

D

E

F

G

H

I

J

PLANCHE III: Peso et contremarques.

1. Peso mexicain. 1863. San Luis de Potosi.

2. Peso, revers marqué d'une sapeque.

Contremarques:

A — *Wan*, «10000».

B — *Zi*, «fils», «semence» ou signe cyclique.

C — *Ji*, «Chance» ou/et nom de famille.

D — *Chang*, «prospère» ou/et nom de famille.

E — *You*, «abondance».

F — *Xu*, nom de famille, graphie erronée.

G — *Quan*, «monnaie».

H — *Chen*, «astre» et signe cyclique.

I — *Li*, «bénéfice», et *Lu*, «richesses», graphie abrégée.

J — Contremarque représentant une fleur.

CARACTERES CHINOIS

ben 本

ben yang 本洋

chang 昌

da 大

gong 工

hua qiao 華佗

li 利

majian qian 馬劍錢

ma qian 馬錢

ping 平

ji 吉

quan 泉

Quanzhou 泉州

san gongzi yang 三工子洋

shi 士

shizi qian 士子錢

shuang zhu yang 雙住洋

Shun Zhi 順治

tai 表

thông dung 通用

wang 王

wen yin 紋銀

yin yuan 銀圓

ying yang 鷹洋

Yong Li 永歷

yuan (premier) 元

yuan (monnaie) 圓

Zhangzhou 漳州

zhen 貞

zheng 正

BIBLIOGRAPHIE

- Bordeaux 1903 BORDEAUX Paul, *Les fausses piastres de Birmingham*. R. F. N. Rollier-Feuerdent. Paris, 1903, 1-16.
- Cayon-Castan 1974 CAYON-CASTAN, *Las monedas españolas, 1474-1975*. Castan-Cayon Edit. Madrid, 1974, 614.
- Dô 1984 Dô Van Ninh, *Tiền cổ thời Thiệu Trị*. Revue Nghien Cuu Lich Su. 1984. II, 45-56.
- Li-Xun 1985 LI Xue et XUN HONG, *Ming Qing shi*. Liaoning renmin chubanshe Shenyang, 1985, 473.
- Nguyễn 1970 NGUYỄN Thanh Nha, *Tableau économique du Vietnam au XVIIe et XVIIIe siècle*. Cujas. Paris, 1970, 254.
- Paultre 1505 PAULTRE Christian, *La question monétaire en Chine et au Japon*. In Questions monétaires contemporaines. J. B. Sirey, Paris, 1905, 69.
- Peng 1965 PENG Xinwei, *Zhongguo huobi shi*. Shanghai, 1965.
- Phan 1820 PHAN Huy Chú, *Lịch triều hiến chương loại chí, Quốc dụng chí*. Ch. «Monnaies» trad. Deloustal. Revue Indochinoise. 1/2. 1925, 59-71.
- Poivre 1749 POIVRE Pierre, *Journal d'un voyage à la Cochinchine par le Machault du 29-8-1479 au 11-2-1750*. Arch. Nat. C12. 43-158.
- Qian 1982 QIAN Jiagou et GUO Yangang, *Zhongguo huobi fazhan jianshi he biaoje*. Renmin Chubanshe. Pékin, 1982, 130.
- Schroeder 1905 SCHROEDER Albert, *Annam, Etudes Numismatiques*. Imprimerie Nationale. Paris, 1905, 2 vol.
- Shi 1984 SHI Yufu, *Zhongguo huobi jingrun shilue*. Tianjin renmin chubanshe. Tien-Tsin, 1984, 367.
- Silvestre 1883 SILVESTRE Jules, *Notes pour servir à la recherche et au classement des monnaies et médailles de l'Annam et de la Cochinchine Française*. Imprimerie Nationale. Saïgon. 1883, 125.
- Thierry. AMM. THIERRY François, *Les collections monétaires, Monnaies d'Extrême Orient*. Administration des Monnaies et Médailles. Paris, 1986 2 vol.
- Thierry 1986 THIERRY François, *Crises financières et production monétaires sous les Tang (618-907)*. Actes du Colloque Rythmes de la production monétaire. Paris, 10-12 Janvier 1986, Louvain, 1986.
- Wang 1975 WANG Hongtao, *Fujian Quanzhou diqu chutu de wu pi waiguo yinbi*. Revue Kaogu (Pékin), 1975. VI, 373-79.
- Xiao 1984 XIAO Qing, *Zhongguo gudai huobi shi*. Renmin chubanshe. Pékin, 1984, 328.
- Zhang 1982 ZHANG Weihua, *Ming Shi Ouzhou si guo zhuan shushi*. Shanghai guji chubanshe. Shanghai, 1982, 210.
- Zhuang 1975 ZHUANG Wei, *Fujian Nanan chutu waiguo yinbi de jige wenti*. Revue Kaogu (Pékin), 1975. VI, 352-55.

RESUM D'AUTOR

A partir del segle xvi, van entrar a Xina i a Vietnam milers de monedes d'argent espanyoles, provinents, via Les Filipines, dels tallers monetaris de les colònies d'Amèrica. D'un milió l'any al segle xvii, la quantitat va pujar fins a tres, a l'inici del segle xix. Aquest apassionament per les monedes espanyoles, i després mexicanes, resulta de la inadequació dels sistemes monetaris locals, de la desconfiança envers les formes i l'estatut del monedatge d'argent i de la ineptitud de les èlites locals per a plantejar els problemes monetaris d'una altra manera que en referència als Textos Clàssics.

Així doncs, els comerciants xinesos i vietnamites preferiren d'utilitzar per les seves transaccions els rals dels quals controlaven el pes i la llei. Després de la qual cosa els segellaven amb un punxó per a provar la verificació. Aquestes contramarques comporten generalment només un únic caràcter corresponent a un cognom de família o d'empresa comercial, a un adjectiu «honorable» o qualificant la bona llei de la moneda.

Mentre que les autoritats xineses fins a finals del segle xix s'aferraven al tradicional, els governs vietnamites intentaven sia de controlar, des del segle xviii, la circulació dels reals, sia d'emetre monedes nacionals similars.

Les monedes i xapes catalanes de necessitat (VI)*

ANTONI TURRÓ I MARTÍNEZ

LES MONEDES DE NULLES

Continuant la descripció i l'anàlisi que anem fent de les poques monedes metàl·liques divisionàries locals que foren encunyades o que circularen durant la guerra del 1936-39 als Països Catalans, estudiarem avui les emeses a Nulles, comarca de l'Alt Camp.

Després d'una emissió de paper moneda amb els valors d'una pesseta i de 50 cèntims acordada per l'Ajuntament en sessió del dia 16 de març de 1937, i davant la ràpida deterioració d'aquests bitllets a causa del seu intens ús, la municipalitat decidí de buscar un material més resistent que el paper, i el 18 de juny de 1937 (data que no podem garantir amb exactitud) acordà de fer una emissió de monedes en metall amb una extensa gamma de valors, fet que permetria, a més, facilitar l'agilització dels canvis.

Així doncs, hom féu encunyar monedes dels valors d'una pesseta, 50 cèntims, 25 cèntims, 10 cèntims i 5 cèntims en xapa de llautó els tres primers valors i en xapa de zenc els dos darrers. En posar-se en curs aquestes monedes, foren recollits i retirats de la circulació els bitllets primerament emesos.

Malgrat les nostres recerques i investigacions, no hem pogut trobar cap document ni acord municipal que ens fixi d'una manera exacta i concreta la data d'emissió d'aquestes xapes, el tiratge de cada valor o bé l'import total emès, així és que l'avaluarem aproximadament en unes 4.000 pessetes, la qual cosa, teòricament, permetia a cada ciutadà de disposar de 5,80 pessetes fraccionàries, ja que la població de fet de Nulles l'any 1937 era de 690 habitants.

* Vegeu: Acta Numismàtica-11 (pàg. 223); Acta Numismàtica-12 (pàg. 211); Acta Numismàtica-13 (pàg. 187); Acta Numismàtica-14 (pàg. 257) i Acta Numismàtica-15 (pàg. 261).

No sabem com aquest Ajuntament aconseguí de trobar el metall que calia per a l'encunyació d'aquestes monedes en uns moments que aquest material era tan necessari per a les indústries de guerra, com tampoc no sabem quina casa les encunyà. Fóra molt possible que aquesta manca de documentació estigués relacionada amb aquesta dificultat, i imaginem els «equilibris» que l'Ajuntament hagué segurament de fer per a proveir-se d'una matèria prima tan indispensable per a les fàbriques d'armament.

Les monedes d'una pesseta, de llautó, són rodones, amb un diàmetre de 21 mm. Les de 50 cèntims, també de llautó, són octogonals, de mides 20×20 mm, i les de 25 cèntims, del mateix metall, són quadrades i també miden 20×20 mm.

Les monedes de 10 cèntims són rodones, amb un diàmetre de 21 mm, de planxa de zinc, i les de 5 cèntims són octogonals de mides 21×22 mm, també de zinc.

Totes aquestes monedes estan encunyades en incús per una sola cara, amb la llegenda «Ajuntament de Nulles» voltant el valor facial al centre, amb la unitat monetària escrita amb totes les lletres.

Assenyalem que tant les lletres com les xifres d'aquestes monedes foren esmaltades en negre per a facilitar-ne la lectura i identificació. Diem també que, si bé les peces rodones, tallades amb un trepà, són totes iguals, les altres, en ésser tallades amb cisalla, presenten lleugeres diferències de mides i de format. Remarquem a més que, per a les peces de llautó, fou utilitzada planxa de dues espessors diferents, una de les quals molt prima.

Per acabar advertim que hi ha actualment en el mercat moltes imitacions d'aquestes monedes de Nulles fabricades per desaprensus atrets per l'alta cotització d'aquestes xapes i cal anar molt en compte en adquirir-les.

LES MONEDES DE «LES MINES D'ARAN» DE BOSSOST

Les monedes emeses amb el nom de la seva comarca natural, la Vall d'Aran o sigui «Mines d'Aran» per la Companyia francesa que explotava les mines de Bossost (la mateixa companyia que també explotava les mines de Parsan a la Ribagorça Occidental) ja circulaven abans de la guerra per a ús interior de la seva cooperativa; però durant els anys del conflicte bèl·lic, davant l'escassetat de fraccionari, també foren utilitzades i acceptades per la població de Bossost, ja que completaven l'escala de valors dels bitllets emesos per l'Ajuntament, tot permetent així d'agilitzar els canvis.

Aquestes mines eren de blenda (sulfur de zinc) anomenat esfalerita, mineral de color groc fosc amb un esclat com el diamant que hom extreia de les mines de la Margalida, a prop de Bossost.

Encunyades a França (el text és en francès encara que sembli en català) aquestes monedes estan contramarcadas amb una E (Espanya) i en acabar-se la guerra continuaren circulant a la Cooperativa de les mines fins que aquestes foren tancades vers l'any 1950.

Aquestes xapes, dels valors de 50 cèntims, 10 cèntims i 5 cèntims, molt ben encunyades en relleu per ambdues cares, són de llautó. Al mig del camp central de l'anvers hon hi veu dos pics de minaire encreuats voltats per la llegenda «Mines d'Aran» i una floreta de cinc pètals com a separació de llegenda; i al revers, encerclat per una orla de puntets, tan sols hi consta el valor, amb xifres prou grans, i la lletra C inicial de cèntims.

No coneixem el tiratge de cada valor ni l'import total emès però l'estimarem en unes 800 pessetes el que permeté un suplement de divisionari a cada un dels 805 habitants de Bossost d'1 pesseta per cap.

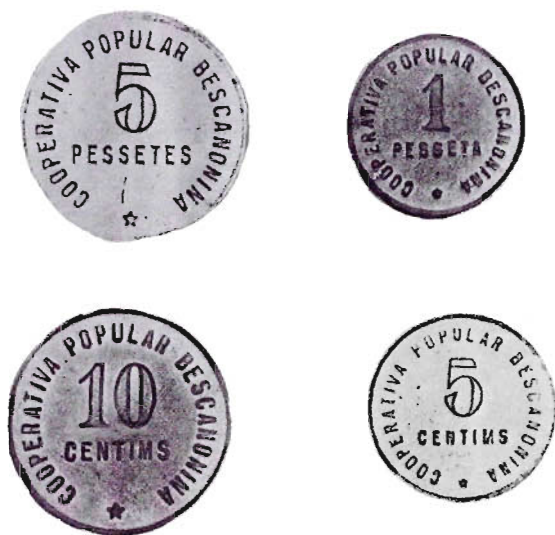
Les monedes de 50 cèntims són de forma rodona ondulada amb un diàmetre de 20 mm. Les de 10 cèntims són de format sisavat i fan 20 x 24 mm, i les de 5 cèntims, de format octogonal, mesuren 20 x 20 mm. Assenyalen que es troben peces de 50 cèntims amb un forat rodó prop del marge.

LES MONEDES DE BESCANÓ (Gironès)

Si tenim en compte la poca agilitat que donava als canvis el sol valor d'una pesseta del paper moneda emès per l'Ajuntament el 20 de maig de 1937, comprendrem fàcilment que la població utilitzés, acceptés i fes circular sense cap problema les monedes emeses l'any 1937 per la Cooperativa local «Popular Bescanonina» destinades, en principi, al seu ús interior, amb els valors de 5 pessetes, 1 pesseta, 10 cèntims i 5 cèntims, les quals facilitaren en gran manera les operacions de canvi de les petites transaccions comercials de la vida quotidiana.

No havent trobat, malgrat les nostres recerques, cap document oficial que s'hi referís, ignorem el tiratge de cada valor i l'import total emès, però el suposarem d'unes 6.000 pessetes, la qual cosa representaria un escreix de fraccionari per cap de 2,40 pessetes, ja que els cens de Bescanó l'any 1937 era de 2,494 habitants.

En aquestes monedes, totes rodones, encunyades en relleu per una sola cara, hi figura la llegenda circular «Cooperativa Popular Bescanonina» amb un estel de cinc puntes com a separació de llegenda voltant el valor de canvi gravat al centre del camp amb la unitat monetària escrita amb totes les lletres.

Les monedes de 5 pessetes tenen un diàmetre de 30 mm, i són de níquel com les d'una pesseta (el diàmetre de les quals és de 24 mm). En canvi, les monedes de 10 cèntims i de 5 cèntims són de llautó, amb un diàmetre de 30 mm i de 25 mm, respectivament.

El cinquantenari del paper moneda català

ANTONI TURRÓ I MARTINEZ

Aquest any 1986, exactament el 21 de setembre, farà 80 anys de la primera emissió de paper moneda nacional català i la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics no podia deixar de commemorar aquesta important efemèride.

Catalunya, en el temps de la seva sobirania nacional, tenia, com és lògic, el seu propi sistema monetari, el qual era, evidentment donada l'època, en moneda metàl·lica, i les seves diverses emissions han estat a bastament estudiades i catalogades per nombrosos historiadors i numismàtics; però, perduda la independència, Catalunya perdé també el privilegi de batre i encunyar moneda pròpia.

Calgué doncs el trasbals de la guerra del 1936-1939 perquè Catalunya, davant la notòria incapacitat del «Ministerio de Hacienda y Economía» del govern republicà espanyol que no sabé preveure ni solucionar a temps la crisi monetària, Catalunya diem, féu un acte de sobirania per a salvar l'economia del país i evitar-ne el colapse per la manca de numerari, i féu una emissió de paper moneda català dels valors de 10 pessetes, 5 pessetes i 2,50 pessetes per un import total de 20 milions de pessetes.

El govern català preveí, a més, en un ample projecte de futur, dotar el territori nacional de tota una escala de valors d'aquests bitllets que anava de les 1.000 pessetes a 25 pessetes, però les protestes del govern espanyol aduint que els alts valors ja estaven suficientment coberts pels bitllets del Banc d'Espanya en circulació, impediren de tirar endavant aquest projecte.

Cenyint-nos doncs als valors realment emesos, aquests ho foren en virtut del Decret del govern de la Generalitat del dia 21 de setembre de 1936 signat pel president Lluís Companys i pel conseller de Finances Josep Taradellas, sota la garantia directa i expressa dels estocs d'or i del tresor de la Generalitat. Així, doncs, quedà netament afirmat que aquests bitllets no eren de cap manera divisionaris de bitllets espanyols de més alt valor, sinó una moneda pròpia i de caràcter netament nacional català, de circulació

obligatòria a tot Catalunya i amb el mateix poder liberatori i la mateixa consideració que el paper moneda del Banc d'Espanya. El dit Decret també estipula que tot intent de refusar o pertorbar llur circulació, així com la seva falsificació, serà castigat amb les màximes sancions aplicables en temps de guerra.

Cal dir que en cap cas no s'hagueren d'aplicar aquestes sancions car aquests bitllets foren molt ben acollits per tota la població. Començaren a circular a mitjan desembre del 1936.

FITXA TÈCNICA

Disseny: boixos de l'artista barceloní Josep Obiols i Palau (1894-1967).

Material: paper «Alexandri» encolat de la casa Lluís Guarro i Casas de Gelida (Alt Penedès) amb filigrana d'un rostre hellènic.

Confecció: estampats en heliogravat per la casa Institut Gràfic Oliva de Vilanova, de Barcelona, que percebé pel seu treball (paper a part) 22 pessetes per cada miler de bitllets, la qual cosa representa un total cobrat de 88.000 pessetes. La impressió dels 4 milions de bitllets durà 3 mesos (del 20 d'octubre de 1936 al 20 de gener de 1937).

Format: rectangular horitzontal llarg, de mides 70 × 168 mm.

DESCRIPCIÓ

Anvers (comú als tres valors): Presidit per l'escut de Catalunya amb els quatre pals molt amples i com a emblema una espiga de blat, un martell i una branca de roure. Una corona triomfal de llozer i roure emmarcant la filigrana.

Valor: 10 pessetes. *Tirada:* 1 milió. *Color:* imprès en verd sobre fons verd clar.

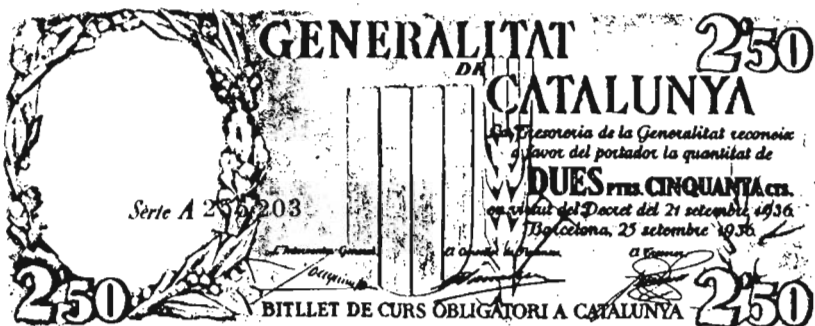
Revers: Conjunt de diverses barques de pesca simbolitzant la vocació marinera de Catalunya.

Valor: 5 pessetes. *Tirada:* 1 milió. *Color:* imprès en marró sobre fons marró clar.

Revers: un jove obrer amb una clau fixa a la mà dreta sobre el fons d'unes fàbriques i dues torres per a cables d'alta tensió, simbolitzant la indústria, a l'esquerra. Un camperol cofat amb un ample capell amb una garba sota el braç dret i la falç a la mà esquerra, sobre un fons d'espigues de blat, simbolitzant l'agricultura, a la dreta. Al centre hi ha una alegoria de la guerra en curs, amb uns fusells en feix, unes cartutxeres i una cinta de metralladora.

Valor: 2,50 pessetes. *Tirada:* 2 milions. *Color:* imprès en gris sobre fons gris clar.

Revers: alegoria al treball industrial amb unes fàbriques amb les xemeneies fumejants, dues torres metàl·liques per a cables d'alta tensió i la reproducció de l'escultura «El Forjador» (1914) de Josep Llimona i Burguera (Barcelona 1864-1934).

Sometent-se a les ordres del govern central, per Decret del dia 23 de febrer del 1938 la Generalitat disposà la retirada de la circulació dels seus bitllets, però continuaren circulant fins el 31 de desembre del 1938 data màxima fixada per ordre de la Conselleria de Finances del 26 de desembre del 1938 per al seu canvi o reintegrament a la Tresoreria de la Generalitat i a totes les sucursals catalanes del Banc Hispano Colonial.

La primera reunió de medallistes: medalles catalanes, 1888 - 1891

M. CRUSAFONT I SABATER

Es ben cert que numismàtica i medallística estan estretament vinculades. Efectivament, malgrat que en els seus orígens les medalles i les monedes acompleixin funcions ben diferents, amb el pas dels anys totes s'agermanen ja que acaben essent testimonis i documents històrics encunyats sobre metall.

Podríem fer moltes matisacions: la moneda té una funció econòmica que li dona una altra dimensió, la medalla pot ultrapassar el món oficial i ens dona dades més concretes i variades. Hi ha vegades que moneda i medalla s'arriben a confondre; aquest és el cas de les medalles de proclamació o de les, volgudament ambigües, emissions de la Unió Catalanista del 1900.

En el cas de Catalunya encara és més justificat que els numismàtics eixamplem el nostre camp a la medallística. Perduda la moneda pròpia des del 1714, només reapareix en situacions d'emergència o de guerra, però els seus testimonis són escassos. En compensació, la medallística pren una gran volada, sobretot en els s. XIX i XX.

Però malgrat la seva importància, la nostra medallística segueix essent la germana pobre en els estudis ja que no disposem de cap intent, no ja d'anàlisi, sinó ni tan solament de recopilació o inventari. El treball més seriós fou el de Caruana,¹ que catalogà una gran quantitat de medalles valencianes, però res de semblant ha estat fet ni per Catalunya ni per Mallorca i, menys encara, òbviament, amb un intent de visió de conjunt.

1. Barón de San Petrillo (José Caruana Reig). *Medallero Valenciano*. *Archivo de Arte Valenciano* XXVI (1955), pp. 1-82.

Només disposem d'estudis parcials i esparseos² i podem dir que els únics que han assajat catalogacions sistemàtiques han estat Almirall, Borràs, Botet, Calvó i Datzira, precisament en aquestes mateixes pàgines d'*Acta Numismàtica*.³

LA MEDALLA CATALANA

Quins són els paràmetres de la nostra medallística?

Sens estudis més complets, mal es pot fer una síntesi, però podem assajar de donar les nostres impressions d'acord amb el poc que es coneix.

Podem dir que la medalla catalana comença a l'instant mateix en què el gènere és creat. Alfons el Magnànim, en contacte intens amb els primers passos del Renaixement italià ens deixarà una bona mostra de medalles gravades per Pisano, Pau de Ragussa, Hieremia, etc.⁴

Les medalles d'Alfons IV i altres personatges del seu temps són obra d'artistes italians però ens atanyen, tant pels fets que s'hi commemoren, com per les persones que hi són representades. En realitat, aquesta dependència dels artistes forans es mantindrà durant molts segles.

També la numismàtica i la sigillografia ens acusen una crisi a partir del s. xv. Després d'una brillant època gòtica les terres catalanes no disposen de bons gravadors per als temps del Renaixement. Només cal veure les monedes catalanes, valencianes o mallorquines dels Austries per a poder fer-se càrrec de la degradació en l'art del gravat de metalls.

És per això que només quan es produeixin, a causa de les guerres, incidentals intervencions estrangeres, tirarem un bagatge de medalles que commemorin fets catalans. Així la Guerra dels Segadors (1640-52) i els en-

2. Així F. ALVAREZ-OSORIO en catalogar les medalles del Museu Arqueològic de Madrid (*Catálogo de las medallas de los siglos XV y XVI conservadas en el Museo Arqueológico Nacional*. Madrid 1950) publica alguns exemplars d'Alfons el Magnànim i altres del nostre tema. L'any 1956 la Fàbrica Nacional de Moneda y Timbre organitzà una exposició de medalles a Saragossa i publicà un catàleg molt escuet de participants i aportacions (*Exposición de Medallas del siglo XX*. Zaragoza 1956), que es refereix en exclusiva a medalles del s. xx. L'any 1957 i amb motiu de celebrar-se a Barcelona el *Primer Salón de la Medalla* el Cercle Filatèlic i Numismàtic publicà un llibre monogràfic titulat *Medallas* (Zaragoza 1957) amb 22 treballs sobre la temàtica medallística, contenint nombroses col·laboracions internacionals. Calicó a *Gaceta Numismàtica*, Almirall a *Acta Numismàtica* i Gimeno Pascual a *Cuadernos de Numismàtica* són els autors que més reiteradament tractaren el tema de la medalla i de l'actualitat quant a noves emissions. Aquest darrer autor dona un bon recull de la bibliografia més actual al *A Survey of Numismatic Research* (Londres 1986, pp. 941-949). A. Herrera feu un acurat catàleg de les medalles de proclamació (*Medallas de proclamaciones y juras de los reyes de España*. Madrid 1882) i en diferents tractats hi podem anar recollint les medalles de temàtica catalana dins conjunts més amplis o enfocats a d'altres objectius. Així, per exemple, trobarem moltes medalles catalanes al *Catálogo de la colección de monedas y medallas de Vidal-Quadras*. Vol. IV. Barcelona 1892.

3. ALMIRALL les medalles de l'Exposició Universal de Barcelona del 1888 (vegeu A.N.II, III i VII) i les dels catalans d'Amèrica (A.N.II). Botet les medalles de Girona fins al s. xix (A.N.IX), Borràs les de l'artista Subirachs (A.N.II) i les del ferrocarril de Mataró (A.N. 14), Calvó les decoracions (A.N.X. i 11), Datzira les emeses pel C.F.N. (A.N.I i A.N. 12).

4. Vid. F. ALVAREZ-OSORIO, *Catálogo...* Op. cit. També A. I. Sambon. «La medaglia di Alfonso I di Aragona». *Bolletino del C. N. Napoletano*, 1936. També: *Un secolo di grande arte nella monetazione di Napoli* (1442-1556). Nàpols 1973, etc.

frontaments subsegüents ens donarà un nombrós grup de medalles franceses i la Guerra de Successió (1705-1714) aportarà també magnífiques medalles fetes a Àustria, França o Anglaterra. Cal destacar entres aquestes darreres les medalles austríaques de l'Arxiduc, commemorant fets d'armes a Barcelona, Lleida, Cardona, etc.⁵

Fora d'aquestes ocasions rarament es fan medalles. Els únics esdeveniments que les fan produir de forma regular són les proclamacions dels nous reis, sobretot a partir de Ferran VI (1746-1759).⁶

En plantejar-nos l'estudi de la medallística catalana algú proposà de menystenir la de temàtica religiosa. Això seria un greu error ja que aquesta serà gairebé en exclusiva l'única font de medalles commemoratives fetes a les terres catalanes i per artistes del país al llarg dels segles XVI a XVIII i encara una bona part del XIX. El nostre problema serà de saber entendre aquestes peces ja que moltes d'elles no són datades i només un coneixement molt profund del context, de l'art i de la història ens permetrà de situar-les cronològicament.

Si analitzem, per exemple, el cas valencià (l'únic estudiat) trobarem que després del grup d'influència italiana que ja hem comentat no trobarem altra medallística que la religiosa al llarg dels segles XVII i XVIII en companyia de les proclamacions que allà s'inicien amb Carles III. Les úniques excepcions són la medalla de la Universitat del 1748 i les dues de la Societat d'Amics del País, la fundacional del 1748 i una altra no datada que Caruana dedueix que és del 1789.⁷

Pel que fa a Catalunya i a part el grup religiós, la medalla no reial més antiga que coneixem és la del 1821, feta amb motiu de l'ajuda de metges francesos en la pesta declarada a Barcelona en aquesta data.⁸ Però encara aquesta medalla és gravada per un artista francès. Haurem d'esperar el 1841 amb la medalla del gas de Barcelona per a trobar una mostra de medalla datada i feta íntegrament aquí i gravada per artistes del país. Fou la seca de Barcelona, en funcionament des del 1836, la que propicià la represa d'una medallística pròpia i feta per gravadors experts. L'any 1847 el seu assajador Paradaltas publicava no menys de quinze medalles fetes a la seca per encàrrec de diferents corporacions i entitats.⁹

A partir de mitjans del s. XIX la medalla comença a fer-se més freqüent. L'any 1848 es baten les que commemoren el ferrocarril de Mataró.¹⁰ i en coneixem una altra de barcelonina, de caràcter maçònic, del 1855.¹¹ El 1860 es féu la sèrie de la guerra d'Àfrica, amb les belles medalles de Prim

5. G. van LOON. *Histoire métallique des XVII provinces des Pays Bas*. La Haye 1732, 1736, 1737.

6. Vegeu A. HERRERA. *Medallas de proclamación...* Op. cit.

7. Vid. *Medallero valenciano...* Op. cit.

8. La publica Vidal-Quadras al seu *Catálogo* citat amb el núm. 14.226. El seu exemplar és d'aram, però també n'hi ha d'argent.

9. F. PARADALTAS Y PINTÓ. *Tratado de Monedas*. Barcelona 1847.

10. La descriu Vidal-Quadras, núm. 14.306. A la col·lecció de Banca Catalana hi ha un exemplar d'or d'aquesta medalla. També hi fa referència J. Amorós a l'opuscle *Medallas de los acontecimientos, instituciones y personajes españoles*. Barcelona 1958.

11. La varem publicar a l'opuscle que es feu amb motiu de l'exposició medallística del Museu de Sabadell titulat *El ressorgiment de la Nació Catalana, resultat d'un esforç col·lectiu*. Sabadell 1982.

i O'Donell i és en aquesta data que trobem la primera medalla mallorquina no real datada, sempre, es clar, segons les nostres dades actuals. Es tracta de la commemoració d'una exposició organitzada per la Diputació Provincial.

L'any 1848 Bernat Castells adquireix l'antiga botiga d'efectes militars de Closas, on ell mateix actuava com a encarregat i li dona un gran impuls. Als primers anys Castells ha d'importar de París les condecoracions que li demanen, però aviat el volum de comandes li permet d'equipar-se i fabricar-ne ell mateix.¹² Aquest serà un altre factor important per el desenvolupament de la medallística, que a les darreres dècades del s. XIX es fa ja abundant. L'esclat medallístic que es produeix entorn de l'Exposició del 1888 serà possible per les bases que s'han anat creant.

Entrem ara a l'etapa d'or de la medallística catalana que cobreix el tombant del segle. Tindrem una variadíssima producció modernista, en general d'una execució excellent. Artistes com Josep Llimona, Francesc Cuixart o Eusebi Arnau dissenyen i graven magnífiques medalles que són executades amb mitjans tècnics adients als tallers que s'han anat creant. Després de Castells sorgiren: Feu, Gelabert, Vallmitjana i altres. Molts artistes i orfegres dediquen atenció a la medallística. Masriera, Gargallo i molts altres, graven medalles de gran qualitat, que vers l'any 1910 tomba a l'estètica noucentista.

Cap als anys vint, producció i qualitat comencen a aflacar. Un motiu tan estimulant com l'exposició del 1929 dona poques medalles i de qualitat artística molt inferior que les del 1888.

A València, a un s. XIX ric en medalles d'una gran qualitat succeeix en tombar el segle la producció modernista d'un nivell artístic molt desigual. Castells assoleix d'introduir-se a València i a Mallorca on grava nombroses medalles amb artistes propis o autòctons. Poc sabem de la medalla mallorquina, que no sembla, però, tenir un gran desenvolupament. Pel que fa a la Catalunya Nord, tot sembla indicar una absoluta dependència estètica i productiva dels grans centres francesos. Malgrat els intents del grup d'intellectuals perpinyanesos (Puig, Massot, Pams, etc.), mai arriben a desenvolupar-se ni tan sols d'un signe tan primari com la llengua francesa. «Catalane» diu la medalla que fa gravar Josep Puig amb la figura de la seva mare.¹³

La crisi medallística iniciada els anys vint s'agreuja, no cal dir-ho, amb la guerra i la post-guerra. Resta alguna individualitat, però mai més hi haurà la florida d'aquell esplendorós tombant de segle.

Vers els anys 50, la temàtica i la llengua catalanes es van anar obrint pas. Artistes com F. Marés i F. Calicó produïen excel·lents medalles que editaven tallers de llarga tradició com Vallmitjana i més endavant la mateixa casa Calicó. Als darrers temps hem d'assenyalar la magnífica i ja nombrosa producció medallística del conegut escultor J. M. Subirachs.

Des de la post-guerra apareixerà, però, un fenomen nou: la medallística purament comercial, d'inversió o de cara al colleccionisme, que no sol

12. Manuscrits inèdits de Bernat Castells.

13. Vid. *Musée Numismatique Joseph Puig*. Perpinyà 1958.

commemorar pròpiament un fet concret. Medalles d'or amb una orientació clarament especulativa i emissions per temes de cara al col·leccionista que, massa sovint, ni tenen cap nivell artístic ni compleixen les més elementals condicions d'una medalla. Lloc, data d'emissió o llur motivació són dades que, incomprensiblement, poden manca.

Moltes d'aquestes medalles, després d'algun tomb aniran a raure novament al gresol. Les que restin no diran res de bo del nostre moment medallístic. Es per això que el col·leccionista farà be de salvar de l'oblit i la destrucció els exemplars millors i els que tinguin més sentit com a medalla efectivament commemorativa.

Pel que fa a la producció, el centre principal ha estat sempre Barcelona, seguit de lluny per València. Igualment la temàtica barcelonina és, a molta distància, la més reiterada. Sobre una mostra prou àmplia de medalles del Països Catalans, més del 70 % correspon a medalles de tema barceloní, vers un 15 % de temes referents a València ciutat i una resta, que supera poc el 10 % correspon a medalles d'altres localitats. Feta generalment en sèries molt curtes, la medalla commemorativa ja és rara, però la que es refereix a temes locals ho és encara molt més.

LES REUNIONS DE MEDALLISTES

Les línies anteriors, tan plenes de llacunes filles dels nostres desconeixements, són suficients, crec, per a fer-nos veure la importància de la medallística catalana. Si parlem de quantitats, pensem que Almirall arribà a reunir 92 medalles¹⁴ referents només a l'Exposició del 1888 i que encara en l'aplec que presentaren n'hi podrem afegir algunes més. De la significació històrica i del seu paper de suplència en el període tan transcendental de què ens pot informar ja n'hem parlat més amunt.

Mancava però la persona que pogués destinar temps suficient per a fer un aplec o un estudi ampli. Projectes massa ambiciosos restaren llargament en suspens. Finalment, la dispersió d'una important col·lecció ens decidí a no posposar cap mitjà per a iniciar quant menys un aplec d'exemplars. Feia temps que parlàvem d'aquest tema amb els amics Jordi Comella i Ramon Borràs i acordàrem, finalment d'endegar un programa possibilista: reunir-nos un cop l'any les persones interessades en el tema i tothom que s'hi volgués sumar, aportant els exemplars d'una determinada temàtica i obtenir en la mateixa reunió fotografies i dades. Un de nosaltres, per torn s'ocuparia de redactar l'inventari, que publicariem a *Acta Numismàtica*. Tant la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, com la Associació Numismàtica Espanyola acolliren favorablement la proposta i aquesta darrera hostatjà la reunió que organitzava la S.C.E.N. dins la IX *Semana Numismàtica*. Es creà una comissió formada per A. M. Balaguer, R. Borràs, J. Casas, J. Comella, M. Crusafont, J. Pellicer, J. Vilaret i L. Vi-

14. En realitat tingué també en consideració getons, insígnies i objectes molt més discutibles com capses o plaques de propaganda de medalles, la qual cosa, però, no desdiiu de la importància de l'aplec sinó que confirma la seva minuciositat.

llaronga. El coordinador fou el sotasignat. En una reunió prèvia acordàrem d'iniciar l'estudi amb l'any 1888, tot completant l'aplec d'Almirall i anar seguint amb els anys següents: 1889-1891 per al primer any, 1892-3 el segon i així successivament.

Efectivament, semblava més planer d'iniciar el recull dins una època rica en medalles que no pas en els inicis, amb la medallística del s. xv que només trobaríem en els museus.

També definirem el tema de la següent manera: «Medalles commemoratives emeses als Països Catalans o en altres llocs, però de temàtica catalana». Aquesta delimitació del camp no deixa d'incloure alguna ambigüïtat, però ens semblà suficient de cara a un senzill recull d'exemplars. També definirem les característiques que idealment havíem de procurar d'obtenir de cada medalla: pes, diàmetre, metall, artista, fabricant, entitat emissora, lloc d'emissió, any, motivació de l'emissió i, si era possible, tiratge per metall i bibliografia. Aquestes dades, acompanyades de la descripció donaven una base més que suficient per a un estudi ulterior. També acordàrem de convocar, no tan sols els col·leccionistes sinó també els Museus, els quals podien aportar fitxes de medalles, ja que les mateixes medalles difícilment les podrien desplaçar de l'institució corresponent. Això feia més necessària la definició de les característiques a recollir.

Certament aquest recull de dades no sempre és possible, però el fet de relacionar-les ofereix una pauta per a no oblidar-ne cap de les que és possible d'obtenir.

Era clar per a tots que amb aquesta iniciativa no resolíem pas l'estudi que la medallística catalana demana, però començàvem a caminar per a fer-lo possible. La gran raresa de les medalles fa que sigui molt difícil un aplec sistemàtic sens recórrer el màxim nombre de col·leccions i es clar que la publicació d'un sector tancat podia propiciar la comunicació dels exemplars que manquessin.

Aquesta iniciativa no volia tampoc, ben al contrari, substituir els projectes personals de ningú. Tots esperem que l'acurat recull de medalles de personatges catalans que va fent Jordi Comella surti un dia a la llum i per la nostra part, ja fa temps que apleguem dades per a presentar la medallística catalana del s. XVIII.

Es intenció de la S.C.E.N. de repetir anualment la convocatòria, tot definint l'espai cronològic escollit. Des d'aquí fem també una crida a la participació.

I REUNIO DE MEDALLISTES. CRONOLOGIA: 1888-1891

Tal com era previst, la *I Reunió de Medallistes* es féu el dia 3 de març de 1986 als locals de la A.N.E. amb la temàtica i espai cronològic abans indicat.

Fou una agradable ocasió d'intercanvi i de trobada i els resultats ben engrescadors. S'aportaren més de setanta medalles, de les quals 46 dins

de la temàtica i espai cronològic i les altres passaren a arxiu per al moment adient.¹⁵

Participaren d'una manera particularment activa A. M. Balaguer, J. Casas, J. Comella, J. Culler, J. M. Leyda, R. Martí Cot, J. Pellicer, J. Trenard, J. Vilaret, L. Villaronga i M. Crusafont i en el transcurs de la reunió es pesaren i fotografiaren tots els exemplars. Cal assenyalar que foren poques les reiteracions, la qual cosa confirma la raresa dels exemplars.

Unes setmanes més tard, es reuní novament la comissió i acordà de mantenir la primitiva idea de donar a la segona convocatòria l'espai cronològic 1892-93 i les addicions al període 1888-1891. Es decidí, també, que la redacció i inventari dels resultats del 1986 els realitzés el sotasignat.

INVENTARI DE LES MEDALLES 1888-1891

A la primera làmina hi podem veure les medalles designades amb A i B, respectivament de les col·leccions Trenard i Culler. Aparentment són una variant de la que publicà Almirall a *Acta Numismàtica* VI, núm. 4, ja que aquella la descriu amb la data *Deseembre 1888* i en els dos exemplars d'ara consta clarament 21 OCTUBRE 1888. Hem pogut estudiar diferents exemplars d'aquesta medalla i en tots consta aquesta darrera data. Reexaminat l'exemplar publicat per Almirall creiem llegir-hi igualment aquesta data, per bé que la fotografia és poc fidel. Creiem, doncs, que la data veritable és a totes les medalles la de 21 d'octubre i que la lectura *deseembre* fou errònia.

Medalla 1

Getó propagandístic amb el tema de les medalles de premi del 1888 i, per tant, probablement encunyat en aquesta data.

A/ PLATERIA.JOYERIA.RELOJERIA. (flor). Efigies a l'esquerra i superposades parcialment del rei i la reina regent.

R/ AGUSTIN.VALENTI (flor) BARCELONA. Horitzontalment: FERNANDO VII i a sota; 49 (és a dir, l'adreça). En el camp petits ornaments vegetals.

P: 4,9 grams Ø = 22,5 mm metall: Llautó Col. Trenard.

Medalla 2

Porta a dalt una anella soldada.

A/ Vista de l'edifici de l'hotel i a l'exerg: HOTEL INTERN.^L

R/ EXPOSICION UNIVERSAL (flor) En el camp i en tres línies: (flor) /BARCELONA/1888

P: 5,8 grams Ø = 23,7 mm Llautó Col. part.

15. Alguns col·leccionistes preferiren d'aportar també altres medalles fora de la cronologia a fi d'avançar el recull documental. La diferència entre els 36 exemplars catalogats (cal tenir present que per error a les làmines hi ha un 10A i un 10B que incrementen en dos la xifra de la darrera medalla) i els 46 relacionats ens dona el nombre de les reiteracions, entre les quals les medalles A i B que comentarem.

Medalla 3

- A/ (estrella) REAL CLUB NAUTICO (estrella) BARCELONA. Armes borbòniques sobre símbols mariners
 R/ REGATAS SETIEMBRE 1888 En el camp: (estrella) /INTERNACIONALES/ (estrella)
 P: 17,7 grams Ø: 30,6 AR Col. part.

Medalla 4

- A/ (estrella) ESCUELA PUBLICA MUNICIPAL DE MUSICA DE BARCELONA (estrella). Armes de Barcelona en cairó coronades i superades de rat-penat.
 R/ (estrella) PREMIO AL MERITO Y A LA APLICACION (estrella). Lira superada d'astre radiant i ornaments vegetals amb una cartela damunt que porta la inscripció: CURSO DE 1887 A 1888.
 P: 44,2 grams Ø: 42,7 mm AE Col. part.

Medalla 5

- A/ EXMO. SR. D. TRINITARIO RUIZ Y CAPDEPÓN, MINISTRO DE ULTRAMAR. Efigie a dreta i a sota: A. CARRASCO FECIT
 R/ AL ILUSTRE HIJO DE ORIHUELA EN SU ELEVACION A LOS CONSEJOS DE LA CORONA. Armes ornades i coronades d'Oriola. A la cinta que lliga els ornaments vegetals: 14 DE JUNIO 1888.
 P: 121,3 grams Ø: 68 mm AE Col. part.
 Probablement commemora el nomenament de ministre d'Ultramar, obtingut per Ruiz i Capdepon en aquesta data.

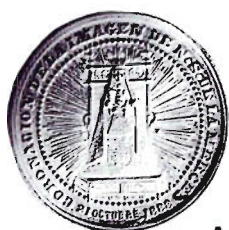
Medalla 6

- Ovalada, amb orella o anell superior, foradat.
 A/ HERMANDAD DE S-^{TA} LUCIA. Figura de front de la santa sobre pedestal
 R/ AUSILIADORA ULLDECONENSE 1888
 P: 6,15 grams mides: 31 (amb anella) i 26 mm AR Col. part.

Medalla 7

- Ovalada, amb anell superior, foradat.
 A/ SS-^{MO}-CRISTO DEL.CALV.ARIO.CONSUETO DE GATA. Figura del Crucificat de front. Als peus una calavera i dues tibies. Sota els braços de la creu el sol i la lluna. Darrera un paisatge amb xiprers i ermita.
 R/ TEN PIEDAD DE NOSOTROS Y DE TODA LA COMARCA. 1888. Monograma coronat de Maria.
 P: 9,45 grams mides: 40 i 30 mm Llautó argentat Col. part.
 Gata és municipi de la Marina Alta, al País Valencià.

1888

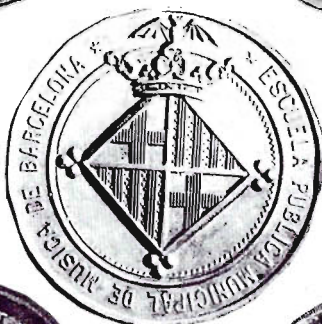
A

B

1

4

2

6

3

3

6

7

4

7

5

Medalla 8

Foradada a la part superior.

A/ +CON PRIVILEGIO.J.CASA+BARCELONA. Figura amb barret de front i asseguda sobre uns objectes circulars. A sota: MOLAS 8.

R/ Sense llegenda marginal. En el camp: PABLO MUNELLS/PANSI.C 8º3º/BARCELONA/1889

P: 2,1 grams Ø: 18 mm AR Col. Cullerell.

Medalla 9

Foradada a la part inferior.

A/ Com l'anterior.

R/ (estrella) HOSPITAL DE STA. CRUZ. En el camp estrella voltada de: FALLECIO JUNIO 1889 BARCELO/NA disposat de manera irregular

P: 1,6 grams Ø: 18 mm AR Col. Cullerell.

Aquesta peça i l'anterior semblen més aviat getons. La seva funció ens és desconeguda.

Medalla 10

A/ RECUERDO.DE.LA. — .INAUGURACION.DEL.GAS. Gasòmetre sota d'astre radiant. A l'exerg les armes de l'Arboç (Baix Penedès). A la línia de l'exerg, amb lletres molt petites: BARCELONA-I.SANS.F.

R/ Sense llegenda marginal. Al camp: LA /EMPRESA/AL(acostat de línies rectes)/MAGNIFICO AYNTAMIENTO/(ornaments)/ARBOS 15 JUNIO/1889/(petits ornaments vegetals).

P: 15,97 grams Ø: 29,6 mm AE Col. part.

Medalla 10A

A/ .EXPOSICIO.UNIVERSAL.HUMORISTICA.A l'exerg: 1889 i a sota J. MORATÓ. Figura grotesca de guerrer i a l'armadura: NIU GUERRER.

R/ GATZARA-GRESCA-ALEGRIA-EMPENTAS. Niu dins un cercle, coronat i amb ocells de paper als costat i sota. Tot dins un cairó.

P: 7,6 grams Ø: 29,5 mm metall blanc Col. Cullerell.

Medalla 10B

Amb anell superior foradat.

A/ i R/ com l'anterior.

P: 13,8 grams Ø: 29,5 mm llautó argentat Col. Cullerell.

Aquestes dues medalles són variants de revers de la que publicà Almirall a la II Addenda a les medalles de l'Exposició de 1888 amb el núm. 92 (vid. *Acta Numismàtica* VII).

1889

10 A

8

9

10 B

10

12

11

13

14

14

Medalla 11

- A/ JUNTA DE LAS ESCUELAS DE ARTESANOS, DE VALENCIA. A l'exerg: J. PONCE. Figura allegòrica amb diverssos símbols i les armes de València als peus acollint, com un mestre, un nen-alumne.
- R/ Sense llegenda marginal. En el camp: LAS/ESCUELAS DE ARTESANOS/DE/VALENCIA/AL CONMEMORAR/EL/XX ANIVERSARIO /DE SU INAUGURACION/ 13 MARZO 1889
- P: 41,2 Ø: 47 mm llautó Col. part.

Medalla 12

- A/ Sense llegenda. Testa de Crist, de front, sobre fons de creu i orla amb quatre àngels. Baix: S. y C. — CASTELLS.
- R/ (estrella) ALICANTE A LA SS-^{MA} FAZ EN EL 4I CENTENARIO (estrella) AÑO 1889. Armes d'Alacant coronades i voltades del collar del Tussó d'or.
- P: 24 grams Ø: 38mm AR Col. Leyda.

Medalla 13

- Com l'anterior, però de llautó.
- P: 20,4 grams Ø: 38 mm AE Col. Trenard.

Medalla 14

- Amb anell superior foradat.
- A/ (estrella) EXMO AYUNTAMIENTO CONST-^L DE (estrella) VALENCIA. Armes de València coronades i cimades de rat-penat.
- R/ AÑO 1889. Al camp: PREMIO/A LA / APLICACION voltat de llorer
- P: 8,25 Ø: 28,6 mm (sens anella) llautó Col. part.

Medalla 15

- A/ REPUBLIQUE FRANCAISE. Figura allegòrica llorejada a l'esquerra. A l'exerg àngel tocant trompeta i davant d'ell cinta amb: LIBERTE.
- Burinat a la part dreta de l'exerg: L-^S BOTTEE.
- R/ (flor) EXPOSITION INDUSTRIELLE DE 1890 (flor) PERPIGNAN. Làpida ornada de vegetals, probablement destinada a gravar-hi amb burí el nom del guardonat. A la dreta: «LE MÉDAILLIER»/EDIT
- P: 53,95 grams Ø: 50 mm AE argentat Col. part.

Medalla 16

- Incusa de forma irregular, amb anella.
- A/ AYUNTO Y JUNTA 1ª ENSZA GRACIA. Armes de Gràcia amb 1890 a dalt i A LA APLICACION a baix, coronades.
- P: 3,1 grams mides: 34 i 28 mm (extremes, sens anella) AR Col. Culler.

1890

15

16

15

18

17

18

1891

19

20

19

Medalla 17

- A/ (flor) ACADEMIA DE CORTE (flor) RAMBLA FLORES.7.4°. Al camp: METODO/JOVANI ornament vegetal.
 R/ (flor) PRIVILEGIO DE INVENCION (flor) 1890. En el camp: EN/CURVAS/PARA LOS/SASTRES/ (petit ornament)
 Es tracta, en aquest cas, d'un getó de caràcter propagandístic.
 P: 5,2 grams Ø: 27,7 mm llautó Col. Cullell.

Medalla 18

- Amb corona i anella de AE.
 A/ (estrella) EL EXCMO AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL DE VALENCIA (estrella) 1890. Armes de València en cairó i llorejades.
 R/ (estrella) INVASION COLERICA (estrella) 1890. Placa ornada amb: PREMIO/A LA ABNEGACION
 P: 25 grams Ø: 38 mm AE Col. part.
 Bé que no consta a la medalla, fou obrada per Castells.

Medalla 19

- Ovalada i amb anella.
 A/ COFRADIA DE S.BER-NARDO M. ALCIRA. El sant, nimbat i sobre pedestal, de front. Al pedestal, petit escudet coronat entre F-F.
 R/ SANTAS Vv-Y Mm MARIA — Y GRACIA AÑO 1891. Les dues santes, nimbades i amb palma, de front i sobre pedestals.
 P: 15,25 grams r ides: 43 (amb anella) i 33 mm Llautó argentat Col. part.

Medalla 20

- A/ Sense llegenda marginal. Anyell (Agnus Dei) sobre missal i el camp ple d'estels.
 R/ Sense llegenda marginal. En el camp: (estrella)/RECUERDO/DE LA/PRIMERA MISA CANTADA/POR EL/ P^{BRO}---D. FRAN^{CO}--DE P. ROIG Y SERRA/EN LA IGLASIA PARROQUIAL/DE S^{TA}-- MARIA DE MARTORELL/EL DOMINGO 31 MAYO 1891/PADRINOS/D. MANUEL MARQUES Y BOLET/D. ANA BONASTRE DE MARQUES/(estrella)
 P: 22,4 grams Ø: 37 mm AE Col. Cullell

Medalla 21

- Ovalada i amb anella.
 A/ S. PASCUAL BAILON (flor) VILLARREAL. El sant agenollat davant una custòdia radiant.
 R/ Sense llegenda marginal. En el camp: 2°CENT°/DE LA/CANONIZACION/DE/S.ⁿ PASCUAL/BAILON/AÑO 1891.
 P: 1,2 grams mides: 24 (anella) i 17 mm Llautó Col. part.
 Vila-Real és un municipi de la Plana Baixa al País Valencià.

1891

26

21

22

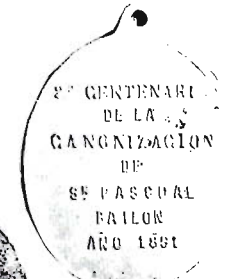
26

24

25

24

23

23

27

27

Medalla 22

Exactament igual que l'anterior, però de diferent encuny.

P: 1,2 grams mides: 24 (anella) i 17 mm. Llautó Col. part.

Medalla 23

Semblant a les dues anteriors, però de dibuix més detallat i amb l'afegit d'un àngel damunt un núvol que porta la custòdia.

P: 4 grams mides: 30 (anella) i 22 mm Llautó Col. part.

Medalla 24

Com l'anterior, més gran.

P: 10,3 grams mides: 40 (anella) i 30,5 mm Llautó Col. part.

Medalla 25

A/ EXPOSICION MERCANTIL INDUSTRIAL Y AGRICOLA. Figura al·legòrica amb trompeta i llorer davant símbols de les labors exposades. A l'exerg 1891.

R/ CIRCULO MERCANTIL E INDUSTRIAL-TORTOSA. Armes de Tortosa coronades i llorejades.

P: 211,7 grams Ø: 79 mm. metall daurat Col. Cullerell.

Medalla 26

Tipus condecoració, amb anella i cinta.

A/ Sense llegendes. Armes catalanes en cairó, coronades i llorejades

R/ (flor) FOMENT DE LA AGRICULTURA (flor) BADALONA. En el camp: CONCURS/VITI-VINICOLA/DE/1891

P: 11,6 grams (amb cinta) Ø: 30 mm. AE daurada Col. Cullerell.

Bé que la medalla no ho diu, és obra del taller de Castells, que aprofità l'encuny d'anvers de la medalla del 1880 que commemorava el Primer Congrés Catalanista.¹⁶

Medalla 27

Tipus condecoració, amb anella, cinta i passador. Ovalada.

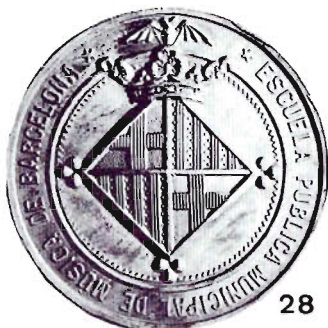
A/ AYUNTAMIENTO CONST^L DE LA CIUDAD DE REUS. Armes de Reus coronades i llorejades amb una àliga bicèfala a sota que te damunt el pit un escut amb una creueta equilateral. Baix, a l'esquerra: F.R.

R/ (estrella) CARRERAS DE VELOCIPEDOS (estrella) AÑO 1891. Astre radiant i a sota una roda alada.

P: 14,5 grams (conjunt) mides: 34 i 29,5 mm AE Col. part.

16. Publicada a *El ressorgiment...* Op. cit.

1891

28

29

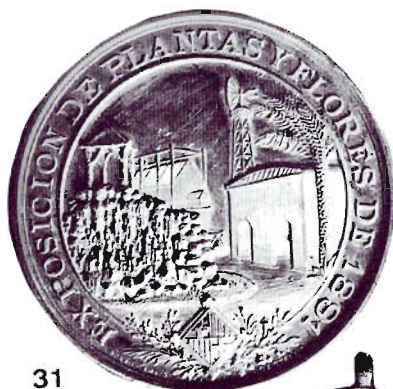
28

30

30

31

32

31

34

33

33

34

Medalla 28

Es exactament igual que la núm. 4 però variant la data de la cartela del revers, que ara és: CURSO 1890 A 1891. És probable que existeixin també les dels cursos intermedis.

P: 44 grams Ø: 42,7 mm AE Col. part.

Medalla 29

A/ Màquina fotogràfica sobre trípod i, a terra, diferents accessoris de fotografia, dins orla vegetal i una altra de petits ornaments curvilinis que conté dues carteles laterals amb les mencions ARTE y CIENCIA i una de gran a baix amb A. TORIJA, probablement un guanyador de premi a la mostra.

R/ SOCIEDAD FOTOGRAFICA ESPAÑOLA-BARCELONA. Al camp: EXPOSICION/1891

P: 37,2 grams Ø: 45 mm metall daurat Col. part.

Medalla 30

A/ INSTITUTO AGRICOLA CATALAN DE SAN ISIDRO (estrella). Rusc i al darrera diferents instruments agrícoles. Sota l'estrella: POMAR F

R/ Sense llegenda marginal. En el camp: REUNION (curvilini)/AGRICOLA/DE/TARRASA/1891, llorejat. Sota la data: J.M.R.

P: 44,3 grams Ø: 47 mm AE Col. part.

Medalla 31

A/ EXPOSICION DE PLANTAS Y FLORES DE 1891. Jardí amb hivernador, molí de vent, etc. A sota armes de Barcelona i SALA Y CAMATS-CASTELLS.

R/ Orla de roses. En el camp: SOCIEDAD CATALANA (curvilini)/DE/HORTICULTURA/(ornament)/BARCELONA/(estrella).

P: 54 grams Ø: 50 mm AE daurat Col. part.

Medalla 32

Amb pom i anella.

A/ CLAUSURA 1ª EXPOSICION (estrella) BARCELONA (estrella). En el camp: DE/BELLAS-ARTES/(ornament).

R/ (Ornament)KERMESSE(ornament) 1891. Paleta de pintor i pinzells.

P: 9,8 grams Ø: 29,5 mm AR Col. Cullerell.

Medalla 33

Amb anella.

A/ REAL CLUB NAUTICO (estrella) BARCELONA (estrella). Armes borbòniques de l'Estat espanyol sobre símbols nàutics.

R/ REGATAS 1891. En el camp astre radiant i a sota NACIONALES/
(ornament)

P: 8,5 grams Ø: 30 mm metall (calamina?) Col. Cullell.

Medalla 34

Com l'anterior però de diferent metall.

P: 11,9 grams Ø: 30 mm metall daurat Col. Cullell.

Recensions bibliogràfiques

Aclariments de M. Crusafont a la rectificació del Gabinet Numismàtic de Catalunya sobre la visita d'un professor alemany (Vid. Acta 15, pàg. 287).

Nosaltres atenguerem el professor alemany alludit el primer i tercer dia de la seva estada a Barcelona. En la segona ocasió portava ja tres dies d'anades al Gabinet i no havia vist encara cap peça. Podem assegurar que no estava pas content. Aquesta és la impressió que recollirem en el nostre comentari. No tornarem a veure al professor i per tant ignoravem que en el quart i cinquè dia, constància germànica la seva, havia pogut finalment veure 35 medalles. La nostra afirmació es devia doncs a una manca d'informació. Afegirem que disposem també d'una carta d'agraïment amb termes gairebé idèntics i del llibre obsequi. No confonguem l'educació amb l'entusiasme. D'altra banda potser cal assenyalar que nosaltres no teniem cap obligació d'adreçar-lo a col·leccions del tema que li interessava i el Gabinet sí. Ho ferem per amistat i per compensar en el que fos possible el que creiem fracàs total al Gabinet. Intentarem, en una paraula, que s'endugués una imatge un xic més positiva del nostre país.

Pel que fa a la «normalitat» amb que el Gabinet aten sempre tothom, ens limitarem a transcriure un paràgraf de *Los reales de a cinco* de J. Pellicer: «Las dificultades con que hemos tropezado para el examen y obtención de fotografías de las piezas que figuran en el Gabinete Numismático de Cataluña del Exmo. Ayuntamiento de Barcelona, sin duda debidas a la carencia de suficiente personal facultativo, nos ha obligado, a nuestro pesar, a prescindir de este importante material.» Amb cinc persones de plantilla i nombre de visitants insignificant o nul (vid. Llibre Blanc dels Museus) es fàcil de veure que la manca de «personal facultativo» no era més que una elegant evasiva.

M. CRUSAFONT I SABATER

Contesta a la rectificació de Marta Campo.

Marta Campo, a *Acta Numismàtica* 15, exposà una sèrie de rectificacions a la nostra recensió (publicada a *Acta Numismática*, 14) sobre la «Secció de Numismàtica» de la *Guia Catàleg de l'Institut Municipal de Història*, Barcelona 1983.

És realment sorprenent que una autora que signa de forma conjunta i col·legiadament un treball, com ho fa en aquest cas M. Campo, el qual presenta problemes de realització i de criteris tan evidents com són: el fet d'incloure dins

les sèries peninsulars a Sicília i no a Castella, com també considerar el taller reial de Perpinyà entre les sèries locals, o bé situar un mateix regnat ara a l'Edat Mitjana ara a l'Edat Moderna, entre molts més que ja analitzarem detingudament, s'entretengui, en la seva resposta, a fer una sèrie de matitzacions que no expliquen, desmenteixen o corregeixen cap de les nostres objeccions tècniques.

No tenim, però, cap inconvenient per a contestar les esmentades precisions de Marta Campo.

1. La responsabilitat final d'un treball realitzat per un equip de tècnics (superiors, mitjos o encara de nivells més inferiors) recau sobretot en els tècnics superiors.
2. M. Campo no pot pas intentar de sustreure's responsabilitats, tot assenyalant que tan sols realitzà una part de la feina, ja que apareix signant el treball de forma conjunta i col·legiada, sense cap altra indicació al respecte.
3. Un inventari de material numismàtic exigeix una referència bibliogràfica. En negar-ho específicament l'autora no tan sols comet un error, sinó que entra en contradicció amb els criteris aplicats en un altra treball que signa (Vid. Numisma, 180-185, 1983, pp. 145 i ss.). Tampoc sembla vàlid al·legar en el seu descàrrec que la referència bibliogràfica no li fou exigida. Tot professional especialitzat en un tema ha de conèixer i aplicar la forma correcta de treballar en el seu camp.
4. La pràctica inutilitat de la relació és certa si hom no pot identificar amb exactitud les monedes que el componen.
5. Ignoravem que la Generalitat de Catalunya hagués demanat en alguna ocasió el concurs del Gabinet Numismàtic de Catalunya.

VARIA

COIN HOARDS. Volume VII, The Royal Numismatic Society, London 1985.

Amb aquest nou volum, que segueix al VI que fou publicat l'any 1981, s'introdueixen canvis en el concepte d'aquesta sèrie, en incloure's treballs sobre tresors, resultant interessant aquesta nova orientació.

En aquest volum són inventariats 736 tresors o troballes, 17 són espanyols i 6 portuguesos. Dels treballs publicats assenyalarem els de A. E. M. Johnston, «Report of a discussion on south italian chronology», i el de A. Brunett, «Aesillas: two new hoards».

Una abundant il·lustració acompanya algun dels tresors publicats.

L. V.

III CONGRESO NACIONAL DE NUMISMÁTICA. Actas. Sintra (Portugal), Lisboa. 1985.
Tema: A moeda portuguesa no mundo (1415-1835). 634 pp. amb il·lustracions.

Amb vint-i-tres comunicacions dins el tema i nou de tema lliure, amb una nodrida participació estrangera i un nivell tècnic generalment molt bó, els congressos portuguesos han fet un important salt qualitatiu i es situen a primera línia internacional.

Cal afegir-hi, encara una nodrida participació. unes actives sessions de discussió i comentari de les aportacions i una organització excellent, amb unes atencions als congressistes convidats a una distància abismal del que es sol fer a casa nostra.

La representació catalana fou portada per A. M. Balaguer, L. Villaronga, J. Pellicer i M. Crusafont.

Transcrivim algunes de les conclusions del congrés, pel seu interès (traduïm):

2. Es particularment notable que, sens deixar els estudis de tipus clàssic s'hagin iniciat nous mètodes d'investigació que permeten quantificar els fenòmens monetaris, la qual cosa es, sens dubte, molt important per al progrés dels coneixements històrics.
5. Com a factor indubtablement negatiu hem d'assenyalar la completa absència dels representants de les Universitats portugueses, la qual cosa ens torna a demostrar la manca d'interès d'aquestes institucions per una ciència que haurien de desenvolupar i incentivar.
6. Es, contràriament, un factor positiu molt digne de tenir present la col·laboració presentada a aquest III Congrés per les entitats següents: Municipis de Lisboa i de Sintra, amb especial menció per aquest darrer, Banco de Portugal, Impresa Nacional-Casa da Moeda... etc. (segueixen altres institucions bancàries i també la Fundació Gulbenkian i la Direcció General de Turisme).

M. C. S.

V CONGRESO NACIONAL DE NUMISMÁTICA, SEVILLA, 1982, COMUNICACIONES, *Numisma*, 180-185, 1983.

S'acaba de publicar (març 1986) el segon volum de les comunicacions presentades al V Congrés Nacional de Numismàtica de Sevilla, de 1982, com a extret de la revista *Numisma*, 180-185, any 1983, amb el següent contingut:

Volk, T. R.; Campo, M. y Tarradell-Font, N.: Tesoros monetarios de Hispania antigua: proyecto para un banco de datos e inventario.

Richard, Jean-Claude: Imitations de monnaies hispaniques en Gaule.

Beltrán, A. y Medrano, M.: Sobre una moneda de tipos «saguntinos», procedente de las excavaciones de Contrebia Belaisca (Botorríta, Zaragoza).

Lillo Carpio, Pedro: Dos tipos de bronce inéditos aparecidos en Murcia.

Andérica Frías, José Ramón: Hallazgos numismáticos en la villa romana de «La Fuente del Sol» (Alhaurín el Grande, Málaga).

Mora Serrano, Bartolomé y Beltrán Fortes, José: Hallazgos numismáticos en Marbella (Málaga).

Depeyrot, Georges: L'or et la société du Bas Empire (IVe-Ve siècles).

Rodríguez Oliva, Pedro: Noticias numismáticas de la Andalucía mediterránea (I).

Bost, Jean-Pierre; Campo, Marta y Gurt, Josep M.: Hallazgos de aurei y solidi en la Península Ibérica: introducción a su circulación en época imperial.

Gurt, Josep Maria y Pellicer, Josep: Pesales antiguos del «Museu de l'Orient Bíblic» de la Abadía de Montserrat.

Pérez Arrondo, Carlos L.: Monedas medievales en el yacimiento de Monte Cantabria (Logroño, La Rioja).

Crusafont i Sabater, M.: Tesorillo de dineros ANFVS REX/TOLLETA procedente de Córdoba.

Balaguer, Anna M.: Las monedas medievales castellanas del Gabinete Numismático de Cataluña: la dobla.

Pérez Sindreu, Francisco de Paula: Informe sobre cuatro monedas de «blancas» de Enrique III.

García-Bellido, María Paz: Moldes procedentes de Salamanca para fundir maravedís de Alfonso VIII.

Sáenz-Díez, Juan Ignacio: Posibles acuñaciones del primer Abad de Sevilla.

Sáenz-Diez, Juan Ignacio: Las dos cecas de Córdoba en la década de H. 360-370. Gálvez Vázquez, Eugenia; Oliva Alonso, Diego y Valencia Rodríguez, Rafael: Un tesoro de dirhemes almohades del Museo Arqueológico de Sevilla.

Balaguer, Anna M.: Documentos referentes a moneda i al comercio del oro africano del Tumbo de los Reyes Católicos del Consejo de Sevilla (1474-1492).

Mateu y Llopis, Felipe: La circulación en Andalucía del vellón resellado, de los Reyes Católicos a Carlos II. A propósito de los hallazgos monetarios.

L. V.

DUPLESSY, JEAN. *Les trésors monétaires médiévaux et modernes découverts en France*, I, 751-1223, Trésors monétaires, Supplement I, Bibliothèque Nationale, París, 1985.

Com a primer suplement de la important sèrie francesa de «Trésors monétaires» ha estat publicat aquest volum que comprèn 438 tresors amagats dins els límits de França, entre els anys 751 i 1223.

L'autor justifica la data d'inici d'aquest Corpus, puix els anteriors estan pendants de publicació per M. Lafaurie. Per Duplessy dues monedes trobades juntes formen un tresor i per tant hi són inclosos.

Una concisa i molt interessant introducció al període estudiat dona entrada al repertori de tresors, els quals són presentats en ordre alfabètic i degudament numerats.

Fan perfectament manejable l'obra uns índexs. Classificació cronològica dels tresors per la data de la seva ocultació. Llista de departaments amb el nom del municipi en el qual ha estat amagat el tresor. Llista de reis francesos i estrangers, seques monetàries, amb referència al número del tresor on hi figuren.

Donarem la referència als tresors amb monedes de la Península.

Corresponen al departament dels Pirineus Orientals, sis tresors, cinc dels quals foren recollits per V. Lafont a Acta Numismàtica IV, i l'altre, el del Pertus, núm. 256, contenia 23 òbols de Besalú i 8 de Gaufred II.

Les monedes carolíngies catalanes estan presents a tres tresors (núms. 11, 17 i 40), amb diners de Barcelona i Empúries.

La majoria dels altres tresors contenen moneda de Barcelona.

El tresor 212 de moneda àrab, amb dinars d'Almeria i Sevilla.

El tresor 224b conté tres diners de Sanç IV de Navarra, dos altres amb moneda castellana (núm. 235 i 237) amb dinars d'Alfons VI i Alfons VIII.

És una obra de confecció laboriosa, de poc lluïment, però important per l'aportació i ajuda a la investigació numismàtica.

L. V.

ICONOGRAFIA NUMISMÀTICA, *Caesaraugusta*, 59-60, 1984.

La revista *Caesaraugusta* ha dedicat un volum monogràfic al tema de la iconografia numismàtica, amb el següent contingut:

A. BELTRÁN MARTÍNEZ. Repertorio iconográfico de los emperadores romanos a través de las monedas (27 a. C.-476 d. C.).

A. BELTRÁN MARTÍNEZ. Moneda hispano-americana.

F. GÓMEZ ARRUBLA. La moneda en el nuevo Reino de Granada y en el período inicial de la República de Colombia.

MUSEO NUMISMATICO DEL BANCO NACIONAL DE CUBA. La onza de oro en Cuba.

- T. CATENA. Las pesetas macuquinas peruanas de Fernando VI y las independientes de imitación rioplatense. Estudio numismatográfico.
- A. DEANA SALMERÓN. Las acuñaciones de 8 reales de plata a nombre de Fernando VII, en la metrópoli y en los reinos de América.
- MUSEO NUMISMATICO DEL BANCO NACIONAL DE CUBA. José Martí en la numismática cubana.

L. V.

LA NUMISMÀTICA E IL COMPUTER, Milano 21-22 Maggio 1984, *Bolletino di Numismatica*, Supplimento al núm. 1, 1984, 276 pàgs.

El mes de maig de 1984 tingué lloc a Milà el «Incontro Internazionale La Numismatica e il Computer». Les sessions de treball es repartiren en quatre taules rodones, amb els següents temes:

1. La computerizzazioni in numismatica: problemi ed esperienze.
2. La moneta come oggetto di Museo.
3. La moneta nel contesto archeologico e storico.
4. Descrizione e Catalogazione della moneta.

La participació espanyola estava composta per L. C. Avellà-Delgado, M. Campó i M. Martín-Bueno.

Els programes presentats són molt amplis, importants i per tant difícils. La fitxa tipus que rigorosament compregui totes les dades que viuen dintre d'una moneda és molt difícil d'aconseguir, puix cada moneda té les seves particularitats i cada investigador les veurà de diferent manera.

Nosaltres, malgrat que creiem intensament en la informàtica ens fem ressò de les paraules pronunciades en les discussions pel professor Dr. F. Panvini Rosati, qui digué: «No voldria donar una nota d'escepticisme en recordar una reunió que s'esdevingué cap els anys 60, i aleshores com ara jo em pregunto: Què posarem dintre de la computadora? Qui farà les fitxes?».

Continua: «Abans de fer una reunió sobre la computadora cal fer una reunió sobre qui farà les fitxes i com cal fer-les, puix aquest és el problema essencial.»

El professor Panvini Rosati veu un perill en la computadora, puix diu que si ara encara s'estudien les monedes en els llibres sense veureles, en el futur es podrà arribar a estudiar-les sense ni anar a la biblioteca. Un terminal serà suficient. I per fer numismàtica s'han de tocar les monedes.

Acabà dient: «Un altre problema augmenta encara el meu escepticisme, la despesa i el temps necessari pel muntatge d'un sistema computeritzat».

Nosaltres afegim: abans de pensar en programes tan llargs, costosos i difícils, ¿no seria millor que es comencés procurant en que cada Gabinet Numismàtic tingués les fitxes fetes de les monedes que guarda a l'abast de l'investigador? Com tots sabem és una circumstància que no es dona quasi mai enlloc.

L. VILLARONGA

PELLICER I BRU, J. De Mensuris et Ponderibus, *Gaceta Numismática*, 80, 1986, 29-34.

Comentaris entorn el llibre de Hulstsch dels pesos comercials antics, el «mensural» i el «ponderal», comparant-los amb el «monetal».

L. V.

VILLARONGA, L. *Estadística aplicada a la Numismática*. Asociación Numismática

Els nous camins de recerca que obre l'estadística a tot estudi numismàtic és exposat en aquest llibre, seguint a cadascuna de les exposicions teòriques exemples pràctics de casos reals.

A. N.

MÓN ANTIC

ARROYO ILERA, R. Análisis numismático de las excavaciones del Grau Vell (Sagunt, València). Campañas 1983 y 1984, *Saguntum*, 19, 1985, 225-254.

Es descriuen amb precisió 159 monedes, les quals s'illustren, trobades a les excavacions dels anys 1983 i 1984. De totes se'n dona la referència arqueològica de llur procedència.

La circulació monetària és estudiada comparativament amb les 130 monedes trobades a les anteriors excavacions dels anys 1974 i 1976, existint una bona correlació entre elles.

Per la repartició cronològica de les monedes ha estat determinant els llocs excavats del Grau Vell.

D'una circulació residual són les monedes dels segles III i II a. C., quasi nul·les les del Alt Imperi, i nombroses les dels segles III, IV i V, la qual cosa permet fer-ne un bon estudi.

Aquest és fet tot comentant-se els repartiments per emperadors, per tipus i per seques, arribant a la conclusió d'existir una continuïtat en el «habitat» durant els segles III, IV i V.

L. V.

ARROYO ILERA, R. Fuentes Numismáticas: B. La moneda imperial romana, en *Arqueología del País Valenciano: panorama y perspectivas*, Universidad de Alicante, 1985, 323-335.

Davant l'escassetat d'informació per l'estudi de la moneda romano-imperial del País Valencià, l'autor es veu obligat a donar-ne una visió general dintre del món romà.

Revisa les publicacions de tresors i d'algunes excavacions, i pel que fa als museus i col·leccions diu que presenten en general els materials sense classificar, essent aquest treball el que ha de tenir prioritat, i a partir d'ell començar les recerques.

L. V.

ASINS VELIS, S. Análisis de las emisiones Reparatio Reipub (Ilicae) de Gratianvs, *Gaceta Numismática*, 78, 1985, 49-61.

Per l'estudi són catalogades 81 monedes de Gracianus amb el revers de Reparatio Raipublicae, encunyades amb moitu de la seva reforma monetària, de la qual es presenten els antecedents que la motivaren.

Es fa l'anàlisi de les llegendes i s'estudien el pes, el mòdul, posició d'encuny i l'aprovisionament.

L. V.

BALIL, A. *Tesorillo de Aureos romanos hallado en Barcelona*, Studia Archaeologica, 72, Universidad de Valladolid, 1983.

Notícia de la troballa d'un tresor d'auris romans en construir l'edifici de Correus cap els anys vint, dels quals s'examinaren un de Domicia i dos de Domicià.

Comentaris entorn a troballes d'auris i les circumstàncies en què ho han estat.

L. V.

BAR, M. Monnaies antiques d'Espagne trouvées en Belgique, *Amphora*, núm. 42, 1985, 13-17.

L'autor que està recollint les monedes gregues trobades a Bèlgica, publica ara les hispàniques. Són 7 monedes, de Castulo (2), Emporiae, Kelse, Kese, Malaka i Segobriga, referenciades al SNG de Copenhaguen.

Compara la provenença d'aquestes monedes amb la de les marques d'àmfores hispàniques, existint entre elles una relació evident.

L. V.

BARCELÓ, P. A. Un hallazgo de monedas romanas en Acci (Guadix), *Sagunto*, 19, 1985, 311-317.

Troballa d'un centenar de monedes, de les quals en són estudiades 22. Un grup de 12 corresponen de Tiberi a Còmode, 7 són del Baix Imperi i 3 del segle iv.

L. V.

BASTIEN, P. *Le monnayage de l'atelier de Lyon. De la mort de Constantin à la mort de Julien (337-363)*. Numismatique Romaine XV, Wetteren, 1985, 264 pàgs., XXXIII làmines.

Amb aquest volum s'acaba la monumental obra del Dr. Bastien sobre l'amonedament del taller de Lió. Són en total 5 volums. Els tres primers estudien les monedes dels anys 274 al 316, en tancar-se la seca, i els dos darrers des de la reobertura, de l'any 318 a l'any 363.

El que ara comentem és el segon del darrer període i comprèn de l'any 337 al 363.

El mètode emprat és el mateix que seguí en els volums anteriors. Una notícia històrica; classificació i cronologia de les emissions; sistema monetari; metrologia; tècniques monetàries, aliatges, gravadors, titulatures, organització del taller; imitacions; acabant amb un acurat catàleg, que comprèn 289 tipus, fruit de l'estudi de 2.186 monedes, il·lustrades en 33 làmines.

Diu l'autor que potser que s'hagi valorat excessivament la importància del taller de Lió, en veure que en el tresor d'Appleford, davant de 2.537 monedes de Trèves solament n'hi ha 136 de Lió, i en el de Chorleywood, amb 1.419 de Trèves són de Lió 136. La qual cosa representa un 5 i 9%, respectivament. Afirmar, en conseqüència, que la moneda emesa a Lió era d'«appoint», o sigui un complement de l'altra.

Fins la reforma de l'any 348 s'emeten «nummi» reduïts, aleshores es crea la «maiorina» i els seus divisors, moneda de bronze plaetjada i s'encunya una quarta emissió de «miliarensia» i «argenteisiliquae».

L'usurpació de Magnenci, l'any 350, dona nova empena al taller monetari, amb les importants emissions de «maiorine» i una sèrie de «solidi», essent tota aquesta moneda de bona qualitat. Amb el seu fi, l'any 353, es celebren les «tricennalia» de Constanci II.

Important és l'activitat dels tallers clandestins, els quals vénen encunyant moneda d'imitació des de l'any 318, tractant-se d'un amonedament paral·lel que no s'aturarà mai.

Un capítol del llibre està dedicat a aquestes imitacions, amb un estudi crític basat en les troballes de tresors amb aquestes monedes.

En resum, l'evolució del taller és la següent: de 337 a 340 s'emeten les sèries de «nummi» a nom de DIVVS CONSTANTINVS i dels seus fills Constantí II, Constanci II i Constant, essent l'any 348 suprimit el «nummus» per la «maiorina».

De 350 a 353, sols emet moneda Magnenci, el qual associa després al seu germà Decenci.

A la mort de Magnenci, en 353, i fins el 354, Constanci II encunya moneda al seu nom i al de Gallus Cèsar. A la mort d'aquest darrer, resta sol Constanci II, el qual anomena Cèsar al seu cosí Julià.

L'any 360 Julià és elegit August per l'exèrcit i continua encunyant associat a Constanci II. A la mort de Constanci II, l'any 361, resta sol Julià fins a la seva mort l'any 363.

L'estudi metrològic és complet amb l'aplicació d'algunes de les lleis estadístiques i la presentació dels histogrames.

Interessants, malgrat no ésser definitives, les anàlisis de metalls, especialment pel que fa referència a les monedes de bronze platejat.

Les tècniques dels gravadors, l'ús de les titulatures, l'organització dels tallers són estudiats metòdicament, arribant-se a detalls veritablement extraordinaris.

El catàleg amb les 2.186 monedes, provinents de tots els museus del món, de col·leccions particulars, dels tresors, i dels catàlegs de vendes, serà difícil de superar per no dir impossible, fins que el descobriment d'un nou tresor, amb gran quantitat de moneda, pugui venir a augmentar el material ara recollit.

Una excel·lent il·lustració acaba d'arrodonir els mèrits que envolten aquesta obra, que se'n presenta com a definitiva pel taller de Lió, i que palesen al Dr. Bastien com a un gran numismàtic.

Esperem saber ben aviat el camí que seguiran les noves recerques de l'autor, amb la confiança que seran interessants per a nosaltres i definitives pels estudis numismàtics.

L. VILLARONGA

BELTRÁN MARTÍNEZ, ANTONIO. La Moneda Romana. III. El Imperio. Madrid, Ediciones Fonumis, 1986, 272 pp.

La obra que reseñamos constituye el volumen cuarto, en este caso sobre la moneda romana de época imperial, dentro de la colección «Introducción a la numismática» de la que hasta ahora solamente se había publicado el primer tomo de carácter introductorio, realizado también por el prof. Beltrán, hallándose en preparación los títulos segundo y tercero dedicados respectivamente a la moneda griega y a la romana de época republicana.

El libro se encuentra estructurado en dos grandes partes, la primera de las cuales se dedica a la exposición de toda una serie de consideraciones generales sobre las emisiones imperiales romanas, desde el año 27 a. C. al 476 d. C., y la segunda a la ordenación cronológica de las emisiones según los manuales clásicos al respecto.

Tras definirse algunos conceptos sobre monedas imperiales, se pasa a analizar, en primer término, las acuñaciones de esta etapa, poniéndose en el año 27 a. C. el inicio de éstas, aun cuando se reconoce el carácter convencional de esta o de cualquier otra fecha. Por lo que respecta a las monedas fiduciarias se citan los plomos acuñados en Egipto, Galia o Hispania, las llamadas monedas «forradas», así como la denominada moneda de minas, comúnmente de cobre y habitualmente del s. II. Asimismo se presta atención a los procedimientos de fabricación monetaria y al derecho de acuñación y efigie durante esta etapa. También se aborda el tema y en relación con el derecho de acuñación de los magistrados monetarios y de los talleres de emisión que dependieron legalmente de la casa imperial.

Por lo que respecta a los elementos externos de la moneda durante esta época imperial, se hace constatar la especial importancia que adquiere el retrato a partir de entonces, exponiéndose la tipología de los anversos y, sobre todo, la de los muy variados reversos, en cuanto a personificaciones alegóricas, fastos imperiales, conmemoración de aniversarios, etc., incluyéndose además las más importantes leyendas referentes a emperadores y sus cargos. Asimismo se examinan ciertas acuñaciones peculiares, como las llamadas póstumas, realizadas por otro emperador después de la muerte del personaje a quien van referidas, las de consagración en función de la divinización de la figura imperial, así como las monedas de restitución, que constituyen un reacuñación o repetición con los mismos tipos, presentando un carácter conmemorativo.

También y finalmente, se abordan las muy interesantes y a la vez problemáticas contramarcas, así como el desarrollo que experimentaron las cecas durante este período. Una vez expuestas estas consideraciones generales sobre las acuñaciones imperiales, se pasa a realizar una ordenación cronológica de las emisiones, destacándose el papel que desempeñaron cada emperador y su época en la propia evolución de éstas, por lo que respecta a la materia, ley y forma.

Por último, con unos muy prácticos y obligados apéndices clasificatorios de abreviaturas más frecuentes, cargos, títulos, representaciones alegóricas, etc. se cierra esta obra que, pese a no intentar ser un compendio de Numismática romana, creemos resulta de gran utilidad para todos aquellos que se interesen por esta importante fuente histórica.

G. CARRASCO SERRANO

BROOKS EMMONS LEVY and PIERRE C. V. BASTIEN. *Roman coins in the Princeton University Library, I, Republic to Commodus*, Editions NR, Wetteren, 1985.

Les edicions de «Numismatique Romaine», continuant en la seva intensa labor de publicacions, comencen ara el catàleg de les monedes romanes guardades a la Princeton University, obra de B. E. Levy i P. C. V. Bastien.

Després de fer la història de la col·lecció passen els autors a descriure 1.873 monedes, de les quals illustren 598, acabant amb les monedes falses que van totes il·lustrades. Les fotografies han estat preses de motlles de guix.

Una de les característiques més important del catàleg és la inclusió dintre del repertori de cada emperador de les emissions colonials gregues, i naturalment s'inclouen les hispàniques.

D'elles tenim les següents monedes: Castulo (590), Urso (591), d'August (655-656 i 710-729), de Tiberi (811-819), de Calígula (868-869), de Galba (1037) i de Viteli (1066).

Les referències bibliogràfiques de les monedes hispàniques són del Heiss i del Vives, a més d'alguns SNG, tractant-se de les poques vegades que a l'estranger es dona la del Vives. Però, en les referències s'indica el volum, pàgina i número, i no es segueix la forma usual entre nosaltres, més pràctica, del nú-

mero de la làmina i número de la moneda, puix com tots sabem consultem sempre el volum de les làmines i quasi mai el del text.

Assenyalem, que per a les monedes hispàniques en descriure la moneda es dóna el metall, valor, seca, i a continuació els noms dels magistrats abreuats, tal com figuren a la moneda, però seguit de punts suspensius, quan per a altres monedes no es fa.

La representació de la moneda romano-republicana és nombrosa, però l'existència de molts exemplars repetits, fa que no sigui tan completa com pot semblar.

La moneda romano-imperial és ben representada, no existint però peces rellevants per la seva conservació o raresa. Com ja hem dit la inclusió de les monedes gregues és ben interressant, puix d'elles tenim pocs repertoris.

En conjunt la col·lecció es presenta abundant i representativa sense arribar a les grans peces, però molt útil puix ens ofereix material, sense necessitat d'anar a buscar les monedes al museu, pels nombrosos estudis que es realitzen sobre numismàtica romana.

L. VILLARONGA

CRAWFORD, M. H. *Coinage and Money under the Roman Republic*, London, 1985.

Tenim a les mans el llibre més important que s'ha escrit sobre numismàtica de la República Romana, des que el mateix autor publicà el «Roman Republican Coins», l'any 1974.

L'obra de Crawford s'estén des de l'inici del període helenístic, amb gran quantitat de moneda grega en circulació, la qual faltava a Roma, fins a August, quan el món no solament està sota el poder de Roma, sinó que usa el sistema monetari romà i està ple de moneda romana. El tema del llibre és la creació de la moneda romana i la seva evolució a Roma i a tots els països conquerits, que l'autor ens presenta amb magistral exposició.

El llibre ens dóna una visió més que estrictament numismàtica, de notícia històrico-numismàtica dels països mediterranis sota el poder de la república romana.

El seus comentaris giren sempre entorn d'una extensa bibliografia, que coneix totalment, i s'erigeix com a jutge davant dels problemes i de les idees contraposades.

Li hem d'agrair que citi alguna de les idees que no comparteix, que permetran al lector arribar als aspectes discutits.

En uns extensos apèndixs dóna unes completes i interessants llistes de tresors, sobre els quals basa les seves afirmacions moltes vegades, sense discutir-les alguns cops, i que a nosaltres ens poden fer un bon servei.

També, en successius apèndixs, que en conjunt anomena «Coinage and Money», ens dóna uns comentaris sobre algunes de les emissions monetàries.

Creiem que ens correspon comentar els aspectes referents a la Península Ibèrica, els quals exposa en el capítol 4, on tracta de la Segona Guerra Púnica, i en el 6, titulat «Els romans a Espanya», que són per a nosaltres els més interessants i als quals dediquem una atenció preferent. Després, en altres capítols tracta ocasionalment de la Península.

Comença per assenyalar el caràcter particular de la Península Ibèrica a l'acabament de la segona guerra púnica i en la qual Roma crea una sèrie d'emissions monetàries amb el model del seu sistema monetari.

Dóna una visió general de la Península amb les seves àrees d'emissions monetàries i les principals seques, insistint més sobre els seus orígens.

Hi trobem un seguit d'afirmacions absolutes i judicis concrets, generalment fonamentats en profunds estudis, però algunes vegades fruit d'impressions i intuïcions sobre aspectes que l'autor no ha aprofundit prou. Aleshores caldrien les argumentacions i la discussió, i fins que no ho faci, no podem canviar nosaltres els nostres criteris quan no coincideixen amb els de l'autor.

La creació de la moneda ibèrica i celtibèrica la considera posterior a la segona guerra púnica, i no creu fiable l'evolució de l'epigrafia, ni creu que es pugui confiar en els arguments metrològics. Aleshores ens preguntem, què li queda al numismàtic per a investigar? solament els tresors? i quan aquests falten, ja no li queda res. A l'autor, li queden els fets històrics i amb la seva interpretació va marcant els camins de la numismàtica.

Nosaltres ens sentim més numismàtics que historiadors, i treballem amb les monedes i creiem en allò que elles ens diuen, més que no pas en altres aspectes aliens.

Accepta que els romans usaren la moneda ibèrica per cobrir les seves necessitats financeres, encara que pensa que els soldats podien cobrar part del seu «stipendium» en retornar a Roma, i això explicaria l'escassetat de la moneda romana a la Península en alguns períodes.

Comentarem alguns dels casos en què discrepem amb les idees de l'autor, les quals no podem discutir puix no són justificades, ni argumentades.

Un exemple: no accepta Crawford l'inici de les emissions de moneda de bronze ibèrica a finals del segle III a. C., a la qual cosa nosaltres hem arribat com a resultat de molts estudis, alguns basats en les troballes dels darrers temps a Andalusia. Estudis que hem publicat amb els raonaments corresponents. Creiem que no és suficient un «no ens convenç», fruit d'idees preconcebudes, principalment d'ordre històric i no numismàtic, sinó que cal demostrar-ho amb testimonis i arguments.

Afirma més endavant que els denaris de Bolskan tenen un pes mitjà de 4.01 gr, que dedueix de 20 denaris de la troballa de Còrdova, i diu que s'acosten al pes dels denaris republicans del primer període. Ens estranya aquesta afirmació, ja que sabem que Crawford coneix perfectament que en els tresors amb denaris romans del primer període no han aparegut mai denaris ibèrics. És més, aquests presenten un pes mitjà que no ultrapassa els 3.85 grs. Els molts centenars que nosaltres tenim en el nostre fixer, ens permet afirmar aquesta xifra, la qual correspon al pes del denari romà lleuger.

Més antics que els denaris de Bolskan ho són els denaris ibèrics catalans, de principis del segle II a. C., amb pesos mitjans compresos entre els 3.75 i 3.86 grs.

Es pregunta el motiu de la falta de troballes amb denaris romans i ibèrics des de finals de la segona guerra púnica fins a l'últim quart del segle II a. C. L'explicació d'aquest fet és per a nosaltres la tranquil·litat a les zones on hi havia una incipient circulació monetària, puix a les zones on es guerrejava, els pobles celtibèrics no tenien moneda per amagar.

A la pàgina 95, afirma que abans pensava que la data de la creació del denari ibèric era del 197, però ara veu com a certa la del 155-154, i pel bronze, que encara que és possible, no creu que fos anterior.

Afirma a continuació, que «és perfectament possible escriure una clara història monetària d'Espanya en temps de la República», seguint les idees que acaba d'exposar, o sigui que ajusta la nostra numismàtica a unes idees històriques preconcebudes, a les quals fa encaixar la cronologia de les nostres monedes.

A la pàgina 96, justifica per la data baixa de la creació del denari, el que Empòrion continuï encunyant dracmes fins a temps avançats, quan aquestes monedes pertanyen al sistema metrològic del denari romà pesat, deixat d'usar a principis del segle III a. C.

Afegeix altres dos punts. Del primer destaquem: «L'associació del monedatge romà i de l'emporità», del qual havia afirmat que les dracmes emporitanes serviren per a les necessitats de Roma, la qual cosa nosaltres hem justificat, i que «els romans adoptaren un patró ajustat a un d'indígena ja existent». Afirmació aquesta última de molta transcendència el dia es què es desenvolupi. Nosaltres hi havíem pensat més d'una vegada, però sense atrevir-nos a fer-la pública.

En el segon tracta del transport dels denaris romans a Espanya, i diu que no hi ha raons fiscals per a que els denaris viatgin i que quan aquests arriben a la Península són peces gastades provinents d'un context privat. No creiem que això ho hagi pogut comprovar puix en tots els tresors que coneixem els denaris recents estan en perfecta conservació i els antics sí que estan gastats.

En el capítol 14, «The years of crisis: The Empire», passa a comentar les emissions d'època sertoriana, que creu molt nombroses, i ho són, però no tant com pensa, reproduint a la figura 88 algunes monedes que per a nosaltres no són d'aquest període, i a més cita en el text, sense cap justificació com a sertorianes els quadrants de Còrdova, la moneda de Valentia i les de proa de Sagunt.

Per a les monedes de Valentia, que situa en el període de Sertori, no té en compte el tresor de Borriol (Castelló), que l'autor cita com de la vall de l'Ebre, puix si seguim el criteri de Crawford, sobre cronologia deduïda pel desgast de les monedes, a Borriol les monedes de Valentia estan molt gastades, en canvi les de Kelse que presenten una bona conservació serien més modernes, i aleshores si les més antigues són del període de Sertori, de quan seran les de Kelse? Les quals no poden ser posteriors a Sertori, puix el mateix autor situa en aquest període el fi de les emissions ibèriques.

Pel que fa a les monedes de Urso, Baelo i Myrtilles, amb el nom del magistrat L.AP.DEC.Q, les atribueix al quaestor d'aquest nom de Sicília, d'època sertoriana, rebutjant l'anterior assignació de Grant en FITA, d'ésser de l'any 40, usant argumentacions similars no considerant ambdós les argumentacions numismàtiques que nosaltres hem desenvolupat.

Dels apèndixs de les troballes, corresponen a la Península Ibèrica, les següents:

27. Tresors de la segona guerra púnica.
28. Troballes a la Península de monedes foses romanes.
29. Tresors amb denaris ibèrics.
30. Tresors amb denaris romans del 125 al 91 a. C.
31. Tresors amb bronzes romans a la Península.
32. Tresors amb bronzes ibèrics.

Després segueixen els altres apèndixs del «Coinage and Money». L'apèndix H tracta de les monedes ibèriques en general, seguint el repartiment en àrees de l'obra de Untermann, *Monumenta Linguarum Hispanicarum*, essent els comentaris de l'autor breus i reduïts a algunes de les seques.

Entre altres coses diu: «la datació de les monedes ibèriques catalanes és complexa», «sospito que moltes de les monedes ben representades a la troballa de Cànoves, acaben de ser encunyades per Pompeu», «si el tresor de Cànoves pertany al període de Sertori, les monedes ibèriques del nord probablement corresponen de l'any 150 fins el 70, la majoria produïdes per Sertori».

Tots els comentaris van sense argumentació ni discussió, i per tant no els podem discutir ni rebatre, són fruit d'unes idees resultants de la interpretació de les fonts històriques. Crawford és un gran historiador, i es refia de les seves interpretacions dels escrits dels historiadors antics.

L'apèndix I, tracta de les monedes emporitanes. Creiem que hi retarda l'origen del bronze car el fixa vers l'any 150.

En l'apèndix J, tracta de les monedes de Sagunt i en el K, de les de Saiti.

L'apèndix O, dedicat a les monedes de Corduba, diu que cal situar-les entre el criteri de Knapp, que les atribueix al segle II, i el de Grant, el qual les assigna a les guerres civils. Ell les situa en el context de les operacions de Metellus contra Sertori.

L'apèndix P correspon a les monedes de Valentia, ja comentades. Finalment, a l'apèndix Q, dona la llista de les reencunyacions en monedes de bronze hispàniques.

L'obra va acompanyada d'una abundant il·lustració, que ajuda a seguir la complexitat del text.

Crawford, en aquest llibre, discuteix generalitats específiques a un nivell superior. Qui vulgui aprendre, i posseeixi un nivell reduït de coneixements numismàtics, li serà difícil seguir-lo, puix està dedicat als qui coneixen bé els temes i poden seguir els comentaris que s'hi desenvolupen.

Malgrat això, i tot i ésser destinada als entesos, és evident la importància d'aquesta obra magistral. Els coneixements de Crawford són els més amplis que es puguin imaginar, n'hi ha prou en veure la bibliografia, que és total, exhaustiva, i el fet que plantegi tots els problemes, tan complexos i diversos, de la numismàtica del període que estudia.

Hem d'agrair-li l'obra, i sols ens atrevim a demanar-li que insisteixi amb més extensió en algunes de les conclusions que presenta sense discussió, tota vegada que els seus arguments seran molt valuosos per a nosaltres i més convincents que algunes de les afirmacions que fa mogut pel seu profund coneixement de la història.

L. VILLARONGA

LECHUGA GALINDO, M. Las monedas halladas en «Begastri. Imagen y problemas de su Historia», Universidad de Murcia, Ayuntamiento de Cehegin, 1984, páginas 101-105.

Publica les monedes trobades a les excavacions. Són 9, de Diva Faustina, Marc Aureli, Trebonià Gallus, Claudi II, Constantí I, Constanç Gallus, 2 antoninians incerts i una moneda indeterminada.

L. V.

MARTÍNEZ GARCÍA, J. M. y CAMP GARCIA, C. Hallazgos monetarios en La Plana de Utiel (Valencia), *Gaceta Numismática*, 78, 1985, 33-48.

Són catalogades les 40 monedes recollides en diversos llocs de La Plana d'Utiel, estudiant-se després la circulació monetària.

La quantitat de monedes és molt reduïda per poder treure conseqüències, però malgrat això, queda assenyalada la importància de la circulació local, la qual sobrepassa el 50 %, pels dos períodes en què és dividida l'època republicana.

Gràfics i mapes il·lustren el treball, que està ben aconseguit malgrat la petitesa del material.

L. V.

MILDENBERG, L. and HUNTER, S. *The Arthur S. Dewing Collection of greek coins, Ancient Coins in North American Collection*, núm. 6, The American Numismatic Society, New York, 1965, two vol., text and plates.

L'«American Numismatic Society» continua publicant les col·leccions nord-americanes de moneda grega. Aquestes totes tenen algun aspecte important, que era l'orgull del seu propietari i que ara amb la seva publicació queda a l'abast de tothom.

El catàleg que ara comentem és obra dels experts suïssos Leo Miltenberg i S. Hurter. La figura del primer ha pres ara un gran relleu amb la publicació

d'un volum en el seu homenatge, en el qual grans numismàtics d'arreu li ofereixen un treball, tot agraïnt-li el suport generós i eficaç amb què els ha afavorit.

La col·lecció Dewing comprèn 2.797 monedes, trobant-se negligides les de bronze. Totes les sèries són molt ben representades i en quantitat. Serveixen d'exemple les monedes tarentines amb 111 exemplars.

Sorpren pel seu contingut de monedes siracusanes. Així, de decadracmes n'hi ha 58 (sic 58), quan la col·lecció més nombrosa en aquestes monedes no arriba ni a la meitat. També hi figura la decadracma d'Akragas, la qual és coneguda solament en vuit exemplars.

Interessant és la sèrie de monedes de Lydia, anterior a Croesus, amb sis exemplars.

No manca la moneda hispànica, de la qual hi ha una petita representació, amb set denaris ibèrics, de Baskunes, Bolskan, Sekobirikes i Turiasu.

Agraïm a l'American Numismatic Society i als autors, la nova eina de treball que suministren al món numismàtic.

L. VILLARONGA

RIPOLLÉS, P. P. Hallazgos numismáticos. 1984, *Sagunto*, 19, 1985, 319-356.

Publicació de 155 monedes, de les quals ha tingut notícia l'autor. Han estat trobades esporàdicament durant l'any 1984.

El catàleg està ordenat alfabèticament per municipis, essent il·lustrades totes les monedes.

Comenta de manera especial les monedes provinents de Camporrobles.

En el conjunt molt poques són les monedes ibèriques. Destaca una dracma saguntina del tipus de cap de Pallas.

L. V.

RIPOLLÉS, P. P. Los divisores hispano-cartagineses con reverso casco, en Apèndix, p. 217-223, de C. ARABEGUI, P. CHINER, E. HERNÁNDEZ, M. LÓPEZ PIÑOL, A. MANTILLA, El Grau Vell de Sagunt, Campaña 1984, *Sagunto*, 19, 1985, 200-223.

De resultes d'haver-se trobat dues monedes hispano-cartagineses amb casc al Grau Vell de Sagunt, Ripollés exposa críticament l'estat de la qüestió d'aquestes monedes.

L. V.

RIPOLLÉS ALEGRE, P. P. Fuentes Numismáticas: A. La moneda ibérica e hispano romana, en *Arqueología del País Valenciano: panorama y perspectivas*, Universidad de Alicante, 1985, 307-322.

Presenta el desenvolupament històric de la numismàtica antiga del País Valencià i l'estat actual de la qüestió, comentant críticament tots els problemes que s'han presentat i solucions proposades.

Comenta tots els tresors monetaris d'aquesta àrea i les troballes esporàdiques i acaba presentant les línies actuals de la investigació i proposant les directrius pel futur.

Una bibliografia total i exhaustiva permetrà arribar a qualsevol aspecte a estudiar.

L. V.

VIDAL BARDAN, J. M.ª Las cecas ibéricas de la Celtiberia y su posible localización geográfica, *Actas del 1.º Symposium de Arqueología Soriana*, Col. Temas Sorianos, núm. 9, Soria, 1984, 297-304.

Generalitats sobre les seques de la Celtibèria.

L. V.

MEDIEVAL

ALTURÓ I PERUCHO, JESÚS. *L'Arxiu Antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (aproximació històrico-lingüística)*, 3 vols., Barcelona, 1985.

Ha estat publicat un completíssim diplomatarí de l'arxiu de Santa Anna de Barcelona en base a l'important fons medieval de l'Arxiu Diocesà acompanyat d'un detingut estudi preliminar de tipus diplomàtic i sobre la història del monestir de Santa Anna i Santa Eulàlia del Camp segons la documentació ara presentada.

No entrarem a fer valoracions sobre el treball global de Jesús Alturó i Peruchó, ja que això ens apartaria del terreny específic de la nostra especialitat. Hem d'assenyalar, però, que l'autor publica 641 documents compresos entre el 942 i el 1200, la qual cosa es una aportació importantíssima.

Com a historiadors de la moneda hem de remarcar el bon encert de l'autor en dedicar un llarg capítol a l'estudi i anàlisi dels esments monetaris continguts en els documents que estudia, cosa que no és massa freqüent en els estudis de fons documentals.

L'autor dóna la tipologia de cada esment (*solidos, pesa de argento, mancuso*, etc.) i el nombre de cadascun des del 942 —1000, globalment i el 1001 al 1200 per dècades, tot construint unes gràfiques en base a aquestes informacions i dedicant unes pàgines a comentaris. Pel lector d'Acta Numismàtica hem de dir que aquesta part del treball fou publicat, com avenç, al volum 11, pp. 121-142.

Segueix un capítol dedicat a referir els preus de diferents bens, esmentats a la documentació, que portin alguna referència sobre les seves dimensions o importància relativa que ens permetin establir una relació entre aquestes i el seu valor expressat en moneda.

Com a historiadors i com a numismàtics hem de congratular-nos de l'aparició de l'obra de Jesús Alturó ja que serà ben útil per al progrés de la nostra història medieval.

A. M. B.

CASTELLACCIO, A.-SOLLAI, M. *Monete e monetazione giudicale: la scoperta dei DENARI D'ARBOREA*. Cagliari-Pisa, 1986.

Després de la conquesta de Sardenya pels catalans l'any 1324 no es coneixien pràcticament altres monedes sardes que les batudes als tallers controlats pels nous dominadors. L'excepció la constituïa el menut de billó atribuït a Guillem de Narbona, el qual havia adquirit els drets de Jutge d'Arborea als inicis del segle xv.

M. Sollai ha descobert ara unes monedes semblants a les de Guillem, però amb certes diferències, la qual cosa li permet d'atribuir-les a d'altres jutges diferents, concretament a Marià IV i Hug III d'Arborea, coetanis del nostre rei Pere III.

A. Castellacció justifica la viabilitat de les emissions pel convenciment que tenien els Jutges d'Arborea d'ésser veritables reis i, per tant iguals a Pere III i detentadors en conseqüència del *ius monetæ*.

No dubtem de la bona interpretació de les monedes atesa la reconeguda talla dels autors, però cal advertir que aquesta ha hagut d'ésser feta partint d'exemplars en molt mala conservació.

En qualsevol cas, l'estat de revolta permanent dels sards en temps de Pere III justificaria per si sol una emissió rebel.

M. CRUSAFONT

COSTA MAGRO, F. A. *Ceitis*. Sintra, 1986.

Resultat d'un estudi minuciós i d'un aplec que sorprèn per la seva amplitud l'autor ens dona la primera monografia exhaustiva sobre la tant abundant i petita moneda de coure portuguesa, la única, certament, que apareix amb freqüència a les troballes del nostre país.

L'extremada varietat de tipus i estampes del *ceiti* portugués semblaven fer impossible un assaig de sistematització. Aquest fet confereix un gran mèrit al treball de l'enginyer Costa Magro, el qual afegeix una curada introducció en la que estudia l'origen i curs de la moneda, la seva tipologia, les marques monetàries, la metrologia i la cronologia. Encara hi trobarem, com a complement, una bibliografia i una llista documental. L'autor, després de manifestar que el seu treball no és més que «el principi d'un llarg camí» s'excedeix en la modèstia qualificant-lo de merament descriptiu. Un cop llegits els capítols introductoris es evident que aquesta immensa i gairebé increïble tasca descriptiva ha estat complementada amb els elements crítics adients.

El llibre ha estat editat per l'Instituto de Sintra, entitat que recentment ha passat a presidir el prof. Mario Gomes Marques i que demostra amb aquesta publicació els seus propòsits de treball i vitalitat.

M. CRUSAFONT

GRIERSON, Philip i BLACKBURN, Mark. *Medieval European Coinage. With a catalogue of coins in the Fitzwilliam Museum, Cambridge*. Vol. 1 *The Early Middle Ages (5th — 10th centuries)*, Cambridge University Press, 1986, 674 pàgines, 65 làmines.

La sèrie de 13 volums que haurà de tenir l'obra MEDIEVAL EUROPEAN COINAGE, de la qual acaba d'aparèixer el primer volum, serà d'una transcendència fonamental per els estudis de la Història Monetaria de l'Europa Occidental Medieval. L'obra es proposa d'oferir una visió global de les amonedacions medievals europees segons el pla següent:

1. Els primer segles de l'Edat Mitjana (segles v al x).
2. Alamanya. Amonedacions imperials i ducals. Alemanya occidental.
3. Alamanya Nord i Est.
4. Alamanya Centre i Sud.
5. França, moneda reial i feudal.
6. Estats de la Península Ibèrica. Reialme d'Arlés. Lorena.
7. Països Baixos.
8. Illes Britàniques (924-1279).
9. Illes Britàniques (1279-1509).
10. Escandinàvia. Europa de l'Est. Bohèmia.
11. Hongria. Els Balcans. Estats fundats pels croats.
12. Itàlia del Nord.
13. Itàlia Centre i Sud.

Els autors han concebut l'obra de forma que no es dirigeix únicament als especialistes del terreny monetari, sinó als historiadors en general, tot situant les emissions de moneda en els respectius contextos històrics.

Una primera part de cada volum serà dedicada, doncs, a traçar l'enquadrament històric de les emissions, analitzar les seves circumstàncies, repercussions econòmiques, etc. Una segona part estarà dedicada a presentar la catalogació del material numismàtic, en base a la col·lecció del *Fitzwilliam Museum* de Cambridge. Cal dir que aquest disposa d'una de les més extraordinàries col·leccions de moneda medieval europea, la major part de la qual ha estat adquirida i reunida pel Professor Philip Grierson, qui la diposità indefinidament al Fitzwilliam Museum. (Prop de 16.000 monedes.)

El primer volum de *Medieval European Coinage*, tot just aparegut es una extraordinària síntesi de les amonedacions europees, des de l'acabament de l'Imperi Romà d'Occident (segle v) a la primera meitat del segle x. Després d'una introducció i antecedents, els autors passen a tractar dels diferents pobles bàrbars: Vàndals, Ostrogots, Visigots, Longobards, Burgundis, Sueus. Segueix un llarg apartat dedicat als Francs, des dels temps Merovingis i continuant amb els Carolingis fins la desmembració d'aquest darrer imperi.

L'obra s'ocupa, també, de la moneda anglo-saxona des dels inicis de la seva emissió (primers del segle VII) fins la primera meitat del segle x.

La visió de conjunt, admirablement ben documentada, dels diferents amonedaaments de l'Europa Occidental, en aquests primers segles de l'Edat Mitjana, que ens ofereix per primera vegada l'obra de Philip Grierson i de Mark Blackburn, es sens dubte importantíssima per a la comprensió de la història monetària d'aquests països. Hom s'adona com hi han relacions entre ells o similituts entre els fenòmens que es donen en els diferents estats i també com poden resoldre's situacions anàlogues per camins ben diferents.

En dos apèndix es tracta de l'emissió de diners d'or en temps carolingis i de la fabricació de monedes falses. Un amplíssim repertori bibliogràfic completa la primera part del volum. Segueix el catàleg presentat en fora de *Sylloge*, es a dir amb unes descripcions molt breus, però amb il·lustració de totes les peces, com sol fer-se. Les descripcions cauen a la pàgina esquerra i les il·lustracions a la dreta, la qual cosa facilita enormement la consulta i utilització com a catàleg per a classificar monedes. Les làmines son d'una qualitat extraordinària.

Es tracta en definitiva d'una obra fonamental imprescindible a tot historiadore treballi o no en el camp específic de la moneda.

ANNA M. BALAGUER

HENNEQUIN, GILLES. Catalogue des Monnaies Musulmanes de la Bibliothèque Nationale. Asie Pré-Mongole, Les Salgiqs et leurs successeurs. Bibliothèque Nationale. Département des Monnaies Médailles et Antiques. París 1985.

El Catàleg de les Monedes Musulmanes de la Biblioteca Nacional CMMDN, constava fins avui de tres volums, redactats tots per Henri Lavoix, conservador del Gabinet de Medalles, el qual des de 1849 fins a la seva mort el 23 d'octubre de 1892, consagrà els seus coneixements a enriquir les sèries musulmanes del Gabinet i a la seva publicació posterior.

1. Califes Orientals (1887).
2. Dinasties Musulmanes d'Espanya i Africa (1891).
3. Dinasties d'Egipte i Síria (va sortir el 1896).

El buit deixat per Lavoix ha sigut cobert per M. Gilles Hennequin, agregat d'història, que ha tingut cura d'estudiar, ordenar i posar al dia aquest volum que classifica 2.006 monedes, reproduint més de 900 monedes en 50 làmines.

El volum que comentem, Vè de la sèrie, conté les encunyacions de l'Imperi dels Grans Salgiqs (segle XI-XII de la nostra era) i dels Estats successors a l'Iran (amb inclusió de les parts corresponents a l'Àsia Central i l'Afganistan), Mesopotàmia, Nord de Síria, Càucàs i Àsia Menor, a més d'altres branques de Salgiqs, «Turcomans», etc. fins a les invasions Mongols del XIII (p. e. artuquids de Maridin) i les encunyacions post-salguquides i pre-otomanes d'Anatòlia.

Totes les fotografies han estat realitzades sobre motlles de guix, donant a les planxes una qualitat i una regularitat de to perfectes.

Un llibre molt acurat a tots els efectes i que cobreix un buit molt important de les encunyacions de l'Àsia pre-mongol. Un llibre necessari per a la consulta d'estudiosos i col·leccionistes que vulguin aprofundir en aquesta direcció, dirigit per M. Gilles Hennequin i publicat per la Biblioteca Nacional i que porta la data 1985. Recraciem de debò l'esforç realitzat, que tots els amants de la numismàtica hauran agraït.

J. P. i B.

LORENS, M.^a DEL CARMEN. Hallazgo de monedas de Monforte (Alacant). Parte III. Monedas árabes, *Sagunto*, 19, 1985, 353-365.

A Monfort es trobarem 117 monedes de bronze, de les quals 15 són gregues, 101 romanes i 1 bizantina, i 20 monedes àrabs. Aquestes són dirhems almohades quadrats, sense seca, ni any, ni nom de l'autoritat emissora. Sols una es pot atribuir a Jaén.

La cronologia que ens dona és àmplia, entre el 1272 i el 1491.

L. V.

SAENZ-DÍEZ, J. I. Hallagos hispanoárabes en el Museo de Albacete, *Gaceta Numismática*, 80, 1986, 35-42.

Descripció del tresor de Bonete, trobat l'any 1944, compost per 47 dirhems de billó pertanyents al rei de València, ABD AL'AZIZ.

L. V.

MODERN I CONTEMPORANI

BALAGUER, A. M. Cuño múltiple de un falsificador de moneda del siglo XVIII, hallado en el Pallars (Catalunya), *Gaceta Numismática*, 78, 1985, 67-75.

Publicació dels encunys de moneda falsa que comprèn diverses monedes. Són un durillo de 1778; un escut de 1797; dos rals de 1777, 1718 y 1717; i un ral de 1751.

Es tracta de dos blocs de ferro, portant un d'ells dos sortints que encaixen en dos forats de l'altre.

L. V.

GIL FARRES, O. Los españoles en las Indias occidentales. Exploraciones, tesoros, monedas. *Numismatca e Antichita Classiche. Quaderni Ticinesi*, XIV, 1985, 367-392.

Notícies històriques de la conquesta espanyola d'Amèrica amb referència als metalls preciosos.

L. V.

HISTÒRIA MONETÀRIA
DE LA
GUERRA DELS SEGADORS

I PART

III SIMPOSI
NUMISMÀTIC
DE
BARCELONA

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS

filial de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

Amb la col·laboració de l'Asociación Numismática Española

BARCELONA, 1985

III SIMPOSI NUMISMÀTIC DE BARCELONA

4 i 5 de març de 1985 (Extret d'Acta Numismàtica-16)

President: Leandre Villaronga i Garriga

Director: M. Crusafont i Sabater

Coordinadors: Anna M. Balaguer, Sebastià Datzira, M. García Garrido, J. M. Llobet Portella i Josep Pellicer

Conferenciants convidats: Prof. Ricard García Cárcel professor de la Universitat Autònoma de Barcelona

Dr. Michel Dhénin, conservador del Cabinet de Médailles de la Bibliothèque Nationale de Paris

Participants:

Salvador Amigó i Mañé
Pere R. Arriols
Sabina Asins Vells
Anna M. Balaguer
Josepa Ballada
Jordi Balmaña
Llorenç Balsach
Alfred Bellés i Sentelles
Josep M.ª Blay i Miró
Artur Bofarull
Ramon Borràs
Concha Camps i García
Diego Enrique Castaño
Cercle Filatèlic i Numismàtic
Miquel Coll i Barceló
M.ª Pilar Conde i Galí
M. Crusafont i Sabater
Sebastià Datzira
Michel Dhénin
Agustín Domingo
F. Domingo i Sellart
J. Escudero i Bartrolí
Daniel Espuny i Fort
V. Falcó Fuertes
J. Ferré Vidal
Gab. Numismàtic Catal.
Gab. Numismàtic Lleida
R. García Cárcel
M. García Garrido
A. García-Nieto i Fossas

Julita Juan Grau
A. Hernandez Palmés
Institut Municipal d'Història
J. M.ª Leyda Damià
J. M. Llobet Portella
M.^a del Mar Llorens
R. Martí Cot
J. Manuel Martínez
M. M.ª Medrano Marqués
J. Montañés Altura
F. Padró i Domènech
J. Pellicer i Brú
Ramon Planes
E. Prat Musté
Ferran Puig
Tomàs Ribas i Esteve
Joan Riera i Masgrau
P. P. Ripollès Alegre
J. I. Saenz Diez
Javier Salgado
J. M. Sans i Travé
Maria Soler
J. R. Trenard i Pujol
Margarida Tintó
J. Traserra i Parareda
Pere Vegué
J. M.ª Vidal Bardán
Gabriel Villaronga
Leandre Villaronga
Antonio Villoldo
N. F. Vital

Arxius Col·laboradors: Arxiu Històric de Banyoles, Arxiu d'Igualada, Arxiu Municipal de Girona, Arxiu de Solsona, Arxiu de Puigcerdà, Arxiu del Museu Episcopal de Vic.

Notícia del III Simposi Numismàtic de Barcelona

M. C. S.

La història monetària catalana te encara, malgrat els esforços que s'hi han anat dedicant, nombroses àrees obscures. Una d'elles era la que s'inicia amb els carolíngis i es clou amb la unió dels comtats catalans. És el període que podem anomenar comtal i que fou objecte de la secció segona del *I Simposi Numismàtic de Barcelona* (1979). Grans eren els projectes que ens formarem en aquella ocasió: fer un buidat exhaustiu de les cites monetàries, analitzar a fons les amonedacions llenguadocianes i provençals, observar les interaccions amb el mon andalusí i els parallelismes amb la moneda de l'Aragó, fer un *Corpus* de l'evidència numismàtica, reunir tota la documentació monetària i, amb tot aquest bagatge assajar una nova visió de síntesi. Naturalment els nostres propòsits eren desmesurats i pocs els que estavem disposats a treballar dins el tema tot seguint un programa prefixat. La persona que s'havia d'ocupar del parallel andalusí no feu res, la recopilació de cites es revelà una tasca excessiva dins el temps de que disposavem i així quant arribà el moment de publicar el volum preliminar hom pogué aportar-hi, a més d'altres treballs més puntuals un estudi sobre la metrologia comtal que feu J. Pellicer i el *Corpus* d'exemplars que ferem M. Crusafont, Anna M. Balaguer i Ignasi Puig. Per a les dates del Simposi arribaven a port un altre grup d'aportacions marginals i, dins del programa, unes primeres conclusions sobre el treball realitzat i el *Corpus*, que realitzà Anna M. Balaguer, i un primer assaig sobre les amonedacions del Llenguadoc i Provença que ferem nosaltres.

Els resultats eren lluny dels propòsits inicials, però no eren pas mi-grats. I, en realitat, el programa inicial fou continuat en la seva part central per A. M. Balaguer que el prengué com a tema de Tesi Doctoral, mentre que nosaltres seguïem els nostres estudis sobre l'Aragó i l'àrea Llen-guadoc-Provença, que es revelava particularment difícil i havent d'abas-

tar des d'aquí la seva nombrosa bibliografia francesa. De llavors fins avui han aparegut nous tipus carolíngis i comtals que junt amb els estudis de la documentació ens donen ja un ponarama completament renovat del mon comtal. Quant es publiqui el treball d'Anna M. Balaguer, ja en la seva fase final d'elaboració, es podrà dir que aquell utòpic programa haurà arribat finalment a port.

El *II Simposi*, resultat d'una encertada iniciativa de col·laboració amb la *Société Française de Numismatique* si d'una banda permetia d'aprofundir dins el mon carolíngi, encetava també alguns treballs sobre una altra temàtica: la Guerra dels Segadors.

Oberts sempre a temes lliures, els Simposi aportaven moltes altres dades al coneixement de la nostra història monetària, però en incidir sobre la Guerra dels Segadors hom s'adonà de la immensitat de tasca que calia fer per a arribar a unes bases mínimes que permetessin un assaig d'interpretació que superés aquella visió simplista d'una època de desordre, de tirar cada un pel seu cantó i d'emetre monedes a tort i a dret amb l'exclusiva intenció de guanys immediats i abusius.

Es pot dir, doncs, que des d'aquell moment restava dins els projectes de futur un *III Simposi* amb el tema de la «Guerra dels Segadors», però les circumstàncies no permeteren de poder tirar-lo endavant fins cinc anys després.

Novament ens plantejarem un programa exhaustiu. Ja sabem ara que no el podríem abastar, però si no el feiem així tampoc la part de tasca realitzable es situaria dins les coordenades convenients.

Plantejament i treballs preliminars

Calia en primer lloc una tasca de recull, que podiem plantejar a tres nivells:

- documental
- numismàtic
- històric.

Es una forma de divisió arbitrària i probablement poc rigorosa, però útil per a clarificar el tipus de tasca que calia fer.

1. *Documental*. Mai s'havia fet un buidat documental sobre el tema de les amonedacions de la Guerra dels Segadors. Ja Botet advertia que la dispersió de la documentació feia impossible que una sola persona pogués recopilar totes les informacions. Efectivament, calia consultar els fons barcelonins, els arxius locals de les 32 poblacions que havien batut moneda i, entre els estrangers, el de París podia ésser una font important d'informació, sobretot a la vista de les emissions de prova que s'hi van arribar a realitzar.
2. *Numismàtic*. Ens referim en aquest cas al recull dels materials numismàtics, amb totes les seves característiques. Atès que la producció del coure semblava d'una gran amplitud ens proposarem d'ésser el màxim d'exhaustius pel que fa a la plata, assajant el *Corpus* i fer un recull ampli de totes les varietats de l'aram a fi de

poder realitzar una catalogació rigorosa, ja que el *Corpus* era en aquest cas absolutament irrealitzable. Es tractava, doncs, de catalogar els fons dels Museus i de les col·leccions privades, tot obtenint fotografies, pesos i diàmetres i altres detalls per a elaborar un fitxer ampli.

3. *Històric*. Tot es història i, d'alguna manera, tot el nostre programa es mou entorn de la numismàtica. El que ens proposavem ara era d'obtenir una base complementària d'informacions sobre la Guerra dels Segadors que ens permetés de situar-hi correctament l'aspecte monetari. Dit d'altra manera, sens un coneixement de les altres fonts històriques i de l'estat actual dels coneixements històrics sobre la Guerra dels Segadors, mal es podia construir una veritable història monetària del període.

Novament ens llençàvem amb un programa ambiciós i mobilitzàvem ara molts més recursos per a poder realitzar-lo. En primer lloc l'equip era ja més nombrós i era constituït per: Anna M. Balaguer, M. Crusafont, Sebastià Datzira, Manuel García Garrido, J. M.ª Llobet, Josep Pellicer, Ignasi Puig i Leandre Villaronga. També hi hagueren altres persones que inicialment pensaren poder col·laborar però que en realitat no ho pogueren fer.

Pel que fa als arxius inicialment pensarem en dividir-nos cinc àrees diferents entre cinc de nosaltres. Tot això succeïa a la tardor del 1982, quant encara no podíem concretar la forma de realització exacta ja que les qüestions econòmiques no eren pas resoltes.

A finals de febrer de l'any següent moria Ignasi Puig i Ferreté als 31 anys, deixant una enorme tasca investigadora realitzada, de la qual cal destacar els estudis documentals dels diplomataris dels monestirs de Lavaix i de Gerri. L'amic Ignasi havia d'ocupar-se en el *Simposi* de la documentació dels arxius barcelonins, que quedava així sens cobrir. Aviat vàrem veure que el pla d'àrees d'arxius locals era irrealitzable, tant per la necessitat d'atendre també els fons de museus com per la poca disponibilitat de temps d'alguns dels equips.

¿Ens seria possible de suscitar una tasca d'arxiu en els mateixos llocs d'origen? Dit d'altra manera, ¿trobaríem a cada vila o ciutat-seca l'estudi local que volgués sumar-se als treballs del Simposi? Ho preveïem difícil, però assajarem aquest camí. Josep Comas (que s'afegia a l'equip), Sebastià Datzira i Josep M.ª Llobet es comprometien a treballar sobre els arxius de Terrasa, Manresa i Cervera, respectivament i alhora assajarien de trobar a les altres ciutats estudiosos locals que volguessin fer una recerca en el propi arxiu.

Els altres components de l'equip ens repartirem les següents tasques: Anna M. Balaguer i M. Crusafont realitzarien els buidats de museus i col·leccions a fi de garantir un recull ampli de material monetari. M. García Garrido coordinaria la secció de tema lliure, J. Pellicer faria un estudi de la metrologia de les amonedacions del període, amb la qual cosa aprofundiria en les dades dels arxius de Barcelona i L. Villaronga faria una aplicació dels estudis estadístics de nombre d'encunys a algunes de les emissions.

Val a dir que si bé la totalitat dels compromisos personals es varen complir, fracassarem en suscitar la tasca de recerca als altres arxius locals. Malgrat que ja en anys anteriors J. M.ª Llobet havia treballat també als

arxius de Tàrraga, Bellpuig i Agramunt, restaven encara moltes viles per a estudiar. I si bé, també podiem ara comptar amb treballs d'arxiu posteriors a Botet que donaven dades interessants sobre els amonedaments de Caldes, Granollers, Igualada, Manresa, Solsona, Terrassa i Vic restaven encara prop de vint viles sens estudiar, a més de la documentació possible de Barcelona i de París.

Paral·lelament havíem intentat de promoure treballs de curs a la Universitat Autònoma sobre la temàtica dels arxius locals, però malgrat la col·laboració dels professors no arribà a port cap realització.

Pel que fa a París, havíem contactat amb el Dr. Dhénin, Conservador al *Cabinet des Médailles de la Bibliothèque Nationale*, el qual acceptà la nostra invitació de participar, tot analitzant d'una banda la possible documentació arxivística de París i de l'altra, recollint el material numismàtic i medallístic del *Cabinet des Médailles*. Un ajut de la C.I.R.I.T. de la Generalitat de Catalunya ens permetia de cobrir les despeses de la seva vinguda.

El recull de materials es pogué fer en profunditat. L'equip Balaguer-Crusafont, que ja en anys anteriors havia recollit dades de peces dels monetaris de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i de l'*Instituto Valencio de D. Juan* de Madrid podia buidar ara exhaustivament els monetaris del *Museo Arqueológico Nacional* de Madrid, les colleccions de Banca Catalana i de la Caixa d'Estalvis de Sabadell (Vincke) i les particulars de J. Vilaret i Rafael Comas. Poc temps després podien estudiar una altra importantíssima col·lecció particular i un fons procedent d'una remarcable troballa de peces de cinc rals. Cal fer constar l'agraïment que devem als possessors d'aquestes colleccions i els ajuts que obtingueren dels Srs. Llorenç Balsach, Daniel Espuny i Joan Montanyès per a gestionar i estudiar aquests fons.

Restava el problema principal, amb el qual ja havia topat anys abans J. Pellicer: el Gabinet Numismàtic de Catalunya. Afortunadament, un encadenament de circumstàncies ens afavorí. Nosaltres havíem volgut promoure una àmplia exposició de moneda de la Guerra dels Segadors i, malgrat la bona col·laboració aportada pel Dr. Jaume Sobrequès no fou possible pels entrebancs posats per persones que ja en altres ocasions s'havien distingit per la seva voluntat de barrar iniciatives de treball. Malgrat tot, d'aquest projecte en resultà una exposició realitzada pel Gabinet Numismàtic, amb la qual cosa els seus fons de la Guerra dels Segadors hagueren d'ésser extrets del desordenat fons museístic. La Societat Catalana d'Estudis Numismàtics ens delegà per a estudiar els fons i després d'algunes dificultats podíem arribar finalment als seus fons, sens dubte els més importants dels que fins llavors havíem vist.

Amb l'exhumació dels fons Vincke i del Gabinet Numismàtic, fins llavors mai estudiats exhaustivament afegiem un nou bagatge extraordinari al nostre recull.

Fins ben entrat l'any 1984 no poguerem assegurar el suport econòmic necessari per al *Simposi* i per a la publicació de les Actes. Finalment i, resoltes aquestes qüestions, s'arribà, com en les anteriors ocasions a un acord entre la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, que s'ocuparia de la part científica i de la publicació de les actes i la *Asociación Numismática Española* que es responsabilitzava dels aspectes logístics, l'atenció dels congressistes i aportava també el seu cèntric local. El mes de juny

d'aquest any les dues societats informen als seus socis respectius de la realització del *III Simposi Numismàtic de Barcelona* per als primers dies del mes de març de l'any següent. A principis del mes de desembre del mateix any es trametia una segona circular, en la qual ja podíem avançar la col·laboració del Dr. Dhénin de París, de l'exposició abans esmentada i l'aportació, ja compromesa, de onze comunicacions.

Un darrer embat als arxius locals

A finals de 1984 erem a les portes del *Simposi* i l'avenç en la documentació arxivística era migrat.

Cert és que, sens sospitar la nostra iniciativa, el Sr. Hernandez Palmés havia fet un minuciós buidat a l'arxiu de Lleida que publicà a *Ilerda* i desvetllà la problemàtica d'aquesta seca durant la Guerra dels Segadors i que els treballs a Terrassa, Manresa, Cervera anaven endavant, però restava encara molts tallers sens nova aportació.

Ens posarem llavors en contacte amb el Dr. Sans i Travé, Cap del Servei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya. El Dr. Sans i Travé a més d'un excellent historiador, es una persona que sap entendre un càrrec a l'administració com un servei als administrats. Ja amb anterioritat havia ajudat *Acta Numismàtica* en els seus moments més difícils. Ara anavem a demanar-li d'ajudar-nos en un nou intent; assajar de promoure la tasca d'estudi als arxius locals per medi dels seus arxivers.

Sans i Travé ens donà totes les dades necessàries per a poder contactar amb els arxivers en totes aquelles poblacions on hi havia una mínima estructura. Enviarem a cada població un dossier amb les dades conegudes fins al moment, fos per treball anterior o coetani de Botet i recollit per aquest, fos per estudis posteriors. També trametiem una circular convidant a participar i un text nostre sobre la moneda de la Guerra dels Segadors a Argentona i Mataró on havíem exposat les hipòtesis de treball noves que el conjunt de treballs ja realitzats en permetien d'albirar.

A les poblacions on hi havia arxiver li trameterem aquesta documentació, a més de contactar-hi personalment. A les altres enviarem la documentació a la conselleria de Cultura de l'Ajuntament. El primer grup respongué pràcticament massivament, el segon gairebé gens.

Així, a Solsona contactarem aviat amb Ramon Planes, qui va fer una anàlisi dels seus arxius. Igualada i Figueras, per medi dels seus arxivers Pau Llacuna i Josep Temporal, respectivament, ens informaven de la inexistència de documentació sobre el període, a causa de les destruccions de les guerres. Es tractava del mateix cas ja comprovat per Llobet d'Agramunt. El Sr. Ramon Alberch de Girona ens adreçà una minuciosa relació dels fons arxivístics que podien ésser del nostre interès i el mateix feia la Srta. Coia Cabré de l'arxiu de Banyoles. El Sr. Salvador Galceràn, arxiver de Puigcerdà ens trametia un article seu sobre la qüestió. Altres arxius es comprometeren a trametre dades amb posterioritat.

Del grup pulsats a través dels ajuntaments només Vic donava senyal de vida. El Dr. Gros ens informava que la documentació vigatana havia estat pràcticament estudiada exhaustivament per Gudiol i no creia que es pogués trobar res més de nou.

Com que aquest darrer intent es produïa massa prop de les dates del *III Simposi* nosaltres donàvem un termini més llarg, fins l'estiu, per a lliurament d'originals i dades. Encara en una nova circular, el 8 de juliol de 1985, allargàvem el termini fins el més de setembre.

Realització del III Simposi

Els dies 4 i 5 de març de 1985 es realitzà el *Simposi* als locals de la *Asociación Numismática Española*.

Un cop inaugurada l'exposició abans comentada, s'obrí el torn d'intervencions amb una conferència del Dr. Ricard García Cárcel, professor d'Història Moderna a la Universitat Autònoma de Barcelona sobre «El marc històric de la Guerra dels Segadors».

El prof. García Cárcel, que ja havia estudiat la figura de Pau Claris i que era a punt de llençar la seva *Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII* era la persona més avinent per a aportar aquelles dades de context històric i d'actualitat historiogràfica que més amunt hem assenyalat. No cal dir l'enorme interès que desvetllà la seva documentada exposició.

L'aspecte històric fou també cobert en un altre vertent interessant; les repercussions a Portugal de la revolta catalana. Aquest fou el tema de la comunicació del Sr. Nestor F. Vital vingut expressament de Portugal per a oferir-nos la seva aportació.

L'estat de la qüestió fins al moment del *Simposi* fou plantejat per M. Crusafont, el qual referí també la tasca realitzada en el camp de la recerca de nous materials numismàtics. De manera semblant, Anna M. Balaguer exposà les iniciatives preses en el camp dels arxius i les realitzacions assolides.

Presentaren tipus inèdits A. M. Balaguer, J. Pellicer i P. Vegué. Josep Pellicer aportà també el seu anunciat treball sobre la metrologia de les monedes del període i Leandre Villaronga i M. García Garrido dos estudis sobre volums d'encunyació.

Els arxius locals foren tema de les comunicacions previstes de Rafael Comas (Terrassa), Sebastià Datzira (Manresa) i J. M.ª Llobet (Cervera), a les quals s'hi afegí la de Ramon Planes (Solsona), així com les dades que havia exposat Anna M. Balaguer en el seu estat de la qüestió.

Josepa Ballada feu un recull exhaustiu de la bibliografia sobre la Guerra dels Segadors, fonamentalment de l'existent al Gabinet Numismàtic, on tant exemplarment ha realitzat la seva tasca de bibliotecaria.

R. Borràs presentà un estudi sobre la medallística, extenent-lo fins al moment de la Pau dels Pirineus.

Gran interès tingueren les dues aportacions del Dr. Michel Dhénin, una de les quals fou de cloenda. D'una banda ens informà de la manca total d'antecedents arxivístics a París sobre la qüestió monetària catalana. Ni tant sols els assaigs monetaris parisins comptaven amb dades de relleu i es podien veure com una prova de poc abast. Això confirmava la poca participació dels francesos en la política monetària del període estudiat, i constituïa una dada, encara que negativa, del més gran interès. Dhénin exposà després l'amplitud dels fons monetaris del *Cabinet des Médailles* i també d'altres fons parisins on s'hi trobaven les conegudes peces d'assaig d'or i d'argent. Finalment feu una documentadíssima exposició de tot el ba-

gatge medallístic generat per la guerra, amb aportació d'artistes, dibuixos, proves i una mostra amplíssima de medalles, entre elles molts exemplars de les sempre curtes sèries fetes d'or.

Relacionem, finalment, a continuació la llista de les aportacions de tema lliure, tot indicant entre parèntesi el lloc on foren publicades:

Asins Vells, S. «Análisis de las emisiones Reparatio Reipublica de Grotianus (Numario del Ayuntamiento de Valencia)» *Gaceta Numismática* 78, 1985, pp. 49-62.

Castañó, D. E. «Sobre una moneda inédita de Felipe III» *Gaceta Numismática*, 78, 1985, pp. 11-14.

Falcó Fuertes, V. «Reino de Valencia: Atribución de un dinero inédito valenciano al reinado de Felipe I de Valencia, II de España (1556-1598)». *Gaceta Numismática*, 77, 1985, pp. 51-56.

Martínez García, J. M.-Camps García, C. «Hallazgos monetarios en la Plana de Utiel» *Gaceta Numismática* 78, 1985, pp. 33-48.

Medrano Marques, M. M. «Sobre los pretendidos denarios de Cesa-raugusta». *Acta Numismática* 15, 1985, pp. 117-138.

Pellicer i Bru, J.-García Garrido, M. «Dos tesseras de hospitalidad cel-tibéricas en plata», *Gaceta Numismática* 77, 1985, pp. 45-50.

Saenz Diez-J. I. Vidal-Bardán, J. M. «Hallazgos hispano-árabes en el Museo de Albacete». *Gaceta Numismática* 80, 1986, pp. 35-43 i *Gaceta Numismática* 82, 1986, pp. 57-62.

Després de la cloenda l'A.N.E. obsequià als assistents.

El III Simposi havia estat una trobada agradable, una bona ocasió d'intercanvi de coneixements i de dades i una aportació important a la construcció de la història monetària del nostre país.

Pla de publicació dels materials

Dies després de la celebració del III Simposi es reunia el seu comitè científic i acordava el següent:

1. Tal com ja s'havia anunciat les aportacions de tema lliure s'anirien publicant a *Acta Numismática* i a *Gaceta Numismática* d'acord amb les disponibilitats d'espai de les dues publicacions.
2. El buidat dels fons de Museus, realitzat bàsicament per Anna M. Balaguer i M. Crusafont resultaria fraccionat i inconnex si es publicava en grups separats (fons del M.A.N., fons de la col·lecció Vincke, etc.). Atès que els diferents reculls havien estat fets per les mateixes persones semblava millor solució unificar tot el material, agrupant-lo per seques i oferir un volum apart que sintetitzés el coneixement dels materials i recollís el conjunt de dades documentals. Aquest treball exigia una elaboració prèvia que ajornaria la seva publicació, però el millor resultat que es podria obtenir justificava sobradament el retard.
3. La resta d'aportacions es publicaria en un primer volum que podria sortir de forma immediata ja que els materials eren pràcticament tots recollits.

Aquest acord fou ratificat per la Junta de la S.C.E.N.

Sorgí, però un impediment per al tercer punt. L'Institut d'Estudis Catalans començà a rebre amb notable retard les subvencions que li eren acordades i això incidia negativament a les filials. Davant el perill d'entrebancar *Acta Numismàtica* si avantposavem el primer volum del *Simposi*, decidirem d'incorporar el seu contingent d'aportacions a la propia *Acta*, tot restringint al màxim les altres aportacions, reduint l'apartat de recensions i suprimint excepcionalment el de «Troballes monetaries». D'aquest conjunt, que s'incorporava a *Acta* com un bloc, se'n faria una tirada a part que constituïria el primer volum del *III Simposi*. Malgrat que això tenia l'inconvenient de fer un format diferent que el dels altres dos simposis, suposava la garantia d'aparició, tant per *Acta* com pel *Simposi*. Evidentment, aquesta garantia ens semblà prioritària i la S.C.E.N. acordà aquesta solució, que fou comunicada a la Junta de la A.N.E.

El present volum recull doncs la totalitat d'aportacions, a excepció dels aplecs de materials que constituïran un volum a part, amb el qual s'intentarà de posar al dia un moment certament excepcional de la nostra història monetària.

Les emissions monetàries. Estat de la qüestió

M. CRUSAFONT I SABATER

1. SITUACIÓ DELS ESTUDIS NUMISMÀTICS A CATALUNYA

Abans de plantejar el problema, potser convé de donar una breu ullada sobre l'aspecte historiogràfic de la numismàtica, sobretot de la catalana.

Els estudis numismàtics catalans tenen un precedent precoç amb el treball de J. Salat, que ja el 1818 es preocupava de basar en documentació d'arxiu la classificació dels tipus monetaris.

Després d'un buit de gairebé un segle, cobert només per estudis fonamentalment descriptius (Heiss, Campaner, V. Quadras), caldrà esperar l'obra de Botet i Sisó, publicada entre el 1908 i el 1911, per a retrobar un catàleg raonat de les monedes catalanes, amb àmplia documentació nova, que permeti una aproximació a qüestions fins llavors absolutament oblidades com ara els contractes d'encunyació, els volums posats en circulació, l'emissió de monedes estrangeres, els guanys i llur repartiment, etc.

Val a dir que després de Botet no hi ha hagut continuïtat i només trobem estudis aïllats i concrets, que en la major part dels casos representen, quant a profunditat d'investigació, un retrocés respecte a l'obra de Botet, quan no arriben fins i tot a ignorar els avenços d'aquell autor i generen nous confusionismes.

L'obra de Botet no pretenia, però, d'estudiar en amplitud les qüestions econòmiques, sinó més aviat justificar millor les atribucions i il·lustrar amb documents de caire monetari, a tall de complement purament descriptiu. Així les seves limitacions comencen amb la greu manca d'un recull sistemàtic de pesos i continguts de plata, amb la qual cosa no és possible una aproximació als valors intrínsecs de les monedes. En molts casos, la documentació no és pas transcrita totalment sinó extractada en els aspectes que poden ajudar a l'atribució, però es perden pel camí dades tan importants com personal adscrit a la seca, oficials reials, cadència i volum de cada emissió, etc.

La manca més important, però, de l'obra de Botet la trobem en l'estudi de les emissions de l'Edat Moderna. Botet havia treballat a fons la documentació reial medieval sobretot, però no els fons moderns, tant reials com municipals, i molt menys encara els arxius locals. La dispersió de seques de l'Edat Moderna fa que s'empobreixi el nostre coneixement de la numismàtica d'aquest període, que Botet només treballà a fons pel que fa a Girona, tot oblidant bases documentals tan importants com la documentació municipal barcelonina i fins i tot el recull de les Rúbriques de Bruniquer, gairebé no utilitzat en absolut.

2. LES EMISSIONS MONETÀRIES DE LA GUERRA DELS SEGADORS. TALLERS I EMISSIONS

D'acord amb els reculls disponibles, trobem que al llarg de la guerra arribaren a treballar fins a 35 tallers monetaris diferents. Podem separar en quatre grups ben determinats els tipus monetaris:

1. Emissions dels revoltats, que mantenen a les monedes el nom i en algun cas l'efígie de Felip IV.
2. Emissions «republicanes», a nom simplement, del Principat de Catalunya. Responen al temps de trànsit abans de l'acceptació de la sobirania de Lluís XIII de França i quan hom cercava, sense arribar-la a concretar, la fórmula republicana.
3. Monedes a nom de Lluís XIII de França.
4. Monedes a nom de Lluís XIV de França.

Bé que els espais cronològics d'aquestes situacions polítiques són força ben definits, les monedes no responen pas ni pels tipus ni per les dates amb tota exactitud als canvis que es van produint. Hi ha inèrcies, retards i fins i tot curioses situacions mixtes com són els diners de Vic del 1643 amb el bust de Felip IV i la llegenda marginal a nom de Lluís XIII, o bé un sisè sense indicació d'any ni de taller, amb la indicació de Principat de Catalunya a una banda i la de Lluís XIII a l'altra.

El nombre de tallers en actiu varia també en una i altra situació: les peces que indiquen una situació de revolta (grup 1) són batudes a 12 tallers, les del grup 2, a nom del Principat, a 24 tallers diferents, entre els quals es mantenen les seques del grup 1 i se n'hi afegeixen doncs de noves. En temps de Lluís XIII es tornen a reduir a 16, cessant-ne moltes, però també s'obren tallers nous, com per exemple el d'Oliana. Durant el regnat de Lluís XIV, només treballen les seques de Barcelona i Perpinyà, potser la d'Igualada (n'hi ha notícies, però no peces) i les de Puigcerdà, Solsona i Vic, que només encunyen, però, menuts de coure.

Només encunya or la seca de Barcelona i encara en tipus desconeguts fins avui, a excepció d'un terç de trentí del 1640 i un mig trentí del 1641. La major part dels tallers baten peces de 5 rals d'argent, de cinc sous d'argent, sisens de coure i menuts també de coure. Cal afegir a aquest panorama les proves batudes a París, a tall experimental i a nom de Lluís XIII; n'hi ha amb la titulació de Príncep de Catalunya i d'altres amb la de Comte de Barcelona, que finalment prosperà.

3. SIGNIFICACIÓ D'AQUESTS AMONEDAMENTS SEGONS BOTET

Botet, que com hem dit només treballà documentació barcelonina i gironina i ben poc la local, només sap veure una situació de desordre i d'abús de les circumstàncies per part de les autoritats locals per a llur propi profit. D'altra banda el seu coneixement de les monedes és merament exterior i descriptiu, i en desconeix tipus (no hi ha cap buidat de museus i col·leccions), pesos (no n'hi ha cap recull) i continguts de plata (manca absoluta d'anàlisi).

4. HIPOTESIS DE TREBALL

Alguns petits treballs posteriors a Botet portats a terme sobre arxius locals (Llobet i Portella, Serra i Vilaró, Palmés, etc.) han començat a indicar que no hi ha tal desori sinó que les emissions compten, en general, amb l'autorització de la Generalitat i que tenen per funció el pagament de les tropes que cada municipi s'ha compromès a mantenir.

El fenomen de la moneda local, que no és pas nou de la Guerra dels Segadors és específic de Catalunya dins el conjunt de la Corona Catalano-Aragonesa. Pot, doncs, respondre a l'existència d'un sector actiu i representatiu de ciutadans localitzats no pas en exclusiva a Barcelona sinó també en altres ciutats. Ja en temps medievals s'assenyala la diferència de Barcelona amb les repúbliques italianes, precisament pel pes del rerapaís i els seus nuclis econòmics i de decisió, afavorits pel pes dels consells ciutadans i la debilitat relativa de l'estament noble, o com a mínim de l'alta noblesa. L'enfortiment dels consells ciutadans, malgrat l'establiment de la insaculació per Ferran II i la connexió d'aquest sector ciutadà amb la baixa noblesa eixida dels pagesos enriquits i posteriorment ennoblits per Ferran II a conseqüència de la Guerra dels Remences, pot proporcionar explicacions a aquestes iniciatives.

D'altra banda cal estudiar els valors intrínsecs i de circulació d'aquestes monedes i extreure'n el seu caràcter de moneda de guerra, moneda de soldada, tradicionalment de lleis fraudulentas. Algunes indicacions marginals de les Rúbriques de Bruniquer apunten en aquesta direcció.

El cessament de les emissions amb els reis francesos no serà pas un fre al desori produït, sinó més aviat l'entrada d'un país articulat per les decisions dels seus consells municipals, tot descentralitzant amb emissions locals el problema de l'emissió monetària en temps de guerra, d'acord amb la Generalitat (situació paralela al del paper moneda de la nostra darrera Guerra Civil), i el pas a una organització centralista, prolongació del règim francès, al qual és incorporada finalment Catalunya en virtut dels vells drets de Carlemany, la qual cosa fa que hom utilitzi amb avantatge el terme de Comtat de Barcelona.

5. FONTS, INFORMACIÓ QUE PODEN PROPORCIONAR

Calen, en primer lloc, estudis sobre les nostres monedes. Con que en general ens trobem en moments que aquestes són prou explícites, cal fer

un buidat exhaustiu de les colleccions numismàtiques dels Museus i altres colleccions accessibles a fi de delimitar l'àrea de treball. Cal advertir que després de Botet ha aparegut la seca de Camprodon, desconeguda com a emissora de moneda d'argent; això vol dir, per tant, que hi poden haver altres desconeixements més greus, que les mateixes peces ens poden aclarir. L'estudi tipològic acurat ens donarà doncs informació dels tipus, els anys d'emissió (la major part de peces porten data), els valors encunyats i la situació que hi és emprada. Cal complementar aquest treball amb l'anàlisi metro lògic, tot recollint el major nombre possible de pesos i un mostreig com a mínim d'anàlisi de contingut d'argent a fi de situar, conjunta ment amb el buidat de pesos, els valors intrínsecs de les peces, així com assegurar definitivament si totes les emissions de moneda menuda són exclusivament fiduciàries, com sembla indicar la seva caiguda de valor al final de la guerra.

Delimitades les seques a estudiar, un cop extreta aquesta informació de les mateixes monedes i de les notícies documentals, cal un treball d'anàlisi sobre aquesta informació a fi de determinar si hi ha motius de caràcter geogràfic que ens puguin assenyalar altres tallers possibles, si les emissions són en relació amb capitalitats administratives o bé si són relacionables amb nuclis econòmics especialment actius. etc. Això ens pot ajudar, no tan sols a descobrir possibles tallers, dels quals no ha arribat representació numismàtica, sinó també comprovar si la distribució dels tallers respon a algun criteri de tipus legal, econòmic, etc.

Ve llavors el treball sobre la documentació. Cal actuar d'una banda amb la reial, municipal i de la Generalitat que pugui donar informacions sobre les emissions barcelonines i les destinades a córrer per tot Catalunya, segons models francesos d'importació. D'altra banda és imprescindible un buidat dels arxius locals. La informació a extreure ha de poder-nos donar dades sobre:

1. Fonaments legals de les emissions.
2. Volum de moneda posada en circulació, per tipus monetaris.
3. Disposicions sobre llei, pes i tipus de les monedes.
4. Guany de les emissions.
5. Utilatge, tècniques d'encunyació, falsificacions, origen del metall.
6. Destí de les monedes encunyades.
7. Persones vinculades amb l'emissió, tant les que les realitzen com les que les promouen, les que són comissionades a Barcelona, etc.
8. Problemes legals originats amb les ordres de cessament de les emissions.

Naturalment, no sempre serà possible d'obtenir tota aquesta informació, no tan sols per la possibilitat de pèrdua de la documentació local corresponent al període (cas, per exemple, conegut per a Agramunt), sinó perquè moltes vegades dades importants com la llei, el volum, el balanç final, etc., no són consignades a la documentació arxivada als municipis. En algun cas hom podrà suplir les mancances: els volums d'encunyació, per exemple, poden deduir-se amb aproximació amb estudis estadístics sobre la varietat dels encunys d'anvers i de revers, si hi ha un nombre suficient d'exemplars coneguts. D'altra banda pot acotar-se l'error d'aquesta anàlisi amb la com-

provació de la seva fiabilitat en els casos per als quals comptem amb informació sobre els volums d'emissió. La llei, no solament cal comprovar-la per a detectar possibles frauds, sinó que pot servir de guia per a tallers en els quals ens sigui desconeguda documentalment, etc.

Aquesta informació ens ha de donar la clau per a determinar el caràcter de les emissions, l'origen i els estaments motors d'elles, les seves motivacions i la funció que hom esperava d'aquest numerari.

Cal complementar-ho encara amb l'estudi de les troballes, que ens pot proporcionar dades sobre la circulació monetària: correspondència amb els volums documentats, incidència d'aquestes emissions en el circulant, àrees de circulació de les emissions locals, etc.

Tot plegat ens ha de conduir al coneixement de les motivacions, centres de decisió, importància i significació d'aquestes emissions monetàries, aspecte de prou interès per a ajudar a la interpretació de les motivacions del conflicte guerrer, estaments implicats, conseqüències econòmiques de la situació de guerra, incidència del canvi a una dependència francesa, és a dir, pot proporcionar elements nous i decisius per a una correcta interpretació de la Guerra dels Segadors.

Fons bibliogràfics sobre la moneda de la Guerra de Separació (1640 - 1652) al Gabinet Numismàtic de Catalunya

J. BALLADA I SERRA

En aquest recull, no massa extens, és presentada la bibliografia numismàtica i en petita part històrica, sobre un període molt important per a Catalunya, dissortadament no reeixit, conegut com la Guerra de Separació i també com la Guerra dels Segadors.

Com podem comprovar, en la present relació consten les obres bàsiques de la numismàtica, i algun llibre o article que emmarca l'ambient històric d'aquesta època; hi abunden els articles apareguts a diverses revistes, 33, els catàlegs per llur riquesa iconogràfica, interessants, a vegades, perquè poden orientar sobre la procedència de peces importants; la monografia de J. Pellicer sobre les monedes de cinc rals, a la qual ara caldrà incloure la peça inèdita de Figueres a nom de PHILIPPVS, del Gabinet Numismàtic de Catalunya.

Hom hi adjunta també 27 articles buidats de revistes del riquíssim fons bibliogràfic de l'Institut Municipal d'Història (Casa de l'Ardiaca). La fotocòpia d'aquests articles, la majoria del segle XIX, és ara al Gabinet Numismàtic de Catalunya a l'abast de tots els estudiosos interessats en el numerari d'aquesta època.

Aquesta relació bibliogràfica és ordenada per ordre alfabètic d'autors de títols, amb la indicació corresponent quan es tracta d'una fotocòpia.

AMORÓS, J.: Noticia acerca del Gabinete Numismático y su Museo. Barcelona 1949.

AMORÓS, J.: La Moneda (Enciclopedia Gráfica). Barcelona 1931.

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Catálogo de una Selección de Monedas Redactado por Pere R. Arriols. Barcelona 1984 (junio).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Catálogo de una Selección de Monedas. Redactado por Pere R. Arriols. Barcelona 1985 (enero).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta n. 2. Barcelona 1955 (noviembre-diciembre).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta conmemorativa del primer aniversario de la fundación. Catálogo redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1956 (junio-julio).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social conmemorativa del segundo aniversario de la fundación. Catálogo redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1957 (mayo-junio).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1959 (abril-mayo).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1960 (diciembre).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1961 (noviembre-diciembre).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1963 (julio).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1965 (marzo).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1968 (junio).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1969 (noviembre).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1970 (junio).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1972 (octubre).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1973 (junio).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1974 (junio).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1975 (marzo).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1975 (noviembre).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1978 (noviembre).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1981 (diciembre).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1983 (diciembre).

ASOCIACIÓN NUMISMÁTICA ESPAÑOLA: Subasta Social. Cat. redactado por X. y F. Calicó. Barcelona 1984 (octubre).

AYATS WITUER, J. César: La «Taula» de cambio de Barcelona (1401-1714). Barcelona 1947 (fotocòpia).

AYUNTAMIENTO DE BARCELONA: Aportación del Gabinete Numismático de Cataluña a la IIª Exposición Nacional de Numismática e Internacional de Medallas: 4. Localidades que acuñaron moneda en Cataluña, Reino de Valencia y Baleares. Barcelona 1951.

BADIA I TORRES, A.: Catàleg dels croats de Barcelona 1285-1706. Barcelona 1969.

BADIA I TORRES, A.: Génesis y desarrollo de la exposición de monedas catalanas en el «Centro Excursionista de Cataluña». Barcelona. Dins «Numario Hispánico», núm. 9, 1956. p. 117-120.

BALAGUER, Anna M.: Nou tipus de diner de Cervera de la Guerra dels Segadors al Gabinet Numismàtic de Catalunya. Dins «II Simposi Numismàtic de Barcelona», 1980, p. 87-90, 2 lám.

BARTHE, Juan Bautista: Colección de documentos para la historia monetaria de España. Tomo I. Madrid 1843.

BARTHÉLEMY, J. B. A. A.: Nouveau manuel complet de Numismatique du Moyen Age et Moderne. (Manuels Roret). 2 Vol. París, s. a.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A.: Historia de la moneda española a través de cien piezas del Museo de la Fábrica Nacional de Moneda y Timbre. Madrid 1983.

BESSY-JOURNET, F.: Essai sur les monnaies françaises du règne de Louis XIV. Revu par M. Diard. Chalon-sur-Saone, 1850.

BLANCHET, J. Adrien: Nouveau manuel de Numismatique du Moyen Age et Moderne. 2 vol. París, 1890.

BOTET I SISÓ, J.: Medallas francesas de Luís XIV relativas a Cataluña. Traduit de l'obra «Médailles sur les principaux événements du regne de Louis le Grand avec des explications historiques», publicada per l'Academia Real de Medallas é Inscripciones, l'any 1702. Dins «Revista de Girona». V. XVI, 1892, p. 364-374. [Fotocòpia].

BOTET I SISÓ, J.: Les monedes catalanes. Estudi i descripció de les monedes carolingies, comtals, senyorials, reials i locals propies de Catalunya. 3 vol. Barcelona 1908.

BOTET I SISÓ, J.: Notes numismàtiques. Extret de «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona». V. VIII, 1915-16.

BOTET I SISÓ, J.: Noticia del volum tercer del «Tratado de monedas labradas en el Principado de Cataluña por el Dr. D. Josef Salat». Barcelona 1912.

BOTET I SISÓ, J.: Les poblacions de Catalunya que han batut moneda. Dins «La Renaxensa», 1871, núm. 12, p. 147-149. [Fotocòpia].

CALICÓ, F. Xavier: La acuñación de monedas gerundenses durante el año del 1653. Dins «Nymisma», 1957, núm. 27, p. 29-32.

CALICÓ, F. Xavier: Un escudo de Felipe III o IV, contramarcado por la «Taula de Comuns Deposits» de Girona, en la Guerra de Separación. Dins «Gaceta Numismática», 1975, núm. 39, p. 27-30.

CALICÓ, F., Xavier, TRIGO, J.: Monedas españolas desde Felipe III a Isabel II. Años: 1958 a 1868. Barcelona 1891.

CAMPANER Y FUERTES, A.: Apuntes para la formación de un Catálogo numismático español. Barcelona 1857.

CAMPANER Y FUERTES, A.: Indicador Manual de la Numismática española. Madrid-Barcelona 1891.

CARDÚS, S.: Historia Monetaria de Tarrasa. Extret de la «Crónica-Catálogo de la I Exposición Nacional de Numismática», 1949, p. 86-96, il. Terrasa 1951.

CARRERA PUJAL, J.: Historia de la Economía Española. 5 vol. Barcelona 1943-1947.

CARRERA PUJAL, J.: Historia política y económica de Cataluña. 4 vol. Barcelona 1947.

CARRERAS I CANDI, F.: Acuñaciones incusas locales en los siglos xvi y xvii. Dins «Revista Crítica de Historia y Literatura españolas, portuguesas e hispano-americanas», núms. IV-V, mayo, 1900, p. 151-156, il. [Fotocòpia].

CARRERAS I CANDI, F.: Encunyacions monetaries al Urgellet y Cerdanya (Edat Moderna). Dins «Revista de la Asociación-Artístico-Arqueológica-Barcelonesa», v. 5, 1906-1908, p. 493-499. [Fotocòpia].

CARRERAS I CANDI, F.: Excursió a Isona, Mur y Meyá: Moneda de Conques. Dins «Bul·letí del Centre Excursionista de Catalunya», núm. 32, 1897, p. 246-2448. [Fotocòpia].

CARRERAS I CANDI, F.: Monedes de Cerdanya (segles xvi y xvii). Dins «Miscelánea Histórica Catalana». Serie II, 1918, p. 189-192. [Fotocòpia].

CARRERAS I CANDI, F.: Monedes encunyades a Salars en lo segle xvii. Dins «Bul·letí del Centre Excursionista de Catalunya», núm. 22, 1986, pàgines 173-177. [Fotocòpia].

CARRERAS I CANDI, F.: Monedes incuses de Prats de Rey y Cervera. Dins «Bul·letí del Centre Excursionista de Catalunya», 1898, p. 70-74. [Fotocòpia].

CASTAN, C.; CAYON, J. R.: Las monedas españolas desde los Reyes Católicos al Estado Español 1474-1976. Madrid 1976.

CASTAN, C.; CAYON, J. R.: Las monedas Hispano Musulmanas y Cristianas 711-1981. Madrid 1980.

CATÁLOGO de la colección de monedas y medallas de Manuel Vidal Quadras y Ramón. 4 vol. Barcelona 1892.

CAYON, J. R.; CASTAN, C.: Las monedas españolas desde los reyes visigodos año 406 a Juan Carlos I. Madrid 1983.

CIANI, L.: Les Monnaies Royales Françaises: de Hugues Capeta Luis XVI. París 1926.

CLAIN-STEFANELLI, E. E.: Select Numismatic Bibliography. Chicago 1967.

CLARESVALLS, P.: La República Catalana (1641). Dins «D'Ací d'Allà», núm. 3, 1919, p. 273-278, il. [Fotocòpia].

COLSON: Recherches sur les monnaies qui ont eu cours en Roussillon (s. p. de i.).

COLSON, Achille: Notice sur les monnaies frappées dans la principauté de Catalogne, le Roussillon et la Cerdagne pendant la révolution de 1640 et l'occupation française jusqu'en 1659. Dins «Revue Numismatique», 1855, p. 117-146.

COMAS, Rafael: Troballes monetàries a l'església vella de Rellinars. Dins «Gaceta Numismática», núm. 74-75, 1984, p. 279-288, il.

CRÓNICA-CATÁLOGO de la I Exposición Nacional de Numismática celebrada en Tarrasa durante los días del 2 al 12 de julio de 1949. Terrasa 1951.

CRUSAFONT I SABATER, M.: Diner inèdit d'Agramunt del 1641. Dins «Gaceta Numismática», núm. 55, 1979, p. 56-61, il.

CRUSAFONT I SABATER, M.: La moneda, mirall de la història. Mostra de moneda catalana. Exposició d'una mostra de moneda catalana «Enric Vincke». Sabadell 1983.

CRUSAFONT I SABATER, M.: Les monedes catalanes segons les «Rúbriques de Bruniquer». Qüestions relatives a la moneda d'or. Dins «Acta Numismàtica», X, 1980, p. 125-128, il.

CRUSAFONT I SABATER, M.: «Or inèdit de la Guerra dels Segadors». Dins «Gaceta Numismática», núm. 68, 1983, p. 49-60, il.

CRUSAFONT I SABATER, M.: Els sisens de llegenda «Castrum Taca» i «Castrum Tarca». Dins «Symposium Numismático de Barcelona, II, 1979, pàgines 411-416, il.

CRUSAFONT I SABATER, M.: Troballa a Sabadell de sisens de la Guerra dels Segadors (1640-1652). Dins «Acta Numismática», VIII, 1978, p. 213-219, il.

CULLELL, J.: La moneda catalana en temps de guerra. Extret de «Mai Enrera», Butlletí del Club Excursionista de Gràcia, núm. 147, 1938, p. 70-73, il.

DASI, T.: Estudio de los reales de a ocho, también llamados pesos, dólars, piastras, patacones o duros españoles. 5 vol. València 1950-51.

DELGADO, A.: Catalogue des monnaies et des médailles antiques, du moyen âge et des temps modernes, en or, argent et en bronze composant le cabinet numismatique de feu Mr. Gustave Daniel de Lorichs. Madrid 1857.

DELGADO, Josep M.: Les activitats mercantils a l'època moderna: l'inici del comerç de Catalunya amb Amèrica. Extret del v. XXI de «Quaderns d'Història Econòmica de Catalunya, 1980, p. 95-101.

DIEUDONNÉ, A.: Monnaies royales françaises depuis Hugues Capet jusqu'à la Révolution. Tome deuxième du Manuel de numismatique française. Paris 1916.

ELIAS DE MOLINS, A.: Catálogo del Museo Provincial de Antigüedades de Barcelona publicado por la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos. Barcelona 1888. [Fotocòpia].

ELIAS DE MOLINS, A.: Monedas inéditas catalanas. Dins «Revista Crítica de Historia y Literatura Españolas, Portuguesas e Hispano-Americanas», tomo IV, 1899, p. 372-376 i 647-769. [Fotocòpia].

ELLIOT, J. H.: La rebelión de los catalanes. Un estudio sobre la decadencia de España (1598-1640). Madrid 1982, 2.ª edició.

FERRER BARBOSA, L.: Las acuñaciones de la villa de Igualada durante los años 1640-1644. Dins «Exposición de Numismática Catalana». Barcelona 1952, p. 25-27, il.

FLORANGE, J.: Monnaies grecques et romaines. Françaises Royales-Féodales-Provinciales. Napoléon I et sa famille. Domination Française a l'étranger. Paris (s. a.).

FONTECHA Y SÁNCHEZ, R. de: La moneda de vellón y cobre de la Monarquía Española (años 1516 a 1931). Madrid 1968.

GAILLARD, J.: Description des monnaies espagnoles et des monnaies étrangères qui ont eu cours en Espagne depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours. Madrid 1852.

GIL FARRÉS, O.: La evolución de la moneda barcelonesa durante los tiempos modernos. Dins «Nvmisma», núm. 30, 1958, p. 53-68.

GIL FARRÉS, O.: Historia de la Moneda Española. Madrid 1959.

GIL FARRÉS, O.: Historia universal de la moneda. Madrid 1974.

GIL FARRÉS, O.: Un interregno barcelonés inèdit. Dins «Numario Hispánico», v. V, núm. 9, 1956, p. 103-106.

GIL Y FLORES, M.: Marcas de Taller ó Zeca de las monedas hispano-cristianas. Dins «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», núm. 8 i 9, 1897, p. 379-396. [Fotocòpia].

GRAHIT, E.: Gerona bajo la dominación francesa de 1640 a 1652. Dins «Revista de Gerona», v. XV, 1891, p. 33-39; 82-95; 121-127; 152-158; 169-178; 201-209; 246-254; 260-264. [Fotocòpia].

GRAHIT, E.: El sitio de Gerona en 1953. (Extracto de documentos inéditos). «Revista de Gerona», v. XVI, 1892, p. 23-30; 53-62; 84-91; 101-108. [Fotocòpia].

GRIERSON, Ph.: *Bibliographie Numismatique*. 2.ª ed. revue et augmentée. Bruxelles 1979.

GUDIOL Y CUNILL, J.: Les monedes vigatanes durant la revolta de Catalunya contra Felip IV (1641-1646). Vic, 1925.

GUITER, E.: La vida dels «Comtats» al segle XVII. Dins «Miscellanea Barcinonensia», núm. XV, 1967, p. 115-129, il.

HEISS, A.: Descripción general de las monedas hispano-cristianas desde la invasión de los árabes. 3 vol. Madrid 1865-69.

HERNÁNDEZ PALMÉS, A.: Historia documental de las monedas leridanas acuñadas durante la Guerra de los Segadores (1640-1659). Lleida 1984.

HOFFMANN, H.: Catalogue de Médailles y Monnaies espagnoles et portugaises, antiques et modernes. París 1872.

HOFFMANN, H.: Catalogue des monnaies espagnoles et de monnaies françaises a Perpignan et a Barcelone. París 1877.

HOFFMANN, H.: Les monnaies Royales de France depuis Hugues Capet jusqu'à Louis XVI.

JACQUIOT, J.: Médailles et jetons de Louis XIV, d'après le manuscrit de Londres en Add. 31, 908. 4 vol. París 1968.

J. R. F.: Algunes altres observacions sobre antigas monedas de Catalunya. Dins «La Renaxensa», núm. 22, 1872, p. 277-278. [Fotocòpia].

J. R. F.: Las armas dels escuts de Catalunya y Barcelona consideradas en antigas monedas. Dins «La Renaxensa», núm. 15, 1972, p. 181-183 i núm. 17, 1972, p. 206-208 i 219-221. [Fotocòpia].

J. R. F.: Las armas dels escuts de varias poblacions de Catalunya y d'alguns antichs estats d'Espanya consideradas en antigas monedas. Dins «La Renaxensa», núm. 21, 1872, p. 263-264. [Fotocòpia].

J. R. F.: Les corts de 1640 ó sian les corts d'En Clarís. Dins «La Renaxensa», núm. 1, 1872, p. 6. [Fotocòpia].

LAFONT, V.: Monnaies catalanes et roussillonaises. Dins «Musée Numismatique «Joseph Puig», núm. especial «La Tramontane», 1958, p. 56-58.

LAFONT, V.: Monnaies du Roussillon: Soulèvement des catalans. Révolution dite des Ségadors 1640-1642. Dins «La Pallofe», 1976, núm. 8, p. 4-17.

LAFONT, V.: Un project de monnaies franco-catalanes. Dins «La Pallofe», 1976, núm. 5, p. 29-31, il.

LAFONT, V.: Médailles françaises commémoratives des campagnes de Catalogne sous Louis XIV. Dins «Musée Numismatique «Joseph Puig», núm. spécial «La Tramontane», 1958, p. 63, il.

LAFONT, V.: Les monnaies de la Peninsule Ibérique trouvées en France dans le Roussillon. Dins «Acta Numismática», v. IV, 1974, p. 268-271.

LLOBET I PORTELLA, J. M.: Les monedes de Bellpuig d'Urgell. Dins «Acta Numismática», v. VII, 1977, p. 225-238, il.

LLOBET I PORTELLA, J. M.: Les monedes i pellofes de Cervera. Dins «Acta Numismática», v. III, 1973, p. 220-230, il.

LLOBET I PORTELLA, J. M.: Les monedes i pellofes de Tàrraga. Dins «Acta Numismàtica», v. V, 1975, p. 73-89, il.

LLOBET I PORTELLA, J. M.: Nova aportació sobre les monedes i pellofes de Cervera. Dins «Acta Numismàtica», v. VI, 1976, p. 223-229, il.

LLOBET I PORTELLA, J. M.: Registre de la moneda de plata encunyada a la seca de Cervera durant la Guerra dels Segadors. Dins «Acta Numismàtica» v. X, 1980, p. 147-155.

LLUÍS Y NAVAS, J.: Los fenómenos de ateración de la normalidad monetaria. Dins «Gaceta Numismática», núm. 46, 1977, p. 49-64.

LLUÍS Y NAVAS BRUSI, J.: Las piezas de «cinco reales» y las acuñaciones de Cataluña durante la guerra de los segadores. Con la colaboración de J. Baucis Tulla. Dins «Nvmisma», núm. 23, 1956, p. 127-146.

MAILLET, P.: Catalogue des monnaies obsidionales et de nécessité. 2 vol. (text), 2 vol. (lâm.). Brusselles, 1868-73.

MAS, L.: Monetario del Museo de Sabadell. Dins «Crónica-Catálogo de la I Exposición Nacional de Numismática celebrada en Tarrasa los días del 2 al 12 de julio de 1949». Terrassa 1951.

MATEU I LLOPIS, F.: Bibliografía de la historia monetaria de España. Madrid 1958.

MATEU I LLOPIS, F.: Datos y documentos para la historia monetaria de Lérida. Siglos XIII a XVII. Lleida 1945.

MATEU I LLOPIS, F.: De Iltirta a Lérida. Lleida 1944.

MATEU I LLOPIS, F.: Glosario Hispánico de Numismática. Barcelona 1946.

MATEU I LLOPIS, F.: Hallazgos monetarios (IX). Dins «Numario Hispánico», v. II, núm. 4, 1953, p. 293-294.

MATEU I LLOPIS, F.: Hallazgos monetarios (XV). Dins «Numario Hispánico», v. VII, núm. 13, 1958, p. 73, núm. 923.

MATEU I LLOPIS, F.: Hallazgos monetarios. Economía monetaria a historia política: 6 Cataluña. Dins «Nvmisma», núms. 132-137, 1975, p. 251.

MATEU I LLOPIS, F.: La moneda española. (Breve historia monetaria de España). Barcelona 1946.

MATEU I LLOPIS, F.: Noticia del monetario de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona. Barcelona 1949.

MATEU I LLOPIS, F.: Los retratos monetarios de los Felipes III y IV de España. Dins «Crónica-Catálogo de la I Exposición Nacional de Numismática celebrada en Tarrasa durante los días 2 al 12 de julio de 1949. Terrassa 1951.

MONTANER, P.-J.: El que es desprèn del contracte signat el 1641 pel Municipi de Terrassa. Nova sèrie de monedes. Dins «Canigó», 1982 (març), p. 31-32.

MORGAN, E. V.: Historia del dinero. Madrid 1969.

NADAL I FARRERES, J.: El Govern de Catalunya entre l'autonomia i el centralisme, segles XVI i XVII. Dins «Cuadernos de historia económica de Cataluña», v. XVIII, 1978, p. 49-58.

NANOT RENART, P.: La decadencia de Cataluña. Dins «Revista de Ciencias Históricas», v. I, 1880, p. 113, 217, 329 y 489. [Fotocòpia].

NUMAFIL TARRACO: Catálogo de una Selección de Monedas. Clasificación... P. R. Arriols. Tarragona 1981 (abril).

NUMAFIL TARRACO: Catálogo de una Selección de Monedas. Clasificación... P. R. Arriols. Tarragona 1978 (diciembre).

NUMAFIL TARRACO: Venta sobre oferta por escrito. Tarragona 1978 (mayo).

NUMAFIL TARRACO: IV Venta sobre oferta pública y por correo. I Subhasta de monedas catalanes. Tarragona 1976 (noviembre).

PARADALTAS Y PINTÓ, F.: Memoria acerca de la antigüedad y utilidad de la Casa de Moneda de Barcelona. Barcelona 1845.

PARADALTAS Y PINTÓ, F.: Tratado de monedas, sistema monetario y proyecto para su reforma. Barcelona 1847.

PEDRALS Y MOLINÉ, A.: Moneda inédita de Campodron. Dins «Revista de Ciencias Históricas», v. V, 1887, p. 181-183. [Fotocòpia].

PEDRALS Y MOLINÉ, A.: Monedas barcelonesas de necesidad acuñadas en el siglo XVII. Dins «Memorial Numismático Español», v. II, 1868, p. 274-276.

PEDRALS Y MOLINÉ, A.: Novedades en la Numismática española de la Edad Media. Serie catalana. Dins «Memorial Numismático Español», v. II, 1868, p. 121.

PEDRALS Y MOLINÉ, A.: Nuevos descubrimientos en la Numismática española. Serie catalana. Dins «Memorial Numismático Español», v. III, 1872-115-115 i 243-46.

PELLICER I BRU, J.: El medio duro: España, provincias españolas de América e Imperio. Barcelona 1971.

PELLICER I BRU, J.: Los reales de a 5. Medios duros acuñados en Cataluña durante la guerra de Separación (1640-1659). Barcelona 1965.

PEUS, B.: Katalog 276: Monnaies Orientals. Monnaies Françaises. Frankfurt a. M. 1971 (març).

PLEYAN, C.: Comedia famosa del sitio de Lérida. Dins «Ilerda», núm. II, fasc. I, 1944.

POEY D'AVANT, F.: Monnaies féodales de France. 3 vol. París 1858-1862.

PUJOL Y CAMPS, C.: Apuntes acerca de las monedas que ha batido la ciudad de Gerona. Dins «Memorial Numismático Español», v. I, 1866, páginas 235-241, il.

PUJOL Y CAMPS, C.: Las monedas de La Bisbal. Dins «Revista de Gerona», v. V, 1881, p. 419-423. [Fotocòpia].

RADA Y DELGADO, J. de D. de la: Bibliografía Numismática Española. Madrid 1886.

SAGARRA, F. de: El govern republicà de Catalunya en 1641. Dins «Revista de Catalunya», v. XIV, 1931, p. 200-213 i 304-321. [Fotocòpia].

SALAT, J.: Tratado de monedas labradas en el Principado de Cataluña con instrumentos justificativos. 2 vol. Barcelona 1818.

SALVAT, J... [et al.]: Història de Catalunya, 6 vol. Barcelona 1978.

SANABRE, J.: La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659): Balance económico de la guerra... p. 612-617. Barcelona 1956. [Fotocòpia].

SANABRE SANROMÀ, J.: La guerra «dels Segadors» en el Ampurdán y la actuación de la Casa Condal de Peralada. Peralada 1955.

SARRET I ARBÓS, J.: Monedas manresanes. Dins «Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages», núm. 66, 1916, p. 137-141. [Fotocòpia].

SCHULMAN, Hans: Classical coins from the cabinet of J. Pierpont. The H. D. Gibbs Collection of Spanish and Spanish-American coins... Nova York 1951.

SCHULMAN, J.: Catalogue des riches collections de feu... le Gral. Noguet à Madrid... de... Mr. D. J. Doorninck á Zwolle... Amsterdam 1911.

SCHULMAN, J.: Collection Joaquim José Judice dos Santos. Seconde partie. Amsterdam [1906].

SCHULMAN, J.: Pax in Numis: Médailles, jetons et monnaies ayant rapport aux divers traités de paix conclus depuis le XVI siècle jusqu'à nos jours. Collection Le Maître. Amsterdam [1912].

SERRA I VILARÓ, J.: Notas de archivo sobre «Menuts». Dins «Nvmisma», núm. 17, 1955, p. 65-72, il.

SOBREQUÉS I CALICÓ, J... [et al.]: Guia-Catàleg Institut Municipal d'Història (Casa de l'Ardiaca). Barcelona 1983.

SOLDEVILA, F.: Història de Catalunya; 2.ª ed. 3 v. Barcelona 1962-63.

SOLDEVILA, F.: Historia de España. 3.ª ed. 8 vol. Barcelona 1972-73.

SOLER I BALAGUERÓ, M.: Els sisens de Bellpuig, o una llegenda equívoca. Dins «II Simposi Numismàtic de Barcelona», 1980, p. 91-93, il.

TRÉSOR DE NUMISMATIQUE ET DE GLYPTIQUE... Histoire par les monuments de l'art monétaire chez les modernes. Edit. P. DeLaroche, H. Dupont i Ch. Lenormant. Paris 1846.

UDINA, F., i GARRUT, J. M.: Barcelona, XX segles d'història, p. 247-263. Barcelona 1963. [Fotocòpia].

USHER PAYSON, A.: The early history of deposit banking in Mediterranean Europe. Part II: Banking in Catalonia: 1240-1723. V. 1, p. 237- 603. Cambridge, Mass., 1943. [Fotocòpia].

VAN LOON, G.: Histoire métallique des XVII provinces des Pays-Bas, 5 vol. La Haye, 1732-37.

VEGUÉ I LLIGOÑA, P.: Barcelona en la Numismàtica. Extret de «Miscellanea Barcinonensia», núm. XVI, 1967, p. 93-112, il.

VEGUÉ I LLIGOÑA, P.: El monetario del Museo de Granollers. Extret de «Ampurias», v. XIII, 1951, p. 198-202, il.

VICENS VIVES, J.: Historia económica de España. Con la colaboración de J. Nadal Oller. Barcelona 1982. (7.ª reedició).

VICENTI, J. A.: Catálogo general de La Moneda Española. España peninsular y provincias de ultramar. Reyes Católicos-1475. Isabel II-1868. Madrid 1977.

VIDAL QUADRAS Y RAMÓN, M.: Vegeu Catálogo de la colección de monedas y medallas de M. Vidal Quadras y Ramón.

VIDAL Y ROCA, F.: Discvrsio Ivridico en ivstificación de la merced, que la ciudad de Barcelona suplica a V. M. que sea servido moderar la Real Prematica en San Lorenzo a 29 de Octubre 1658. publicada en Barcelona a 4 de agosto 1659. sobre las monedas... En respvsta del Apvñtamiento Ivridico, que contra la dicha ciudad ha publicado el Licenciado D. Matheo de Tobar. Barcelona [1664].

VILAR, P.: Catalunya dins l'Espanya moderna, V. 1. Barcelona 1981.

VILAR, P.: Oro y moneda en la historia (1450-1920). Barcelona 1969.

VILARET I MONFORT, J.: Els ardots barcelonesos de Felip terç (1621-1641 i 1652-1665). Dins «Acta Numismàtica», v. III, 1973, p. 247-250, il.

VILARET I MONFORT, J.: Els diners barcelonins del segle XVII. Dins «Acta Numismàtica», v. 12, 1982, p. 195-199, il.

VILARET I MONFORT, J.: Les monedes de Solsona. Dins «Acta Numismàtica», v. I, 1971, p. 160-162, il.

VILLARONGA, L.: La moneda de Barcelona. Barcelona 1976.

VINCHON, J.: Collections de Monnaies: Monnaies en or. Louis XIV (1643-1715). Monnaies en argent, Argent bas-titre-cuivre. Paris 1977 (décembre).

VIÑAS, F.: Carta a D. Arturo Pedrals sobre lecutra de las monedas de Figueras. Dins «Memorial Numismático Español», v. III, 1872-73, p. 117-118.

VOLTES I BOU, P.: Historia de Montjuich y su castillo. Barcelona 1960.

Del Comitatus Barchinone al Principatus Cataloniae

EN TORNO DE UNA INTITULACIÓN DIPLOMATICA Y MONETAL

FELIPE MATEU Y LLOPIS

Las institulaciones reales van unidas a las de los propios reinos y señorios, considerados éstos aisladamente, es decir, un *rex Aragonum* encierra en sí el propio título del estado que encarna, por lo que dichos estados, aún prescindiendo de sus soberanos, se intitulan, como tales, reinos, ducados, marquesados, condados, vizcondados, baronías y señorios.

Las intitulaciones de estos entes territoriales van parejas en sus diplomas, en sus sellos y en sus monedas, entendiendo que en éstas figura la titularia real, como en *Comes Barchinone*, se refiere al soberano titular, superior, correspondiente a su país o estado.

Las presentes páginas obedecen a la invitación de D. José Pellicer y Bru, Comisario de la VIII Semana Nacional de Numismática a colaborar en ella, en la celebración del Symposium sobre la Historia monetaria de la Guerra llamada *dels Segadors*, de 1640-1652.

Trátase aquí de recordar antecedentes de aquellas titularias monetales y para ello es preciso remontarse a lo visigodo, al nacimiento del *comitatus*, que venía del Bajo Imperio.

No se carga esta comunicación con extenso aparato bibliográfico si no que basta una mención abreviada de fuentes básicas.

El *comes* visigodo, los *cómites officii palatini*, eran miembros del *palatium* real o cuerpo de la gobernación, ejerciéndola en un territorio, parte de una *provincia*, *comes territorii*, o en una ciudad, *comes civitatis*; el *comitatus* era un distrito del *comes* y su autoridad, en los reinos de la Reconquista (D.H.E., I, 935). En lo visigodo tenían funciones delegadas del rey o a su servicio, *comes spatariorum*.

También fue expresión de soberanía territorial la denominación de *dux*, de donde *ducatus*, territorios coincidentes con las antiguas provincias hispanorromanas, en todo o en parte.

Princeps era el primero *inter pares*, de donde *principatus*, su territorio de mandato y así entre los condes catalanes lo sería el de Barcelona.

En lo romano el *comes sacrarum largicionum* tenía una función superior: como el *episcopus* encarnaba la diócesis, el *comes* era la autoridad en su *comitatus*; estas expresiones; territoriales serían la base de la administración franca, la carolingia, que constituyó, sobre la eclesiástica, una demarcación determinada, con autoridad territorializada, y así surgen los condados paralelos a las antiguas cecas francas, *Gerunda*, *Barcinona* y los otros, aunque no hubieran sido cecas francas, como Besalú, Ausona, Urgell, Pallars, Ribagorza.

Serrano Sanz en *Noticias y documentos históricos del Condado de Ribagorza*, decía: «el Condado, catalán de origen, al cual la historia hizo aragonés a pesar de no ser próximo pariente de sus dominadores».

García Sánchez de Navarra (994-1000), casó con una hermana de Ramón I de Pallars y Ribagorza; hijo suyo fue Sancho Garcés III, el Mayor (1000-1035), rey de Navarra y Aragón.

En las categorías caloringias entran el *rex*, el *imperator*, el *comes*; *Pipino*, hijo de Carlos Martel, es *rex*, 751. El P. Mariana en su *Historia de España*, libro II, cap. XI, págs. 112-113 dice de Carlomagno «que se le entregaron las ciudades de Girona y Barcelona, de donde conviene tomar los principios de los Condes de Barcelona y de los catalanes, nombrados así de los pueblos catalaunos puestos en la Galia narbonense cerca de la ciudad de Tolosa que contra los moros hicieron entrada por aquella parte de España»; se refiere al año 778.

De 812 es la *Vita Ludovici*, del astrónomo; de 820 es la observación que hace Mariana de la Val de Gistao, «que está junto al nacimiento del río Cinca, en cuyos límites se comprendía Cerdaña, Urgeleto, el Val de Andorra y el condado de Pallas —sigue escribiendo Mariana— y toda Ribagorza y Berga y valle de Gistao», cuyo visigotismo acaba de acreditar la identificación de su ceca visigoda; y añade que «era la dignidad de marqués muy señalada y de gran preeminencia que entonces se daba a los presidentes y soberanos de las Provincias»; el concepto *marchio* entrañaba una demarcación territorial, la *marcha* o marca. Los cronicones que narran los años 824-866 llaman duques, de *dux* a los caudillos o jefes de los navarros; el Albeldense titula a Sancho Garcés (905-925) *rex* de Pamplona y Deyo. Adriano de Valois trata de los de Vasconia, vascones, que ocupaban Aquitania, y dice que de *Vasconia* derivó *Gascuña*; Bernardo que se apoderó de Ribagorza se intituló *conde*; ganó Nocharia o Noguera; otro Bernardo en la región de Gotia.

Zurita llama *condes* a los soberanos de Aragón (lib. I, cap. IV); El conde Aznar y su hijo Galindo en Jaca, la antigua ceca ibérica.

En 1035-1076 *Raimundus Berengarius* era *comes Barchinone*; en 1070 murió su esposa Almodis; de 1068 es el *Usatge de pau y treva*, el 133 de la edición de *Textes de dret català* de Ramón de Abadal y Fernando Valls y Taberner (1913).

El *Usatge* 68 es básico para el fin aquí propuesto: al soberano del ente territorial se le titula *princeps*, el primero: *Princeps namque si qualibet casu*

obcessus fuerit: quoniam nemo debet fallere ad principem ad tantum opus est vel necessitatem; los Usatges, se reimprimieron diferentes veces como es bien sabido y reinando ya Felipe V, en 1704, en las *Constitucions y altres drets de Cathalunya*.

El 64 expresa: «*Quoniam per iniquum principem et sine veritate et sine iustitia perit omni tempore et habitatores eius propterea sepredicti principes*»; estos son los soberanos, la máxima autoridad y de ellos el *principatus*; *in hic principatu nobis sunt successuri*.

El mismo Usatge distingue claramente las jerarquías, *homines nobiles et ignobiles, reges, principes, magnates et milites, rusticos et pagenses*: la expresión territorial y de raza es también clara: *et inter cetera firmiter custodiatur ab eis pax et securitas quam principes dederint Ispanie et sarracenis, tam per terram que per mare*. El *princeps* ampara, protege: *Emparamentum quod fecerit princeps, vel nuncium suum, vel sagionem suum vel suum sigillum, nemo sit ei ausus deseparare*.

La organización condal barcelonesa establece: *Item statuerunt siquidem predicti principes ut exorquie nobilium videlicet et magnatum, tam militum quam burguensium, omni tempore i principum potestate deveniant quia quod principi placuit legis habet vigorem*, expresa el Usatge 69 siguiendo al Digesto (I, 4,1) aunque la interpolación sea posterior al texto primitivo.

El Usatge 3 es máxima expresión de la soberanía condal, por cuanto legisla sobre el *ius monete*: *Moneta autem, tam auri quam argenti, ita diligenter servata ul nullo modo crescat in ere, nec minuatur auro del argento, nec eciam penso*.

Los dineros de vellón, *moneta argenti*, con *Raimundus*, abreviado por suspensión, cruz equilátera, esto es, la *Sancta Crux*, titular de la iglesia barcelonesa, en anverso y *Barcinona*, en reverso, con los tres círculos, tres oes, procedente del monograma odónico ODDO, representan el valor reconocido en el metal blanco y como los *mancusos*, el de oro, cuyos textos dicen: *monete Barchinone pensatos bene unum ad unum a penso de ipsa moneta curribile*, en documentos de 1067, tal como expresa el Usatge 66 que regula la ley y el peso, *auro vel argento nec eciam penso*.

La moneda de vellón fue expresiva de la soberanía monetaria condal independiente de lo carolingio, sin mención de *Karolus rex* ni el monograma imperial degenerado, así en Ramón Borrell (993-1018), como trae Botet en su número 17.

Zurita escribe que en el año séptimo de Ludovico Pio, rey de Francia, Ermengauda era *príncipe* de Urgell (lib. I, cap. V). Los historiadores emplean este título genéricamente, en su valor latino, el *princeps*, el primero.

Principum, no *comitum*, en la línea del concepto de soberanía suprema que entrañaba el *princeps*, el primero entre los iguales.

Ramón Berenguer I el Vell (1035-1076), *habuit honorem et vidit et cognovit quod in omnibus causis et negociis ipsius patrie, leges gotices non possent observari*; establece: *Hoc enim fecit comes aucotritate Libri Iudicis qui dicit*, invocando el texto del *Liber iudicum*, godo, que faculta a la potestad real, *potestatis regie discretionem tractetur*, por la que: *Et usatici quos miusit ita incipunt* (Usatge. *Textes*, p. 2-3 y Valls, *El problema...* «Rev. Catal.» 1925). Ramón Berenguer I, el Vell, reincorporó al condado de Barcelona los territorios que su padre había donado a sus otros dos hermanos.

A. Ramón Berenguer I se le llama «el Viejo», en comentaristas posteriores (Usatge 3): *Cum Dominus Raymundus Berengarii vetus comes et marchio Barchinone atque Ispanie subiugator*; se añadían el primitivo *marchio* carolino y el tradicional *comes* visigótico, significando que había ganado tierras en Ispania, la musulmana.

El *comes Barchinone* era el primero (Usatges 133): *Denique sepedicte principes apud Barchinonam commorantes; princeps*, sobre los otros soberanos. El conde llevaba, además el *dominu noster* romano-godo: *Iussu domini domni Raymundi Berengarii et domine Adalmus Barchinone principum*, esto es, los soberanos supremos.

Los esposos gobiernan *more imeriali*, a lo bizantino coetáneo; Almodis o Adalmus casó en 1065, murió en 1071.

El Usatge 80 expresó: *Iudicium, in curia datum; qui curiam falsat principem, dampnat et qui principem vult damnare*. El Usatge 133, se considera de 1068: *de pau y treva; et damnatus sit omni tempore in qua sunt principes, abbates, vasvesores, philosophi et sapientes atque iudices* (Textes, página 36).

El concepto soberano del *princeps* resalta en los Usatges plenamente: 97 *prelibati principes*; 123 *nisi ex consensu principis*; 125 *supradicti principes*; 129 *prelibati principes*; 130 *prefati principes: iussu domini domni Raymundi Berengarii et domine Adalmurs Barchinone principum*; 74: *componat principi centum uncias auri Valencie per unamquamque vicem*; 75: *proptter banum emendet principi viginti uncias auri Valencie*; 81: *prelibati principes*; 91: *sepedicti principes Raimundus Berengarii et Adalmodis. Et ille qui precepti principis trascenderit*; 96: *Supradicti principes Raimundus Berengarii et Adalmodis*.

El título *dominus*, el *dominator*, viene de los condes. En el Usatge 3: *Cum dominus Raymundus Berengarii vettus comes et marchio Barchinone atque subyugator*, esto es, *dominus*, por lo clásico; *marchio*, por dominador de la frontera; *subyugator Yspanie*, por conquistador en Al-Andalus; se lee en el 3 su traducción catalana: *Com lo senyor en Ramon Berenguer Vell, comte e marques de Barcelona e subjugador de Espanya hague honor e vehe e conec que en tots los plets de aquella terra no podien esser observades les lleis godes*; Valls, *El problema...* lo fecha hacia 1060.

El Usatge 133 hace referencia a: *anno ab incarnatione Domini Mº C. LXIII facta est confirmatio sive pacti pacis Domini ab episcopis et abbatibus et diversi ordinis religiosi clericis apud Barchinonam in sede sancte Crucis*, que había sido mandado *iussu domini Raymundi Berengarii et domine Adalmurs Barchinone principum assercione et acclamacione illorum terre magnatum et christianorum Deum timentium* (p. 6 de Textes).

Es de interés recordar lo que el cronista Gaspar Escolano escribe en sus *Décadas de la Historia de la Insigne y coronada Ciudad y Reino de Valencia*, (lib. III, cap. II): «El rey Don Alfonso de Castilla y Don Ramiro de Aragón para componer sus discordias se vieron en Alagon el año mil ciento treinta y seis y concertaron que la infanta doña Petronila, única heredera del rey Don Ramiro, que era niña de un año, hubiera de casar con el príncipe de Castilla, con reservación de que Don Ramiro, durante su vida, tuviese toda la administració y nombre de rey de Zaragoza. El de Castilla se llevó a su corte y casa la infanta y allí le mudaron el nombre de Petrolina en Urraca. Los aragoneses 'dieronse maña —escribe— como volverla a Aragon,

y vuelta a Zaragoza concluyeron casamiento con Don Ramon, primogénito del Conde Ramon Berenguer de Barcelona'. 'Las condiciones del matrimonio fueron que Don Ramon no se llamara rey de Aragon, sino solamente príncipe, así en la vida del suegro como de su muger la reina Doña Petronila. Que las armas de Aragon se trocasen desde en adelante en los cuatro palos colorados que en escudo de oro havian los condes de Barcelona'; y añade: 'Y de llamarse príncipe su conde por capitulación del casamiento, pienso—concluye el cronista Escolano— que le quedó para siempre llamarse Principado de Cataluña'. (Lib. I, p. 263, edic. Perales).

No erró este autor al resaltar la trascendencia del título *príncipe*, pero donde se intituló tal fue de Aragón, *princeps aragonensis*; Cataluña, como expresión de soberanía, se hallaría implícita en el *comitatus*, en el Condado de Barcelona, que había, más adelante, de precisar cuáles serían sus límites con el reino de Aragón, como sucedió bajo Jaime I.

El padre de Ramón Berenguer IV, Ramón Berenguer III, reinó entre 1096 y 1131; tuvo a Ramón Berenguer IV y a Berenguela; ésta casó con el rey de Castilla Alfonso VII (1126-1157) y aquél con la citada Petronila, de la que nacieron Ramón, que sería el V, pero, cuyo nombre fue cambiado por el de su tío el rey castellano y recibió el de Alfonso, II en la cronología aragonesa, I, en la barcelonesa.

Comes y *marchio* eran títulos que revelaban la condición del *comitatus* tradicional y la situación de territorios de frontera, el último de tipo carolingio. Berenguer Ramón I el Corvat, o Curvo (1018-1035) se intituló *gracia Christi comes et marchio qui fui Raimundi comitis, dive memorie, filius, una cum coniuge mea Sancia*.

Ramón Berenguer IV (1131-1162) usó de varios títulos expresivos de sus diversas soberanías: *Comes Barchinone*, hereditario; *princeps aragonensis*, como consorte; *marchio Dertuse*, por conquista, 1149; el ejercicio de soberanía en Aragón la tituló también *regni aragonensis dominator*, o *princeps aragonensium*, siguiendo la tradición del genitivo plural del gentilicio, ocupando el *regale solium*, como consorte de la reina aragonesa. (Schram, Larra, Soldevila, lo trataron).

Alfonso II de Aragón (1162-1196) ostentó el título de *Marchio Provincie* por su padre Ramón Berenguer IV, a quien en 1146 los barones provenzales habían dado el señorío del antiguo ducado de Provenza, reuniendo así la triple soberanía, la condal, de Barcelona, heredada del padre en 1162; la real, de Aragón por su madre y la marquesal, ostentada sólo por él y no sus sucesores, pues que dejó el título a su segundo hijo Alfonso, con Gavaldá y Rodez quedando para el primogénito Pedro que sería el II en Aragón y I en Barcelona (1196-1213) Alfonso lo había heredado en 1166 por muerte de un primo carnal suyo.

Jaime I (1213-1276) en 1228 juró al primogénito Alfonso heredero suyo en el reino de Aragón, en Cortes celebradas en Daroca, a las que acudieron los síndicos de Lérida, porque en aquel momento los procuradores asistentes eran *Sichore usque Fariizam*; pero conquistada Mallorca, 1229, casado Jaime I con Violante de Hungría, 1235 y ganada Valencia, la ciudad, 1238, en las Cortes de Barcelona de 1244 se fijó que el Cinca, hasta Ariza, era el límite de Aragón y desde el Cinca hasta Salses era tierra de Cataluña; ésta, pues, quedó representada por el que era *Rex Aragonum* y *Comes Barchinone et Urgelli*; el título *Dominus Montespulani* lo ostentó por su madre,

Doña María de Montpellier, durante su vida, pasando luego a su hijo Jaime II de Mallorca (1276-1311).

Desde la creación por Pedro III el Grande (1276-1285), del *croat* barcelonés las leyendas de éste fueron expresión en anverso de la soberanía real, *Petrus Dei gracia rex* y en reverso la mención de *Barcinona Civitas* era el recuerdo de la capitalidad del antiguo *comitatus* y por ende, la moneda propiamente real del mismo; el número 179 de Botet de la página 73-74 no dice en su anverso *P(etrus Dei Gracia Aragon(um) Sicile rex* y en reverso no «*Barcinon benu-iutas*» sino *Barcinona Civitas*, llevando los tipos del *croat*, como los del sucesor Alfonso II (1285-1291).

Jaime II (1291-1327) siguió los tipos y leyendas, *Iacobus Dei gracia rex* y / *Barcinona Civitas*. Alfonso IV (1327-1335) observó la mismo, y Pedro IV (1335-1387) igual, *Petrus Dei gracia rex* y *Civitas Barckinona*.

A Pedro IV el Ceremonioso (1336-1387), llamándole *Princeps et Dominus noster* se dirigían las Cortes de Barcelona de 1347, en *die jovis intitulata idus decembris anno Domini MCCCXL septimo serenissimo ac magnifico principi et domino nostro Petro dei gracia regi Aragonum Valencie Maioricarum Sardinie et Corsice comitiqué Barchinone Rossilionis et Ceritanie*.

Por entonces la designación del país era *Principat de Catalunya*; la dogmática de 1350 sobre el sistema cronológico aplicable a todos los lugares del Principado de Cataluña, creada la institución del General, decía en 1376: *En nom de Deu sapien tuyts que el General de Catalunya, ço es los tres Braces del Principat de Catalunya aiustats e constituïts en les Corts generals les quals el senyor Rey de present celebre als habitants de tots los regnes e terres exceptats del regnes de Sardenya e de Corcega en la vila de Monço. Els Capitols e Ordinacions dels drets de la bolla de plom e segell de cera del Principat de Catalunya*, así la llamaban. (Rubio Cambroner, *La Deputació del General*, II, 250).

Correspondió a Juan I (1387-1396) grabar *in extenso* en los *timbres d'Aragó* la intitulación real, *Ioanes Dei gracia rex Aragonum*, por el módulo del flan y en los *coronats*, *Ioannes rex Aragonum*, en tan excepcionales acuñaciones. Don Martín (1396-1410) le imitó grabando *Martinus Dei gracia rex Aragonum*, en un batimiento también especial, con su busto de frente en anverso y en reverso *Ac Comes Barchinone* según el ejemplar de la página 196 de Botet; pero en los *croats* mantuvo la impronta tradicional y *Martinus Dei gracia rex* con su efigie de perfil en anverso y *Civitas Barkinona* y su tipo de tres puntos y oes cuartelados. En su creación de les *blanques coronades* inscribió *Martinus Dei gracia rex Aragonum* en anverso y *Dominus protector meus et aiutor meus*, como se hacía en los batimientos especiales.

Fallecido Martín el Humano en 31-V-1410 se reunieron en Caspe en 1412 los compromisarios de Aragón, Cataluña y Valencia; Mallorca no estuvo representada por lo que el Concejo en 1 de marzo de 1412 protestó. (*Cortes de Cataluña*, Real Academia de la Historia, IX, 364-666).

Recibían el título de *infantes* los hijos de los reyes que no llegaron al trono de su inmediata ascendencia; así Fernando de Antequera, nieto de Pedro IV el Ceremonioso, por ser hijo de la hija de éste, Leonor, de Aragón, casada con Juan I de Castilla (1379-1390) y hermana de Don Martín el Humano (1395-1410).

Jaime, conde Urgel, bisnieto por su padre de Alfonso IV el Benigno (1327-1336) casado con Isabel, hija menor de Pedro IV y Sibilia de Forciá.

Fadrigue, conde Luna, hijo bastardo de Martín de Sicilia, niño educado por su abuelo Don Martín el Humano, infante legitimado por Benedicto XIII. Luis, duque de Calabria, hijo de Luis de Anjou y de Violante, hija de Juan I de Aragón (1387-1395).

Alfonso, duque de Gandía, hijo del conde de Ribagorza D. Pedro, que era hermano de Alfonso IV (1327-1336); a la muerte del Pretendiente sostuvieron sus derechos su hermano D. Pedro, conde de Prades y su propio hijo, homónimo, Alfonso.

Elevado al trono de Aragón don Fernando el vencedor de Antequera, nieto de Pedro IV por su hija Leonor, en 1413 se estructura la *Deputació del general de Catalunya*; de esta institución se ocupan las Cortes de 1433 y 1455.

Fernando I (1412-1416) observó en los *croats* tipos y leyendas tradicionales: *Ferdinandus Dei gracia rex* y *Civitas Barchinona*; la letra k, correspondía a la h del sonido gutural fuerte, oclusivo; en el Rosellón, en la ceca de Perpinyà hizo constar su doble título condal, *Comes Barkinone et Rocilionis*; fue el introductor de la tal fórmula.

Su hijo y sucesor Alfonso V de Aragón, IV de Barcelona (1416-1458), grabó en anverso *Alfonsus Dei gracia rex Aragonum* y en reverso *Civitas Barchinona* en los *croats*, del tipo tradicional, y en otros, como su antecesor, *Alfonsus Dei gracia rex Aragonum* y *Comes Barkinone et Rocilionis*.

En 1428 Don Duarte de Portugal, hijo de Juan I, casó con Leonor, hermana de Juan II de Aragón. En 1442 murió la reina Blanca de Navarra esposa de Juan II de Aragón, citado. En 1458-1479 reinando Juan II, a la *Diputació del General* la llama 'anima del Principat de Catalunya'.

Del matrimonio de doña Blanca y Juan II nacieron Blanca, que casó con Enrique IV de Castilla; Carlos, el Príncipe de Viana y Leonor que casó con el Conde de Foix. Del matrimonio de Juan II con doña Juana Enríquez, hija del almirante D. Fadrique Enríquez, conde de Melgar, en 1444, nacieron Fernando, que le sucedió en el trono, Leonor y María, que murieron niñas y Juana que casó con Fernando I de Sicilia (1458-1494).

Juan II (1458-1479) hermano y sucesor de Alfonso V grabó en los *croats*, *Ioannes Dei gracia Rex Aragonum* y *Comes Rocillionis*, con el tipo tradicional en Barcelona y con la sustitución de los tres puntos por PP, en Perpignan.

Ostentaron su corona Enrique IV de Castilla (1462-1463); Pedro de Portugal (1464-1466), que introdujo el ordinal *Petrus quartus Dei gracia rex Aragonum* en los *pacífics*, en anverso y exclamando en reverso el salmo *Deus in adiutorum meum intende*.

Renato de Anjou (1466-1472) grabó *Renatus primus Dei gracia rex Aragonum*, dejando la anterior leyenda en el reverso, *Deus in adiutorum meum intende* y acuñando medios y cuartos de *pacífics*, *mitjos* y *quarts*, llamados estos *quarteroles*.

Vuelta la *Deputació* a la obediencia de Juan II como rey legítimo, éste acuñó también *quarteroles*, ampliando su intitulación, *Ioannes Dei gracia rex Aragonum Navarre Valencie* y, suprimiendo el salmo de sus antecesores, ocupando así anverso y reverso como titularios.

En la administración del país la función de las Cortes es constante, representando el antiguo *comitatus Barchinone*, en la totalidad de su extensión con el dictado de *Principatus Cathalonie*, en su forma latina. Los tex-

tos dicen así: En 1455 *Capitols e ordinacions novellament fetes per la Cort General Principat de Catalunya celebrada en lo Capítol de la Seu de Barcelona, pera la eleccio de deputats e oydors de comptes del General de Catalunya*.

Comienza: *Acort general del Principat de Catalunya que lo alt o molt excellent senyor don Johan per la gracia de deu rey de Navarra germa e lloctinent general del serenissim senyor don Alfonso per la de deu rey de Arago de Sicilia deça e della far de Valencia de Iherusalem Mallorca Ungria Sardenya e Corcega comte de Barchinona duch de Athenes e de Neopatria e encara comte de Rossello e de Cerdanya*.

En 21-VI-1461 concordia de Vilafranca entre la *Deputació* y Dª Juana Enriquez; el 24 se declara al príncipe de Viana, primogénito, heredero y lugarteniente del Principado de Cataluña; el príncipe muere en Barcelona en 23-IX- de aquel año, 1461. En 11-X del mismo las Cortes en Calatayud juran al hermanastro, el infante Fernando, heredero del trono, tenía diez años; en 23 de noviembre jurado en Barcelona. En 31-VIII-1461 Luis XI en el trono de Francia; se redactan *Capítolgs e ordinacions dels drets de la holla de plom e segell de cera del General del Principat de Cathalunya*.

En 1481 *Capitols dels drets y altres coses del General del Principat de Catalunya y comptats de Rossello y Cerdanya fets en Corts generals del any MCCCCLXXXI fins en lo any de DLXIIII inclusive y dels drets que practica e altramant se paguen* (impresos en Barcelona en 1685).

En 1493 *Los Capitols devall scrits son stats fets en la Cort celebrada en lo monestir de Sancta Ana de la Ciutat de Barcelona sobre la extraccio de deputats e oydors en l'any MCCCCXCIII. En nom de nostre senyor Deu Jesucrist e de la gloriosissima Verge Maria mare sus sia a tots cosa manifesta que dilluns que-s comptava quatre dies del mes de desembre any de la natiuitat del dit senyor MCCCCLXXXIII congregada la Cort General del Principat de Cathalunya la qual lo molt alt e poderós senyor lo senyor rey Don Ferrando per la gracia de Deu rey de Castella de Arago de Leo de Sicilia de Granada de Toledo de Valencia de Galicia de Mallorques de Sevilla de Sardenya, de Cordoba de Corcega de Murcia de Jahan de Algarbe de Algezira de Gibraltar de les Illes de Canaria comte de Barcelona senyor de Vizcaya e de Molina duch de Athenes e de Neopatria comte de Rossello e de Cerdanya marques de Oristany e comte de Gociano... celebra als cathalans*.

Fernando II (1479-1516), llama a la *Deputació del General*, 'alma y cuerpo místico del Principado' (Rubio, I, 169).

En 1469 Pere y Diego Gumiel imprimían los *Usatges de Barcelona e Constitucions de Cathalunya*, esto es las *Constitucions e altres drets de Cathalunya* conteniendo los *Usatges* (Rubio, I, 112).

Fernando II en los *croats* siguió el tipo de inscripciones antiguas, *Ferdinandus D. G. Rex y Civitas Barchinona*. En Perpiñán grabó *Ferdinandus Dei gracia rex y Comes Rosilionis et Ceritanie*.

Correspondiendo a su intitulación diplomática al ganar, por derecho y armas, la corona de Nápoles, en los *principats* grabó *Ferrandus Dei gracia rex Aragonum Utriusque Sicilie Comes Barchinone*; se habían introducido dos novedades, una el reino de las Dos Sicilias, otra la nueva moneda de oro, propia del Principado de Cataluña y, por ello, llamada *principat*, en cuyas piezas múltiples así se intitulaba.

Cuando se acuñaron las grandes piezas de diez ducados de Barcelona, gemelas de las que se labraron en Zaragoza, en aquéllas el rey Católico se intituló en anverso, *Ferrandus Dei gracia, Aragonum Utriusque Sicilie, Comes Barcino(ne)* con su busto; en reverso, el pasaje evangélico *Iugum meum est et onus meum leve*; cual *Comes Barcinone* era el soberano de Cataluña.

En 1520 las *Ordinacions jetes sobre lo redres del General e Deputació del Principat de Cathalunya en la Cort celebrada per la Sacra Cesarea Catholica y Real Magestat de Don Carlos elet rey dels Romans y sdevenidor emperador Rey de Castella y de Arago y de les Dos Sicilies etc. en primera Cort de Barcelona celebrada en lo Monestir de Sant Francesch dels frares menors de la ciutat de Barcelona en lo any MDXX*, que imprimió Amorós.

En 1534 las *Ordinacions sobre lo redres del General e casa de la Deputació del Principat de Cathalunya fetes en la Cort general celebrada per la Sacra Cesarea Real Magesta del Emperador don Carles rey de Castella de Arago etc. Comte de Barcelona de Rossello y Cerdanya En la vila de Monço en lo any MDXXXIII*.

La abreviación intitolatoria real, comenzó después de Arago, para dar lugar a la constancia de Conde de Barcelona que entrañaba también la de los Condados de Rosellón y de Cerdaña.

En 1534, de Pere Tomic se publicaban las *Histories e conquestes dels Excellentissims e Catholics Reys de Arago e de llurs antecessors los Comtes de Barcelona affegida la historia del Excellentissim e Catholic Rey de Hespanya Don Ferrando any MDXXXIIII* (edic. de 1886).

Tales eran los títulos de las ediciones de las diferentes *Ordinacions*: 1537, la *Deputació del Principat de Catalunya*, que imprimía Carlos Amorós, y en 1547 salían a la luz las *Chroniques de Espanya fins aci no divulgades que tracten dels nobles e invictissims Reys dels gots y gestes de aquells y fets dels Comtes de Barcelona Reys de Arago ab moltes coses dignes de perpetua memoria*, de Pere Miquel Carbonell, incidiendo en el origen godo de las dinastías condales.

Cuando acuñan aquí Juana y Carlos, su hijo, se intitulan *Iohanna et Carolus Comites Barcinone*; se editaron *Capitols dels drets y altres coses del General del Principat de Catalunya y Contats de Rossello y Cerdanya fets en Corts Generals del any MCCCLXXX fins en lo any MDLXIIII inclusive y dels drets que per practica y altrament se paguen*.

Durante la casa de Austria las emisiones monetarias catalanas son de dos clases, la primera las de la ceca de Barcelona, en la línea de las tradicionales del condado barcelonés, del antiguo *Comes Barchione*, cuya corona ostenta el mismo soberano el *rex Hispaniarum* título que figura en los *criats*, *Philippus Dei gracia* correspondiente a *rex Hispaniarum* en anverso, con la efigie del monarca desde Felipe II; en reverso *Civitas Barcinona*, el *cap* y *casal* del Principado, con la fecha cual se practicaba ya a partir de este reinado.

La segunda integrada por las acuñaciones locales que obedecían a autorizaciones por el rey en cada caso, con fin de favorecer el comercio, los pagos en las diferentes villas y lugares; el año, en las de Barcelona, se consignó en el ángulo derecho superior del reverso, manteniéndose la cruz, los llamados roeles, que eran la letra O y los tres puntos, lo que databa de los antiguos dineros de terno, de vellón.

La imprenta facilitaba la publicación de las *Constitucions e altres drets de Catalunya*, que contenían también el texto de los *Usatges*, así en 1588, por H. Gotart.

Juana y Carlos acuñaron oor en Barcelona, del sistema del *ducado* ya, *Ioanria et Carolus Reges Aragonum* y sus bustos afrontados en anverso y *Comites Barquinone*, con las armas de la Corona de Aragón y las de Sicilia, en piezas de cuatro, dos y unas de medio ducado, con las siglas personales I-C y escudo de Aragón, en reverso, y mismas leyendas.

En 1534: *Capitols e ordinacions fets en cort general de Cathalunya ordenant lo pagament del dret de les entrades e exides del General de Cathalunya* (Barcelona, Carles Amorós, 1534).

1537: *Ordinacions sobre lo redres del general e Casa de la Deputació del Principat de Cathalunya fetes en la Cort general celebrada per la Sacra Cesarea Catolica y Real Magestat del Emperador don Carles Rey de Castella de Arago etc. Comte de Barcelona e Rosello e Cerdanya, En la vila de Monço en l-any MDXXXVII* (C. Amorós).

En 1547 se publicaron las *Chroniques de Espanya fins aci no divulgades que tracten dels nobles e Invictissims Reys del Gots y gestes de aquells y dels Contes de Barcelona e Reys de Arago ab moltes coses dignes de perpetua memoria*, de Pere Miquel Carbonell Escriba y Archiver del Rey nostre senyor e Notari public de Barcelona. Novament imprimida any M.D.xlvii. A observar el recuerdo de lo godo.

La mención del *Principat* durante la casa de Austria constante en lo administrativo y constitucional del país. En 1564 *Capitols dels drets y altres coses del Principat de Cathalunya y Comptats de Rossello y Cerdanya fets en Corts Generals del any MCCCCXXI fins en lo any MDLXIIII* inclusive y dels drets que per practica y altrament se paguen (Barcelona, 1685). En 1579 los *Capitols e Ordinacions per los drets del General de les entrades e exides del Principat de Cathalunya*, de carácter administrativo y económico.

En 1558 *Constitucions e altres drets de Cathalunya* (Barcelona, H. Gotart, 1588) y como de carácter constituyente contiene los *Usatges*.

Los acuerdos de Cortes afectan al Principat y a los Condados de Rosellón y de Cerdaña: *Capitols del General del Principat de Cathalunya, Comtats de Rossello y Cerdanya, fets en les Corts celebrades en lo Monestir de Sant Francesch de Barcelona per la S.C.R.M. del Rey Phelip nostre Senyor, per lo redres del general y Casa dee la Diputacio en lo Any de MDXCIX* (Barcelona, Hieroní Margarit, 1621).

En Castilla se labraba el *escudo*, de Felipe II *Philippus Dei gratia*, esta palabra con *t* y no con *c*, ya, y las armas de la monarquía en anverso y en reverso la cruz de Jerusalén que caracterizó en adelante las emisiones áureas e *Hispaniarum*; pero el reinado del rey Prudente estaba más en el área de la plata, escaseando el oro.

En 3 de octubre de 1595 Khevenhüller aconsejaba que si se acuñara oro español en la localidad tirolesa de Hall, se obtendría por lo menos un beneficio del 6 por ciento, según documento publicado por P. Voltes Bou, en *Documentos de tema español existentes en el Archivo de Estado de Viena* (Documentos y Estudios, vol. XIV, p. 151).

Al año siguiente de comenzar el nuevo reinado, en 1599, se daban los *Capitols del General del Principat de Catalunya y Comtats de Rossello y de Cerdanya fets en les Corts celebrades en lo Monestir de Sanct Francesc de*

Barcelona per la Sacra Catholica Real Magestat del Rey Don Phelip nostre Senyor per lo redres del General y Casa de la Diputació en lo any MDXCIX, impresos por Hieroni Margarit en 1621, en pleno reinado de Felipe II, de España.

En 1616 Francisco Gilabert publicó sus *Discursos sobre la calidad del Principado de Catalunya, inclinación de sus habitantes y su gobierno* y en 1628 Andres Bosch daba el *Summari index o epitome dels admirables y nobilissims titols de honor de Cathalunya Rossello y Cerdanya y de les gracies per privilegis prerrogativas, preheminencies y llibertats e immunitats segons les propies y naturals lleys*, impreso, en Perpinyà, por Pere Lacavalleria.

El reinado de Felipe III, II en Cataluña, feu para ésta de ordenación monetaria ante las dificultades de la época; el oro se labró con tipos propios en los *onzens*, o tercios del *trentin*, esto es, busto del rey a la izquierda y *Philippus Dei gratia Hispaniarum rex* abreviado; el rey no lleva ordinal y en reverso las armas de la Corona de Aragón, no de Barcelona estricta, y *Civitas Barcinona*, como solía ocurrir en todos los estados en que el oro llevaba siempre las armas superiores y la plata y vellón las locales, *Civitas Barcinona* y el año, 1618.

La plata se labraba en los tradicionales *croats*, busto del rey y *Philippus D. G. Hispaniarum rex*, en anverso y *Civitas Barcinona*, con la fecha, 1620 y medios *croats*, los más abundantes, con la fecha, 1612, 1620, marca de ceca, B en los resellados como buenos, y vellón en piezas de un *ardit*, busto real, en anverso sin leyenda y letras AR y en reverso *Barcino Civitas* el año y el escudo de la ciudad; estas fueron las más conocidas piezas, el *ardit*, de cobre, que pasó al *Don Quijote* cervantino y quedó en la lengua castellana como un *ardite*.

En 1616 Francisco Gilabert publica *Discursos sobre la calidad del Principado de Cataluña, inclinación de sus habitantes y su gobierno*, en Lérida (B.U.B.) Petrus Boix, *Resposta en favor de la Cort del Principat de Catalunya al Discurs del Magnífich Felip Vinyes Doctor de la Real Audiencia* (s.l.s.a) (BC).

En 1621, accede al trono Felipe IV; crédito del Conde Duque de Olivares; muere el archiduque Alberto gobernador de los Países Bajos durante 25 años. 1622, Richelieu por influencia de María de Médicis es nombrado Cardenal; el obispado de París elevado a arzobispado. Liga de Francia, Venecia y Saboya para impedir a los españoles ocupar la Valtelina que separa el Milanesado español del Tirol austríaco.

1623, Francisco de Moncada publica la *Expedición de Catalanes y Aragoneses contra Turcos y Griegos*. 1624, Spínola asedia Breda; Richelieu en el Consejo Real; la Valtelina dominada por los grisonos. 1625, comienza el período danés de la guerra de los Treinta años; muere Mauricio de Nassau. 1626, el tratado de Monzón pone fin a la guerra con España por la Valtelina.

El reinado de Felipe IV (III) comenzaba en Cataluña con la continuidad de la acuñación de oro en *onzens*, de once reales de plata, esto es, once *croats*, en anverso busto del rey y *Philippus Hispaniarum rex*, abreviado, como bajo Felipe III y en reverso *Barcinona Civitas* y el año 1625, por ejemplo y el escudo real de los cuatro palos de gules; la marca de valor, XI reales, en anverso. La plata como en el reinado anterior, en *croats*, *Philippus*

Dei gracia Hispaniarum rex, abreviado y busto del rey a la izquierda; en reverso *Barcino Civitas*, 1626, y el tipo tradicional del *croat*.

Comenzada la guerra con los Países Bajos en 1621; en 1620 reina Luis XIII, Navarra es unida a su Corona; la lengua vasca que se hablaba en la Baja Navarra es excluida de los procedimientos legales. 1627, se publica el *Memorial* o Discurso hecho en Perpiñán del Principado de Cataluña y de los condados del Rosellón y Cerdaña que quieren desunirse de dicho Principado.

1628, Andrés Bosch, *Summari Index o Epitome dels admirables y nobilissims titols de honor de Catalunya Rossello y Cerdanya y de des gracies privilegis, prerrogatives, preheminiencies llibertats e immunitats gosans segons les propies e naturals lleys*, donde rebate 'lo error de molts que Rossello es de la Galia Narbonesa'.

1632, Luis de Paguera publica en Barcelona *Practica forma y stil de celebrar Corts geenrals en Catalunya y materias incidents en aquellas*. Por entonces se acuñaban *croats*, llamados *reals* y medios *croats* con los tipos tradicionales *Philippus Dei gracia Hispaniarum rex* y su busto en anverso y *Barcinona Civitas* y el año en reverso, 1630; prosiguen los *ardits*, 1635; en este año muere Esteban de Corbera autor de *Cataluña Illusttrada*, dedicada a los Diputados de los tres Estamentos reales, publicada en Nápoles, en 1678.

En 1635 se dio orden de S. M. por el Consejo de Aragón sobre el consumo de la moneda de vellón (A.C.A. leg. 283/85, 27-X-1635).

1635, España toma Treves y quita al arzobispo que estaba bajo la protección de Francia; Richelieu declara la guerra a España que era aliada de Austria; es el período francés de la guerra de los Treinta Años. Tratado de Francia con las Provincias unidas para el reparto de los Países Bajos. Campaña de Rohan, en la Valtelina, apoyando a los grisonos contra España. 1636, los españoles toman Corbie y lo pierden y evacúan la Picardía; en aquel año Corneill, escribe *El Cid*.

1637, muere el emperador Fernando II; le sucede Fernando III. 1639, victoria del almirante holandés Tromp sobre los españoles entre Nieuport y Dunkerke. n aquellos años Petrus Boix daba su *Resposta en favor de la Cort del Principat de Catalunya al discurs del magnific Felip Vinyes Doctor de la Real Audiencia*.

Se ordenaron diferentes cuestiones monetarias; en 19 de diciembre de 1633 se dio una pragmática fijando las equivalencias de la moneda valenciana y castellana. Los reales de plata de Felipe III eran los *dihuytens* del mismo rey. Otra cita es de 'dos mil dcados de once reales'; era entonces en Castilla el *ducado* unidad de cuenta; una deuda de seis mil libras en Valencia se calculaba a 240 dineros de vellón integrada por 13 *dihuytens* y seis dineros o medio sueldo, pues el *dihuyté* era sueldo y medio. El *novenet* era el medio *dihuyté*. Por entonces las sacas de oro del Reino fue la causa de la escasez de los *escuts* de los Felipes III y IV y luego de Carlos II.

En 1639 comienza la guerra con Francia hasta 1659. *Ardits* y *menuts* llenaban el mercado, de tipo tradicional, hasta entonces; y desde 1622, al menos, se acuñaron los *trentins*, de oro cuyo tercios, los *onzens* de XI reales, eran como los de Felipe III; los *trentins* una reproducción de los excelentes de los Reyes Católicos.

Entre tanto en aquel año, 1640, se publicó de Francisco Martí y Viladamor, *Noticia Universal de Cataluña* y en 1641 su opuesto libro *Cataluña, en Francia, Castilla sin Cataluña y Francia contra Castilla*. Panegírico glo-

rioso al Christianísimo monarca Luis XIII el Justo, recordando que por la perversidad de un valioso salga pues ahora de Castilla Cataluña y en 1644 su *Praesidium inexpugnabile Principatus Cathaloniae pro iure christianissimum monarcham* dedicado a Le Tellier y un *Manifiesto de la fidelidad catalana* dedicado a Mazarino. En un ejemplar de esta obra que hubo en la Biblioteca Universitaria y fue devorado por la polilla el poseedor coetáneo escribió en su portada, salvada: *Nec minus deffensum omnium Cataloniae malignantium contra Hispaniarum regem legitimum et eundem Barcinone Comittem*. Esta noticia, inédita, tiene gran valor, por lo de *eundem Barcinone comitem*. Y en 1646, el Vizconde de Rocaberti publicaba en Zaragoza *Presagios fatales del mando francés en Cataluña*.

En 1640 se publicó en Barcelona la *Proclamación católica a la Magestad piadosa de Filipe el Grande* de fray Gaspar Sala. Era virrey D. Enrique de Aragón, duque de Cardona; Olivares contra él. En 1640 la Deputació del General se levanta contra la autoridad real; Vilaplana es teniente general de la Diputació, aliado luego con los franceses.

En 7 de junio de 1640 fue el *Corpus de Sang*; el 12 llegaba la noticia a Madrid. En I-XII-1640 levantamiento de Portugal, anunciado por Claris; en 7-XII-1640, en Barcelona, el Marqués de Los Vélez, antes Virrey de Aragón y ahora de Cataluña, sale de Tortosa ganando el Coll de Balaguer, Hospitalet Monroig, La Selva del Camp, Reus, Valls y Cambrils; en Vilaseca y Salou soldados franceses ayudaban a los rebeldes. En Barcelona el general francés Espernan se retiró a Francia dejando la defensa al general de la Diputación Vilaplana; ésta llamó a Tamarit que defendía el Ampurdán frente a las tropas reales del Rosellón; Los Vélez ocupó Martorell, lugar de su señorío. El francés conde de la Motte entró en Barcelona en 20-II-1641.

En 1640 Gerona acuñaba piezas de 5 sous con el escudo de Cataluña-Aragón y *Philippus IIII Dei gracia*, abreviado, en anverso, con el ordinal del rey de España, cuarto, y en reverso *Civitas Gerunde* y el año y los tipos del *croat* barcelonés tradicional. Suprimido el retrato real pero no el título *Philippus D. G. Hispaniarum rex* se labraron las acuñaciones locales del sistema de cinco sous, V-S, así en Gerona en 1641, *Philippus III D. G. rex* y escudo en anverso y *Civitas Gerunde* y el año en reverso, tipo del *croat* barcelonés también.

Una nueva fase intitulatoria monetar fue sustituir el nombre del monarca por *Principatus Catalonie*, el escudo y V-R en anverso y *Civitas Balagarie* y el año en reservo con el mismo tipo; tal en *Villa Acrimontis* y otras ciudades, villas y lugares del Principado; fue éste el título propio del país mientras el ejército de La Motte iba ocupándolo. Luis XIII (1601-1610-1643) se intituló, abreviadamente *Ludovicus Dei gracia Rex Francorum Comes Barcinone*, grabándose su efigie en anverso, con el valor V-S y en reverso el nombre tópico *Cervarie*, con los tipos del *croat* y la fecha 1641; el monarca galo no se atrevió a presentarse en Barcelona a jurar los fueros como era debido y envió al Marqués de Brezé como virrey a aquel fin. Las acuñaciones locales distingüían entre *universitates*, *villae* y *oppida*.

Estas acuñaciones de los años de desobediencia al monarca tienen gran número de pormenores heráldicos, toponímicos, de variantes; en 1642 en las piezas de plata de Gerona, por su módulo se leía completo *Principatus Cataloniae*, en anverso con el escudo y V-S y en reverso sobre la cruz de los

croats, las armas de la ciudad, como en las monedas medievales, y *Civitas Gerunda*, 1641.

En 1642 el marqués de Pobar, que mandaba el ejército real, D. Pedro de Aragón, hijo del duque de Cardona cayó, por engaño, prisionero de La Motte.

Luis XIII se dio el título en una acuñación francesa de *Comes Cataloniae*, y sus armas, las lises, en reverso, y en anverso su efigie y *Ludovicus XIII D. G. Rex Francorum*; anteriormente en una acuñación del *Opidum Podi Ceretani*, Puigcerda, de 1641, en reverso, del tipo del *croat*, la mención *Provincia Cathaloniae*, con el escudo real y V-S en anverso; era en la zona de la Cerdaña que había de sufrir más directamente, años después, las consecuencias de la guerra, con su división y reparto.

Las monedas de la época recogen aquellas situaciones. Las intituciones de Luis XIII no tenían justificación histórica. Si en 1641 había acuñado con el título de *Comes Cathaloniae*, en 1642 a los títulos de rey de Francia y de Navarra en anverso añadía en el reverso *Cathaloniae Princeps*, que nadie había usado como tal, partiendo sus armas con lises y cadenas en 1 y 2 y los palos gules en la otra mitad; Luis XIII murió en 1643.

1647, el Príncipe de Condé, Luis de Enghien, derrotado en Lérida. En Nápoles, los impuestos provocan la rebelión contra el virrey duque de Arcos, Tommaso Aniello, de Amalfi es el cabecilla. Enrique de Lorena, duque de Guisa, les ayuda. Genaro Annase abre las puertas a los españoles.

1648, Paz de Westfalia, en Osnabrück y Münster; acaba la guerra de los Treinta años. Las Provincias Unidas, independientes de España.

El archivero diocesano José Sanabre publicó en 1956 un libro que recoge todas las vicisitudes del largo proceso 1640-1659, *La acción de Francia en Cataluña*, en el turbulento y dramático ciclo comprendido entre los años 1640 y 1659 con abundante documentación, entre ella la de Pedro Marca con Le Tellier.

Estudio fundamental sobre la época es el de José Pellicer Bru, *Los reales de a cinco. Medios duros acuñados en Cataluña durante la Guerra de Separación (1640-1659)* (A.N.E. 1965), con referencias a G. Marañón, F. Soldevila, P. Vilar, J. Gudiol, J. Sanabre, Botet i Sisó y completísimos reeptrorios de monedas, veguerías, bailías, pueblos, condados, precios, talla, con un prólogo de F. Xavier Calicó.

En 1652 reinando Luis XIV (1638-1643-1715) se acuñaba con *Ludovicus XIII D.G.R.F. Comes Barcinone*, abreviado, su efigie y el valor X-R y en reverso *Barcino Civit obsessa* y el tipo del *croat*. Se halla asediada por don Juan de Austria quien la tomó en aquel año; Condé pasó a España; en 1654 los españoles asedian Arras; en 1663 se resellaban piezas de *Civitas Balagarie*, de 1659.

En 1655 los ingleses arrebataron Jamaica. Cromwell se alía con Mazarino contra España. En 1656 el almirante inglés Blake se apodera de una flota española procedente de Indias. 1658, muere el emperador Fernando III, le sucede su hijo Leopoldo. Batalla de las Dunas, o de Turena, los españoles vencidos mandados por D. Juan de Austria. 1659, Mazarino por Francia y Luis de Haro por España en la isla de los Faisanes firman la paz de los Pirineos, por la que España pierde el Rosellón, la Cerdaña, Artois, menos Aire y Saint Omer.

1661, muere Mazarino. 1665, muere Felipe IV; Carlos II a los cuatro años, rey, batalla de Villaviciosa (Evora). 1167, Luis XIV por el *droit de dévolution* reclama los Países Bajos en favor de María Teresa, hija del primer matrimonio y exclusión de Carlos II, hijo del segundo, de Felipe IV. 1668, Inglaterra, Holanda y Suecia obligan a Francia a hacer la paz con España. 1669, don Juan de Austria obliga a la reina madre a alejar al P. Nithard.

1670. Que no circulen los *ardits y menuts prims y llaunes vulgarment dits pallofes*; en 7-IV-1677 el virrey duque de Parma da licencia para acuñar en la ceca de Barcelona *reals y sous* de la misma ley que los *reales de a ocho castellanos*. En las acuñaciones Carlos II se intitula *Carolus D. G. Hispaniarum rex*, con su efigie en anverso y *Barcino Civitas* y el año, 1674, y los tipos del *croat* en reverso; *sous* o sueldos.

1677, Luis XIV gana Valenciennes, Cambrai; en 1678, Gante y el Franco Condado; 1679, paz de Nimega. 1686, Liga de Augsburgo, contra Luis XIV; entran el Emperador, España, Suecia, Holanda, Baviera y otros.

1690, el duque de Saboya aliado con España contra Francia; en 1698 el *Directori de la visita del General del Principat de Catalunya y comptats de Rosello y Cerdanya y capitols resultants acerca del carrechs y obligacions dels Senyors Diputats y Oydors y oficials de la Casa de la Deputacio y General de Catalunya*, impreso en Barcelona. En 1694 el Mariscal Noailles en Catalunya; expolios bibliográficos.

1698, Guillermo III propone secretamente a Luis XIV un tratado de reparto de la monarquía española, en La Haya, 11 octubre; el Delfín obtendría las Dos Sicilias y puertos en Toscana, y Guipúzcoa; el archiduque Carlos, el Milanésado; y el príncipe de Baviera el resto de la monarquía en Europa y en América.

1698, se publica el *Directori de la visita del General del Principat de Cathalunya y obligacions dels Senyors Diputats y ohidors y oficials de la Casa de laDeputació y General de Cathalunya y altres* (Barcelona, 1698).

1704, *Constitucions y altres dretts de Catalunya* (Barcelona, Joan Pacs Marti y Joseph Llopis) insertó los *Usatges*; reimpresión por el Colegio de Abogados de Barcelona.

En 1705, reinando Felipe V se acuñó el *croat* con los tipos tradicionales, *Philippus D. G. Hispaniarum rex* y su busto en anverso y *Barcino Civitas*, 1705.

El Archiduque acuñó en 1705-1706 el *real de plata* o *sou* como el *croat*, *Carolus III D. G. Hispaniarum rex* y su busto en anverso y *Barcino Civitas* y el año con el tipo del *croat* en reverso. En 1708 el Archiduque acuña cobre en *Es un dinar*, *Barcinona Civitas* y el escudo de ésta.

Las acuñaciones de cobre por Felipe V en 1718 no mencinoan el Principado en sus cuños, sólo *Barcelona* con sigla B, como marca.

Correspondería a Fernando VI (1746-1759) restablecer el título del antiguo *Principatus Catthaloniae* en 1754-1756 en una acuñación de cobre, hecha en Segovia, con el escudo de los Borbones, de España, en anverso y *Ferdinandus VI D. G. y Princeps Cataloniae* y el año 1754 ó 1755, en reverso con escudo coronado de Barcelona con cruz peduncular en 1 y 4 y palos gules en 2 y 3, y otra emisión del mismo anverso y *Princeps Cataloniae* y el escudo real, el de Cataluña y el año, 1756, ambas acuñaciones de *ardits* que en aque-

llas labras de 7.000 pesos, de puro cobre, venían a llenar el vacío de moneda divisionaria para el comercio al por menor.

En 1756 comenzó la Guerra de los 7 años; hubo una expedición francesa contra Menorca, ocupada por los ingleses desde el Tratado de Utrecht, tomaron el Puerto de Mahón el 12 de abril; los ingleses retirados en el fuerte de San Felipe, que ganaron los franceses en 28 de junio de aquel año 1756.

Las acuñaciones durante la ocupación francesa de Barcelona, se limitaron a consignar en anverso EN BARCELONA, el valor 5, 2 ½ *Pesetas* y una peseta, y en anverso el escudo de la ciudad, laureado sin epígrafe alguna, en la plata y en el cobre EN BARCELONA y el valor 4 *Quartos* en anverso, y el mismo escudo de la ciudad, laureado también y los divisores de esta pieza, 2 *quartos*, 1 *quarto* y ½ *quarto*; el valor superior, en oro, fue la pieza de 20 *pesetas*, de análogos tipos.

La titularidad de la corona quedaba expresa en las acuñaciones de Fernando VII en Gerona, *Fernando VII Rey de España*, con su busto, a la romana, en anverso y *Gerona, Año de 1809* y el escudo de los Borbones, castillos y leones y valor 5 *pesetas*; lo mismo en Lérida, en las acuñaciones de necesidad, anicónicas, no hubo más que menciones de ceca y valor, con punzones; pero en las labras de cobre, más solemnes, pese al metal, se lee *Ferdinandus VII Hispaniarum Rex*, y el escudo borbónico en anverso y *Principatus Cataloniae* y el escudo de los palos gules, en reverso, con abreviaturas por suspensión y consignación del valor en las conocidas piezas de VI, III, II *Quartos*, *Quarto* y medio, *Quarto* y *Ochavo* que se ajustaban al sistema general y otras labras con el escudo municipal en reverso.

El régimen de 1823 dio unas labras de cobre de 6 y de 3 *quartos* con *Ferdinando 7º Rey Constitucional* y el año, con el escudo de los Borbones en anverso y *Provincia Barcelona*, el año y el escudo de la ciudad en reverso en series de 6 y 3 *quartos*; estas acuñaciones cúpricas venían a representar las antiguas amonedaciones del viejo *Comitatus Barchinone*, sin mención del mismo.

Esta titularidad, la del *Principatus Cataloniae* que sucedió a aquél, quedó ya por última vez en las acuñaciones de Isabel II, así: *Isabel 2ª Reyna Constitucional de las Españas*, rodeando al escudo de Cataluña en anverso y *Principado de Cataluña* y el año, en derredor al valor de 1 PESETA. Las mismas titulaciones en los *cuartos*, en cuyo anverso el escudo real y el año y en reverso *Principado de Cataluña*, con el escudo de ésta y el valor 6 ó 3 *quartos*, en emisiones sucesivas hasta 1846.

La acuñación de Carlos V volvió a lo tradicional: *Carolus.V.Dei gracia Hispaniarum et Indiarum Rex* y su busto en anverso y *Princeps Cathalauniae* y el mismo escudo de los Borbones en reverso, en la *media peseta* y en el cobre, de 6 *quartos*, *Principatus Cathaloniae* y los palos gules en rombo y 1840; fue ésta la última representación tradicional del título del *Principatus*, vivo durante los siglos que han sido recordados aquí.

A Guerra dos Segadores Catalães e a restauração da independência de Portugal. História e Numismática

NESTOR FATIA VITAL

APRESENTAÇÃO DA MATÉRIA

Pretende-se demonstrar que, muito provavelmente, sem a feliz ocorrência da «Guerra dos Segadores Catalães», não teria sido possível, em Portugal, a Revolução de 1º de Dezembro de 1640, que restaurou a Independência portuguesa, velha de 5 séculos ou, pelo menos, essa Reconquista só teria eventualmente lugar mais tarde. Quando? —é imprevisível.

A referida Independência, após, a aclamação de D. João IV, gerou nova legislação numismática e novos tipos de moedas, de que se apresenta uma breve síntese.

DESENVOLVIMENTO

1. CONQUISTA E PERDA DA INDEPENDÊNCIA DE PORTUGAL

D. Afonso Henriques foi o progenitor da Dinastia Afonsina e da pátria portuguesa. Filho de D. Henrique, Conde de Borgonha, que corporizara e liderara o Condado Portucalense, e neto de D. Afonso VI de Leão, de quem se referia com admiração nos seus primeiros documentos emitidos —«Ego, egregius rex Alphonsus gloriosissimi Yspani imperatoris nepos»—, institula-se Rei após a vitória de Ourique, sobre a moirama, a 27 de Julho de 1139.

Porém, inexplivavelmente, o poder real só lhe seria confirmado por Roma, a través da Bula «Manifestis Probatum», de Alexandre III, datada de 23 de Maio de 1179, isto é, decorridos trinta e seis anos após o Tratado de Zamora (1143) no qual D. Afonso VII reconheceu a existência de um novo Estado separado do domínio leonês.

Durante mais de quatro séculos, esta nação soberana só teve em perigo a sua independência na grave crise sucessória de 1383, habilmente resolvida por D. João I, Mestre de Aviz.

Seria a loucura, digamos até suicídio, pois aí mesmo morreu, do místico jovem rei, aventureiro, D. Sebastião, aliás també, por certo, mal aconselhado, com o senho da conquista de Marrocos, que provocaria, na triste derrota militar de Alcácer Quibir, a 4 de Agosto de 1578, o «atoleiro» que dois anos depois mergulharia Portugal sob o domínio castelhano.

A morte de Cardeal-Rei, D. Henrique, em 31.1.1580 e o conluio da Junta de Governadores, que lhe seguiu no Interregno, com o traidor Cristóvão de Moura, abriram o caminho ao poder de Castela, vindo Filipe II a ser declarado rei hereditário da corôa portuguesa, a 17 de Julho de 1580, como Filipe I.

D. António, Prior do Crato e sobrinho de D. Henrique, que fôra aclamado Rei, em 19 de Junho, é derrotado na Batalha de Alcântara, a 25 de Agosto, pelas tropas de seu primo Filipe II, comandadas pelo Duque de Alba.

Consumava-se, assim, a perda da Independência de Portugal.

2. O FERMENTO DA REBELIAO NO NORDERTE CATALAO

Nos primórdies do século XVII, a Espanha encontrava-se empenhada na célebre Guerra des Trinta Anos (1618-1648), última luta sustentada pela Reforma, segundo Michelet, isto é, a confrontação resultante do antagonismo entre protestantes e católicos, além das fortíssimas ambições da Casa da Austria, a que se opunha com denodo o grande Richelieu. Filipe IV (1621-1665) entregara as funções do governo espanhol a Don Gaspar Guzmán, Conde-Duque de Olivares, nascido em Roma, que estudou na Universidade de Salamanca o de que chegou a ser reitor. A megalomania e ambição desmedida de poder dêste governante, provocou um maior envolvimento da Espanha nas referidas guerras políticas e religiosas europeias, não se coibindo, para o efeito, de criar enormes sacrificios com cargas fiscais tremendas, perseguições punitivas, até execuções de morte.

Como prova de espírito rigidamente centralizador de Olivares, cite-se a seguinte frase inserta num programa de governo entregue ao rei: «V. M. não pode ser rei de Castela, Aragão e Catalunha; é preciso que seja Rei de Espanha». Esta filosofia política continha em si o atentado aos tradicionais direitos regionais, bastante arreigados em diversas zonas da Península.

A Catalunha, por exemplo, conquanto integrando a monarquia espanhola, sempre conservara os seus antigos privilégios, sendo um dêles a dispensa de participação financeira na maior parte dos encargos do Estado.

As côrtes de 1626, reunidas em Barcelona, negaram subsídios a Filipe IV que abandonou, à pressa, a assembleia, sem a encerrar nem responder aos capítulos dos deputados. De nova na Catalunha, em 1632, o monarca não conseguiu sanar as antigas feridas e Olivares que fôra encarregado para se entender com os Catalães na supressão das suas imunidades, não o conseguiu,

criando novos tributos para obter os recursos necessários destinados às campanhas bélicas que alimentava teimosamente. Por exemplo, o governador dos Países Baixos, o Cardeal-Infante Don Fernando, é levado a prosseguir a guerra, poi Olivares impediu o aproveitamento da trégua dos 12 anos, lutas que terminariam com o reconhecimento da independencia da Holanda, pelo Tratado de Aix-la-Chapelle (1648)). Em 1639, dez mil voluntários acorreram a repelir a invasão francesa. Os Catalães concediam gente e dinheiro para manter a guerra, de interesse meramente castelhano, como no socorro de Salses, mas Madrid nem agradecia.

Quando chegou o inverno rigoroso de 1639, o exército que lutara na fronteira dos Pirinéus ainda se encontrava em território catalão, o que era contrário dos fóros do Condado que não consentiam que soldados espanhóis aí se demorassem.

Filipe Spínola, general Marquez de los Balbazes e o Vice-rei Conde de Santa-Coloma decidiram aboletar as tropas castelhanas e aliadas, nas cidades evi las da Província, incluindo a sonegação das camas dos habitantes. Olivares apoiou esta decisão com outra ainda mais monstruosa, a de que o sustento das tropas corresse por conta dos povos, sugerindo que, à desobediência, se respondesse com fusilamentos sumários e confisco dos bens.

O povo catalão, cujas repetidas queixas ao Conde-Duque, por abusos da soldadesca que incluíam, até, depradação das igrejas pelos italianos, não tinham o menor eco, compelido pela fome e pelo desespero, abandonaram as aldeias e procuraram refúgio nas montanhas.

Era a reacção surda ao despotismo e o gérmen da futura sublevação.

3. CAUSAS DA REVOLTA NO POENTE DA IBERIA

Perdida a independência em meados de 1580, as esperanças de Portugal reconquistar a sua autonomia plena, de direito, nunca desmoreceram.

Filipe II de Espanha instaura, de facto, uma monarquia dual.. Para Portugal é Filipe I. Jura, nas Côrtes de Tomar (1581), guardar respeito a todos os privilégios do reino, o que tem de reconhecer-se ter sido em parte cumprido, não só por êle, como pelo seu successor.

Só com Filipe III, IV de Espanha, é que a nação portuguesa se sente ameaçada no que de mais profundo tinha a sua dignidade histórica, dada a tendência absorcionista do primeiro ministro espanhol, Conde-Duque de Olivares.

Este rei, que nunca chegou a visitar Lisboa, vai delegando o poder em governadores, acabando por nomear Vice-rainha sua prima Margarida, Princesa de Parma.

Olivares nomeia Diogo Soares, escrivão do Conselho da Fazenda, como Secretário de Estado de Portugal, residindo em Madrid e por seu correspondente, com o mesmo cargo, em Lisboa, o célebre traidor Miguel de Vasconcelos.

Também em Portugal os excessos de tributação, para cobrir as incessantes guerras alimentadas por Olivares, aumentaram o descontentamento em Portugal.

Por proposta de Vasconcelos a Diogo Soares, são dadas ordens aos corregedores da comarcas para a cobrança de uma tença anual de 500 mil cru-

zados a ser paga pelo nosso país. Depois Olivares torna extensivo a Portugal o imposto de 4 % sobre toda a classe de bens particulares.

De 1628 a 1630, novas tributações penosas são lançadas, como o encargo do reino de prestar entrega, durante seis anos, de 200.000 cruzados para o socorro da Índia. Há motins populares em Lisboa, Setúbal, Santarém, Torres Vedras e Alcácer do Sal.

Logo de seguida, seria a contribuição financeira forçada para socorro de Pernambuco e, depois, em 1631, a taxa pública da «meia anata» aplicada sobre o produto anual de uma renda ou dos salários de qualquer emprego, ou seja metade dos proventos do trabalho ou dos direitos auferidos num ano.

Em 1635 é lançado o imposto do «real d'água» que consistia no pagamento de um real por cada arrádel de carne e outro por canada de vinho que se vendesse a retalho ao público. Pelo Outono desse ano surgem motins em Arcozelo, Viana do Castelo e Évora, e em Julho de 1636, grave perturbação popular em Vila Real. Nos finais deste ano era já generalizado o ódio contra o Filipe e Olivares. Mas este último não desistia!

Ainda naquele ano é criado um novo tributo resultante do aumento do custo do papel selado e das escrituras notariais, pedidos ou quaisquer requerimentos, por via judicial, terem de ser escritas em folhas timbradas ou seladas, de preço variável conforme o caso.

Esta fantástica escalada tributária fez explodir uma grave revolta popular em Évora (21 de Agosto de 1637), cidade-coração do Alentejo que atravessava uma crise agrícola. Durante quatro dias foram saqueadas as casas dos vereadores e o próprio corregedor local, André de Moraes Sarmento, a quem incendiaram a casa, teria sido chacinado se não fugira a tempo.

O «real d'água» fôra, de facto, a gota de água que fez trasvazar o copo, pois que a rebelião de Évora viria a ter repercussões históricas, como exemplo a seguir no caminho, já perto, da Reconquista da Independência nacional. Confirma-o os tumultos que se seguiram no reino, de 1637 a 1639, em que todo o Alentejo se levantou, bem como no Algarve (Tarifa, Faro, Loulé e Albufeira), também no Porto e Viana do Lima, igualmente no Ribatejo (Santarém, Charneca, Golegã, Abrantes, Sardoal, Mação e Ferreira do Zézere), onde se queimam os livros camarários.

Os povos reagiam violentamente aos excessos fiscais dos agentes castelhanos no governo de Lisboa que, desde Janeiro de 1635, era encabeçado pela Duquesa de Mântua. A situação de uma Junta de vários ministros castelhanos em Badajoz e outra em Ayamonte, que substituíam os poderes e o exercício dos tribunais em Portugal, isto apesar de o traidor Miguel de Vasconcelos, irresponsavelmente, continuar informando Madrid que o que se passava não era mais do que «ruidos» aqui ou além.

O motor da próxima Revolução do 1º de Dezembro de 1640 estava em plena carboração, só faltando o momento azado.

4. A GUERRA DOS SEGADORS CATALAES

Quem melhor que os próprios Catalães conhece os pormenores desta sublevação histórica? Porém, tendo este movimento popular, em nossa opinião, uma influência decisiva na Restauração da Independência portuguesa, não deixo de lhe fazer resumida referência. Já vimos, no penúltimo capítulo,

como a Catalunha sofria os repetidos rigores da política concentracionária do Conde-Duque de Olivares, veiculada pelo Vice-rei D. Dalmau de Queralt, Conde de Santa Coloma, com sucessivas tributações, manutenção da soldadesca castelhana e aliada aboletada nos domicílios privados, a fome e perseguições e, finalmente, a fuga das populações para as montanhas.

O ambiente era explosivo, mas o Carnaval de 1640 passou calmo e sem quaisquer festejos Santa-Coloma, o Miguel de Vasconcelos catalão, prendre os conselheiros municapis e o deputado da nobreza quando lhe apresentaram protestos pelos excessos dos militares. Já se iniciara a tática da emboscada e do assassinio de destacamentos catalhanos ou de terços estrangeiros, em desfiladeiros, ou do soldado isolado.

Em Junho de 1640, como era habitual, os segadores descem das montanhas à planície para a ceifa e començam a invadir Barcelona, cada vez em maior número.

O vice-rei nota que, nêse ano, os visitantes são em quantidade elevada e adverte a municipalidade para que os mande sair da cidade, ao que aquela se esquivou alegando que eram dispensáveis para o trabalho dos campos e alegando, ainda, que não tinham forças para o fazer. Santa-Coloma insiste e a municipalidade arma algumas companhias da Guarda urbana para reprimir os segadores, se necessário, mas aproveitando o grave êrro político daquêlê mai não foi que uma hábil maneira de colocar Barcelone em pé de guerra, sem que os castelhanos estranhassem.

No 7 de Junho de 1640, dia solene do Corpo de Deus, a afluência de segadores na cidade já se elevava a mais de 2.500 munidos de foices e outras armas.

Um tiro isolado, dado por soldado assustado do palácio, seria a faísca do que viria a ser umas autênticas «vésperas sicilianas». Os sinos das igrejas de Barcelona tocaram a rebate em pleno ambiente de motim generalizado.

D. Dalmau, que tenta fugir por mar, é caçado e morto pela multidão furiosa nas faldas do Monjuich, acto que se pode considerar como un símbolo da «venganza catalana».

Seguiram-se àquela outras inúmeras chacinas, ao que o exército reagiu, enforcando o Barão de Roca-Fort, Jacinto Viloso e Carlos Bértola, nobres catalgães que governavam a praça de Cambrills, a primeira a opôr-se aos castelhanos.

O novo Vice-rei, Duque de Cardona, natural catalão, mostrou-se impotente para dominar a revolta. Era a vontade determinada de um povo em movimento lutando pela sua honra e dignidade histórica.

O deputado catalão D. José Margarit vai a França e Richelieu, que sempre fôra inimigo da Casa de Austria, oferece socorro a 29 de Agosto de 1640. Em Outubro do mesmo ano Margarit negoceia, em Paris, as condições pelas quais aquele novo protector se compromete a sustentar a Independência da Catalunha, como Principado «sôb a odediência do cristianíssimo rei de França», conforme Tratado ratificado, dois meses depois, por Luis XIII. Nêse documento foi fixado que só os catalães desempenharia cargos públicos; não pagariam contribuições além das que os próprios aprovasse; que os particulares só seriam obrigados a dispensar ao exército, sal, vinagre, lume e camas, mas não alimentos; que o rei francês nunca poderia separar da sua corôa a totalidade ou parte do Principado, etc.

Luis XIII, reconhecido como «Conde da Catalunha», nomeia para Vice-rei o Marquês de Brezé.

A 23 de Janeiro de 1641, as Côrtes de Barcelona assinam o auto de doação do Principado ao rei de França e a 20 de Fevereiro o elevado cargo de Vice-rei é preenchido pelo Conde de la Motte-Houdancourt.

Infelizmente, as autoridades e soldadesca francesas criaram no Principado, com o correr dos anos, tanta impopularidade como haviam tido os antecessores castelhanos e não tardou que se formassem correntes de opinião favoráveis ao reconhecimento do rei espanhol, o qual não desistia de anular a cisão havida no Nordeste ibérico, o que obrigou Barcelona a uma quase permanente resistência ao cerco por mar e terra.

Por volta de 1652/1653, os franceses já se haviam retirado da maior parte das vilas catalanas e pelo Tratado dos Pirinéus, negociado entre Richelieu e D. Luis de Haro e assinado a 17 de Novembro de 1659, foi dado fim à guerra entre Espanha e a França.

5. *BREVES NOTAS DA NUMARIA DOS LUISES COMO CONDES DE BARCELONA*

Luis XIII, Conde de Barcelona de 23.1.1641 a 14 de Maio de 1643, data do seu falecimento, cunhou moeda local, legendando-a de «CATALUNIA COMES», «COMES CATALONIE», «CATALONIAE COMES» ou «PRINCEPS CATALONIA», «PRINCIPATVS CATALONIAE», etc.

Fôram inúmeras as oficinas monetárias utilizadas em território catalão e até em Paris como diversas fôram as denominações amoedadas:

- dinheiros: Agramunt, Barcelona, Camprodon, Cervera, Ollana, Olot, Puigcerda, Tarrega e Vich.
- seisenos: Barcelona, Bellpuig, Besalú, Gerona, Sanahuja, Solsona, Tarrasa, Tarrega, Valls e Vich.
- 1/2 reais (1/2 croat): Vich.
- 2 soldos e meio: Barcelona.
- 5 sol: dos: Barcelona, Camprodon, Cervera e Vich.
- 5 reais: Barcelona, Cervera e Vich.
- escudos (8 reais): Paris.
- 2 escudos (Luis de ouro): Barcelona.

Vejamos alguns exemplos das legendas anverso/reverso de moedas cunhadas nos dois anos seguintes ao levantamento catalão, iste é já com o Conado sob protecção francesa:

Argentona — PRINCIPA-T-VS CATAL. / + AR-GEN-TONA — 1642
 Balaguer — PRINCIPAT-VS . CATALO / CIVIT-AS : BA-LAGA . — 1641
 Bañolas — PRINCIPATVS . CATALONIAE / OPPID-BANE-OL ... — 1641
 Bellpuig — LVD — XIII . D. G. R. F. ET CO. / VILLA PVL-CRIP — 1642
 Berga — : + : PRINCIPAT-V-S CATALONIA . / VIL-LE . BE-RGE — 1641
 Besalú — PRINCIPAT' CATALO / + OPIDVM . BISVLDVNENSE . — 1641
 Bilbal (La) — armas coroadas da Catalunha — V-S / OPID-VM ... PALIS — 1641

Caldas — PRINCIPAT' : CATA / — VILLA : CA-L-IDAR : — 1641
 Cervera — PRINCIPAT' : CATALONIA — V-R / CERV-ARIAE-VILLA — 1641
 Figueras — . P . CIPATVS . CATAL. — V-R / VILLE-FIGE. — 1641
 Gerona — PRINCIPTVS : CATALONIAE. / CIVIT-AS : GE-RVND-DA — 1641
 Granollers — . PRINCIPAT-V-S.' CATALO — VR / VILLA-GRAN.V — LLARI
 — 1641
 Igualada — ALONI — V-R / VILLA-AQUA-LATA — 1642
 Manresa — PRINCIPAT' : CATAL. / .+ — MINORI-S-CIVI. — 1642
 Mataro — PRINCIPAT-V-CATALONI. / OPPID-VMMA-TARO — 1641
 Oliana — VILLA : 1642 / OL-IA-NA :
 Olot — PHILIPVS. D-G . HISPANAR. / VNIV-ERIT-OLO — 1641
 Puigcerdá — PROVINCIA — CATHALONI / OPIDV-M . PODI-CERETA-NI
 1641
 Solsona — CIVITAS . 1641 / COE-LS-ON-A :
 Tarrasa — PRINCIPAT-T-VS CATAL. / CAST-RV.TA-RR-DA — 1642
 Tárrega — LVD.XIII : D : G. R. F. ET. C. ... / VILLAT-A-RREC 1641 VILLA .
 1642 / TA-RR-EG-E—
 Valls — LVD.OV. XIII . D. G. FRAN. R. C. . BA . / VNIVERS-ITA-S. VALS .
 1-642
 Vich — + — . PRINCIPA-T-CATALONA ./ CIVI-TAS-VICEN — 1641
 Villafranca del Panadés — PRINTVS-CAT-ALO 1642 / VILA-FRA-NCA. — PEN'
 IVLA.FRANCA.PENITEVS / PRINTV-CA-TA 1642

E quantas mais haverá para além do que nos ensina Aloiss Heiss ou Castan e Cayon? Uma dúvida, porém, subsiste no meu espírito a de que se tôdas as localidades indicadas tenían, de facto, tido oficina monetária ou se em alguns casos as moedas com a indicação da vila na legenda não teriam sido batidas numa oficina central para ali destinadas, como sucedeu na antiga amodação grega e romana para as suas colónias.

Luis XIV, que continuou sendo Conde de Barcelona desde 15.5.1643 até 7 de Novembro de 1659, mandou lavrar as seguintes moedas para uso local:

- dinheiros: Barcelona, Perpignan, Puigcerda e Vich.
- ardites: Barcelona.
- seisenos: Barcelona e Vich.
- solde (duplo soldo): Perpignan.
- 5 reais: Barcelona.
- 10 reais obsidionais: Barcelona.
- 4 luses de ouro: Barcelona.

Existem, ainda, 20 reais carimbados de Barcelona.

Como se verifica a oficina monetária de Barcelona foi neste período a mais produtiva até que a cidade é tomada pelos «tercios» comandados por D. João de Austria, em 12 de Outubro de 1652. Sete anos depois era assinada a paz e, posteriormente, Luis XIV escolhe a infanta Maria Tereza, filha de Filipe IV, para sua esposa.

6. REVOLUÇÃO E GUERRA DA RESTAURAÇÃO PORTUGUESA

Verificámos no antepenúltimo capítulo que os excessos de tributação lançada por Olivares e a crescente degradação do governo filipino, com sublevações em várias regiões da Espanha, principalmente a da Catalunha, criaram, em Portugal, o ambiente propício para a revolta no poente ibérico que teve uma gestão lenta e cautelosa durante cêrca de uma dezena de anos.

Foi uma elite de fidalgos que, liderando o ódio popular e arrostando os perigos de reuniões secretas conspirativas, soube aproveitar de forma vitoriosa o clima explosivo existente. Essa fidalguia sempre viu como seu maior, e predestinado ao trono após a Revolução que se preparava, D. João, filho de 7º Duque de Bragança D. Teodósio II e de D. Ana Velasco.

Nascido em Vila Viçosa, a 19 de Março de 1604, herdou por morte de seu pai (29.X.1630) o senhorio da Casa ducal e o título de 8º Duque de Bragança, sendo ainda 5º Duque de Guimarães e 3º de Barcelos.

Sendo a Casa de Bragança a mais rica e poderosa à época, Madrid sabia que era d'aí que poderia surgir o adversário mais perigoso e por isso decide nomear D. João para Governador-Geral das armas de Portugal, conforme original assinado a 28.1.1631 por «Yo el Rey», com a chancela da Vice-rainha Princesa Margarida, documento que se encontra na Biblioteca da Marquesa do Cadaval, em Muge (códice 1027 h.). Pretendeu-se, dêste modo, manter o Duque sob controlo directo e tê-lo disponível para o desviar do país como mais tardefo i tentado.

Em 1634, D. João casaria com D. Luisa de Gusmão, descendente da poderosa família espanhola dos Medina-Sidónia, ligação que foi obra de Olivares, julgando poder, assim, impedir que a nobreza portuguesa se levantasse contra a realza castelhana.

Entretanto surgem as gravíssimas turbulências populares de Évora, em 21/24.8.1637, que fez crescer de coragem um núcleo restrito da nobreza para contactos com o Duque de Bragança, em Vila Viçosa, mas êste sempre considerava não ter ainda chegado o momento da revolta.

Em 1639, D. João visita a Duquesa de Mântua, em Lisboa, e logo a fidalguia mais representativa o foram receber a Almada, iniciando as pressões finais para uma decisão que levou quasi um ano a ter reacção favorável, pois o Duque entendia que «...inda não havia ocasião».

Era aquêlê grupo constituído por D. Antonio de Mascarenhas, D. Antão de Almada, D. Miguel de Almeida, Francisco de Melo, Monteiro-Mor do Reino, Pero de Mendonça, Alcaide-Mor de Mourão, etc.

Entretanto, nêsse mesmo ano e na primeira metade de seguinte, começam as «levas» forçadas de portugueses para combater contra a Catalunha.

Em Junho de 1640 dá-se a revolta dos segadores catalães, o que veio dar extraordinário ânimo aos conspiradores portugueses.

Por Carta régia de 24.8.1640, Filipe IV dá ordem para o acompanharem às Côrtes de Aragão e Valência, onde seriam tomadas decisões sôbre a revolta catalã, os nobres e os comendadores da Ordens militares de Portugal «...a nenhum se havendo de admitir escusa para o dever fazer». Olivares propunha que com êsse séquito seguisse o melhor do nosso exército para castigar os catalães.

Era uma hábil operação para desviar do país o escol mais poderoso da nobreza, incluindo o próprio Duque de Bragança, o qual, vendo-se igualmente envolvido na manobra, decide finalmente aceitar a corôa.

Na noite de Domingo, 26 de Novembro, efectua-se uma reunião magna dos conspiradores na casa de D. João Pinto Ribeiro (Paço do Duque de Bragança) e marcaram «...o que estava assentado ao Sábado seguinte (9 horas), primeiro de Dezembro», para se fazer a Revolução palaciana em Lisboa, como sucedeu.

O traidor Miguel de Vasconcelos é descoberto num armário, ferido gravemente e lançado por uma janela ao Terreiro de Paço onde a ira do povo lhe acabou com a vida.

O Restaurador, D. João, chega a Lisboa na noite de Quinta-feira, 6 de Dezembro. Constitui um Conselho de Guerra (Decreto de 11.XII), formado por 10 Conselheiros e a 15.XII dá-se a aclamação solene, com juramento de todos os presentes, no Terreiro do Paço.

A 19 de Dezembro, o Padre Inácio de Mascarenhas, da Companhia de Jesus, recebe credencial para a missão de embaixador em Barcelona, sendo manifestado o desejo que os catalães resistam à ofensiva castelhana e oferecendo-se uma aliança com Portugal. Partindo de Lisboa a 14.1.1641, chega à capital catalã a 24. Aqui prestou valiosos serviços diplomáticos à Catalunha. O cerco da capital impedia o contacto com as tropas francesas do Russilhão e o Padre Mascarenhas prontificou-se, com risco da própria vida, a fazer de mensageiro em França, na busca de socorros. Regressado a Barcelona, assinou um tratado de aliança e auxílio mútuo, obtendo dos mercadores um fornecimento de armas e voltando a Portugal na companhia de 50 oficiais e soldados portugueses quemuito viriam a servir para a causa da consolidação da Restauração da Independência.

Pareceu-nos curioso destacar esta aproximação diplomática de Portugal com a Catalunha contra a hegemonia castelhana na Península.

A 28.1.1641, reúnem-se Côrtes em Lisboa para o juramento de D. João IV, com a presença das várias Câmaras, para «...acertar cousas de grande importância» com os membros dos três estados do reino.

Mas no período após a reconquista da Independência nada seria pacífico. De facto, Madrid não desistira de anular a Revolução de 1º de Dezembro e logo, em 1641, o Conde de Monterrey ataca a fronteira do Alentejo, seguindo-se, em 1642, ataques à fronteira algarvia.

Segue-se um longo período de anos, que foi chamado Guerra da Restauração. Dela é de referir as batalhas vitoriosas de Montijo (26.5.1644), das Linhas de Elvas (14.1.1659) do Ameixial (8.7.1663), dos Montes Claros, Almeida, etc.

Porém, a assinatura da Paz dos Pirinéus com a França iria deixar a Espanha livre de compromissos militares, crescendo a ameaça para o nosso país, reliberto de fresca data. Deve-se aos esforços da nossa velha aliada Inglaterra, que procurava pôr termo ao conflito luso-espanhol, a salvação da Independência de Portugal.

Tal era, na verdade, também, a vontade dos dois reinos: da Espanha, onde a morte de Filipe IV (17.9.1665), fazia desaparecer da cena política aquele que nunca perdoara a «rebeldia» portuguesa; de Portugal, praticamente aliado dos adversários de Madrid, o que provocava ataques permanentes à

sua frota mercante, e desgastado, ao máximo, com o esforço da defesa da Restauração.

A 31.3.1667, a França assina com Portugal uma Aliança ofensiva e defensiva, por 10 anos, contra o rei de Espanha.

Carlos II, por intermédio de sua mãe, a rainha Maria Ana de Austria, fez saber o seu desejo de acabar com «las diferencias» entre os dois países, pelo que estava disposto a reconhecer o título real a D. Afonso VI, de Portugal.

Finalmente, é assinado o Tratado de Madrid, a 5.1.1668, que seria ratificado em Lisboa a 13 de Fevereiro, êsse documento, com seus treze artigos, foi igualmente ratificado pelo Rei de Inglaterra que, dêsse modo, ficava como mediador e garante da paz.

Por ironia do destino, seria delegado espanhol nêsse Acordo de paz, o filho do Conde-Duque de Olivares, D. Gaspar de Haro, Marquês del Carpio, que fôra aprisionado na batalha de Ameixial e que, mercê do bom acolhimento recebido, se fizera um dos agentes da pacificação peninsular.

Os preparativos da Revolução de 1º de Dezembro de 1640 levava pouco mais de meia dezena de anos; a guerra da Restauração plena, para salvar aquela, desgastara Portugal durante cêrca de três malditas dezenas de anos.

A monstruosa política tributária e cavilosa de Olivares, que gerou a revolta dos Segadores e restante povo Catalão, e que Portugal, igualmente, sofreu tão duramente, e a própria rebelião da Catalunha, que sempre apoiámos, fôram as causas próximas que permitiram mantermos, hoje, a dignidade nacional, desde ha mais de oito século Nação soberana com fronteiras e língua bem definidas.

7. PRIMEIRA LEGISLAÇÃO E MONETARIO DE D. JOÃO QUARTO

Passados pouco mais de dois meses, após a Revolução triunfante, o «Restaurador» inicia a sua política monetária.

A Provisão de 14.2.1641, ordena o lavramento de moeda de prata: tostão e meio tostão, com a Cruz de Cristo no reverso.

O Alvará de 27.3.1641, manda amoedar ouro com as denominações de 4 e 2 cruzados e, também, prata com os valores de 2 e 1 vintém. Este diploma fixa a mutação do nome do Rei para «IOANNES IIII», na legenda do anverso, quanto ao resto, lavrando-se «tude com o pêso da ley, e com os cunhos com que ateagora se fabricavaõ...».

Estas primeiras leis monetárias estabelecem o lavramento de moeda pelas leis antigas: para o ouro a de 18.2.1584; para a prata a de 21.XI.1588, ambas de Filipe I. As respectivas emissões terão sido escassas, pois que das moedas de ouro nenhuma se conhece e as de prata são actualmente raríssimas.

Pela Lei de 1.7.1641 são cunhadas novas moedas de prata de tostão, meio tostão, 4, 2, 1 vintém, meio vintém e cinquinhos de menor pêso «com o meu cunho & nome na forma costumada acrescentando somente em todas as moedas o anno, em que se lavraram». Não se conhecem, porém, quaisquer cinquinhos, nem moedas datadas de 4, 2, 1 e meio vinténs. É a partir do reinado do «Restaurador» que aparecem com frequência moedas datadas, o que em Portugal só tinha precedentes no «engenhoso» de D. Sebastião (1562, 1563, 1565, 1566) e nos 1000 reais de ouro de D. António (Angra — 1582).

Com o país empobrecido e com falta de poder de compra para a aquisição externa de metais nobres, havia que aproveitar e impedir a fuga das antigas amoedações de melhor liga, pelo que é publicado o Regimento de 1.2.1642, criando «casas de cunho» em diversas cidades para nelas se marcarem novos valores nas moedas de prata antiga. Diz diploma: «Na cidade do Porto, pera a Prouincia dantre douro, & minho, na de Mirãda, pera a detrás os Montes; nas Villas de Trãcoso, & Castello branco, pera a da Beira, na Cidade de Coimbra, & villa de Tomar, pera a da estremadura, nas Cidades de Euora, & Beja, pera a de Alentejo, & na Cidade de Taurira, pera o Reyno do Algarue...».

Este Regimento monetário dispõe, ainda, no ponto 7 que «Pôr se hão es cunhes nes tostões velhes q não forem dos q agora de nouo se fundirão, & valerá cada tostaõ seis vinteis, & nos meios tostoos velhos, & valerá cada hu delles tres vinteis, & nas moedas de quatro vinteis, qtiuerem justo pezo, & valerá cada hua dellas sinco vinteis: & nas moedas de dous vinteis de justo pezo, & valerá cada hua dellas sincoenta reis, & nas patacas, & moedas de oito vinteis, se não porão cunhos, por se entender q o valor intrinseco, que tem, será de mais proueito a meus vassales». També no ponto 10 ordena que «Nesta Cidade se faraõ os ferros de cunhar cõ as deuissas de cento & vinte, cente, sessenta, & sincoeta por figura de algarismo, pera se differençare de todos os mais cunhos, assi antigos, como modernos de maneira q se possaõ conhecer cõ certeza hus, e outros; e feitos os ditos ferros q parecere necessarios para cada hua das ditas casas, todos no mesmo tempo, leuarão, os ditos assistentes, & Cunhadores...». Por outro lado, no ponto 17 ordena que as antigas moedas de 80 e 40 réis, por se encontrarem muito cerceadas ou gastas, sem peso legal, são entregues ao Tesoureiro, por quem as tiver, sendo upagas à razão de três mil e quatrocentos réis cada marco delas.

A Lei de 3.2.1642, alegando que «...por não ser possiuel em tempo breue laurarse de nouo toda a copia de moeda antiga que ha nestes Reynos... Hey por bem, & mando, que em toda a moeda antiga de tostões, meios tostões, quatro vinteis, & dous vinteis da moeda portuguesa, se ponha hum nouo cunho...», com os valôres fixados no Regimento anterior.

Como resultado das dificuldades financeiras com a guerra da Restauração, a Lei de 29.3.1642 manda recolher toda a moeda de ouro para fundir e lavrar de novo «...moedas Portuguezas, de quatro cruzados, & meas moedas, & quartos, & que sejão do mesmo pezo, & tamanho que as velhas tem...». O título do ouro baixa, porém, de 921 7/8 anterior para 916 2/3, que se manteria nêste reinado.

Esta Lei mandava pagar pela oitava de ouro à razão de 660 réis mais 3 %, isto é, comprava o marco do ouro a 43\$500 e devolvia-o amoedado a 56\$250 réis. Perante a retracção dos possuidores de ouro amoedado, mesmo apezard a obrigação legal, foram publicados sucessivos diplomas com preços de quitação mais convidativos: 732,5 réis em 25.4.1642, Ordem que admité a recunhagem sôbre as moedas de 4, 2 e 1 cruzados dos Filipes e autoriza que as moedas de ouro antigas, portugûesas, de grande valia e estimação podiam ser guardadas pelos seus possuidores, não sendo obrigadas a sofrer a fundição. Em 1641 e 1642, a cunhagem de moeda de D. João IV fêz-se em Goa e na Casade Lisboa. Em 1643, juntar-se-iam, ainda, as oficinas monetárias de Évora e do Porto.

A moeda miuda de cobre, reclamada pelo povo nas Côrtes de 1641, só viria a ser batida pela Ordem de 24.3.1645, à razão de 120 réis o arratel, com as denominações de V, 3, 1 e 1/2 reais.

Para finalizar, de referir que nas primeiras amoedações do «Restaurador», talvez mesma primitiva, surgem flôres-de-lis ou acostando as armas reais ou cantonando a Cruz, o que poderá significar um símbolo de nobreza e magestade mas, também, influência ou manifestação de amizade pela França que tanto ajudou a Catalunha e Portugal, nos seus momentos mais difíceis, como demonstrado.

Nou intent d'apropament a la metrologia de la Guerra de Separació (1640-1659)

JOSEP PELLICER I BRU

INTRODUCCIÓ

Com el títol diu, aquesta comunicació al III SIMPOSI NACIONAL DE NUMISMATICA, de Barcelona, intenta, entre altres coses, d'aportar una nova visió i un nou recull de dades que incrementi i revalori, ensems, tots els treballs fets fins avui pels grans economistes i numismàtics com Salat, Botet i Sisó, Hamilton, Usher, Vilar, etc. per citar-ne alguns d'ells.

Molta feina es portava ja feta quan vaig encetar-la. La temàtica d'aquest SIMPOSI és molt benvolguda per a mi, per tal com el primer llibre que vaig escriure de numismàtica «El real de a cinco», tractava de les encunyacions d'argent de cinc rals de La Guerra dels Segadors.

Aquesta vegada, un xic més coneixedor de la bibliografia de la època, he pretès aprofundir dins la metrologia monetària, tot i essent conscient de les dificultats que presenten els tres primers anys, en certa manera els definitius, 1640-1642, d'encunyacions, podriem dir-ne obsidionals o de necessitat, que difícilment es troben esmentades als documents, bé per la documentació desapareguda l'any 1642, per tal d'escapolir-se a probables repressions qual el Mariscal de Brezé pren l'adirecció dels afers catalans o bé per la posterior dispersió o crema de papers, gràcies a les guerres que han assolit de desfer les nostres terres, entre les quals, la més important la Guerra de Successió 1700-1716, la Guerra Napoleònica, 1810-1814, sense oblidar la darrera del 1936 al 1939, la Guerra Civil espanyola.

Com sempre que parlem de metrologia, aquesta vegada també cal dir que les xifres són teòriques, i es basen en la documentació conservada, o en comparacions establertes partint de la literatura o de les dades conegudes.

Intentarem d'omplir buits que fins ara restaven en blanc, com per exemple les Taules d'Usher d'aquesta època, de les quals són eliminats molts interrogants, i també de corregir alguns errors que per transcripció i/o lectura errònia van ésser mal interpretats al seu dia i que obligarem Usher a muntar unes teories molt forçades i que a ell mateix, n'estem segurs, li reurien semblar poc adients.

Mancarà, per ara, la prova de saber quant d'argent portaven les monedes de cinc rals i cinc sous, per tal d'acostar-nos al valor intrínsec de la moneda del Principat, per bé que teòricament la documentació que ens donen els llibres de les «DELIBERACIONS» no ens apropa prou a la realitat, però ens ajuda a modificar l'errada del llibre de Bruniquer, en el qual hom diu que 10 rals equivalien a set sous, quan en realitat a la documentació esmentada es llegeix que 5 rals eren iguals a 7 sous, resultant del valor intrínsec de l'argent, restant correcte la valoració dels 5 sous en 3 ½ sous reals.

Aquest fou el gran entrebanc que Usher trobà en intentar de fer els càlculs de la devaluació de la lliura catalana enls anys 1640-1642.¹

Un altre problema de difícil solució és el canvi or:argent, car les dades són en certa manera confuses i en un moment donat hom canvia el ponderal a les compres. De les unces d'or i d'argent, hom passa a la compra amb rals de vuit i amb escuts dobles d'or. D'altra banda sembla que a la Taula de Canvi podien haver treballat amb diversos ponderals. A Lleida resta documentada l'unça de ferro, com veurem més endavant, que és l'unça mercadera. Aquests fets són certament dificultosos i encara que ajuden a l'aclariment de totes i cadascuna de les variables probables, no estem prou segurs que s'hagin esgotat tots els recursos.

El mateix Usher fa un comentari tot estranyant-se que el valor intrínsec de la lliura de Barcelona fou més aviat alt, en termes d'or, car, aclareix, la ratio entre l'or i l'argent era d'1:13 en aquell temps, referint-se a la segona meitat del segle XIV.²

Tenim també dubtes seriosos que la ratio propugnada sigui certa. Els nostres treballs sobre aquesta matèria han propugnat sempre que el canvi oficial d'1:12 era l'adient, per bé que en certs moments les dificultats de forniment, per causes especials, pogueren modificar la dita ratio.³

Les diferències són prou remarcables, i en muntar una Taula d'equivalències sorgeixen continuament atzucacs, per les dificultats que comporta la recerca de dades, i ens fan pensar si no estarem treballant en algun moment, amb paràmetres equivocats.

Cal doncs, posar en ordre tota la documentació que tenim a l'abast i intentar d'assolir un nou apropament a la realitat —com més a prop millor— dins uns límits que ens plantegen aquestes dades i que no són massa amplis.

Donem gràcies al personal de l'Institut Municipal d'Història (casa de l'Ardiaca) i del Gabinet Numismàtic de Catalunya, que en tot moment han sabut fer planera aquesta tasca de recerca, tant per a la documentació escrita com per a l'estudi de les monedes.

1. USHER, p. 461.

2. USHER, p. 240.

3. PELLICER (A) i altres articles.

ANTECEDENTS MONETARIS

L'amonedament sard

La primera moneda efectiva d'una lliura és encunyada a Sardenya en temps de Felip II, seguint el sistema català de compte:

$$1 \text{ lliura} = 20 \text{ sous} = 240 \text{ diners}$$

però amb nomenclatura castellana. Realment desde Carles I els assumptes de la Mediterrània depenents de la Corona d'Aragó o del Principat de Catalunya pasen a Madrid.

Efectivament, a l'anvers de les monedes d'argent, de mòdul gros, hi apareixen les sigles X i V, que corresponen al seu valor en rals.

Aquestes monedes de 1 rals, seguint l'ordre del Reial Consell del 5 de maig de 1563, foren batuts al pes d'una *unça del marc de l'argent* i les de 5 rals exactament a la meitat.¹

Seguint Birocchi,² l'encunyació de monedes de 2, 3, 5 i 10 rals de Felip II a la seca de Càller ha estat començada entre el novembre de 1562 i el maig de 1563, d'acord amb les ordres del Gran Consell: «*que los reals que hara se faran y batran sea proseguit lo mateix batiment y de la mateixa manera, anayarint que com se batia reals castellans y nos batia altre argent que se bate de qualsevol argent fent y refinant lo dit argent, sino es dela ley y valor dels dits reals castellans se refine y faça lo argent ques batia de la feta ley dels dits reals ques batran y seran de numeros de hu, dos, tres, cinq y deu.*»

Per tant sembla que no hi ha d'haver cap dubte que els rals calleresos, i per extensió tots els sards, tenien la mateixa llei que la moneda de plata castellana.

Podem, doncs, fixar que el primer amonedament sard d'una lliura arribarà a pesar a la vora de 29 grams (29 1/7 g tèòrics si li donem al marc castellà el pes de 233 1/7 g), i els cinc rals a la vora de 14-14 1/2 g efectius.

Després del 1590, les monedes sardes s'obtenen reencunyant damunt les monedes castellanes directament i per tant el numerari de la 3.ª sèrie, seguint Solai,³ es compondrà de monedes de 10-5 i 3 1/2 rals, però ja amb pesos igualats als castellans.

És en aquest precís moment quan la lliura sarda pesarà a la vora de 27,2 grams efectius (25,296 grams d'argent de llei) a l'estil dels rals de vuit castellans, i haurà perdut un 6,6 % de pes efectiu. La moneda sarda tenia els següents equivalents fins a Felip IV:

1. SOLAI, p. 160.

2. BIROCCHI, p. 150 (353 Arch. St. Cagl. Vol. P4 f. 298).

3. SOLAI, p. 163. Molti esemplari de 10 reali sembrano, a mio avviso, ribattuti su reali da 8 battuti nelle zecche di Siviglia e di Toledo intorno 1590 ed al tipo con al rovescio la croce larga.

1 LLIURA

10 Rals	5 Rals	2½ Rals	Sous	Calleresos	Diners	Grams
1	2	4	50	150	300	27,2
	1	2	25	75	150	13,6
		1	12½	37½	75	6,8
			1	3	6	—
				1	2	—

Les monedes de 2 ½ rals duïen a l'anvers el valor en sous i diners de moneda calleresa —12 sous 6 diners—. El ral fou tarifat a 5 sous, desfent així el sistema antic d'una lliura —20 sous— 240 diners.⁴

Catalunya es troba aleshores entre una moneda castellana i una moneda sarda de menys pes i llei, que l'obliga a prendre mesures, algunes poc afortunades i altres que li són refusades des de Madrid. Vilar ha estudiat aquesta lluita aferrissada. La Guerra no és solament contra Madrid. L'establerta entre els banquers privats i la Taula de Canvi sembla que fineixi el 1609 en ésser fundat el Banc de la Ciutat.

En pocs mesos hom encunya nova moneda d'argent. Però l'alegria dura poc, i una altra vegada des del 1611, la moneda dolenta, seguint la llei de Gresham, torna a inundar les caixes públiques.⁵ És per això que el fantasma de la devaluació monetària planeja sobre l'economia catalana. Abans, el 1610, el Consell havia demanat a Madrid el seu parer a una moneda catalana de pes i llei noves, però inferior a les normes tradicionals, seguint la política iniciada el 1604 pels estaments catalans d'una devaluació de la moneda, criteri no compartit fins aleshores pel Consell. La doctrina de l'estabilitat monetària fou amplament debatuda i exposada pels informadors de les comissions municipals interesades.⁶ Tampoc el 1608 no fou decidida una devaluació.⁷ El 1611 fou comprat argent a preu de mercat i posat en circulació al preu monetari antic, però l'operació costà a la ciutat un gran sacrifici.

L'any 1614 (el cinc de gener) és proposada pels consellers una devaluació general, que si bé ha estat acceptada per molts historiadors, seguint Usher (vg. p. 508 i 509), Vilar ens demostra que els esdeveniments econòmics ajornen el privilegi atorgat el setembre del 1617 i hom no encunya moneda a la nova talla.⁸

4. SOLAY, p. 231 (ASC vol P18, f. 31) «...de manera que valent com valen vui los dits real de vuit a raho de quarenta sis sous desta moneda vinguessen a valer incugnats a raho de dita pataca se lis aumentas quatre sous per cada pessa.»

5. VILLAR, p. 336.

6. VILAR, p. 336. Pel que fa a l'argent, era inútil —exposava hom també al Consell— de voler reduir la llei catalana a la llei castellana, lleugerament inferior; això no bastaria per a evitar l'exportació, perquè la mateixa moneda castellana fugia; més valia, doncs, per tal de no posar en discussió els privilegis municipals, de conservar l'estabilitat i, per tant, el prestigi de la moneda catalana, tal com les Constitucions l'havien definida.

7. Deliberacions, 1608, fol. 171. «considerant quan gran autoritat y honra es de la present Ciutat fabricar dita moneda de manera que en aqueixa sie lo valor de la plata...»

8. VILAR, p. 343.

L'agost del 1619, l'any 1626 i el 1630, hom n'encunya a 72 rals per marc.

$$\frac{233 \frac{1}{7}}{72} = 3,23 \text{ grams el ral}$$

Però no sabem la llei d'aquestes monedes. A la llei castellana:

$$3.23 \times 0,93 = \pm 3 \text{ grams}$$

la qual cosa donaria un valor d'argent fi a la lliura catalana de 30 grams.

A la llei antiga catalana:

$$3,23 \times 0,958 = \pm 3,10 \text{ grams}$$

amb què correspondria a la lliura catalana un pes d'argent pur de 31 grams, xifra que està d'acord amb les Taules d'Usher fins el 1603, en les quals hom dona aquest contingut de plata per a la lliura de Barcelona.⁹

(Paradigma de VALORS DE LA LLIURA DE SARDENYA)

L'amonedament català

A Catalunya mai hom no encunyà monedes efectives d'una lliura catalana, però si de $\frac{1}{2}$ lliura quan les necessitats d'una guerra obligaren a encunyacions de més importància. També es posà en marxa, ensems, l'encunyació de monedes de 5 sous o $\frac{1}{4}$ de lliura, moneda aquesta de nova estampa que neix per a acompanyar la peça de 5 rals, o mitja lliura, en la seva curta vida.

No hem trobat cap document fins ara on hom digui la gènesi d'aquestes dues monedes d'argent. Solament hem llegit al llibre de les DELIBERACIONS, que en la reunió del 12 de desembre de 1640, hom diu: «...els consellers amb vot i parer de la Setzena de la Seca deliberaren que sigui feta i fabricada moneda de tres maneres: de deu rals, cinc rals i cinc sous conforme els models ja fets per la dita fabricació».¹⁰

No hi ha cap mena de nota de les despeses dels encunys, dels dibuixants, ni l'ordre de fer-los. Tampoc no hem sabut trobar cap explicació al fet de les llegendes a nom del rei Felip. No es troba cap ordre d'encunyació per tot el 1641 i el 1642.

En canvi, els mesos de setembre/octubre, al DIETARI APART hi ha una crida de la moneda en la qual hom diu que, els cinc rals valen solament 7 sous i els cinc sous solament $3 \frac{1}{2}$ sous.¹¹ Lectura que Usher, seguint

9: USHER, p. 510.

10. Deliberacions (INV.179.II.150), 12 de desembre de 1640.

11. Dietari Apart (INV.287.IV.30), p. 157 i 157v.

Bruniquer, prengué erròniament i no comprengué la corba de la devaluació de la lliura catalana.¹²

El 20 de gener de 1643 hom ordena a la fàbrica de monedes que fabriqui 10.000 lliures de moneda d'argent i 4.000 de moneda de billó, i hom demana els comptes de les 10.000 lliures que el dia 19 de setembre de 1642 li foren lliurades.¹³

El 23 de febrer hom discuteix el valor de la moneda a encunyar. La proposició de fer monedes de 5 rals a un valor intrínsec de 9 sous, i de 5 sous a un valor de 4 sous i sis diners (4 ½ sous) no prosperà¹⁴ i la fabricació restà parada a partir del dia 2 de març de 1643.¹⁵ En tot cas, el 28 de juliol de 1644 hom parla de la fabricació de monedes de cinc rals i cinc sous, que en tot cas haurien d'ésser a nom de Lluís XIV, peces d'una raresa absoluta.¹⁶

EL MARC DE TAULA I ELS MARCS DE L'ARGENT I DE L'OR DE BARCELONA

Una de les circumstàncies que més ha cridat la nostra atenció és el fet que, seguint els documents de compra de l'argent, veiem que pràcticament d'enllà del 1642 no es fa diferència entre 1 RAL DE VUIT CASTELLA o 1 UNÇA D'ARGENT. És a dir, que la Taula de Canvi pagava igual una unça que 8 rals.

Atès que els argenters treballaven amb un marc originari de l'UNÇA ROMANA (10 unces de 27,2 grams), sembla entendre's que l'argent o bé era comprat a pes=unça, o era rebut per unitats=rals de vuit, car totes dues modalitats equivalien a un mateix pes = 27,2 grams.

En el nostre estudi sobre METROLOGIA COMTAL¹ confirmàvem l'ús d'un nou marc a la seca de Barcelona d'un pes de 272 grams, corresponent als 5/6 de la lliura romana o lliura de la moneda, ponderal usat per les primeres encunyacions comtals i moneda de compte del sistema monetari català.

12. USHER, p. 461.

13. Deliberacions (INV.181.II.152), p. 41 i 41v., 20 de gener de 1643.

14. *Ibid.*, p. 75, 75v i 76, 23 de febrer de 1643.

15. *Ibid.*, p. 81v, 2 de març de 1643.

16. Deliberacions (INV.182.II.153), p. 248, 28 juliol 1644.

1. PELLICER, *Metrologia Comtal*.

Posteriorment a l'entrada del MARC REIAL DE BARCELONA (233 1/7 g), aquest MARC COMTAL continuà servint com a eina de treball per als argenters (10 unces de 27,2 g) i mantingué a la Taula de Canvi per a la compra de material destinat, bé al consum de la SECA, bé com a Banc oficial de la Ciutat, mantenint l'equilibri, quan això era possible, de les diferències en els canvis produïts per la oferta i la demanda de metalls, agreujats aquests per les inflacions de les despeses de la guerra.²

Per al MARC DE TAULA, Guilhiermoz admet per a Barcelona un marc de 271,9476 grams, tant a la vora del de 272 g que no hi resta cap dubte que sigui el mateix,³ però que, per l'afebliment dels pesos, arriba a pesar solament 267,333 g efectius.

Els tractadistes posteriors l'han afinat fins al límit de 266,6835 g.⁴ De tota manera, aquestes petites diferències no tenen una importància suficient per a fer-nos desdir de què hom comprava o venia a la Taula de Canvi de Barcelona amb una unça de 1/10 del MARC i no 1/8 de MARC, com sembla entendre's a través dels documents.

La tendència general dels erudits que han estudiat darrerament la situació monetària al Principat aquests anys, és la de no fer-hi cap diferència.⁵

Si observem el quadre del VALOR DE L'ARGENT, comprovarem que empren indistintament RAL DE VUIT o UNÇA DE PLATA. L'or sembla diferenciat a partir del 1641.

Usher accepta que els pesos es fan tots amb l'unça catalana (creiem que deu referir-se a la mercadera de 34 grams).⁶ Per tant tenim un bon garbuix de dades:

I. MARC DE TAULA

272 grams
teòrics

- a) 10 unces de 27,2 grams
- b) 8 unces de 34 grams
- c) 9 1/3 unces de 29 1/7 grams

II. LLIURA DE BARCELONA

408 grams
teòrics

2. VILAR, III, p. 366. «...la Generalitat procedia contínuament per préstecs directes a la Taula i al Banc Municipal. ...la Ciutat estava carregada (el 1er de novembre de 1653) de 5.753.223 lliures de deutes».

3. BOTET I SISÓ, p. 15. «Aixís ho admet pera Barcelona 'l mateix Guilhiermoz al donar al marc d'aquesta ciutat el pes teòric de 271,9476 grams i l'efectiu de 267,333.

4. BOTET I SISÓ, p. 15/16 i 20. «Segons en Salat, qui segueix el parer d'Antich Roca, Caresmar i altres, el marc de Barcelona es dividia en vuyt unces, l'unça en quatre quarts, el quart en quatre argenços y l'argenc en trenta dos grans. Adverteix que aquest argenc era el de la moneda, però que el dels argenters tenia 36 grans».

5. VILAR, p. 366, no fa cap mena de diferenciació a la unça de plata o al ral de vuit mexicà. Tampoc USHER no crida l'atenció sobre el fet, i molt menys Hamilton.

6. USHER diu que els anys 1611 i 1612 hom comprava a la taula amb una unça catalana. I torna a repetir-ho per a l'any 1640. A la documentació original hom no especifica de quina unça es tracta.

- a) 15 unces de 27,2 grams
- b) 12 unces de 34 grams
- c) 14 unces de 29 1/7 grams

III. MARC DE LA SECA DE BARCELONA

233 1/7 grams

teòrics

- a) 8 unces de 29 1/7 grams = 7 marcs són 56 unces
- b) 8 4/7 unces de 27,2 grams = 7 marcs són 60 unces
- c) 6 6/7 unces de 34 grams = 7 marcs són 48 unces

Cal conèixer l'estudi dut a terme per P. Beltran,⁷ on treballa sobre una pila medieval barcelonina de pesals. Hi diu: «*En la pila está nombrado un marco que es 4/7 de la libra barcelonesa y 5/7 de la libra romana de 327 gramos, resultando un nuevo peso teórico de 233,571 gramos*».⁸

D'altra banda, si seguim Hernández Palmés,⁹ trobarem unes equivalències importants. Hi ha uns documents que donen la correspondència de les unces de marc amb les unces de ferro o mercaderes.

Els documents diuen que:

- a) 40 unces = 2 lliures 11 unces de ferro = 40:35
- b) 44 unces = 3 lliures 2 1/2 unces de ferro = 44:38 1/2
- c) 70 unces = 5 lliures 1 1/7 unces de ferro = 70:61 1/4
- d) 55 unces = 3 lliures 11 unces 31/42 = 55:47 31/42
- e) 8 2/4 unces = 21/42 unces de ferro = 8 2/4:7 21/42

Calculant aquests paràmetres amb una unça de 34 grams, o una unça de 29 1/7 grams, tindrem:

$$\frac{35 \times 34}{40} = 29 \frac{3}{4} \text{ grams unça de marc} \times 8 = 238 \text{ grams el marc}$$

a)

$$\frac{40 \times 29 \frac{1}{7}}{35} = 33,306 \text{ grams unça de lliura} \times 12 = 399,672 \text{ grams la lliura}$$

$$\frac{38 \frac{1}{2} \times 34}{44} = 29 \frac{3}{4} \text{ grams unça de marc} \times 8 = 238 \text{ grams el marc}$$

7. BELTRAN, p. 367 ss.

8. *Ibid.*, p. 372-373.

9. HERNÁNDEZ PALMÉS, p. 291.

b)

$$\frac{44 \times 29 \frac{1}{7}}{38 \frac{1}{2}} = 33,306 \text{ grams unça de lliura} \times 12 = 399,672 \text{ grams la lliura}$$

$$\frac{61 \frac{1}{4} \times 34}{70} = 29 \frac{3}{4} \text{ grams unça de marc} \times 8 = 238 \text{ grams el marc}$$

c)

$$\frac{70 \times 29 \frac{1}{7}}{61 \frac{1}{4}} = 33,306 \text{ grams unça de lliura} \times 12 = 399,672 \text{ grams la lliura}$$

$$\frac{47 \frac{31}{42} \times 34}{55} = 29,510 \text{ grams unça de marc} \times 8 = 236,0856 \text{ grams el marc}$$

d)

$$\frac{55 \times 29 \frac{1}{7}}{47 \frac{31}{42}} = 33,576 \text{ grams unça de lliura} \times 12 = 402,91 \text{ grams la lliura}$$

$$\frac{7 \frac{21}{42} \times 34}{8 \frac{2}{4}} = 30 \text{ grams unça de marc} \times 8 = 240 \text{ grams el marc}$$

e)

$$\frac{8 \frac{2}{4} \times 29 \frac{1}{7}}{7 \frac{21}{42}} = 33 \frac{1}{35} \text{ grams unça de lliura} \times 12 = 396,34268 \text{ grams la lliura}$$

Com que la diferència teòrica són $\frac{6}{7}$, si prenem les dades del documents i fem els càlculs corresponents trobarem:

a) 40 unces de marc serien $= 40 \times \frac{6}{7} = 34 \frac{2}{7}$. Documentalment diuen 35 unces.

b) 44 unces de marc serien $= 44 \times \frac{6}{7} = 37 \frac{5}{7}$. Documentalment diuen $38 \frac{1}{2}$ unces.

c) 70 unces de marc serien $= 70 \times \frac{6}{7} = 60$. Documentalment diuen $61 \frac{1}{4}$ unces.

d) 55 unces de marc serien $= 55 \times \frac{6}{7} = 47 \frac{1}{7}$. Documentalment diuen $47 \frac{31}{42}$ unces.

e) $8 \frac{2}{4}$ unces de marc serien $= 8 \frac{2}{4} \times \frac{6}{7} = 7 \frac{2}{7}$. Documentalment diuen $7 \frac{21}{42}$ unces.

Hi ha una diferència prou constant. Als paràmetres a), b) i c), d'un 2 %; d) ens dona 1,25 %, i e) el 2 ½ %. Si calculem la mitjana d'aquestes dades, resulta un càlcul ponderat del 2 %.

Aplicant-lo als paràmetres de pes obtinguts, els resultats són els següents:

Càlculs a), b) i c): $238 \times 0,98 = 233,240$ grams per al marc de Barcelona.

Càlculs a), b) i c): $399,672 \times 1,02 = 407,665$ grams per a la lliura catalana. molt a prop dels teòrics que hom empra per a aquest estudi.

LES RATIOS DELS METALLS VALUOSOS

Valor de l'argent

Els anys més difícils per a trobar dades de la vàlua de l'argent al mercat català, han estat el 1641 i el 1642. De sempre aquests dos anys estan mancats de documentació. Malgrat tot, una darrera notícia d'Hernández Palmés¹ ens fa conèixer una ordre certificant que el valor d'una unça d'argent, a Lleida, és de 19 sous. Aquesta ordre porta data del 7 de gener de 1641. El 22 de juny del mateix any, la Prohomenia de Capbreu va decidir la publicació d'una nova Crida, demanant als lleidatans que lliuessin l'argent al preu de 17 sous i 4 diners l'unça.² No creiem que tingués gaire èxit. El 29 de novembre de 1641, la Magnífica Junta d'Arbitri de Lleida, acorda: «...y que aquest diner que se anirà exigint haye de servir per a comprar la plata obrada se podrà comprar per a que de aquella sen fabrique moneda de pessas de Sinch Reals ... y que la plata se comprarà la hayen de pagar de comptant a rahó de dinou sous».³

Abans, el 1640, a sis de novembre la plata es cotitzava com a Barcelona a 17 sous l'unça.⁴

1. HERNÁNDEZ PALMÉS, p. 281. Archivo Municipal de Lérida. Consell General, Reg. 441, fol. 86.

2. *Ibid.*, p. 285.

3. *Ibid.*, p. 314-315. Archivo Municipal de Lérida. Consell General, Reg. 441, fol. 2074.

4. *Ibid.*, p. 304. Archivo Municipal de Lérida. Consell General, Reg. 441, fol. 65.

De Lleida hem pogut salvar tres notícies que ens permetran de refermar la teoria de l'estreta col·laboració que hi va haver amb Barcelona, a la qual hom demanava autorització, segons llegim als documents, per a les encunyacions de moneda.⁵

De les Deliberacions, n'hi ha sis que donen una visió de conjunt, però que no són suficients. Botet i Sisó n'aporta quatre més, i Vilar unes altres cinc. Amb aquestes 18 notícies ha estat bastit el Paradigma del valor de l'argent, el qual ens dóna una mostra més ampla i per tant més completa de les taules conegudes fins ara.

De les dades estudiades hom treu la visió de la decadència i desvalorització de la moneda catalana, que assoleix en 13 anys una devaluació del 470 %, pel que fa a l'argent. Però això ja ha estat discutit pels erudits en la matèria, com Usher, Hamilton, Vilar, etc.

Voldriem solament deixar constància que l'unça d'argent sembla equiparar-se en un moment donat al ral de 8 castellà i, per tant, aquest paràmetre deu acostar-se als 27,2 grams.

Valor de l'or

L'estudi del valor de l'or al mercat, tot seguint la taula d'Usher, ha estat dificultat per la possibilitat que les compres hagin estat fetes, fins el 1641, amb una unça diferent.

Aquesta teoria sembla de tot punt evident, quan veiem que a Lleida, encara l'any 1641, el 7 de gener, pagaven per l'unça d'or 13 lliures.⁶ Aquesta unça ha d'ésser forçosament una unça de major pes que l'emprada posteriorment. De tota manera, les dades que tenim a l'abast a partir del 1641 no reflecteixen el valor d'una unça d'or. L'or es cotitza aleshores per ESCUTS DOBLES.

L'escut té una talla de 68 peces per marc castellà i/o 8 ½ peces per unça de marc; seguint Burzio⁷ trobarem les equivalències oficials. Llei 22 quirats, amb una vàlua de 10 rals i 10 maravedisos (350 maravedisos). El pes resultava de 3.383 grams la unitat. Un ral tenia una cotització de 34 maravedisos.

Any 1535	350 marav.	10 5/17 rals
23/XI/1566	400 marav.	11 13/17 rals
1/XII/1609	440 marav.	12 16/17 rals
23/XII/1642	550 marav.	16 3/17 rals
13/I/1643	612 marav.	18 rals
12/III/1643	510 marav.	15 rals
11/XI/1651	544 marav.	16 rals

En la teoria trobem, doncs, que per un ESCUT castellà de valor oficial 16 rals més o menys, a Catalunya, el 1642, hom en deuria pagar entre 25 i 30 rals catalans. Això no vol pas dir que aquesta fos la prima real. A Castella també sentien la seva devaluació deguda a la guerra. Per arribar a

5. *Ibid.*, p. 304. Doc. I, 12 oct. 1640, II, 6 nov. 1640.

6. *Ibid.*

7. BURZIO, I, p. 181.

conclusions que no pertayen a aquest estudi, hauríem de considerar d'altra banda el fet que l'economia castellana se suportava en el maravedís, capítol estudiat amb tota minúcia per Hamilton.

Les compres d'or a Barcelona són fetes, l'any 1640 i part del 1641, amb un pes d'una unça. Unça que no sabem quina és, no ho diuen, encara que Usher quan parla de l'argent ens assevera que era una *unça catalana* i les monedes de baixa llei a 12 sous per *unça catalana*.⁸ Si seguim Salat, abans el març del 1612, hom accepta que les peces grans d'argent es paguin a 17 sous per *unça catalana*.⁹ Usher torna a insistir tot dient que, l'any 1640, l'assajador del Banc de Dipòsit diu que els preus corrents de la pasta d'or de la seca (.916 de fi) era de 13 lliures per *unça catalana*, mentre que el preu de l'argent de la seca era de 19 sous per *unça catalana*. Aquesta notícia és el del novembre/desembre.¹⁰

De les recerques dutes a terme al registre de Deliberacions, veiem el 16 de setembre de 1640 —i així a totes les ordres registrades al dit llibre— que hom no parla de cap tipus de *unça*: «...revent la onsa de l'or a onez lliures y mijá y la plata a decet sous la unsa...».¹¹

Creiem, malgrat la poca puntualitat de les notícies que l'unça del 1640/1641, pot tractar-se de la mercadera de 34 grams, més o menys, bé que els nombres no siguin exactes com voldríem. Després, l'*escut doble*, amb un pes de 3.383 grams teòrics, necessitaria vuit vegades i mitja per a igualar la segona *unça*, que ha de correspondre a l'*unça de marc* del marc de l'or de la seca de Barcelona, per tal de poder seguir ponderadament la devaluació d'aquest metall.

Però succeix que l'*unça mercadera* (34 grams teòrics), arriba escassament a 32 grams i ens torna a succeir igual que amb els càlculs de Lleida i al capítol dels Marcs.

Com que per ara no hem trobat altres raons millors, hem deixat els càlculs fets amb les teories actuals, tal com hom pot veure als Paradigmes corresponents, perquè puguin servir de discussió en el moment adient.

Ratio or:argent

Tots els erudits que han estudiat aquests paràmetres, estan d'acord o arriben a la conclusió que la ratio entre l'or i l'argent és superior a 1:12, durant aquest període, exceptuant uns pocs anys en què s'apropa més a l'ideal teòric.

Si seguim una mica l'entorn econòmic dels metalls valuosos, veiem que al final del segle XVI i a la primeria del XVII, segons Vilar,¹² la relació or-argent a la Xina és de l'ordre de 5 a 6:1. Al Japó és de 10 a 11 per 1. A Europa, emperò, sota l'influència de les importacions del Potosí, que fan

8. USHER, p. 457.

9. SALAT, III p. 158.

10. USHER, p. 460.

11. Deliberacions, INV.178.ii.149 p. 325.

12. VILAR, (O. y M.) p. 128-129.

l'argent superabundant, la plata està en relació amb l'or de 14:1. Però més endavant i per a Castella ens concreta les dades:

Fins el 1536	10,11 : 1
1537-1565	10,61 : 1
1566-1608	12,12 : 1

que ja dona Hamilton¹³ i que les acabem de fornir tot seguit:

1609-1642	13,33 : 1
1643-1650	15,45 : 1

A València tenim, degut també a Hamilton, l'estudi de les taules dels valors or:argent, amb una aportació molt important: els valors de mercat i legals que ens demostren que, mentre hi ha un paralelisme entre el valor de mercat i el legal, la seca encunya monedes. En cas contrari, quan el mercat paga molt més que el valor oficial, les encunyacions es veuen minvades o eliminades.

Anys	Mercat	Legal
1501-1521	12 : 1	11,43 : 1
1522-1543	9,82 : 1	9,35 : 1
1544-1546	10,61 : 1	10,43 : 1
1547-1555	10,26 : 1	10,09 : 1
1556-1560	10,77 : 1	10,09 : 1
1561-1570	11,29 : 1	10,09 : 1
1571-1590	11,54 : 1	10,09 : 1
1591-1610	11,48 : 1	11,48 : 1
1611-1613	10,14 : 1	10,14 : 1
1614-1631	11,72 : 1	11,72 : 1
1632-1650	14,42 : 1	11,72 : 1 *

* (De 1632 a 1650 no se acuñó oro, de modo que es imposible saber a ciencia cierta el nivel de la relación bimetálica. El hecho de que en la ceca no entrase oro indica que estaba infravalorado y así, en vista de la imposibilidad de encontrar evidencias de cambio, he de suponer que la relación 11,72 a 1 fue la efectiva hasta finales de 1650 (Hamilton, p. 117).

Per a Barcelona, seguint Usher,¹⁴ tindrem algunes avaluacions de l'or envers l'argent:

6-IX-1599	13,40 : 1
8-I-1603	12,50 : 1
11-VII-1611	12 : 1
13-I-1614	13,9 : 1
8-VII-1617	13,55 : 1
6-XII-1617	13,80 : 1
21-VI-1618	13,10 : 1

13. HAMILTON, p. 85. «...podemos señalar que las importaciones de oro y plata americanos en Europa durante el siglo XVI y primera parte del VII, no sólo provocaron el aumento de los precios al nivel en que aproximadamente se mantuvieron después, durante los siglos XVIII y XIX, sino también el de la razón del oro a la plata, de aproximadamente 10 a 1, a casi 15,50 a 1, nivel aproximado en el que se mantuvo durante los siglos siguientes.

14. USHER, p. 457, paradigma 37.

Les comparacions es fan força difícils, però tenim tota la sensació (que solament pot ésser fruit de les nostres teories) que els càlculs de les equivalències de l'or i l'argent a Catalunya surten sempre o gairebé sempre més elevats que els de Castella i València.

Factors de correcció

En acceptar els paràmetres directes de l'or-argent catalans establerts pels erudits, i que són manipulats per tothom per als estudis econòmics del nostre país, tenim la sensació, quan els comparem a les taules de Castella i València, que hi ha certs interrogants que no els hem treballats prou.

1. Si l'or té un fi de 22 quirats (0.916 mil.) i l'argent d'11 d. 4 g. (0.931 mil.), hi ha una desproporció a favor de la quantitat d'or. En quin moment aquesta diferència és emprada per a corregir el paràmetre de la ratio?

2. Si a la Seca de Barcelona hom treballava amb dues unces de pes prou diferenciat, aquesta dualitat incidiria directament en els càlculs de la ratio, si no usem del factor de conversió corresponent.

Si ens referim al primer, tindrem que el factor de conversió a introduir en els càlculs, representaria:

$$\frac{916}{931} = 0,983888 = 1,611 \% \text{ de diferència}$$

Quant al segon, si l'unça de l'or era diferent a l'unça de l'argent, el factor apropiat podria ésser, salvant errors teòrics, el següent:

$$\frac{27 \frac{1}{5}}{29 \frac{1}{7}} = \frac{14}{15} = 0,9333 = 6,666 \% \text{ de diferència}$$

Malgrat tota l'aparent exactitud d'aquestes rectificacions, les ratios no pretenen d'ésser exactes. No ho seran, teòricament, exactes, mentre les dades teòriques introduïdes tampoc no ho siguin.

Per a donar un exemple en moneda castellana, d'això que estem intentant de dir, vegem que un escut és avaluat, el 12 de març de 1643, en 510 maravedisos:

$$510 : 34 = 15 \text{ rals de } 3,4328 \text{ grams}$$

$$\frac{15 \times 3,4328}{3,383} = 15,22 \text{ de ratio directe}$$

la qual, modificada pel factor de correcció dels valors de fi dels metalls, donarà:

$$\frac{15,22 \times 916}{931} = 14,97478 \text{ per a la ratio or:argent}$$

Per a efectuar aquests càlculs, hem tingut en compte que:

- a) Un escut d'or = 68 peces marc = 3,383 grams
- b) Un ral d'argent = 67 peces marc = 3,4328 grams
- c) Un ral d'argent = 34 maravedisos.

Hom trobarà, al Paradigma de la Ratio or:argent, la ratio directa i els càlculs modificats una vegada introduïts els factors de correcció.

RECULL DE NOTÍCIES IMPORTANTS SOBRE METALLS

Justificació

16 setembre 1640 DELIBERACIONS. Inv. 178.ii.149, p. 325

Unça d'or = 11 lliures 10 sous = 230 sous

Unça d'argent = 17 sous = 17 sous

$$\text{Canvi } \frac{230}{17} = 1:13,529412$$

16 i 18 d'octubre 1640 DELIBERACIONS. Inv. 178.ii.149, p. 352 i 352v.

Unça d'argent obrada = 18 sous

6 novembre 1640 CONSELL GENERAL. Lleida. Reg. 441. fol. 65

Unça d'argent = 17 sous

21 novembre 1640 DELIBERACIONS. Inv. 178.ii.149, p. 387v, 388, 388v, 389 i 389v

Unça d'or de 22 quirats = 13 lliures = 260 sous

Unça d'argent obrada = 19 sous

$$\text{Canvi} = 1:13,684211$$

26 novembre 1640 DELIBERACIONS. Inv. 178.ii.149, p. 394v i 395

Unça d'or = 13 lliures 10 sous = 270 sous

Unça d'argent = 19 sous 1 diner = 19 1/12 sous

$$\text{Canvi} = 1:14,148472$$

4-5 *desembre 1640* DELIBERACIONS. Inv. 179.ii.150, p. 10, 10v 14v. 15, 15v.
i 16.

Unça d'or de 22 quirats = 13 lliures = 260 sous

Unça d'argent = 19 sous = 19 sous

(peces de quatre i de vuit)

Canvi = 1:13,684211

7 *gener 1641* CONSELL GENERAL. Lleida. Reg. 441, fol. 86

Unça d'argent = 19 sous = 19 sous

Unça d'or = 13 lliures = 260 sous

Canvi = 1:13,684211

29 *novembre 1641* CONSELL GENERAL. Lleida Reg. 441, fol. 207v.

Unça d'argent = 19 sous

Any 1642 BOTET I SISÓ. III, p. 92

Un ral de vuit = 10 rals catalans = 20 sous

Aleshores 1 lliura catalana = 27,2 grams d'argent. $Fi\ 27,2 \times .931 = 25,3232$ grams.

juliol 1643 VILAR.II, p. 366 (C. P. II, p. 110-118)

Unça d'argent = 23 sous

Unça d'argent = 24 sous

1 *febrer 1644* DELIBERACIONS. Inv. 182.ii.153, p. 62 i 62v.

Ral de vuit = 25 sous

Teòricament la lliura de Barcelona pesarà: $\frac{27,2 \times 20}{25} = 21,76$ grams

maig 1644 VILAR. II, p. 2

Un ral de vuit = 26 sous

= 27 ½ sous

9 *agost 1644* DELIBERACIONS. Inv. 182.ii.153, p. 268v

Un ral de vuit = 27 ½ sous

Teòricament la lliura de Barcelona pesarà: $\frac{27,2 \times 20}{27\ \frac{1}{2}} = 19.78171$ grams

23d'*agost 1644* DELIBERACIONS. Inv. 182.ii.153, p. 283

Una dobla = 27 ½ rals

30 *juny 1648* 1) BOTET I SISÓ. III, p. 97. 2) VILAR. II p. 366

1) Un ral de vuit = 1 lliura 12 sous = 32 sous

Or de balança 22 q. Unça = 24 lliures 8 sous = 488 sous

2) 1 ral de vuit = 34 sous

Canvi $\frac{488}{34} = 1:14,35$ Pes teòric de la lliura $\frac{27,2 \times 20}{34} = 16$ grams

Any 1651 VILAR, *ibid.*

(Un ral de vuit) = 40 sous (2 lliures)

$$27,2 \times 20$$

Pes teòric de la lliura $\frac{\quad}{40} = 13,6$ grams

Any 1652 BOTET I SISÓ. III, p. 94

Una unça d'argent = 80 sous

$$27,2 \times 20$$

Pes teòric de la lliura $\frac{\quad}{80} = 6,8$ grams

RECULL DE NOTÍCIES IMPORTANTS DIVERSES

Justificació

30 octubre 1640 DELIBERACIONS. Inv. 178.ii.149, p. 367

Autoritzant la fabricació de deu mil lliures d'argent i or de pic a la ciutat de Lleida. També parla d'ardits i de menuts.

15 novembre 1640 DELIBERACIONS. Inv. 178.ii.149, p. 374v i 375

Ordre que hom marqui la moneda amb una petita marca de la ciutat.

20 novembre 1640 DELIBERACIONS. Inv. 178.ii.149, p. 384v

Demanant de Girona que els enviïn la marca de Barcelona, per tal de marcar la moneda de l'or.

21 novembre 1640 DELIBERACIONS. Inv. 178.ii.149, p. 387v, 388, 388v, 389 i 389v

Autoritzant Girona a marcar la moneda d'or amb la marca de la ciutat.

12 desembre 1640 DELIBERACIONS. Inv. 179.ii.150, p.

Els consellers amb vot i parer de la Setzena de la Seca, deliberen que sigui feta i fabricada moneda de tres maneres. A saber, de deu rals, cinc rals i cinc sous conforme els models per dita fàbrica ja fets.

28 d'octubre de 1641 DELIBERACIONS. Inv. 179.ii.150, p. 355

És mestre de la seça Baltasar RIBA.

Setembre-octubre 1641 DIETARI APART. Inv. 287.iv.30, p. 157 i 157v
Crida de la moneda. Els 5 rals a 7 sous, i els 5 sous a 3 ½ sous.

20 gener 1643 DELIBERACIONS. Inv. 181.ii.152, p. 41 i 41v
Ordre a la fàbrica de moneda. Fabricar moneda d'argent, 10 mil lliures, i moneda de billó, 4 mil lliures. Que doni compte de 10 mil lliures que el 19 de setembre de 1642 li foren girades.

23 de febrer 1643 DELIBERACIONS. Inv. 181.ii.152, p. 75, 75v i 76
Hom discuteix la fabricació de 5 rals a nou sous i de 5 sous a 4 sous i 6 diners. No és acceptada la proposició, i la fabricació és aturada.

2 març 1643 DELIBERACIONS. Inv. 181.ii.152, p. 81v
Es suspesa l'encunyació de 5 rals i 5 sous. Compra d'aram a 28 lliures el quintar.

27 maig 1643 DELIBERACIONS. Inv. 181.ii.152, p. 167 i 167v
Al darrer paràgraf hom parla d'argent.

23 juliol 1643 DELIBERACIONS. Inv. 181.ii.152, p. 222
Sobre les monedes de Vic. No seran rebudes altres monedes de billó sinó les de Barcelona.

29 gener 1644 DELIBERACIONS. Inv. 182.ii.153, p. 63 i 63v
«Los Senyors Concellers tots sis ajuntats attés lo número de les vuyt milia lliures de reals de sinch que se haurien de comprar per deliberació de la present Junta esta ja complert Perço ab vot y parer de la setzena de la Seca deliberen que los Senyors Concellers continuen en comprar y fer comprar per compte de la present Ciutat per medi de les persones les aparex era mes convenir la quantitat de Reals de Sinch mes que aparexera convenir ab la forma y manera que convindrà ab que no se excedesca de pagar mes preu de aquelles del que se ha pagat de les vuyt milia lliures comprades per compte de la present Ciutat».

29 gener 1644 DELIBERACIONS. Inv. 182.ii.153, p. 61v
Parlant de la fabricació de rals de cinc i cinc sous.

1er de febrer de 1645 DELIBERACIONS. Inv. 183.ii.153, p. 63v, 64 i 64v
Compra d'aram: 142 lliuras 6 sous 1 diner per 6 quintars 1 lliura.
525 lliures per 15 quintars d'aram (a 35 lliures el quintar).

14 juliol 1644 DELIBERACIONS. Inv. 182.ii.153, p. 241v
Compra d'aram a 32 lliures el quintar.

28 juliol 1644 DELIBERACIONS. 182.ii.153, p. 248
«...fabricació de monedes de cinc rals i cinc sous moneda corrent per acudir a les necessitats que de present ocorren a la present Ciutat i fer els pagaments que la dita Citat deu de fer...»

CONSIDERACIONS FINALS

a) De les dades estudiades hom podria deduir que la Taula de Canvi pot haver treballat amb tres tipus d'unces:

1. Unça de marc dels argenters 1/10: 27,2 grams.
2. Unça mercadera 1/12: 34,0 grams.
3. Unça de marc de la moneda 1/8: 29 1/7 grams.

La darrera unça, però deuria ésser reservada per a ús exclusiu de la Seca.

b) Hom comprova que la primera ordre d'encunyació de moneda nova és donada el 12 de desembre de 1640, per a la fabricació de 10 rals, cinc rals i cinc sous. Els models ja els tenien fets, per bé que fins al moment actual hom no coneix cap encunyació de peces de 10 rals.

c) Sembla que pràcticament se segueix l'antecedent de la moneda sarda —que des de Felip II ja encunya 10 rals i 5 rals— per a dur a terme la posada en marxa dels nous valors de les monedes de necessitat.

d) Tant a Barcelona com a Sardenya la reencunyació de monedes de cinc rals (a Sardenya també les de 10 rals) damunt peces de 4 rals castellans, resta suficientment demostrada.

e) Barcelona abandona el pes i el títol tradicionals de les seves encunyacions i s'inclou o s'equipara amb les encunyacions castellanes i sardes, per necessitats de guerra, per tal de mantenir una igualtat fiduciària.

f) La documentació lleidatana ens referma la teoria que, també les compres de metall són dutes a terme amb una unça mercadera.

g) La desvaloració de l'argent encunyat a Barcelona, al final del 1641, ateny un percentatge del 30 % si ens atenem a la crida feta per la ciutat, però la realitat no assoleix aquestes xifres. Manca comprovar la quantitat d'argent que porten les monedes.

h) La ratio or:argent pot ser podria ésser discutida a la llum de les noves teories i de la comparació que hom pot establir amb les ratios de Castella i València.

VALORS DE LA LLIURA DE SARDENYA

REGNAT	Valor real Fi (grams)	Pes de la lliura de 10 rals Oficial Fi (grams)	Valor fiduciari en sous	Títol de l'argent	Valor del ral castellà	NOTES
Carles I	12,94 ¹	28,755	43 . 4 d.	958/1000	4 s. 4 d.	Títol 11½ d.
Felip I (II de Cast.)	10,70 ²	28,755	50	931/1000	5 s.	Títol 11 d. 4 g.
Felip II (III de Cas.)	10,18 ³	27,20	50	id.	6 s. 3 d.	id.
Felip III (IV de Cast.)	?	(26,53)	50 (?)	id. (?)	(?)	(?)
Carles II	10,34 ⁴	28,75	50	840/1000	5 s.	

Dades tretes del llibre de Birocchi.

$$1. \text{ BIROCCHI, p. 145. } \frac{27,55 \times 240}{520} = 12,715.$$

$$2. \text{ BIROCCHI, p. 151 i 155.}$$

$$3. \text{ BIROCCHI, p. 161 i 162.}$$

$$4. \text{ BIROCCHI, p. 179 i 180. } 28,75 \times ,840 = 24,15; \quad \frac{24,15 \times 20}{50} = 9,66 \text{ gr.}$$

5. Les xifres entre parèntesis són calculades a partir dels pesos reals que dona M. Solai.

VALORS DE LA LLIURA DE BARCELONA

REGNAT	Valor real F_i (grams)	Pes de la lliura de 10 rals Oficial F_i (grams)	Pes moneda (grams) $\times 2^1$	Valor fiduciari en sous	Títol de l'argent
Felip I (II de Cast.)	31.00	32.36	31.00	20	958/1000
Felip II (III de Cast.)	27.6	28.81	27.6	20	id.
Felip III (IV de Cast.)	?	(27.2) ²	(25.32)	19	931/1000
any 1640	25.32		24.250	20	id.
1641	25.32		24.250	20	id.
1642	22.02		23.342	20	id.
a) 1643	21.01		23.342	23	id.
b) 1643	20.25			24	id.
1/II/1644	19.47		23.800	25	id.
1644	18.41			26	id.
9/8/1644	15.825			27½	id.
1648	12.66			32	id.
1651	6.33			40	id.
1652/1653				80	id.

1. El pes de les monedes és la mitjana de les conegudes a Pellicer (B).

2. La quantitat de 272 grams per a la lliura és deguda a: I) La reencunyació de peces de cinc rals damunt 4 rals castellans. II) La compra d'argent per a encunyar és dut a terme a partir d'aquesta data adquirint rals de vuit en lloc de comprar a unces. Aleshores sembla que d'aquesta manera tenim un punt de partida, d'altra banda molt difícil d'aclarir.

PARADIGMA DE LA RATIO OR:ARGENT

DATES	Ratio directa	Diferència en fi or:argent (1,6 %)	Diferència en pes de les unces (6,66 %)
16/IX/1640	1:13,5294 ¹	1:13,31634	1:12,4848
21/XI/1640	1:13,6842	1:13,4687	1:12,6276
26/XI/1640	1:14,1485	1:13,92569	1:13,056
5/XII/1640	1:13,6842	1:13,4687	1:12,6276
1643	1:13,450	1:13,23819	1:12,41157
1644	1:13,450 ²	1:13,23819	1:12,41157
30/VI/1648	1:14,350 ³	1:14,124	1:13,24209
1648	1:14,350	1:14,124	1:13,24209
1652	1:16,80	1:16,5354	1:15,5029
1653	1:17,850	1:17,5689	1:16,47187

1. Seguint la documentació, sembla que a l'estil anterior hem intentat de trobar la ratio entre ambdós metalls. No estem gens d'acord amb aquestes xifres. Si més no, per afinar una mica més els càlculs hem introduït dos factors de correcció a) i b) que potser ajuden a aclarir les coses. Diferència de fi (931:916). Les dues unces són (27 1/5: 29 1/7) l'unça d'argent i l'unça de l'or.

2. Seguint USHER 1:13,485.

3. A partir d'aquestes dades, l'atresorament de l'or contra la desvaloració de la moneda corrent és tan important que qualsevulla ratio pot ésser vàlida.

PARADIGMA DEL VALOR DE L'OR *

% devaluació	data	quantitat	Valor	Valor en unces de 29 1/7 g. (sous)
100	16/IX/1640	Una unça	11 ll. 10 s.	205
116	21/XI/1640	íd.	13 ll. (260 sous)	238
	26/XI/1640	íd.	13 ll. 10 s.	
116	5/XII/1640	íd.	13 ll. (260 sous)	238
116	7/I/1641	íd. (Lleida)	13 ll. (260 sous)	238
116	1641	Un escut doble	50 sous ($\times 4\frac{1}{4}$)	238
132	1643	íd.	64 » »	272
182	1644	íd.	88 » »	374
193	1645	íd.	92 » »	396
207	1646	íd.	100 » »	425
224	1647	íd.	108 » »	459
238	1648	Una unça	24 ll. 8 s.	488 ?
306	1649	Un escut doble	148 sous ($\times 4\frac{1}{4}$)	629
373	1650	íd.	180 » »	765
497	1651	íd.	240 » »	1.020
663	1652			
	1653	íd.	320 » »	1.360
705	1653	íd.	340 » »	1.445

Resulta prou evident que les compres de l'or de l'any 1640 i primeria del 1641, són fetes amb una unça que no és la de 27,2 grams o MARC DE TAULA, ni tampoc l'unça del MARC DE LA SECA DE BARCELONA de 29 1/7 grams.

($29\frac{1}{7} \times 260$): $238 = 31,836$ grams, ens dona una unça molt afeblida de la mercadera de 34 grams teòrics. L'unça de 29 1/7 grams correspon al MARC DE L'OR DE LA SECA DE BARCELONA, i l'unça de 31,836 grams a una unça mercadera molt afeblida i que també correspon 1/12 a la LLIURA MERCADERA DE BARCELONA.

* La majoria de dades són les mateixes que a la Taula d'Usher.

PARADIGMA DEL VALOR DE L'ARGENT

<i>% devaluació</i>	<i>data</i>	<i>quantitat</i>	<i>Valor (sous)</i>	<i>NOTES</i>
100	16/X/1640	Una unça	17	Deliberacions. Barcelona
106	18/X/1640	id.	18	Deliberacions. Barcelona
100	6/XI/1640	id.	17	Consell General. Lleida
112	21/XI/1640	id.	19	Deliberacions. Barcelona
112	5/XII/1640	id.	19	Deliberacions. Barcelona
112	7/I/1641	id.	19	Consell General. Lleida
112	29/XI/1641	id.	19	Consell General. Lleida
117½	1642	Un ral de vuit	20	Botet i Sisó. III, p. 92
135	VII/1643	Una unça	23	Vilar. II, p. 366
141	VII/1643	id.	24	Villar. II, p. 366
147	1/II/1644	Un ral de vuit	25	Deliberacions. Barcelona
153	V/1644	id.	26	Vilar. II, p. 2
162	23/VII/1644	id.	27½	Deliberacions. Barcelona
188	30/VI/1648	id.	32	Botet i Sisó. III, p. 97
200	1648	id.	34	Vilar. II, p. 368
235	1651	id.	40	Vilar. II, p. 368
470	1652	Una unça	80	Botet. III, p. 94
470	17/XI/1653	Un ral mexicà	80	Botet. III, p. 94 i Vilar. II, p. 369

Sembla que l'unça i el ral de vuit s'equiparen i per tant deuen pesar el mateix. Una unça de 27,2 grams. Aleshores sembla que la TAULA DE CANVI treballava amb una unça de les 10 unces corresponents al MARC DELS ARGENTERS de 272 grams. Però, també és possible que tinguessin l'unça de ferro o comercial que corresponia a les 8 parts del MARC i pesava 34 grams, la qual podia ésser emprada per a pesar el coure o l'aram.

EQUIVALENCIES DE L'OR

Dobla de les dues cares TRENTI	66 sous 33 rals	1/2	1/3	1/4	1
Ducat MIG TRENTI	1/2	33 sous 16½ rals	2/3	1/2	2
Onzè TERÇ DE TRENTI	1/3	2/3	22 sous 11 rals	3/4	3
Florí Mig ducat QUART DE TRENTI	1/4	1/2	3/4	16½ sous 8 1/3 rals	4
	1	2	3	4	
VALOR TEÒRIC	3 ll. 6 s.	2 ll. 13 s.	1 ll. 2 s.	½ ll. 6½ s.	

EQUIVALENCIES DE L'ARGENT

	<i>RAIS</i>	<i>SOUS</i>	<i>SISENS</i>	<i>ARDITS</i>	<i>DINERS</i>
LLIURA DE COMPTE	10	20	40	120	240
MITJA LLIURA	5	10	20	60	120
QUART DE LLIURA	2½	5	10	30	60
SOU	½	1	2	6	12
SISE	¼	½	1	3	6
ARDIT	—	—	—	1	2
MENUT O DINER	—	—	—	—	1

SISE = 6 diners

ARDIT = 2 diners

MENUT = 1 diner

BIBLIOGRAFIA

- DELIBERACIONS (Crònica de Bruniquer) Institut Municipal d'Història. Casa de l'Ardiaca. BOTET I SISÓ, Joaquim. La moneda Catalana vol. II. Barcelona 1909.
- USHER, Abbott Payson, The early history of Deposit Banking in Mediterranean Europe. vol I part II. Banking in Catalonia 1240-1723. Cambridge, Massachusetts, 1943.
- BURZIO, Humberto F., Diccionario de la Moneda Hispano Americana, vol. I. A—N, vol. II, M — Z. Santiago de Chile 1958.
- BELTRAN VILLAGRASA, Pío, Monedas medievales desde la invasión de los árabes. 14. La «pila de pesos» del Instituto Valencia de D. Juan. Saragossa.
- VILAR, Pierre, vol. II, Catalunya dins l'Espanya moderna. El medi històric. Barcelona 1964. (A).
- PELLICER I BRU, Josep, Los reales de a Cinco. Medios duros acuñados durante la Guerra de separación. Barcelona 1965. (B).
- BIROCCHI, Eusebio, Zecche e Monete della Sardegna nei periodi di dominazione aragonesa-spagnuola. Edizioni 3T. Càller.
- PELLICER I BRU, Josep, Metrologia Comtal. Symposium Numismático de Barcelona. Barcelona 1979, p. 261-311. (A).
- SOLLAI, Mariano, Monete coniate in Sardegna nell Medioevo e nell'evo Moderno Sàsser 1977.
- VILAR, Pierre, Oro y Moneda en la Historia (1450-1920). Barcelona 1982, 6.ª edició. (B).
- HAMILTON, Earl J., El tesoro americano y la revolución de los precios en España, 1501-1650. Barcelona 1983, 3.ª edició.
- HERNÁNDEZ PALMÉS, Antonio, Historia documental de las monedas leridanas acuñadas durante la guerra de Segadores (1640-1659). IEEC. Lleida 1984, p. 275-334.

Estimació del volum de les emissions dels rals de cinc en el cas de Cervera, Argentona i Mataró

L. VILLARONGA

Creim interessant de fer l'estimació del volum de les emissions dels rals de cinc de la Guerra dels Segadors, puix que, en veure la seva importància, serà possible de deduir-ne l'impacte en l'economia de la Guerra. Sabem les dificultats que això representa, ja que, degut al canvi de les situacions polítiques, els encunys pogueren ésser retirats abans del seu desgast total i aleshores la base dels càlculs científics no s'ajustaria a la realitat.

Però, malgrat les dificultats, tenim, d'altra banda, que documentalment sabem el volum de les emissions de la seca de Cervera¹ i aleshores (conegut el nombre d'encunys utilitzats i la quantitat d'argent encunyat), podrem saber el nombre de monedes encunyades per encuny, el qual nombre podrem aplicar a les altres seques i deduir el volum de la moneda encunyada.

El nostre pla és de fer l'estimació del volum de les emissions «a posteriori», quan hauran estat publicades totes les monedes, la qual cosa serà el resultat del Simposi; aleshores caldrà fer l'estudi dels encunys per a aplicar els mètodes de l'estimació del nombre original d'encunys.

Ara, però, con a exemple, assenyalem el camí a seguir després, aplicant l'estimació del nombre original d'encunys a les monedes de cinc rals i cinc sous de Cervera de la qual coneixem la quantitat de plata encunyada, i a les de cinc rals d'Argentona i Mataró, de les quals coneixem les suficients monedes per a aplicar els mètodes a seguir.

1. J. M. LLOBET I PORTELLA, Registre de la moneda de plata encunyada a la seca de Cervera durant la Guerra dels Segadors, *Acta Numismàtica*, X, 1980, 147-155.

Els mètodes establerts per a aconseguir de determinar el nombre original d'encunyés d'una emissió són diversos, i tots els resultats queden molt pròxims; nosaltres aplicarem els mètodes de Carcassonne,² Mora Mas,³ Carter,⁴ Guilbaud⁵ i Goods,⁶ i la mitjana serà el valor que aplicarem als càlculs.

Estimació del volum de les emissions de la seca de Cervera

Per a l'estudi dels encunyés ens hem servit del material del nostre arxiu,⁷ del publicat per Llobet⁸ i naturalment del Botet i Sisó,⁹ utilitzant solament les monedes il·lustrades, en les quals podem estudiar la identitat dels encunyés.

Monedes de cinc rals de Cervera estudiades:

1			1	Pellicer
				Pellicer
				Pellicer
2	—	—	2	Botet i Sisó 818
3	—	—	3	Pellicer
4			4	Pellicer
				Pellicer
			5	Pellicer
				Pellicer
				Pellicer
			6	Pellicer
				Arxiu Cervera
5	—	—	7	Vico XI-76, 103

2. C. CARCASSONNE, Tables pour l'estimation par la méthode du maximum de vraisemblance de coins de droit (ou de revers) ayant servi à frapper une émission, *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, Barcelona 1980, 115-128.

3. F. X. MORA MAS, Estimation du nombre de coins selon les répétitions dans une trouvaille de monnaies, *PACT*, 5, 1981, 173-192.

4. G. F. CARTER, A graphical method for calculating the approximate total number of dies from die-link statistics of ancient coins, *Scientific Studies in Numismatics*, edited by W. A. Oddy, British Museum, Occasional Papers, núm. 18, Londres 1980, 17-29.

5. G. TH. GUILBAUD, A propos de l'estimation du nombre de coins, *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, 29, 1974, 625-634.

6. I. J. GOODS, The population frequencies of species and the estimation of population parameters, *Biometrika*, 40, 1953, 237-264.

7. En el nostre arxiu poseïm entre altres fitxes el material de la que fou col·lecció Pellicer. En editar-se el llibre, J. PELLICER i BRU. Los reales de a cinco, Barcelona 1965, l'autor no il·lustrà totes les monedes del catàleg, de què resulta que nosaltres poseïm fotografies inèdites de la col·lecció Pellicer, les quals hem aprofitat per al present treball.

8. J. J. M. LLOBET i PORTELLA, Les monedes i pallofes de Cervera, *Acta Numismàtica*, III, 1973, 209-242.

9. J. BOTET i SISÓ, Les monedes catalanes, vol. III, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1911, pàg. 131.

Presentació per a l'estudi estadístic:¹⁰

A		R	
1	3	1	3
3	1	2	2
7	1	3	2
13	5	13	7

2.6 monedes per encuny 1.86 monedes per encuny

Per a l'anvers, amb el coeficient de 2.6, l'estimació és bastant precisa.
Estimació del nombre original d'encunys d'anvers:

Carcassonne, 5
Mora Mas, 5
Carter, 6.19
Guilbaud, 5.64
Goods, 6.50

Estimació del nombre original d'encunys de revers:

Carcassonne, 8.44
Mora Mas, 8
Carter, 10.65
Guilbaud, 9
Goods, 9.1

El grau d'acceptació del resultat obtingut emprant els mètodes suara ressenyats és donat pel coeficient de monedes per encuny.

Aquest coeficient és obtingut dividint el nombre de monedes conegudes pel nombre d'encunys estudiats en la mostra.

Mora Mas,^{6 bis} segons el valor del coeficient, estableix els graus de determinació següents:

Coeficient d'1 a 1.25: imprecís, mostra molt pobre. Si hom en coneix més de 10 monedes, el nombre d'encunys és molt gran.

Coeficient d'1.25 a 2: imprecís.

Coeficient de 2 a 4: estimació bastant precisa.

10. La presentació de les dades per a l'aplicació dels mètodes estadístics es fa donant el nombre de monedes conegudes en un sol encuny, el nombre de parells de monedes que presenten el mateix encuny, el nombre de triplets de monedes que tenen els mateixos encunys, i així successivament fins a arribar a l'últim amb el nombre de grups de monedes que tenen els mateixos encunys.

6 bis. F. J. MORA MAS, El coeficiente entre el número de ejemplares y el número de cuños; alcance de su contenido de información estadística, *Simposi Numismàtic de Barcelona*, I, Barcelona 1979, 509-529.

Coefficient de 4 a 6: l'estimació és determinant.

Coefficient més de 6: en són coneguts tots els encunys.

Segons el coeficient que presentin les mostres estudiades, sabrem el grau de veracitat dels resultats obtinguts.

Monedes de cinc sous de Cervera estudiades:

1		— 1	Baucis
		— 2	Botet i Sisó 820
2		3	Baucis
			Baucis
			Botet i Sisó 827

Presentació per a l'estudi estadístic:

A		R	
2	1	1	2
3	1	3	1
5	2	5	3

2.5 monedes per encuny 1.67 monedes per encuny

Malgrat que la mostra és molt reduïda, resulta bastant precisa pel que fa als encunys d'anvers.

Estimació del nombre original d'encunys d'anvers:

Carcassonne, 2
Carter, 2.5
Guilbaud, 2.16
Goods, 3.33

Estimació del nombre original d'encunys de revers:

Carcassonne, 3.5
Carter, 5.15
Guilbaud, 3.88
Goods, 5

Per als nostres càlculs apliquem la mitjana als resultats obtinguts:

Cinc rals, anvers: 5,7 encunys originals, essent l'estimació més precisa de la seca.

Cinc rals, revers: 9 encunys originals.

Cinc sous, anvers: 2,5 encunys originals, estimació acceptable.

Cinc sous, revers: 4,4 encunys originals.

Llobet, en l'article abans esmentat, coneix el volum total de l'argent emprat en les emissions, però no coneix el repartiment entre les peces de cinc rals i les de cinc sous. Nosaltres repartirem les monedes en proporció als encunys originals deduïts estadísticament, i així tindrem:

$$\frac{441.261.13 \text{ g}}{11.9754 \times 5.7 + 5.9977 \times 2.5} = 5,300 \text{ monedes per encuny}$$

Essent 11.9754 la mitjana del pes dels cinc rals i 5.9977 la dels cinc sous.

L'estimació del nombre d'encunys de revers és en un grau d'imprecisió (vegeu el coeficient de monedes per encuny), i és per això que limitem els nostres càlculs als encunys d'anvers. Sabem, però, que generalment eren necessaris més encunys de revers, puix que sobre ell hom donava el cop de martell i era més perjudicat.

El nombre de monedes encunyades per un encuny ha estat un tema molt discutit, especialment pel que fa a les emissions de monedes antigues. Crawford¹¹ estima, per a les monedes de la república romana, de 24.000 a 30.000 monedes per encuny (és la xifra més alta de les proposades); altres autors les rebaixen fins a 10.000 monedes. Per al nostre cas de monedes del segle XVII de grans dimensions i d'argent, hem cregut que l'estudi que més s'apropa a les dites circumstàncies és el de Sellwood,¹² el qual ha fet estudis experimentals i ha arribat al resultat d'una encunyació de 5.000 a 8.000 monedes en fred i a 10.000 a 16.000 en calent.

Veiem que el resultat de 5.000 a 8.000 monedes s'ajusta correctament als nostres esquemes, i que podem acceptar-lo per als nostres càlculs.

Estimació del nombre original d'encunys de la seca d'Argentona

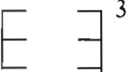
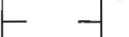
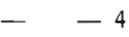
Ens hem servit del material del nostre arxiu, del de l'obra de Botet i Sisó i del treball de Crusafont i Balaguer.¹³

Monedes de cinc rals estudiades, totes de l'any 1642.

1	—	1	Clavell
—	—	2	Pellicer 6
—	—		Pellicer 6i
—	—		Pellicer 6ii
—	—		Baucis
—	—		Villaronga 4966

12. D. G. SELLWOOD, Some experiments in greek minting technique, *Numismatic Chronicle*, 1963, 217-231.

13. M. CRUSAFONT I SABATER, A. M. BALAGUER, Les monedes de Mataró i Argentona de la Guerra dels Segadors, *Fulls/19*, abril, 1984, Mataró, 3-10.

		3	Subh. ANE 1-85, 630
		8	Pellicer 8
		785	Botet i Sisó 785
2		1	Museu Puig
		6-75, 400	Subh. Cercle 6-75, 400
3		4	Baucis
4		4	B. N. París

Presentació per a l'estudi estadístic:

A		R	
1	2	1	2
2	1	5	1
9	1	6	1
13	4	13	4

3.25 monedes per encuny 3.25 monedes per encuny

El valor de 3.25 tant per a l'encuny d'anvers com per al de revers, fa que l'estimació del nombre original d'encunys sigui prou precisa.

Estimació del nombre original d'encunys d'anvers i de revers, coincidents en ambdós:

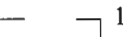
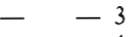
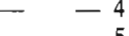
Carcassonne, 4
Mora Más, 4
Carter, 4.64
Guilbaud, 4.50

Per als nostres càlculs apliquem la mitjana als resultats obtinguts: anvers i revers, 4.37 encunys originals, estimació acceptable.

Estimació del nombre original d'encunys de les emissions de la seca de Mataró

Ens hem servit del nostre arxiu, de l'obra de Botet i Sisó i del treball de M. Crusafont i Balaguer, ja citats.

Monedes de cinc rals estudiades:

1		1	Crusafont-Balaguer, any 1641
2		148	Pellicer 148
		191	Subh. Cercle II-80, 191
		874	Botet i Sisó 874
		147	Pellicer 147
3		149 i	Pellicer 149 i
4		150	Pellicer 150
5		297	Subh. Cercle X-75, 297

6	6	col. Carreras
		Pellicer 144
	7	Pellicer 142
		Pellicer 142 i
	8	Botet i Sisó 873
	9	Pellicer 146 i, any 1642
7		Subh. ANE I-85, 671
		Pellicer 151
		Subh. Cercle III-76, 325

Presentació per a l'estudi estadístic:

A		R	
1	4	1	5
3	1	2	2
4	1	4	2
6	1		
17	7	17	9

2.43 monedes per encuny 1.89 monedes per encuny

L'estimació dels encunys d'anvers resulta bastant precisa, car el seu coeficient és de 2.43.

Estimació del nombre original d'encunys d'anvers:

Carcassonne, 7.28
Mora Mas, 7
Carter, 8.85
Guilbaud, 8.04
Goods, 9.15

Estimació del nombre original d'encunys de revers:

Carcassonne, 10.89
Mora Mas, 10
Carter, 10.32
Guilbaud, 11.55
Goods, 12.75

Pels nostres càlculs la mitjana és:

Anvers, 8 encunys original, estimació acceptable.

Revers, 11 encunys originals.

VOLUM DE LES EMISSIONS DE MATARÓ I ARGENTONA

Havent deduït el nombre de monedes batudes per encuny de la seca de Cervera, que és de 5.300 monedes per encuny d'anvers i menor les de revers, ara fem els nostres càlculs hipotètics comptant la xifra de 5.000 monedes per

encuny, a les monedes encunyades a Mataró i Argentona, per a les quals hem obtingut resultats acceptables.

A Mataró, l'any 1641, són 7 els encunys estimats, i per tant 35.000 les monedes de cinc rals encunyades.

A Mataró, l'any 1642, és 1 encuny estimat, essent 5.000 les monedes encunyades.

A Argentona, any 1642, són 4.4 els encunys estimats, resultant 22.000 rals de cinc encunyats.

Per a Mataró resulten 479.016 Kg d'argent encunyat, i 263.458 Kg per a Argentona.

Crida l'atenció l'encunyació de moneda a Argentona, lloc que en el cens de l'any 1718¹⁴ tenia 642 habitants enfront dels 5.918 de Mataró.

Hom ha dit que el motiu de l'encunyació de moneda a Argentona podia ésser per la rivalitat amb la veïna Mataró (els separen uns 5 Km). No creiem en aquesta motivació, puix que la moneda encunyada era necessària per a pagar les despeses de guerra i manteniment de gent armada, i no obeïa a capricis ni rivalitats.

És més, quan Mataró encunya moneda l'any 1641, no n'encunya Argentona, que tan sols n'encunya l'any 1642, del qual any només coneixem un encuny a Mataró.

Aquesta circumstància ens fa pensar que Argentona fou la continuadora de les emissions monetàries de Mataró. Podia haver succeït que l'any 1642, després d'haver utilitzat un sol encuny a la seca de Mataró, aquesta fos tancada i aleshores hom obrís la seca d'Argentona, que sols encunya l'any 1642.

El motiu d'ésser tancada la seca de Mataró pogué ésser una ordre de la Generalitat; aleshores, l'habilitat pogué passar la seca a Argentona, per tal d'acabar la batuda de moneda, i així eludir la prohibició.

Estimació del volum de l'emissió de cinc rals a les seques de Barcelona i Girona

M. GARCIA GARRIDO
L. VILLARONGA

Malgrat que reconeixem que l'estimació del volum de les emissions de Barcelona i Girona haurien de fer-se com a resultat d'aquest Simposi, recollint totes les monedes inventariades, hem cregut alligonador de fer-ho ara amb les que coneixem i després com a resultat d'aquest Simposi tornar-ho a fer amb el total de monedes, i així veurem si les dues estimacions són concordants i per tant si els mètodes emprats són els adequats.

Els mètodes establerts per a aconseguir de determinar el nombre original d'encunyats d'una emissió de monedes, són diversos, i tots els resultats queden molt pròxims; nosaltres apliquem els mètodes de Carcassonne,¹ Mora Mas,² Carter,³ Guibaud⁴ i Goods,⁵ i llur mitjana serà el valor que aplicarem als nostres càlculs.

El grau d'acceptació dels resultats obtinguts emprant els mètodes suara ressenyats és donat pel coeficient de monedes per encuny.

Aquest coeficient és obtingut dividint el nombre de monedes conegudes pel nombre d'encunyats estudiats a la mostra.

1. C. CARCASSONNE, Tables pour l'estimation par le méthode du maximum de vraisemblance de coins de droit (ou de revers) ayant servi à frapper une émission, *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, Barcelona 1980, 115-128.

2. F. X. MORA MAS, Estimation du nombre de coins selon les répétitions dans une trouvaille de monnaies, *PACT*, 5, 1981, 173-192.

3. G. F. CARTER, A graphical method for calculating the approximate total number of dies from die-link statistics of ancient coins, *Scientific Studies in Numismatics*, edited by W. A. Oddy, British Museum, Occasional Papers, 18, London 1980, 17-29.

4. G. TH. GUILBAUD, A propos de l'estimation du nombre de coins, *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, 29, 1974, 625-634.

5. I. J. GOODS, The populations frequencies of species and the estimation of population parameters, *Biometrika*, 40, 1953, 237-264.

Mora Mas,⁶ segons el valor del coeficient, estableix els graus de determinació següents:

Coeficient d'1 a 1.25: imprecís, mostra molt pobre. Si hom en coneix més de 10 monedes, el nombre d'encunys és molt gran.

Coeficient 1.25 a 2: imprecís.

Coeficient 2 a 4: estimació bastant precisa.

Coeficient de 4 a 6: l'estimació és determinant.

Coeficient més de 6: en són coneguts tots els encunys.

Segons el coeficient que presentin les mostres estudiades, sabrem el grau de veracitat dels resultats obtinguts.

ESTIMACIÓ DEL VOLUM DE LES EMISSIONS DE LA SECA DE BARCELONA

Hem estudiat el encunys de les monedes de l'Arxiu Villaronga, entre les quals es troben les de la col·lecció Pellicer amb la numeració anterior a la publicació del llibre de Pellicer.⁷

Monedes a nom del rei Felip:

1 —	— 1	Pellicer 79, PHILIP. 1640
2 —	— 2	Pellicer 74
3 —	— 3	Pellicer 75
┌	— 4	col. part., PHILIP. 1641
┌	— 5	Pellicer 76
┌	— 6	Pellicer 12
4 —	— 7	Pagès
┌	— 8	Subh. Calicó VI-1978, 258
5 —	— 8	Subh. Calicó III-1975, 317
┌	— 9	col. part.
┌	— 9	col. part.
6 —	— 10	col. part.
┌	— 10	Villaronga 4972
┌	— 11	Pellicer 82
┌	— 12	Espuny
┌	— 13	Pagès
┌	— 14	Pellicer 13
┌	— 15	Pellicer 80
7 —	— 15	Pellicer 9
┌	— 16	Pellicer 15

6. F. X. MORA MAS, El coeficiente entre el número de ejemplares y el número de cuños, alcance de su contenido de información estadística, *Símposi Numismàtica de Barcelona*, I, Barcelona 1979, 509-529.

7. J. PELLICER I BRU, *Los reales de a cinco*, Barcelona 1965.

	—	17	Pellicer 78
	—	18	Subh. Cercle II-1973, 151
	—		Pellicer 77
	—	19	Pellicer 10
8	—	20	Pellicer 81
9	—	21	Pellicer 11
10	—		Villaronga 4937
	—	22	Pellicer 14
	—	23	Subh. Cercle II-1980, 183
	—		Pellicer 36
11	—	24	Pagès
12	—	25	Villaronga 4091
	—	26	Villaronga 4974
13	—	27	col. part.
14	—	28	Pellicer 37
15	—	29	Pellicer 38
16	—	30	Pellicer 142

Monedes a nom del Principat:

1	—	1	Pellicer 83, any 1641
2	—	2	Pellicer 84
	—	3	col. part.
3	—	4	Villaronga 4970
4	—	5	Pagès
5	—	6	Pellicer 43, any 1642
6	—	7	Villaronga 4971

Monedes a nom del rei Lluís XIII:

1	—	1	Pellicer 18, any 1642
2	—	2	Subh. Cercle III-1975, 318
3	—	3	Subh. Cercle VI-1978, 260
4	—		Pellicer 26
5	—		Pellicer 30
6	—	4	Pagès
7	—		Pellicer 21
8	—	5	Villaronga 4969
	—		Pellicer 25
	—		Pellicer 32
9	—		Pellicer 22
10	—	6	Pellicer 20
	—	7	Pellicer 20A
	—		Pellicer 24
	—		Pellicer 88
11	—		Pellicer 87
12	—	8	Pellicer 16
13	—	9	Pagès
14	—	10	Pellicer 86
	—		Pellicer 19
15	—	11	Pagès

16 —	⌋	12	Pellicer 85
17 —	⌋		Pellicer 29
18 —	—	13	Pellicer 17
19 —	—	14	Pellicer 27
20 ⌋	⌋		Pellicer 28
21 ⌋	⌋	15	Pellicer 33, any 1643
21 ⌋	—	16	Pellicer 34
22 —	—	17	Pellicer 89
			Pellicer 31

Presentació per a l'estudi estadístic:⁸

Monedes a nom de Felip:

A		R	
1	9	1	24
2	2	2	5
3	1	3	1
4	2		
6	1	37	30
7	1		
37	16		

2.31 monedes per encuny 1.23 monedes per encuny

Per a l'anvers amb el coeficient de 2.31, l'estimació és prou bona.
Estimació del nombre original d'encunys d'anvers:

Carcassonne, 17.81
Mora Mas, 16
Carter, 20.55
Guilbaud, 18.88
Goods, 21.14
Essent la mitjana 18.87

Estimació del nombre original d'encunys de revers:

Carcassonne, 82.55
Mora Mas, 81
Carter, 100
Guilbaud, 83.08
Goods, 85.38

8. La presentació de les dades per a l'aplicació dels mètodes estadístics es fa donant el nombre de monedes conegudes en un sol encuny, el de parells de monedes que presenten el mateix encuny, el de triplets de monedes que tenen els mateixos encunys i així successivament fins a arribar a l'últim amb el nombre de grups de monedes que tenen els mateixos encunys.

Monedes amb Principat:

A		R	
1	5	1	7
2	1		
7	6	7	7

1.16 monedes per encuny 1 moneda per encuny

Essent els coeficients tan baixos, hom no en pot treure conseqüències.

Monedes a nom de Lluís XIII:

A		R	
1	17	1	9
2	3	2	5
3	1	3	1
4	1	4	2
30	22	30	17

1.36 monedes per encuny 1.76 monedes per encuny

Els resultats seran imprecisos, i haurem d'esperar a tenir més monedes, resultat del simposi, per tal d'arribar a conseqüències.

Només tenim un coeficient, de 2.31 monedes per encuny, que indica una estimació precisa per a les monedes de Barcelona a nom del rei Felip, dels anys 1640-1641, que foren encunyades amb 18.87 encunys d'anvers, mitjana de les estimacions verificades.

A les 5.300 monedes encunyades per encuny deduïdes en estudiar la seca de Cervera,⁹ podríem afegir-ne algunes més, perquè pensem que la seca de Barcelona devia treballar amb més tècnica, i potser podríem arribar a les 8.000 monedes per encuny proposades per Sellwood.¹⁰

$$18.87 \times 8.000 = 150.960 \text{ monedes de cinc rals}$$

A una mitjana de pes d'11.9754 g, resulten 1.807 Kg d'argent encunyat.

9. L. VILLARONGA, Estimació del volum de les emissions de rals de cinc. El cas de Cervera, Argentona i Mataró, presentat al *Simposi de la Història Monetària de la Guerra dels Segadors*, Barcelona 1985.

10. D. G. SELLWOOD, Some experiments in greek minting technique, *Numismatic Chronicle*, 1963, 217-231.

Per a l'estimació del total de moneda de cinc rals batuda a Barcelona, fem la preesentació estadística següent:

A		R	
1	31	1	40
2	6	2	10
3	2	3	2
4	3	4	2
6	1		
7	1		
74	44	74	54

1.68 monedes per encuny 1.37 monedes per encuny

L'estimació del volum total de moneda de cinc rals batuda a la seca de Barcelona a nom del rei Felip, de Principatus i a nom del rei Lluís XIII, dels anys 1640 al 1643, resulta imprecisa perquè hi ha un coeficient de monedes per encuny de 1.68, però farem l'estimació del nombre original d'encunys per tal de tenir una idea aproximada de llur valor i poder després comparar-lo amb el que resulti de les dades aconseguïdes en aquest simposi.

Carcassonne, 64
Mora Mas, 44
Carter, 74
Guilbaud, 64.37
Goods, 75.72
Essent la mitjana 64.42

Resultant un volum total de:

$$64,42 \times 8.000 \times 11,9754 = 6.171 \text{ Kg d'argent encunyat de cinc rals.}$$

ESTIMACIÓ DEL VOLUM DE LES EMISSIONS DE CINC RALS DE LA SECA DE GIRONA

El material de què ens hem servit és el de l'Arxiu Villaronga. Monedes de cinc rals de Girona estudiades:

1	—	—	1	Pellicer 104, any 1640
2	—	—	2	Pellicer 105
3	—	—	3	Pellicer 106
4	—	—	4	Subh. Cercle VI-1975, 402, de l'any 1641
5	—	—	5	Pellicer 167
6	[	—	6	Pellicer 3
	[	—	7	Pellicer 110
	[	—		Pellicer 109
	[	—		Pellicer 6

7	—	8	Pellicer 5
—	—	—	Pellicer 111
—	—	—	Pellicer 7
—	—	9	Subh. Cercle II-1973, 155
—	—	10	Espuny
—	—	11	Pellicer 108
—	—	—	Villaronga 4968

Presentació de l'estudi estadístic:

A		R	
1	5	1	8
4	1	2	1
7	1	3	2
16	7	16	11

2.28 monedes per encuny 1.45 monedes per encuny

Per a l'estimació del nombre original d'encunys de l'anvers tenim una certa precisió, vist el coeficient, i farem els càlculs estadístics:

Carcassonne, 7.52

Mora Mas, 7

Carter, 9.04

Guilbaud, 8.16

Goods, 10.18

Essent la mitjana 8.38 encunys originals, xifra molt propera a l'estimada per a la seca de Mataró.¹¹

L'argent encunyat en monedes de cinc rals a Girona serà:

$$8.38 \times 8.000 \times 11.9754 = 802 \text{ Kg de plata}$$

11. Mateix treball citat a la nota 9.

La Guerre des Segadors et la numismatique française / études et collections

MICHEL DHENIN

Les Français ont souvent l'esprit «hexagonal», borné par leurs frontières. Par exemple leur numismatique s'arrête aux Pyrénées: bien peu —j'en suis convaincu— savent que l'on a frappé monnaie au nom de Louis XIII et de Louis XIV en Catalogne. Ce que l'on sait sur le monnayage Catalan au nom des rois de France, c'est aux numismates Catalans qu'on le doit: c'est en Catalogne que ces monnaies ont été frappées, qu'elles ont circulé, qu'elles ont cessé de circuler pour être thésaurisées ou perdues, qu'elles ont été retrouvées, isolément ou en trésors, qu'elles sont entrées dans des collections — publiques ou privées. En France il n'y a eu ni constitution ni transfert d'archives concernant ce monnayage: ce n'était pas un monnayage d'occupation émis par ou pour les troupes françaises, et il n'était pas contrôlé par l'autorité juridique suprême en ce domaine, la Cour des Monnaies de Paris: il s'agit bien d'un monnayage semi-indépendant, émis par les communautés locales, après autorisation des autorités militaires, mais sans contrôle de celles-ci; l'exemple de Perpignan le démontre parfaitement. De même il y a eu extrêmement peu de découvertes en France d'exemples de ce monnayage: le seul trésor signalé est celui de Sorède (Pyrénées-orientales, Argelès, Céret), mentionné par F. Droulers¹ d'après une communication de M. Lafont; il comprenait 65 sizains de Louis XIII frappés à Barcelone en 1641-1642 et 17 sizains des mêmes dates fabriqués à Gérone.

1. F. DROULERS, *Les Trésors de monnaies royales de Louis XIII à Louis XVI découverts en France et dans le monde depuis le XIXe siècle*, Paris, 1980, p. 85.

L'absence en France de documents d'archives et de matériel concernant ces monnaies fait que bien peu d'études leur furent consacrées: tout au plus bénéficient-elles de quelques lignes dans des traités de numismatique généraux. Elles apparaissent déjà dans le *Traité historique des monnaies de France depuis le commencement jusques à présent* de Le Blanc,² publié en 1690; onze lignes sont consacrées aux monnaies au nom de Louis XIII: «La Catalogne s'étant soumise au Roy et l'ayant reconnu pour son souverain, on fabriqua les Monnoyes à Barcelonne, à Gironne, & dans quelques autres villes de cette Province sous les coins de Louis XII. J'ay fait graver quelques unes de ces Monnoyes sur lesquelles on donne au Roy le titre de Comte de Barcelone. Il se trouve aussi des Louis d'or, des Louis d'argent de trente et quinze sols, du coin de Varin, avec cette inscription, COMES CATALONIAE. On voit aussi des Ecus blancs et des Louis de cinq sols avec celle de CATALONIAE PRINCEPS.» Bien moins encore rappellent les monnaies au nom de Louis XIV: «On fit aussi en Catalogne et en Roussillon des monnoies sous les coins du Roy, ainsi qu'on avait fait pendant le règne de son Père. Il s'en trouve quelques unes d'argent qui furent faites en 1652 pendant le siège de Barcelone, ainsi qu'il est justifié par cette inscription qui est sur l'un des côtés de cette monnaie BARCINO CIVIT OBSESSA.»

Sur les planches qui illustrent ces lignes on reconnaît, pour Louis XIII: un écu blanc à l'écu triparti France-Navarre-Catalogne, un louis d'or ou titre de COMES CATALONIAE —non revu depuis—, une pièce de 5 réaux de Cervera, une pièce de 5 réaux de Barcelone, un réal de Vich, un sizain de Gérone, et, pour Louis XIV, une pièce de 5 réaux contremarquée pour 20 réaux en 1652, un double-sol de Perpignan de 1645, un sizain de Barcelone de 1645 et une pièce de 10 réaux du siège de Barcelone de 1652. Toutes ces monnaies étaient donc arrivées jusqu'à Paris, où les a gravées Erlager peu avant 1690. L'ouvrage de Le Blanc signale et donne le dessin du louis d'or au type de Varin avec au revers le titre COMES CATALONIAE, et ce témoignage est donc tout à fait capital pour l'étude de cette série d'essais.

L'oeuvre de Le Blanc est bien connue des numismates, mais après elle s'étend un silence numismatique de 150 ans avant que d'autres chercheurs s'intéressent aux monnaies des rois Louis frappées en Catalogne. Le *Catalogue raisonné des monnaies nationales de France* de Guillaume Combrouse³ édité en 1839 à 1843 est un véritable dédale, où l'on trouve cependant quelques pièces mal décrites (Louis XIII, n.º 100 à 111, 113; Louis XIV, n.º 202 à 204, 465, 467, 469), et la gravure de trois monnaies, pl. 202: sizain de Gérone 1642, denier de Barcelone 1644, menuet de Perpignan 1648. L'indication la plus précieuse est relative au n.º 100: «Louis d'or au type du n.º 80, 1642 — CATALONIS COMES. *Cab. Renesse*. 60». Le Comte de Renesse-Breidbach aurait donc possédé cette monnaie unique. L'ouvrage de Bes-

2. F. LE BLANC, *Traité historique des monnoies de France depuis le commencement de la monarchie jusques à présent*, Paris, 1690, p. 386 et 388.

3. G. COMBROUSE, *Catalogue raisonné des monnaies nationales de France*, Paris, 1839-1843.

sy-Journet, *Essai sur les monnaies françaises du règne de Louis XIV*,⁴ publié en 1850 est resté très méconnu. On y trouve représentées 3 monnaies de Perpignan: 2 sols 1645, 2 sols 1644 au 2 inversé, et un menu sans date, une pièce de 20 réaux contremarquée du siège de Barcelone, une pièce de 10 réaux du même siège, un sizain de Barcelone de 1649, un ardit de Barcelone de 1644, un denier de Barcelone de 1644, un sizain de Puycerda, un sizain de Vich, un sizain d'Agramont, un sizain de Granoles, un réal de Barcelone de 1645...

La numismatique du Roussillon et de Perpignan a bénéficié de l'excellent travail d'A. Colson, publié dans le *Bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-orientales*, en 1853.⁵ Le numismate de 1985 ne peut qu'admirer cette étude complète, solide et riche de détails. Dès cette date, réunissant documents d'archives et monnaies elles-mêmes, Colson a établi l'histoire de la monnaie de Perpignan pour le XVIIe s. sur des bases solides; il donne en appendice quelques monnaies de Catalogne, de Puycerda, plus précisément, dont les menus de 1641 et de 1644 alors inédits.

Ce même auteur fait paraître dans le *Revue numismatique* de 1855 des «Notices sur des monnaies frappées dans la principauté de Catalogne, le Roussillon et la Cerdagne pendant la révolution de 1640 et l'occupation française jusqu'en 1659»,⁶ qui constituent la première étude spécialisée consacrée à ce monnayage en France: on y trouve —sans illustration malheureusement— des monnaies de Barcelone, Agramont, Balaguer, Bellpuig, Besalu, Caldas, Cervera, Gérone, Manrèse, Solsona, Tagamanent, Tarrega, Vich, Villafranca del Panades, Puycerda, Perpignan et les essais au type de Varin.

En 1860, F. Poey d'Avant, dans le tome II de son recueil *«Les Monnaies féodales françaises»*,⁷ reprend pour Perpignan le classement de Colson. Entre 1866 et 1873 paraît dans la *Revue Belge de numismatique* le «Catalogue des monnaies obsidionales et de nécessité» de P. Maillet⁸ qui nous donne —par ordre alphabétique— bon nombre de monnaies de la guerre des Segadors, empruntées à Salat (1818), Combrouse (1839-1843), Colson (1853), Heiss (1867), voire Le Blanc (1690), mais aussi tirées de la collection Vidal Ramon. En 1870 paraît un livre assez extraordinaire dû à Pierre Bardou Job et intitulé: *«Recueil de numismatique»*;⁹ il même reproductions extraites du *Magasin pittoresque* et d'authentiques photographies de monnaies de sa collection, parmi lesquelles des sizains de Barcelone de 1641, 1642, 1644, 1645, 1646, 1647, 1651, de Gérone, 1642, deux pièces de 5 réaux de Puycerda, 1642 et au millésime illisible, trois double-sols de Perpignan, 1644, 1646, 1647 et un menu de 1644; d'autres monnaies sont citées, d'après Salat et Colson.

4. F. BESSY-JOURNET, *Essai sur les monnaies françaises du règne de Louis XIV*, Chalon-sur-Saône, 1850.

5. A. COLSON, Recherches sur les monnaies qui ont eu cours en Roussillon, in *Bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-orientales*, 1853.

6. A. COLSON, Notices sur des monnaies frappées dans la principauté de Catalogne, le Roussillon et la Cerdagne pendant la révolution de 1640 et l'occupation française jusqu'en 1659, in *Revue Numismatique*, 1855, p. 117-146.

7. F. POEY D'AVANT, *Les Monnaies féodales françaises*, t. II, Paris, 1860, p. 231 sq.

8. P. MAILLET, Catalogue des monnaies obsidionales et de nécessité, in *Revue Belge de Numismatique*, 1866-1873.

9. P. BARDOU JOB, *Recueil de numismatique*, t. II, Perpignan, 1870.

L'ouvrage d'Henri Hoffmann, *Les Monnaies royales de France depuis Hugues-Capet jusqu'à Louis XVI*,¹⁰ paru en 1878, sert souvent encore de référence; il répertorie des monnaies de Louis XIII frappées en Catalogne ou pour la Catalogne entre les N.º 137 et 171: essais au type de Varin, monnaies de Barcelone, Bellpuig, Cervera, Gerone, Oliaan, Puigcerda, Solsona, Tarrega, Valls, et Vich; un bon nombre de ces pièces sont empruntées à Heiss, mais quelques unes proviennent des cartons de Hoffmann ou de collections privées françaises. Les monnaies de Catalogne de Louis XIV occupent une moindre place: du n.º 256 au n.º 270. Le *Traité de numismatique moderne et contemporaine*¹¹ d'Engel et Serrure, paru en 1897, reste très sommaire: c'est une synthèse très générale, mais qui fait parfaitement le point sur les connaissances numismatiques à l'extrême fin du XIXe siècle, et apporte à l'occasion du nouveau: un sizain de Villafranca del Panadès, par exemple.

Au XXe siècle peu d'auteurs se sont intéressés à ce monnayage: P. Bordeaux dans les *Procès-Verbaux de la Société Française de Numismatique*¹² consacre deux articles au décri des monnaies appelées *massiàir*, qui sont des pièces catalanes de 5 réaux et de 5 sols qui ont circulé en France pour 7 sols 3 d. et 3 sols 6 d. A. Dieudonné dans le *Manuel de numismatique française*¹³ ajoute peu à Hoffmann. En 1926 C. Prieur fait connaître un sizain de Villafranca del Panadès¹⁴ mieux conservé que celui publié par Serrure dans son *Traité*. L'ouvrage de Ciani,¹⁵ calqué sur celui de Hoffmann, intègre cependant quelques monnaies décrites après la parution de celui-ci. Depuis 1936, aucune publication à signaler, sinon celles de M. Lafont sur les collections du musée Puig à Perpignan¹⁶ et sur le trésor de Sorède.¹⁷

Si les chercheurs se sont peu intéressés à ces monnaies franco-catalanes, quelques collectionneurs les ont suffisamment recherchées pour en réunir parfois des suites intéressantes que l'on peut redécouvrir dans les catalogues de vente: Vte Meyer, 1890: 18 monnaies; Vte Ferrari, 1922: 29 monnaies; Vte Babut, 1927: 39 monnaies; Vte Motte, 1951: 21 monnaies, dont une pièce de 10 réaux de Louis XIV, 1652, sans marque de valeur.¹⁸ (Fig. A) Il y a probablement d'autres monnaies dignes d'intérêt à découvrir dans cette documentation, malheureusement difficile d'accès, et pas toujours fiable, en l'absence de reproduction.

10. H. HOFFMANN, *Les Monnaies royales de France depuis Hugues-Capet jusqu'à Louis XVI*, Paris, 1878.

11. A. ENGEL et R. SERRURE, *Traité de numismatique moderne et contemporaine...*, Paris, 1897.

12. P. BORDEAUX, in *Procès-verbaux de la Société Française de Numismatique*, 1910, p. CII, et 1916, p. XCVII.

13. A. DIEUDONNÉ, *Manuel de numismatique française*, t. II, Paris, 1916.

14. C. PRIEUR, in *Procès-verbaux de la Société Française de Numismatique*, 1926, p. XXXIX.

15. L. CIANI, *Les Monnaies royales françaises de Hugues Capet à Louis XVI*, Paris, 1926.

16. V. LAFONT in *La Tramontane*, n° spécial, 1958, p. 56-58; et in *Journées numismatiques de Catalogne et du Roussillon*, 1979, n.º 110-113.

17. Cf. note 1.

18. H. ROLLAND, *Monnaies françaises. Etude d'après le cabinet numismatique de M. Georges Motte de Roubaix*, Mâcon, 1932, n.º 798.

Quelques collections privées sont entrées dans le patrimoine public: la collection Puig à Perpignan, que M. Lafont a fait connaître¹⁹ et celles qui ont constitué les fonds du Cabinet des Médailles de la Bibliothèque nationale, en particulier la collection J. Rousseau. L'importance des collections du Cabinet de Paris —un des plus riches au monde— nécessite un classement complexe et adapté à chaque série. Les documents numismatiques qui concernent la guerre des Segadors sont dispersés en cinq séries différentes: —les jetons, —les médailles, et pour les monnaies: —celles qui furent frappées en Catalogne sont classées dans les monnaies étrangères, —celles qui furent frappées en Roussillon, à Perpignan, sont classées dans les monnaies «féodales» (le terme est impropre; on regroupe là toutes les monnaies à caractère local frappées dans les territoires qui font partie aujourd'hui de la France métropolitaine), enfin on trouve parmi les monnaies royales françaises les essais de Varin frappées à la Monnaie du Louvre avec les titres de *Cataloniae comes* ou *princeps*.

CATALOGUE DES MONNAIES DE LA GUERRE DES SEGADORS DU CABINET DE PARIS

Monnaies au nom de Philippe III:

1. Sizain de Barcelone, 1641. BN 947. Botet 720.

Monnaies aux noms des villes de Catalogne:

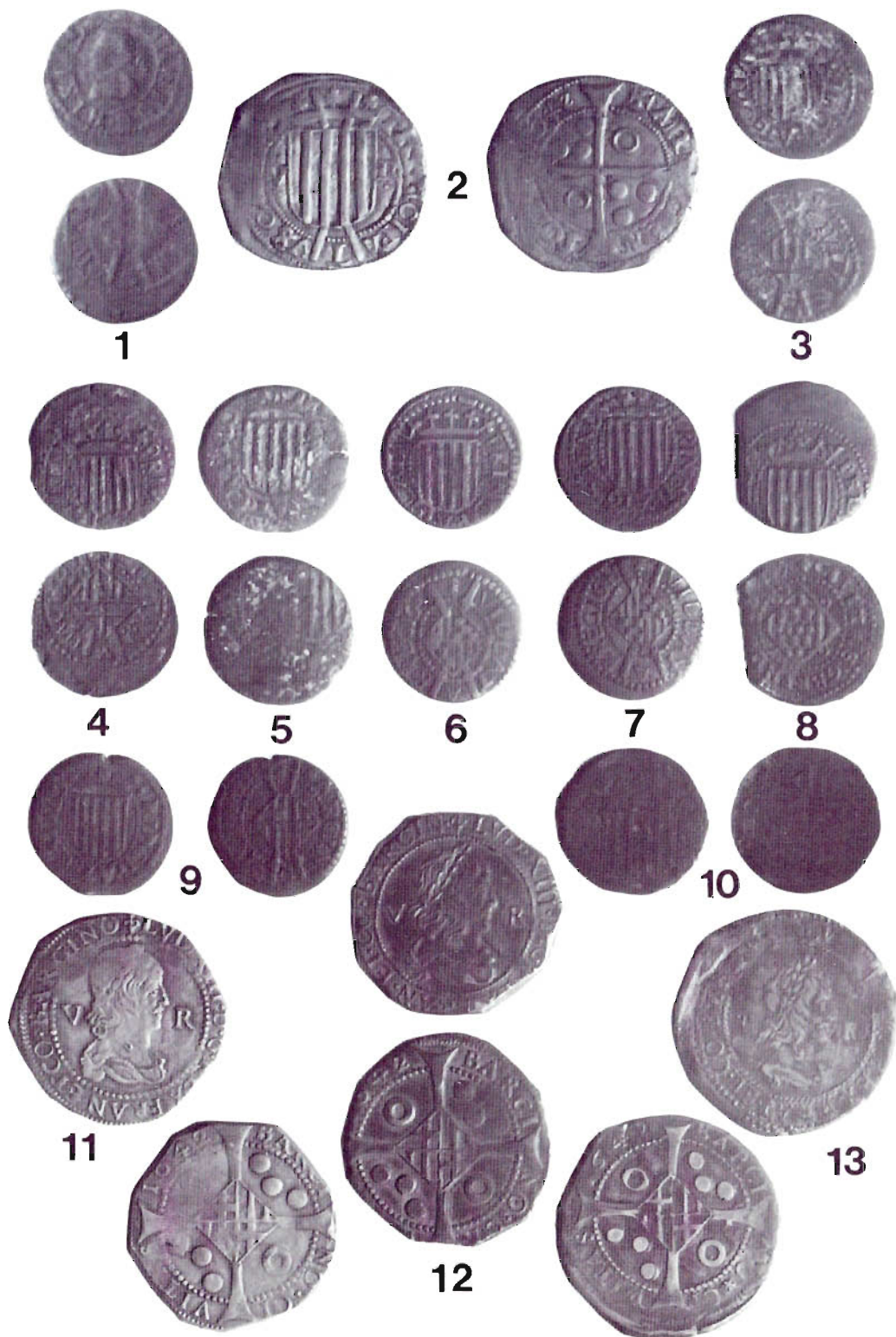
2. Cinq réaux d'Argenton, 1642. BN 528. Botet 785 var.; Pellicer 7 var. Cet exemplaire, qui pèse 11,87 g, a été publié par M. Crusafont et A. M. Balaguer:²⁰ le poinçon du 2 en forme de Z en faisait une variante inédite.
3. Sizain de Manresa, 1642. BN 530. Botet 871.
4. Sizain de Manresa, 1642. BN 529. Botet 871 var. (CATAL).
5. Sizain de Besalu, 1641. BN 531. Botet 807.
6. Sizain de Tarrega, 1641. BN 532. Botet 911.
7. Sizain de Tarrega, 1641. BN 533. Botet 911.
8. Sizain de Gérone, 1642. BN 534. Botet 851.
9. Sizain de Barcelone, 1641. BN 535. Botet 725.
10. Sizain de Solsona, 1642. BN 536. Botet 898.

Monnaies au nom de Louis XIII:

11. Cinq réaux de Barcelone, 1642. BN M5779. Botet 732. Pellicer 45/48.
12. Cinq réaux de Barcelone, 1642. BN 504. Botet 732. Pellicer 45/48.
13. Cinq réaux de Barcelone, 1642. BN 503. Botet 733. Pellicer 67/68.

19. Cf. note 16.

20. M. CRUSAFONT et A. M. BALAGUER, in *Fulls/19 del Museu Arxíu de Santa Maria Mataro*, avril 1984.

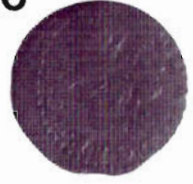
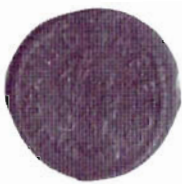

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

14. Cinq réaux de Barcelone, 1642. BN 506. Botet 733. Pellicer 67/68.
Cet exemplaire est contremarqué au revers: dans un grènetis ovale, un S (?) incliné surmontant une étoile entre deux points.
15. Cinq réaux de Barcelone, 1642. BN 505. Botet — Pellicer 56.
16. Cinq réaux de Barcelone, 1642. BN 507.
Cet exemplaire est une pièce de faux-monnayeur en billon argenté; il présente au revers la curieuse particularité d'avoir les armes de Barcelone inversées.
17. Sizain de Barcelone, 1642. BN 508. Botet 742 var. (légende de droit de Botet 741).
18. Sizain de Barcelone, 1642. BN 510. Botet 743 var. (légende de droit: ET CO).
19. Sizain de Barcelone, 1643. BN 509. Botet 745 var. (légende de droit: ET C).
20. Sizain de Barcelone, 1643. BN I 2524. Botet 745.
21. Sizain de Gérone, 1642. BN 511. Botet 853.
22. Sizain de Gérone, millésime hors flan. BN 512.
23. Demi-réal de Vich, 1642. BN M 5863. Botet 933.
24. Denier de Vich, 1643. BN 513. Botet 936.
25. Denier de Vich, 1643. BN H 2227. Botet 936.

Monnaies au nom de Louis XIV:

26. Dix réaux de Barcelone, 1652. BN 514. Botet 777.
27. Dix réaux de Barcelone, 1652. BN 515. Botet 777.
28. Dix réaux de Barcelone, 1652. BN 516. Botet 777.
29. Sizain de Barcelone, 1646. BN I 2523. Botet 761.
30. Sizain de Barcelone, 1647. BN 517. Botet 762.
31. Sizain de Barcelone, 1647. BN 518. Botet 762.
32. Sizain de Barcelone, 1647. BN 519. Botet 762.
33. Sizain de Barcelone, 1649. BN 520. Botet 764.
34. Sizain de Barcelone, 1651. BN 521. Botet 766.
35. Ardit de Barcelone, 1644. BN 523. Botet 768.
36. Ardit de Barcelone, 1647. BN 522. Botet 769.
37. Ardit de Barcelone, 1648. BN 524. Botet 770.
38. Ardit de Barcelona, 1648. BN 525. Botet 770.
39. Ardit de Barcelone, 1648. BN 526. Botet 770.
40. Denier de Barcelone, 1648. BN 527. Botet 773.

Monnaies de Perpignan:

41. Double-sol, 1644. BN 2019. Colson 1.
42. Double-sol, 1644. BN 2020. Colson 4. Contremarqué.
43. Double-sol, 1644. BN 2021. Colson 5. Contremarqué.
44. Sol sanar, 1645. BN G 567. Colson 13.
45. Sol sanar, 1645. BN 2022. Colson 14.
46. Menut, 1644. BN 2030A. Colson 16.
47. Double-sol, 1646. BN 2024. Colson 21. Contremarqué.
48. Double-sol, 1646. BN 2025. Colson 21. Contremarqué.
49. Double-sol, 1646. BN 2026. Colson 21. Contremarqué.

26

27

28

A

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

50. Double-sol, 1646. BN 2027. Colson 21. Contrearmé.
51. Double-sol, 1646. BN 2028. Colson 21. Contrearmé.
52. Double-sol, 1646. BN 2029. Colson 21. Contrearmé.
53. Double-sol, 1648. BN 2023. Colson 22 obs. Sans contrearmé. Colson signale ce millésime dans une observation.
54. Menut, 1648. BN 2023A. Colson —.
55. Menut, 1649. BN 2030. Colson —.
56. Menut, 1651. BN 2030B. Colson 27.

LES ESSAIS MONÉTAIRES DE VARIN POUR LA CATALOGNE

Le Cabinet des Médailles de Paris possède quatre essais de monnaies d'argent au nom de Louis XIII pour la Catalogne. MM. Jean Belaubre et Jean-Luc Desnier, qui travaillent au catalogue des collections de la Monnaie de Paris; m'ont aimablement communiqué les trois essais qui y sont conservés. Un autre a figuré dans la collection Ferrari:²¹ il fut adjugé 20.000 F en 1922. Il faut ajouter à ces monnaies celle qui figure dans Le Blanc,²² mais qui n'a pas été revue depuis: le louis d'or.

D'après leur revers, on peut classer toutes ces pièces en deux séries: l'une porte la légende CATALONIAE COMES, et l'autre la légende CATALONIAE PRINCEPS. Toutes les espèces ne sont pas connues pour chacune des deux séries. Avec COMES sont connus:

57. le louis d'or, d'après Le Blanc,
58. l'écu blanc, 27,42 g, Monnaie de Paris,
59. le demi-écu, 13,73 g, Cabinet des Médailles,
60. le quart d'écu, 6,84 g, Monnaie de Paris et
61. 6,87 g, Cabinet des Médailles.

Les monnaies d'argent ont au revers un point en début et un point en fin de légende; l'écu est un écu de France, aux trois lis.

Avec PRINCEPS sont connus:

62. l'écu blanc, 27,44 g, Monnaie de Paris,
63. 27,29 g, Cabinet des Médailles, et
64. ? g, Collection Ferrari,
65. le douzième d'écu, 2,31 g, Cabinet des Médailles.

Sur ces deux espèces on trouve une rose avant le millésime. Le douzième d'écu porte un buste drapé dit «du premier poinçon» de Varin, utilisé en 1641 et 1642, tandis que les autres espèces, des deux séries, ont un buste drapé et cuirassé dit «du deuxième poinçon» de Varin, utilisé en 1642 et 1643.

Pour l'écu, les deux séries ont utilisé des coins et même des poinçons différents. Les coins de droit de la série COMES sont semblables à ceux qui ont servi à la frappe des séries normales, mais je n'ai pu observer de liaison de coins entre ces essais et les espèces courantes, et pour le quart d'écu, c'est un poinçon de buste plus travaillé qui a été utilisé: on a sur la cuirasse un mufle de lion, alors que les quinze sols courants ont quelques

21. Collection Ferrari, Vente Florange-Ciani, Paris, 29 mai/3 juin 1922, n° 142.

22. F. LE BLANC, op. cit., note 2, pl. face à p. 386, fig. 2.

57

61

58

59

63

65

traits verticaux. Ces pièces, au poids et probablement au titre (11 deniers de fin, soit 917 millièmes) des espèces courantes sont des essais: elles n'ont ni marque d'atelier, ni même de place pour celle-ci. Elles ont été frappées au «Moulin» installé dans les Galeries du Louvre et dirigé par Jean Varin, tout comme les fameuses pièces de 8 et 10 louis, dont F. Mazerolle disait:²³ «Malgré nos recherches nous n'avons trouvé aucun document les concernant», et il ajoutait: «il en est de même pour ces monnaies ou essais de monnaies à l'effigie de Louis XIII, destinées à la Catalogne, qui durent être frappées à la Monnaie du Moulin, avec le matériel établi par le tailleur général» (Jean Varin). M. J. Lafaurie m'a confirmé n'avoir trouvé aux Archives nationales aucun document concernant cette fabrication.

LES JETONS RELATIFS A LA GUERRE DES SEGADORS

Un certain nombre de jetons frappés en France peuvent être mis en rapport avec l'intervention française en Catalogne. Aux Journées Numismatiques de Perpignan, M. M. Pastoureau a publié l'un d'entre eux:²⁴

66. D: CVRA.REDDIDIT.IMPERIVM, buste du Cardinal de Richelieu à droite.

R: HAEC.REGNA*RECLVDIT, vue cavalière de Perpignan, surmontée d'une représentation cartographique du nord de l'Espagne.

M. Pastoureau a dit son intérêt concernant l'utilisation de signes géographiques conventionnels, très récemment introduits. Ce même revers, daté à l'exergue 1643, a été utilisé avec un autre droit pour l'administration militaire et financière de l'Ordinaire des Guerres:

67. D: étoile ORDINAIRE / DES GVERRES étoile, écus accotés de France et de Navarre, sous une couronne, entourés des colliers de l'Ordre de Saint-Michel et du Saint-Esprit; entre les écus, L entouré de trois couronnes.

Ces deux jetons d'argent sont sans numéro de série dans notre collection.

Une autre série de jetons mérite d'être présentée ici; ils ont été frappés au nom et aux armes d'Armand de Maillé-Brezé, neveu de Richelieu, dont il avait reçu le prénom. Jeune amiral, il se rendit maître de six vaisseaux espagnols sur la côte de Barcelone, avant de remporter la victoire de Cartagène. Ces jetons sont légèrement postérieurs à ces événements, puisque ils portent le millésime 1646, l'année même où Armand de Maillé-Brezé fut tué par un boulet de canon, à son bord, devant Orbitello en Italie; il n'avait que 27 ans.

68. D: ARM.DE.MAILLE.DV.DE.BREZE.ADMAL.ET.G.ME.DV.COVMERCE.DE.FRANCE, écu couronné posé sur une ancre, sur un manteau aux armes doublé d'hermine.

R: *REGINA*QVOD*OPTAS*, flotte sous voiles; à l'exergue: 1646.
Jeton d'argent.

23. F. MAZEROLLE, *Jean Varin*, Paris, 1932, p. 115.

24. M. PASTOUREAU, in *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, 1979, pages 544-546.

66

67

68

70

69. D: .HIS. SPLENDET.IN.AVLA., écu couronné posé sur une ancre, sur un manteau aux armes doublé d'hermine.
R: *REGINA*QVOD*OPTAS*, flotte sous voiles; à l'exergue: 1646.
Jeton de cuivre (3 exemplaires).

Il existe d'autres jetons, relatifs justement à la bataille navale de Carthage, mais aussi à la prise de Rosas, mais ils ne sont pas contemporains des événements: ils sont des reproductions en petit module des médailles que nous allons maintenant étudier, et nous les signalerons à leur suite.

LES MÉDAILLES RELATIVES À LA GUERRE DES SEGADORS

Ces médailles font partie de la grande fresque apologétique qu'est l'Histoire métallique de Louis XIV. Celle-ci a été entreprise par la Petite Académie (future Académie des Inscriptions et Belles-Lettres) créée en 1663. C'est à partir de 1685 que ces travaux sont menés plus activement. L'ouvrage de Mlle Josèphe Jacquot, *Médailles et jetons de Louis XIV d'après le manuscrit de Londres...*, Paris, 1968, permet de connaître dans le détail l'histoire de quelques médailles qui concernent la guerre de Catalogne. Nous laisserons de côté celles qui magnifient la paix qui y mit fin. Cinq médailles de l'Histoire métallique de Louis XIV commémorent directement des événements qui nous intéressent ici.

La première glorifie la victoire navale de Maillé-Brezé à Carthage. L'Académie choisit comme légende OMEN IMPERII MARITIMI; le manuscrit de Londres donne l'esquisse originale (fig. B); on connaît cinq émissions différentes de cette médaille:

70. D: LVDOVICVS.XIIII.REX.CHRISTIANISSIMVS. (ponctuation par coeurs), buste à droite signé MOLART F.
R: OMEN IMPERII MARITIMI., couronne rostrale enserrant un trident, un rameau d'olivier et une palme; vue d'un port. A l'exergue: .HISPANIS.SVO.IN.MARI.VICTIS./AD.KARTAG.NOIAM./M DC XLI.
Médaille d'argent; 65 mm, 107,19 g. BN 518.
71. D: LVDOVICVS.XIV.REX.CHRISTIANISSIMVS., buste à droite, signé R (Roussel).
R: OMEN IMPERII MARITIMI, même description que n° 70. A l'exergue: .HISPANIS.SVO.IN.MARI. VICTIS./AD.KARTAG.NOIAM./M.DC.XLIII./MOLART.FT.
Médaille de bronze; 70 mm, 120,70 g. BN 519.
72. D: LUDOVICVS XIIII REX CHRISTIANISSIMVS, buste enfantin à droite, signé I.MAUGER.F. (Jean Mauger).
R: OMEN IMPERII MARITIMI., même description que n° 70. A l'exergue: HISP.VICTIS AD/ CARTH.NOIAM. / MDC.XLIII.
Médaille d'or; 41 mm, 60,39 g. BN 4.
Médaille d'argent; 41 mm, 36,89 g. BN 175.
Médaille de bronze; 41 mm, 30,98 g. BN 819.
Le coin de revers de cette série (la première série uniforme) portait à l'origine: HISPANIS SVO IN MARI VICTIS; il a été regravé pour supprimer ...ANIS SVO IN MARI. La retouche restant néanmoins visible, on a ensuite préféré graver un nouveau coin:

73. D: même description que n° 72.
R: OMEN IMPERII MARITIMI., même description que n° 70. A l'exergue: HISPANIS VICTIS AD / CARTHAGINEM NOVAM / M. DC.XLIII.
Médaille de bronze; 41 mm. BN 813.
74. D: même description que n° 72.
R: OMEN IMPERII MARIITIMI., Neptune couronnant la France, signature: RÖG (Ruch). A l'exergue: HISPANIS VICTIS AD CARTHAGINEM/NOVAM/IV.SEPTEMBRIS/M.DC.XLIII.
Médaille de bronze; 41 mm, 28,38 g. BN 814.
Médaille de bronze doré; 41 mm, 34,08 g. BN 484.

Cette médaille, dont le revers est gravé d'après Coypel, appartient à la seconde série uniforme, postérieure à 1702.

Ces médailles ont inspiré les jetons suivants:

75. D: LVDOVICVS.MAGNVS.REX, buste à droite.
R: OMEN IMPERII MARITIMI, même description que n° 70. A l'exergue: KARTAG./NOVAM.
Jeton de cuivre rouge. BN coll. Rouyer 4299.
Jeton de laiton. BN 1863.
76. D: LVDOVICVS.MAGNVS.REX, buste à droite, signé N.
R: OMEN IMPERII MARITIMI même description que n.° 70. A l'exergue: fleuron.
Jeton de cuivre rouge. BN 1865 à 1867 (3 exemplaires).
Jeton de lation. BN 1864.

La seconde médaille commémore la prise de Rosas en 1645. La légende choisie fut: RHODA CATALON. CAPTA; le manuscrit de Londres donne l'esquisse originale (fig. C). On connaît également cinq émissions différentes de cette médailles:

77. D: LVD.XIIII.D.G./FR.ET.NAV.REX., buste à droite.
R: RHODA CATALON.CAPTA., rose sur une proue. A l'exergue: M. DC.XLV./BRETON.
Médaille d'argent; 51 mm, 69,04 g. BN 530.
78. D: même description que n° 71.
R: RHODA.CATALON.CAPTA, rose sur une proue. A l'exergue: M. DC.XLV./MOLART.F.
Médaille de bronze; 70 mm, 127,40 g. BN 531.
79. D: même description que n° 72.
R: RHODA.CATALON.CAPTA., rose sur une proue. A l'exergue: M. DC.XLV.
Médaille d'or. 41 mm, 60,32 g. BN 9.
Médaille d'argent. 41 mm, 36,16 g. BN 185.
80. D: même description que n° 72.
R: RHODA.CATALON.CAPTA., rose sur une proue. A l'exergue: M. DC.XLV. (coin différent du n° 79).
Médaille de bronze. 41 mm, 24,58 g. BN 838.

Ces trois médailles appartiennent à la première série uniforme.

81. D: même description que n° 72.
R: RHODA CATALONIAE CAPTA., Mars se saisissant de la Ville de Rosas agenouillée devant lui. A l'exergue: XXVIII MAIL./M.DC. XLV. Signatures: D.V. (Du Vivier).

71

72

73

74

Médaille de bronze. 41 mm, 30,52 g. BN 839.

Médaille de bronze doré. 41 mm, 34,83 g. BN 493.

Ces médailles appartiennent à la seconde série uniforme, gravée d'après des dessins de Coypel.

Des jetons ont été fabriqués d'après les médailles ci-dessus:

82. D: même description que n° 75.

R: RHODA CATALON. CAPTA, rose sur une proue. A l'exergue: fleuron. Jeton de cuivre rouge. BN 1903.

Jeton de laiton. BN 1902.

83. D: JACQUES.TROVILLET. / 1701, monogramme.

R: même description que n° 82.

Jeton de cuivre rouge. BN A 1093 (contremarqué EB).

La troisième médaille décidée par l'Académie rappelle la victoire de Liorens et la prise de Balaguer en 1645. L'esquisse originale du manuscrit de Londres (fig. D) montre le travail d'élaboration de la légende par l'Académie: celle ci a été écourtée, AD SICORIM remplaçant AD RIPAM SICORIS. Cette médaille a connu trois émissions:

84. D: même description que n° 70.

R: HISPAN.II.CAESIS AD SYCORIM ET PYRENEOS SALTVS., Victoire entourant une palme de la couronne de la Ville de Balaguer agenouillée devant elle. A l'exergue: BALAGVERA CAPTA./M.DC.XLV.

Médaille d'argent. 63 mm, 109,92 g. BN 526.

85. D: même description que n° 71.

R: HISPAN.II.CAESIS.AD.SICORIM.ET.PYRENEOS.SALTVS, même scène que n° 84. A l'exergue: BALAGVERA CAPTA/M.DC.XLV./MOLART.F.

Médaille de bronze. 70 mm, 114,88 g. BN 527.

86. D: même description que n° 72.

R: HISPANIS CAESIS AD SICOR. ET PYRENAEOS SALT. Victoire s'emparant de la couronne de la ville de Balaguer agenouillée devant elle. A l'exergue: BALAGUERA CAPTA./M.DC.XLV.

Médaille d'argent. 41 mm, 39,72 g. BN 184.

Médaille de bronze. 41 mm, 29,28 g. BN 833.

Médaille de bronze doré. 41 mm, 31,95 g. BN 495.

Ces médailles appartiennent à la première série uniforme; la seconde n'est connue que par un dessin de Coypel.

La quatrième médaille célèbre la prise de Tortosa en 1648. L'Académie choisit simplement pour devise DERTOSA EXPVGNATA, et pour type, la ville de Tortosa éplorée, appuyée sur une ancre, près d'une proue. On connaît trois émissions de cette médaille:

87. D: LVDOVICVS MAGNVS / REX CHRISTIANISSIMVS, buste cuirassé en perruque et cravate, à droite.

R: DERTOSA.EXPVGNATA., la ville de Tortosa, éplorée, appuyée sur une ancre, près d'une proue. A l'exergue: M.DC.XLVIII. / BRETON.

Médaille d'argent. 56 mm, 73,85 g. BN 536.

88. D: même description que n° 71.

R: DERTOSA coeur EXPVGNATA, même scène que n° 87.

A l'exergue: M.DC.XLVIII./MOLART F.

B

77

78

79

81

Médaille de bronze. 71 mm, 157,14 g. BN 537

89. D: même description que n° 72.

R: DERTOSA EXPUGNATA, même scène que n° 87, mais variée. A l'exergue: M.DC.XLVIII.

Médaille d'argent. 41 mm, 30,55 g. BN 193.

Médaille de bronze. 41 mm, 32,73 g. BN 851.

Médaille de bronze doré. 41 mm, 39,21 g. BN 507.

Ces médailles appartiennent à la première série uniforme; la seconde n'est connue que par un dessin de Coypel.

La cinquième médaille a trait à la prise de Cadaquès et de Castillon en 1655. La légende choisie par l'Académie est: CADAQUESIVM ET CASTILLO CAPT. On connaît trois variétés de cette médaille:

90. D: LUDOVICUS XIII.REX CHRISTIANISS., buste juvénile à droite, signé I. MAVGER.F.

R: CADAQUESIVM ET CASTILLO CAPT., amas d'armes. A l'exergue: AD ORAM CATAL. MARIT. / M.DC.LV. (en deux lignes).

Médaille d'or. 41 mm, 60,44 g. BN 23.

Médaille d'argent. 41 mm, 37,35 g. BN 204.

Médaille de bronze. 41 mm, 29,01 g. BN 879.

Ces médailles appartiennent à la première série uniforme.

91. D: même description que n° 90.

R: CADAQUESIVM ET CASTILLO CAPTAE, amas d'armes. A l'exergue: AD.ORAM.CATALONIAE / MARITIMAM / M.DC.LV. (en trois lignes).

Médaille de bronze doré. 41 mm, 28,28 g. BN 525.

92. D: LUDOVICUS XIII.REX CHRISTIANISSIMUS, buste juvénile à droite, signé J.MAVGER.F.

R: CADAQUESIVM ET CASTILLO CAPTAE, amas d'armes. A l'exergue: AD.ORAM.CATALONIAE / MARITIMAM / M.DC.LV.

Médaille de bronze. 41 mm, 29,65 g. BN 878.

Ces deux médailles semblent appartenir toutes deux à la seconde série uniforme; on notera les variations de légende tant au droit qu'au revers.

Deux autres médailles de l'Histoire métallique de Louis XIV doivent encore être mentionnées; l'une comme l'autre ne rappellent pas un événement particulier, mais plusieurs; aucune précision n'est donnée par la médaille elle-même, mais nous savons par les notices qui accompagnent les représentations gravées de ces médailles que bon nombre des événements évoqués se situent en Catalogne.

93. D: même description que n° 72.

R: GALLIA UBIQUE VICTRIX, la France assise sur un amas d'armes, tenant une petite victoire. A l'exergue: XXXIV URB. AUT ARC. CAPTAE / M.DC.XLV.

Médaille d'or. 41 mm, 55,23 g. BN 8.

Médaille d'argent. 41 mm, 35,80 g. BN 183.

Médaille de bronze. 41 mm, 23,53 g. BN 837.

Médaille de bronze doré. 41 mm, 29,49 g. BN 498.

94. D: même description que n° 90.

R: DIVES TRIUMPHIS GALLIA, la France assise à gauche, couronnée par une Victoire. A l'exergue: XIII URB.AUT.ARC.CAPT /

C

84

85

86

D

87

88

89

M.DC.LIIII (en deux lignes).

Médaille d'or. 41 mm, 60,44 g. BN 22.

Médaille d'argent. 41 mm, 36,10 g. BN 200.

Médaille de bronze. 41 mm, 29,03 g. BN 874.

95. D: même description que n° 90.

R: DIVES TRIUMPHIS GALLIA, même scène que n° 94. A l'exergue: XIV.URB.AUT.ARC.CAPTAE. / M.DC.LIV.

Médaille de bronze doré. 41 mm, 29,49 g. BN 521.

On remarquera la différence de légende d'exergue entre ces deux dernières médailles, et la graphie différente des chiffres romains.

Mais que l'Histoire métallique de Louis XIV, qui rappelle, près d'un demi-siècle après, ce qui est alors tenu pour une campagne militaire victorieuse, ne nous trompe pas: ces succès sont mis en valeur pour masquer les difficultés d'un début de règne très troublé. Et c'est la diplomatie qui mit fin —de manière habile et opportune— à un enlèvement militaire dans un pays où les troupes françaises avaient rapidement perdu leur aura de «libératrices».

90

93

94

Un altre tipus inèdit de diner a Cervera de la Guerra dels Segadors*

ANNA M. BALAGUER

L'any 1979 descobríem entre uns fons per a classificar del Gabinet Numismàtic de Catalunya un diner inèdit de la Guerra dels Segadors de Cervera amb la data 1641.

Aquesta descoberta motivà una reconsideració global de l'ordenació de la sèrie cerverina de diners d'aquest període, treball que fou presentat al II Simposi Numismàtic de Barcelona.¹

Com tantes altres vegades aquesta era una peça esperada, ja que com mostren els documents de Cervera, estudiats per J. M. Lobet i Portella, aquesta seca degué inaugurar-se a finals de juny de l'any 1641.² Això es confirma, també, per l'existència de monedes de plata dels valors cinc rals i cinc sous.

Fins l'aparició del diner inèdit del 1641 al qual ens hem referit, els diners de Cervera coneguts es podien agrupar en dos grans apartats tipològics: Uns amb escut i data ben clara 1642; altres amb bust de Lluís XIII i primeres xifres de la data incompleta 164.

El fet que la data de les monedes amb bust de Lluís XIII fos incompleta feia difícil l'ordenació de la sèrie. Cal tenir present que el diner datat del 1642 i amb escut també correspon al regnat de Lluís XIII, que s'estén de 1641 al 1643.

* El nostre agraïment al Sr. Josep Escudero que ens facilità l'estudi d'aquesta moneda.

1. ANNA M. BALAGUER, «Nou tipus de diner de Cervera de la Guerra dels Segadors al Gabinet Numismàtic de Catalunya» II Simposi Numismatic de Barcelona, Barcelona, 1980, pp. 87-90.

2. JOSEP M. LLOBET I PORTELLA, «Nova aportació sobre les monedes i pellofes de Cervera. *Acta Numismàtica*, IV, pp. 223-4.

En realitat hi cabia que primer es batessin els diners de bust i a partir del 1642 hom substituís aquest tipus pel d'escut. Naturalment, tot podia succeir a la inversa.

Botet³ situà en primer lloc el diner de bust i a continuació el diner amb l'escut, però no indica les motivacions de la seva manera de procedir. Més endavant Josep M. Llobet i Portella⁴ respectarà aquest ordre, que tan sols poguérem capgirar amb arguments a la mà després de l'aparició, entre els esmentats fons del Gabinet Numismàtic de Catalunya, del diner amb escut del 1641.⁵

Efectivament, aquest diner semblava resoldre el problema. Aquest portava un escut a l'anvers i la data 1641 en els espais d'una creu al revers. La lectura i atribució d'aquell exemplar, encara que indubtable, oferia algunes dificultats degut a la deficient conservació de la peça, sobre tot a l'anvers. Avui després d'haver estudiat, creiem que tots els fons de moneda de la Guerra dels Segadors existents al Gabinet Numismàtic de Catalunya, hem redescobert un altre exemplar d'aquest tipus. Aquesta peça, que porta el número d'entrada 3.457 i que segons sembla pot provenir de la col·lecció de Ròmul Bosch i Alsina,⁶ ratifica definitivament la nostra classificació anterior. Donarem a conèixer aquest segon exemplar en aquest treball.

L'analogia tipològica d'aquest nou diner del 1641 amb escut, amb els diners coneguts del 1642, també amb escut, feia que poguessim establir de forma prou evident que els diners certerins més antics eren els d'escut i data completa 1641 i 1642. A aquest tipus seguiria el de bust de Lluís XIII amb dates incompletes.

De la mateixa manera que molt sovint surten a la llum, procedents d'excavacions o d'antigues col·leccions no estudiades o mal treballades, tipus monetaris desconeguts, però llargament esperats pels investigadors, els quals sabien o podien inferir de la documentació escrita la seva existència, en altres ocasions podem trobar-nos en el cas invers. Ens referim a la circumstància de l'aparició d'una moneda difícil de justificar documentalment o que fins i tot pot semblar que contradiu o no encaixa prou bé amb tota una evidència documental o numismàtica, que ens conformava una panoràmica anterior, potser aparentment ben coherent.

El cas que ens ocupa és d'aquests darrers. Quan semblava que havíem aconseguit d'endegar la sèrie dels diners certerins de la Guerra dels Segadors amb tan oportuna descoberta, de l'esmentat diner del Gabinet Numismàtic de Catalunya, reforçada ara per l'exhumació d'un altre exemplar existent a la mateixa col·lecció pública; l'aparició inesperada d'un diner de bust del 'any 1641, que ens comunicà un bon coneixedor de la moneda catalana, ens deixà completament confosos.

Cap de les solucions d'ordenació que podíem assajar semblava satisfactòria, ja que o implicava ruptura de tipus, és a dir que es passava del

3. J. BOTET I SISÓ, *Les monedes Catalanes*, Barcelona, 1911, vol. III núms. 828-832.

4. J. M. LLOBET I PORTELLA, «Les monedes i pellofes de Cervera», *Acta Numismàtica*, III, 1973, pp. 210-242.

5. A. M. BALAGUER, *op. cit.*

6. Ens atenem a les informacions facilitades pel personal d'aquell centre, sense haver accedit a la documentació que ho acredita. En el moment d'examinar el fitxer general la procedència no constava a les fitxes, extrem que possiblement consti en el Llibre de Registre, en base a la pertinent documentació acreditativa d'origen.

tipus del bust al de l'escut i novament al del bust, cosa ben poc versemblant, o bé calia pensar que ambdós tipus es produïrien simultàniament.

Aquesta darrera possibilitat encara semblava més sorprenent i més difícil d'acceptar, ja que implicava una llibertat capriciosa d'elecció de tipus per part de la seca, dintre de les mateixes dates. Naturalment, això darrer resultava inadmissible, i ens feia pensar en una altra consideració, que no tinguérem present al seu dia, i que recolza l'ordenació inicial que férem del diner cerverí, la qual observa com a més antics els diners d'escut i com a posteriors els de bust de Lluís XIII.

Efectivament, els tipus monetaris de les enunyacions de la Guerra dels Segadors de les diferents seques catalanes segueixen la norma següent pel que fa al seu ordre d'aparició.

En un primer moment la moneda es fabrica encara a nom de Felip III, tot i que en les emissions de moneda de plata no apareix el bust del rei, sinó l'escut.

En algunes emissions de moneda de coure de diverses seques es manté encara el bust de Felip. La tendència és, però de presentar l'escut en el lloc que correspondria al bust.

En una segona fase, trobem que es generalitza la inclusió de l'escut i la moneda no apareix a nom de cap sobirà, sinó simplement a nom de PRINCIPATUS CATALONIAE.

Tot seguit, les monedes passaran a ésser a nom de Lluís XIII i després de Lluís XIV, substituint-se l'escut pel bust d'aquells sobirans.

Es cert que aquest procés general dels tipus monetaris de la Guerra dels Segadors es produeix de forma molt ràpida, a tenor de les diferents circumstàncies polítiques que originen aquest canvis. Aquestes mutacions tipològiques no tenen una cronologia idèntica a totes les seques. Per exemple a Cervera trobem que dintre del mateix any 1641 hi ha monedes de cinc rals a nom de Felip, cinc rals de PRINCIPATUS CATALONIAE i finalment cinc rals a nom de Lluís XIII amb el seu bust. Malgrat tot no tenim cap dubte que les que porten escut i PRINCIPATUS CATALANOIAE es batenen amb anterioritat a les de bust i a nom de Lluís XIII.

Aplicant, doncs, aquesta mateixa lògica tindríem que els diners amb escut haurien d'ésser d'una tipologia anterior als de bust.

Aquestes raons, per bé que eren favorables a la nostra ordenació, ens deixaven encara sense una veritable explicació de l'existència d'un diner de bust de l'any 1641, seguit d'un diner d'escut del 1642.

La possibilitat que l'única peça per ara coneguda amb bust i la data 1641 fos una falsificació d'època, cosa que considerarem també amb el degut deteniment, podia en principi descartar-se. Efectivament, res denota que pugui tractar-se d'una falsificació.

L'explicació de l'existència d'aquesta peça i d'altres peces, potser també «impossibles» com ella, que poden sortir un dia a la llum entre l'evidència de la numismàtica de la Guerra dels Segadors, la trobarem a les pàgines d'estudi de la documentació monetària cerverina, fet per J. M. Llobet i Portella.⁷

7. «Les monedes i pellofes de Cervera», *op. cit.*, p. 223.

Sembla, que el diner de bust del 1641, que motiva aquestes pàgines, degué fabricar-se en realitat després del 1642, però amb data endarrerida.

Realment aquesta forma de procedir sembla sorprenent, com també ho és el fet que les altres peces del tipus de bust conegudes portin la data incompleta 164., mancant el numeral de les unitats, o també que la data sigui completament absent, com succeeix en un dels tipus coneguts.

Hi ha, doncs, una voluntat d'amagar, a partir d'un moment donat, que a la vila es seguia batent moneda, i per això hom comença a encunyar amb data endarrerida, però sense tenir present que el tipus ha variat. Es fan també monedes amb data incompleta, com si es tractés d'un descuit, i finalment sense data.

Efectivament el dia 11 de març del 1642, el lloctinent de Lluís XIII en el Principat, marquès de Brezé, ordenà de fer un pregó prohibint a les diferents autoritats locals la fabricació de moneda d'or i de plata i de qualsevol altre metall. Com és sabut, es feia l'excepció de la moneda de coure per a les viles, ciutats o llocs del Principat que tinguessin el privilegi d'encunyar moneda de coure d'abans de la guerra.⁸

Sabem, també per dos documents publicats per Llobet,⁹ que la vila de Cervera s'apressa a escriure cartes a l'autoritat per aconseguir l'autorització de continuar fabricant moneda de coure, després de la prohibició. Les dues cartes pretenen fonamentar el dret de Cervera a encunyar moneda. Una d'elles parla d'antecedents. De tota manera, la timidesa de les argumentacions, més aviat insinuacions en aquest sentit, fa pensar que no fou pas així, almenys en un passat relativament pròxim.

Així en la lletra del 12 de març de 1642 diu que en temps del rei de Castella moltes universitats de Catalunya menys importants que Cervera com era Solsona dintre de la seva vegueria, batien moneda.

Llobet exhumà també dels arxiuserverins una carta que no arribà a enviar-se, del dia 1 d'abril, en la qual hom remarca novament la necessitat que té Cervera d'encunyar menuts. Assenyala com a precedent, que la universitat cerverina n'havia fabricat en temps pretèrits, com recordem haver-la vista els més vells, a la casa de la vila.

Després d'analitzar aquests dos documents, J. M. Llobet, conciou que la moneda alludida que recordaven els més vells de la vila eren, en tots cas, uns ploms batuts en temps molt anteriors i que els més vells podien, potser, haver vist fora de circulació, com indica que recordessin haver-la vist a la Casa de la Vila.

Per altra banda, el primer document tampoc es provatori que Cervera tingués amb anterioritat a la guerra privilegi per a encunyar, ja que molt de passada fa referència al privilegi que d'altres viles tenien dintre de la vegueria de Cervera. Sembla que tot es fa amb la intenció de veure si es crea un cert equívoc i Cervera pot seguir amb la prohibida encunyació de menuts, que segons es manifesta tant necessita.

8. BOTET, *op. cit.*, p. 91.

9. JOSEP M. LLOBET I PORTELLA, «El diner cerverí de 1642, una moneda dubtosa» *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, Barcelona, 1980, pp. 83-85.

L'evidència numismàtica reafirma també l'absència d'encunyacions i per tant és un nou argument negatiu a l'existència de batiments en els temps relativament prop anteriors a la Guerra dels Segadors. Precisament, J. M. Llobet pogué demostrar per via documental (les dues cartes que acabem d'esmentar) que una pretesa moneda de Cervera del 1624, descrita per Pedrals no pot existir i ha de tractar-se d'una mala lectura.¹⁰ Mentre J. M. Llobet arribava a aquesta conclusió, la casualitat volgué que al mateix temps descobríssim, entre els fons per classificar del Gabinet Numismàtic de Catalunya, la moneda 1641 amb escut, que responia gairebé a la descripció feta per Pedrals, amb la diferència de la data bàsicament.¹¹ Tot plegat donava una confirmació definitiva a les conclusions de Llobet i feia que poguéssim observar com a inexistent la pretesa moneda del 1624.

Hem anat molt enllà en explicar totes aquestes qüestions, no menys interessants, però ja tractades en altres treballs, que hem procurat de sintetitzar i ens hem, tal vegada, apartat del tema de la fabricació de menuts amb data endarrerida a Cervera.

Efectivament, tota aquesta documentació ens ha mostrat dos fets. Primer la necessitat sentida per la vila de seguir fent moneda menuda després de la prohibició del 1642. Segon l'intent per a poder seguir fent-ne, dintre de la legalitat, malgrat que s'ha pogut escatir que no sembla pas que hi hagués uns antecedents que permetessin a Cervera poder-se acollir a les condicions previstes per les crides de cara a la continuïtat del batiment de moneda.

Ara bé, tenim evidència que Cervera després del 1642 seguia encunyant com també ho feren altres viles. Així ho indica ja Llobet per la vila de Tàrraga.¹² El mateix autor pogué documentar que el dia 5 de setembre del 1643, el Consell cerverí davant de les noves crides per a la prohibició de fer moneda acorda de:

«que ara per ara se abstinguén, per ara, fins a veurer que avant y que's reculle los encunys o molinet y que's pose en guarda de manera que s'estiga a tenor de les crides».¹³

Tot això explica, doncs, que almenys fins més d'un any després de les primeres crides Cervera seguia fent moneda, que lògicament devia fer-se amb data endarrerida.

Es sabut que aquesta pràctica fou seguida per Girona que encara l'any 1645 encunyava sisens amb data endarrerida,¹⁴ ja que l'any 1643 és l'últim data coneguda per la numismàtica.

10. *Ibid.*

11. A. M. BALAGUER, *op. cit.*

12. J. M. LLOBET I PORTELLA, «Les monedes i pellofes de Cervera», *op. cit.* 223. *Ibid.* «Les monedes i pellofes de Tàrraga» *Acta Numismàtica*, V, 1975, pp. 79.

13. *Ibid.* «Les monedes i pellofes de Cervera», *op. cit.* 223.

14. BOTET, *op. cit.*, p. 99.

CATALEG

1. Anvers: CERVARIAE; en el camp, escut coronat de Catalunya; gràfila de punts.
 Revers: Creu equilateral patada amb un anell que té per centre el punt d'intersecció dels braços de la creu; numerals de la data 1-6-4-1 inscrits un a cada espai; gràfila de punt.
 Pes: 0,674 gr. Diàmetre: 15 mm.
 Referència: Gabinet Numismàtic de Catalunya, núm. 70.983. Balaguer, «Nou tipus de diner II Simposi Numismàtic de Barcelona, 1980, núm. 1 p. 88.
2. Anvers: CE..... Igual a l'anterior.
 Revers: Igual a l'anterior, data també (1)-6-4-1.
 Pes: 0,5 gr. Diàmetre: 15 mm.
 Referència: Gabinet Numismàtic de Catalunya, núm. 3.457. Balaguer, núm. 1, p. 88.
3. Anvers: Escut coronat de Catalunya, entre 16-42; orla de punts.
 Revers: CE-RV-AR-IAE; en el camp, creu equilateral, passant, cantonada en el primer i el quart amb tres punts i en el segon i tercer amb un anell; orla de punts.
 Referència: Botet, núm. 832; Llobet, núm. 26.
 Variant amb la llegenda: CER-VA-RI-AE.
 Referència: Botet, núm. 831; Llobet, núm. 25. Balaguer, núm. 2.
4. Anvers: L.....FCB, Bust llorejat a dreta.
 Revers: CER-VAR-(IE?)— 1641. Creu com l'anterior.
 Pes: 0,61 gr. Diàmetre: 14 mm.
 Referència: Col·lecció J. Escudero. Inèdita.
5. Anvers: LVD.XIII.D.G.R.F.C.B.; en el camp, bust llorejat, a la dreta; gràfila de punts.
 Revers: CER-VAR-IE, 164; el demás igual que la núm. 3.
 Referència: Botet, núm. 829; Llobet, núm. 22, Balaguer, núm. 3.
6. Anvers: Igual que la núm. 5.
 Revers: CE-RV-AR-IE; en el camp, creu cantonada en el primer i quart amb un anell i el segon i tercer amb tres punts.
 Referència: Col·lecció J. Vilaret. Botet, núm. 828; Llobet, núm. 21, Balaguer, núm. 4.
7. Anvers: LVDV: XIII., en disposició retrògrada; en el camp, bust a l'esquerra; gràfila de punts.
 Revers: CE-RV-AR-IE, creu cantonada com el núm. 6.
 Referència: Col·lecció J. Vilaret. Llobet, núm. 24; Botet, núm. 830 variant. Balaguer, núm. 5.
 Variant amb la llegenda: LVDVXIII, a l'anvers i creu del revers cantonada com la del núm. 3.
 Referència: Botet, núm. 830; Llobet, núm. 23. Balaguer, núm. 5.

1

2

3

4

5

6

7

L'expedient de l'autorització d'encunyació de moneda a Cervera durant la Guerra dels Segadors

JOSEP M. LLOBET I PORTELLA

INTRODUCCIÓ

Una sèrie d'esdeveniments socials i polítics que ja han estat estudiats per diferents historiadors,¹ ocasionaren, a mitjan 1640, l'inici d'una confrontació coneguda per la guerra dels Segadors. La situació econòmica d'un gran nombre de poblacions de Catalunya, que ja era dolenta abans de la guerra, anà empitjorant, sens dubte, a mesura que les peticions per al sosteniment dels exèrcits es feren més peremptòries.

Cervera no fou una excepció dins aquell context de devallada de les finances municipals.² Els quatre primers decennis del segle XVII, ja foren una època realment negativa per a l'economia cerverina. Bandolerisme, pesta, males collites, nous impostos i sosteniment de tropes, són característiques que perduraren una bona part d'aquell període.

Amb tot, fou el desenvolupament de la guerra hispano-francesa al Rosselló allò que afectà més greument l'economia de la població cerverina, es-

1. DELEITO Y PIÑUELA, José, *El declinar de la monarquía española*, Madrid, Espasa-Calpe, 1955; ELLIOTT, J. H., *La rebelión de los catalanes. Un estudio sobre la decadencia de España (1598-1640)*, Madrid, Siglo XXI de España, 1977; MARAÑÓN, Gregorio, *El Conde-Duque de Olivares*, Madrid, Espasa-Calpe, 1936; VIDAL PLA, Jordi, *Guerra dels Segadors i crisi social*, Barcelona, Edicions 62, 1984.

2. Un estudi més minuciós sobre la situació de Cervera en aquell període: LLOBET PORTELLA, Josep Maria, *La «Taula de Canvi» de Cervera y su entorno socio-económico (1599-1715)*, Lleida, Instituto de Estudios Ilerdenses, 1985, capítol «La coyuntura económica y su dinámica».

pecialment per tres causes: la contribució recaptada a efectes de fortificar les places frontereres, el reclutament i pagament de les tropes trameses a la lluita contra l'enemic i l'allotjament dels soldats que es trobaven de pas per la vila, en estar aquesta situada al camí reial.

Cap a la meitat del mes de juny de 1640, el Consell municipal de Cervera fou informat que els soldats castellans havien produït víctimes entre els habitants d'algunes poblacions properes. A partir d'aquell moment, els cer-verins ja prengueren consciència que la guerra era inevitable i que calia proveir-se d'armes i municions. Des del mes d'octubre, les tropes formades a Cervera foren trameses a diferents llocs fronterers amb l'enemic.

Aquella situació de guerra, amb la progressiva penetració de les tropes castellaness dins el territori català i l'esgotament dels recursos locals, provocà uns desesperats intents de trobar mitjans econòmics, tant pel que feia al forniment dels exèrcits com per al sosteniment de la població. La solució més viable que hom entreveia al començament de l'any 1641 era la fabricació de moneda per part de la vila, la qual cosa féu que els esforços de les autoritats municipals s'encaminessin a aconseguir el permís corresponent. Aquest procés que possibilità, finalment, l'encunyació de moneda, és el que estudiem en el present treball.

1. LES ENCUNYACIONS CERVERINES

L'encunyació de moneda cerverina durant la guerra dels Segadors, es troba ja esmentada en les obres bàsiques de la numismàtica catalana,³ però no ha estat fins els nostres dies que n'ha estat feta una recerca sistemàtica, portada a terme, principalment, mitjançant l'examen de les peces dels monetaris i la consulta de la documentació local coetània als fets estudiats.

Pel que fa a l'examen de les peces dels monetaris, cal fer esment de la tasca portada a terme per Anna M. Balaguer i Miquel Crusafont, els quals han esmerçat innombrables hores a la pacient revisió de moltes col·leccions numismàtiques, tant pertanyents a persones privades com a institucions públiques.⁴

La recerca basada en la documentació local ha estat possible, sobretot, per l'extraordinària riquesa documental de l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera, el qual s'ha mostrat gairebé sempre generós davant les nostres con-

3. SALAT, Josep, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, vol. I, Barcelona, Antonio Brusi, 1818, p. 273; BOTET Y SISÓ, Joaquim, *Les monedes catalanes*, vol. III, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1911, pp. 101, 142-145 i 189; Id., «Notícia del volum tercer del "Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña por el Dr. D. Josef Salat"», extret del *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, any XII, núms. 45 i 46 (1912), p. 22.

4. Fruit d'aquest treball són els articles següents: BALAGUER, Anna M., «Nou tipus de diner de Cervera de la Guerra dels Segadors al Gabinet Numismàtic de Catalunya», *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, Barcelona, Asociación Numismática Española, 1980, pp. 87-90; Id., «Diner inèdit de Cervera de la Guerra dels Segadors», publicat en aquest mateix volum.

sultes.⁵ Precisament un document de l'esmentat Arxiu, del qual ja férem menció en un estudi anterior,⁶ és el que ens ha servit de base per a aquest treball.

2. LA FONT DOCUMENTAL

El document estudiat és un quadern que conté set folis i porta de títol: *Informació rebuda instant lo síndich de la universitat de Cervera per a fabricar moneda per lo molt havie gastat per causa de la guerra.*⁷ És format per les cobertes, on consta el títol, un escrit dirigit a la batllia de Cervera pel síndic de la universitat de dita població, les declaracions dels quatre testimonis, certificant l'extrema necessitat en què es trobava la població, la resolució del veguer i batlle⁸ per la qual autoritzava l'encunyació de moneda, la caució prestada pel síndic i la crida mitjançant la qual hom feia saber als cerverins l'obligatorietat de la circulació de la moneda.

Aquest document és completat en diferents llocs per l'historiador cerverí Faust de Dalmases,⁹ el qual posà una nota al començament del quadern advertint que, possiblement, el document era l'original i tot allò que ell hi afegia ho havia copiat d'un altre document guardat a l'Ajuntament de Cervera que creia que era una còpia. Això últim es dedueix de la darrera anotació de Faust de Dalmases, la qual comentarem al final de l'apartat que segueix.

3. EL CONTINGUT DEL DOCUMENT

En primer lloc, tenim una anotació de Faust de Dalmases, transcrita de la còpia esmentada i escrita en llatí, la qual explica que el dia 14 de febrer de 1641, davant el regent¹⁰ de la batllia de Cervera i del seu assessor Josep Puig, doctor en Dret, comparegué Francesc Montaner, notari i síndic ordinari de la universitat de Cervera, segons instrument públic rebut i testificat per Pere Campardó, notari de Cervera, el 28 de gener d'aquell any.

5. Els treballs publicats són els següents: LLOBET i PORTELLA, Josep M., «Les monedes i pallofes de Cervera», *Acta Numismàtica*, III (1973), pp. 209-242; Id., «Nova aportació sobre les monedes i pellofes de Cervera», *Acta Numismàtica*, VI (1976), pp. 221-230; Id., «Registre de la moneda de plata encunyada a la seca de Cervera durant la Guerra dels Segadors», *Acta Numismàtica*, X (1980), pp. 147-155; Id., «El diner cerverí de 1624, una moneda dubtosa», *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, Barcelona, Asociación Numismática Española, 1980, pp. 83-85; Id., «El procés judicial per la fabricació de moneda a Cervera durant la guerra dels Segadors, encara una incògnita», *Acta Numismàtica*, 15 (1985), pp. 225-228.

6. LLOBET, «Les monedes i pallofes de Cervera», pp. 220-221.

7. Arxiu Històric Comarcal de Cervera, Fons Municipal, Moneda.

8. A Cervera, una sola persona ocupava, simultàniament, els càrrecs de veguer i batlle.

9. Visqué entre el 1870 i el 1938. Una relació de les seves obres a: LLOBET i PORTELLA, Josep M., *Bibliografia cerverina (1633-1978)*, Cervera, Centre Comarcal de Cultura, 1982.

10. En aquella data, el regent de la vegueria i batllia de Cervera era Miquel Nuix doctor en Dret i paer en cap de la universitat cerverina. També consta com a paer els anys 1646, 1656, 1661 i 1665.

A continuació ve l'escrit que l'esmentat síndic presentà, que és el següent:

«Il·lustre senyor:

La vila de Cervera fou la primera que acudí al servei de la província en la ciutat de Lleyda ab una companyia de doscents hòmens, pagats, armats y municionats, y en les demás lleves ordinàriament a sustentat en dita ciutat companyia de cent hòmens, contribuint, a més dels socorros dels soldats, en tot los salaris de capità, alferes, sargento y demás officials, y en lo rompiment de Martorell fou tant grave lo effort feu que, a més de la lleva ordinària tenie en Lleyda, acudí als colls de la Llacuna un paher ab companyia de trescents homens, també armats, pagats y municionats, que per guarnició del coll de Lilla estigueren un mes enter, anant també altre paher per la vegueria ab altres, a gastos de la matexa universitat, per fer llevas de gent per a que acudisen a tant urgent necessitat y fenalment vui dia sostente en lo camp de Tarragona una lleva fixa de 60 hòmens, lo que és molt públich y notori. Y com, il·lustre senyor, per rahó del prebit y altrement dita universitat per los molts y excusius gastos a sustentats y sustente age vingut a menoscabar y consumir no sols tot son patrimoni però encara dels particulars, en tant que no sia tingut notícia de particular tingués diners que aquell no l'age pres en dèbit fins a evacuar y valen-se de tots los comuns, com son confraries, monastirs y demás plata de les iglèssies, per no aver pogut trobar qui li dexàs diners a censals o altre qual se vol interès, avent fet y possat en assò las diligènties y cuidado possible, per ço y altrament dita universitat e o per ella son síndich, offerint a vostra mercè de les cosses predites plena confirmació, atessa la extrema necessitat, quant humilment suplique sie de son plaer donar-los y conceder-los licència y facultat per poder bàtrer qual se vol moneda, axí de plata com de diners, si y conforme se bat en Barcelona, Manresa, Vich y altres parts, a fi y effecte de poder socórrer los soldats y demás gastos sustente en servei de la província, y en dites cosses interpossar sa autoritat y decret».

Al peu de l'anterior súplica, l'assessor Josep Puig hi féu constar el manament que, abans d'ésser resolta, fos rebuda informació.

El dia 20 de febrer declararen els testimonis. En primer lloc ho féu Joan Baptista Companys, prior del convent de Sant Domènec de Cervera, de 49 anys d'edat. Després de jurar per Déu i els quatre Evangelis que diria la veritat i d'ésser interrogat sobre el contingut de la súplica, féu la declaració següent:

«Et dixit que és molta veritat lo que diu y narre dita supplicació, lo que diu saber y haver-ho vist y vèurer-ho ell testis de la manera diu dita suplicació, y que vui dita universitat està actualment per deffensió de la pàtria servint ab sexanta hòmens en lo camp de Tarragona per al sustento dels quals y pagar-los los socorros, després de haver acabat lo patrimoni de dita universitat, se ha agut de valer dels béns y hazienda tant dels particulars de aquella com encara de tots los convents, monestirs, confraries y plates de les iglésies per no haver pogut trobar qui vulgue dexar diner a dita universitat a ningun interès y dit convent de predicadors obligat de la necessitat tant gran té dita universitat a agut de contribuir y socórrer aquella en lo que hes estat posible, rellevant-ho del sustento de dit convent».

A continuació va testimoniar Bonaventura Carles Amat, vicari del convent de Jesús de Cervera, de l'orde de Sant Francesc, de 30 anys, També va jurar i la seva declaració fou la següent:

«Et dixit que lo contengut en dita supplicació és molta veritat, lo que dix saber ell testimoni per haver-ho vist de la manera ho diu y narre dita supplicació, y que havent consumit y gastat dita universitat ab los socorros y sustento de tantes lleves de soldats diu en la dita supplicació, que fins als pares religiosos caputxins y de dit convent de Sant Francesch de la present vila que així mateix per deffensa de sa pàtria y orde de dita universitat, junt ab los religiosos dels altres convents de aquella eren anats, sustentave dita universitat tot son patrimoni, havent-se valgué dels béns dels comuns y particulars, no a pogut ni pot dita universitat acudir a tant excessius gastos, antes bé, compehlida de tant gran necessitat, los estat forsós haver-se de valer dels béns dels convents, confraries y finalment de la plata de les esglésies».

En tercer lloc, declarà Joan Sedís, prevere, rector de l'església parroquial de Santa Maria i degà del deganat de Cervera, de 50 anys. Després de jurar, digué això que segueix:

«Et dixit que és veritat lo que diu y narre dita supplicació, lo que diu ell testis saber per haver-ho vist y experimentat de la manera diu dita supplicació, per haver ell testimoni anat per a comboyar los soldats havie fets la reverent comunitat dels preveres de la present vila a la companya del senyor coronell Puig, paher de la present vila, a hont a gasto de la present universitat estave en los colls de la Llacuna y altres parts hont convenie, ab tres-cents hòmens, a més de la companya que dita universitat ab son capità y alferes y sargento sustentave en la ciutat de Lleyda, y és estat tant excessiu lo gasto a fet dita universitat que après de haver acabat tot lo del comú de aquella és estat forsós haver-se de valer dels béns dels particulars y finalment, dels ecclesiàstichs, confraries y convents de la present vila, y és tanta la necessitat té dita universitat que no sab de quin remey poder valer-se per a sustentar dits soldats y pagar los mals».

L'últim testimoni fou Pere de Beamont, prior del convent de Sant Agustí de Cervera, de 52 anys. La seva declaració jurada fou la següent:

«El dixit que és veritat lo que diu y narre lo contengut en dita supplicació, lo que dix saber ell testimoni per haver-ho vist com conte, y que per los grandíssims gastos a sustentat la present universitat en les lleves, companyes y número de soldats ab sos officials a tingut ordinàriament en les fronteres, després de haver-se valgut de tot lo patrimoni de dita universitat, a estat forsós valer-se de les haziendes dels particulars y finalment de les confraries y convents y la plata de les iglésies».

A continuació ve un escrit notarial, redactat en llatí i datat també el 20 de febrer de 1641, en el qual Miquel Nuix, regent de la vegueria i batllia de Cervera *pro provintia presentis Principatus Cathaloniae*, vista la súplica presentada per Francesc Montaner, síndic de la universitat de Cervera, en la qual demana llicència per a fabricar moneda d'argent i de coure, i tenint en compte que tot el patrimoni que posseïa la dita universitat de Cervera ha estat consumit al servei de Catalunya, com es fa patent en la corresponent informació rebuda, autoritza la fabricació de l'esmentada moneda.

Segueix la caució prestada pel síndic Francesc Montaner, segons la qual obligava tots els béns mobles i immobles de la universitat de Cervera a efectes de restituir en un termini de deu dies el valor de les monedes d'argent i de coure emeses per la dita universitat, en cas que fossin refusades per qualsevol universitat, comunitat, corporació, col·legi o persona singular del Principat de Catalunya. Actuaren com a testimonis Joan Roca i Jaume Calderó, verguers dels paers de Cervera.

Segons el document, el mateix dia 20 i com a resultat de les anteriors provisions, fou feta la crida següent en els llocs acostumats de la població:

«Ara ojats que us notifiquen y fan asaber de part del magnífich regint la vegueria y batllia de Cervera, com a instància del síndich de dita vila se a presentada una supplicació en paper escrita contenint en effecte com per los grans gastos a suportat y soporte la present universitat, així que no sols lo patrimoni de aquella però encara dels habitants y singulars de aquella, de tal manera que no tenen per a poder sustentar los soldats tenen en les parts de Lleyda, los colls de la Llacuna y altres parts, per lo que a aparegut a dita universitat péndrer per expedient fer y fabricar monedes de plata y aram, per los quals és estat forsós valer-se de les coses de les iglésies com no aje trobat a ningun for ningun diner per subvenir la dita universitat y així, atesa la extrema necessitat, nos a supplicat fossem servits donar-los y concedir-los facultat y licència de fabricar dues monedes de plata y aram, offerint-nos plena informatió del predit com més llargament en dita supplicació és de vèurer, y com prechint informatió davant nós y en nostra cort aje constatat de les coses supplicades, ab autoritat y decret nostre prechint provisió per lo nostre magnífich assessor feta en virtut de la qual atesa dita necessitat és estada concedida plenària facultat de fabricar les monedes de plata y aram, ço és pessetes de deu y sinch sous, si y conforme se fabrique en la ciutat de Barcelona y altres parts del present Principat, ab les mateixes marques, ab lo nom de la mateixa vila, y los diners de aram ab lo nom també de dita vila, y així ab tenor de les presents diem, notificam y manam, atesa la caució per dit síndich prestada, diem, notificam y manam a totes y qualsevol persones de qualsevol grau, estat y condició sien que aquelles réban y accepten y de aquelles pagaments fassen com així convingue al bé y utilitat de dita universitat y no y aje algú fasse lo contrari que, altrament, incorrerie en les penes de cent lliures applicadores a nós y a nostra cort. E per ço manam fer la present pública crida per los llocs acostumats. Dat en la cort de la batllia de Cervera a vint del mes de febrer, any de la nativitat del Senyor 1641».

Crida que fou repetida en els indrets habituals de Cervera, el 27 de desembre del dit any 1641.

Clou el document una anotació, escrita en llatí i transcrita per Faust de Dalmases, en la qual consta que una còpia de l'esmentat document fou comprovada per Jaume Mateu Magre, secretari del Sant Ofici de la Inquisició de Catalunya, notari públic de Cervera i escrivà de la cúria de la batllia de la mateixa població.

4. CONCLUSIONS

En primer lloc, es fa evident la necessitat que tenia la universitat de Cervera d'aconseguir uns mitjans econòmics que li permetessin de fer front a les grans despeses ocasionades per la guerra. La solució adient, bé que

transitòria, fou l'encunyació de moneda, materialitzada en peces d'argent de cinc rals i de cinc sous, i en diners de coure.

També queda demostrat que, tot i la necessitat que hi havia de resoldre ràpidament el problema, hom segueix un procediment legal: petició del síndic al veguer i batlle —que ho era *pro Principatus Cathaloniae*—, informació de quatre testimonis que certificaren la veracitat de l'angoixant situació que motivava la sollicitud, autorització del veguer i batlle, caució prestada pel síndic i crida per la qual hom assabentava els certerins de la decisió presa i de l'obligatorietat de la circulació de la moneda.

Dels continguts de la caució i de la crida, sembla desprendre's que la circulació de la moneda cerverina, la fabricació de la qual fou autoritzada pel veguer i batlle de Cervera, era obligatòria dins la jurisdicció de la universitat de Cervera, i voluntària, bé que amb la garantia de restituir el seu valor, fora d'ella.

En conseqüència, no semblen exactes les afirmacions de Botet i Sisó —sens dubte el millor historiador de la numismàtica catalana—, fetes al principi d'aquest segle, quan escriví que, durant la guerra dels Segadors, un gran nombre de poblacions catalanes, sense cap autorització, s'atribuïren el dret de fer moneda, que la dita moneda ha d'ésser considerada privada i que el seu curs obeïa exclusivament a la confiança del públic.¹¹

Amb tot, cal tenir en compte que, igualment, manifestà la impossibilitat que ell havia tingut de poder recórrer totes les poblacions per tal de recollir les notícies dels arxius locals sobre aquelles monedes,¹² i, de fet, no ha estat fins els nostres dies, a mesura que la recerca local s'ha intensificat, que s'ha anat fent llum sobre aquest important període de la numismàtica catalana que és la guerra dels Segadors.

11. «Aquestes noves monedes [de Barcelona] foren immediatament imitades y copiades per un gran nombre de ciutats y viles catalanes, que, prevalguentse de les circumstancies y sense cap autorisació, s'atribuïren el dret de fer moneda... Aquestes monedes, que no poden calificarse de necessitat, y que tampoc són fiduciaries o representatives, per que, a més de tenir valor propi, més o menys aproximat al valor pel qual circulaven, l'entitat que les emetia sols responia del llur valor intrínsec, sense obligarse al cambi per altra moneda pública o legal, tenen totes les condicions de la moneda privada y com a tals s'han de considerar, no obstant ésser autoritats locals les que les varen emetre. Llur curs obeïa exclusivament a la confiança del públic...». BOTET, *Les monedes catalanes*, vol. III, p. 91.

12. «No tenim notícies de les altres moltes poblacions catalanes qu'encunyaren moneda en el període comprès entre'ls anys 1640 y 1652. De segur se'n trobarien en els arxius de la major part d'elles; però no han sigut publicades y no'n ha estat possible recórrer-les totes per a recullirles». BOTET, *Les monedes catalanes*, vol. III, p. 104.

UNIVERSITAS VILLE FIGE

UN «RAL DE CINC» INÈDIT A NOM DEL REI FELIP,
DEL FONS DEL GABINET NUMISMATIC DE CATALUNYA

PERE VEGUÉ I JOSEP PELLICER

En repassar el fons que conserva el Gabinet, de les monedes batudes a Catalunya amb motiu de la *Guerra de Separació* (1640-1652), per tal de preparar la mostra que serà exposada al públic amb els exemplars més significatius d'aquestes emissions, ha estat feta una troballa sorprenent que considerem de gran interès numismàtic.

Es tracta, com diem a l'encapçalament, d'un «ral de cinc» (mitja lliura catalana), encunyat aparentment a Figueres a nom de PHILLIPPVS IIII. Afegirem ara, per fixar la situació, que Botet i Sisó¹ dona tan sols notícia d'una peça de cinc rals, de Figueres, i Pellicer² en descriu quatre variants més, totes cinc, sens dubte, amb la llegenda PRINCIPATS a l'anvers.

DESCRIPCIÓ I LECTURA DE LA MONEDA

L'exemplar, inventariat G.N.de C. núm. 11.176 (procedent de la Col·lecció Bosch i Alsina), presenta un aspecte poligonal força regular, amb una mida màxima de 31 mm i una mínima de 28 mm; l'aspecte del metall és bo, i el pes és de 12,323 grams; els eixos són gairebé coincidents.

1. BOTET I SISÓ, pàg. 145 i ss.

2. PELLICER I BRU, pàg. 72 i 73, i làm. V, núms. 102 a 105.

ANVERS

Descripció: En el camp, ampli escut coronat amb les armes reials de Catalunya-Aragó, entre les marques de valor V — R; la corona, oberta, ocupa la part superior de l'orla i trenca la gràfila de punt que separa el camp del seu contorn.

Lectura: La llegenda, molt incompleta per deficiència en el seu gravat, no pas per desgast, permet tan sols de veure algunes lletres al final del primer nom i els primers signes d'allò que hauria d'anar en segon lloc. Poden distingir-se clarament les lletres finals VS i, abans de la V, el peu, recte, d'una altra lletra que tant podria ésser una T com una P. Vénen immediatament dos punts de separació i tot seguit un pal (I) molt clar i complet, un altre pal (I) clarament visible a la seva part inferior i encara un tercer pal (I) que s'insinua. Tota la resta de la llegenda s'ha perdut.

REVERS

Descripció: Gran creu patent d'àpexs bifurcats amb un punt a l'extrem, que excedeix del camp i trenca la llegenda i la gràfila de punts que separa l'orla del camp. En els quatre angles, tres punts o besants al 1r. i 4t. i anella al 2n. i 3r.

Lectura: La llegenda, dividida en quatre sectors pels extrems de la creu, té perduda la primera part; de la segona són visibles les lletres ..LLE; de la tercera, totalment visible, les lletres FIGE; la quarta també perduda. En aquest sector, però, i en la línia de la bisectriu de l'angle, hom pot endevinar la part inferior d'una lletra V, seguida de la part baixa de dues II (?), gairebé esborrades.

ANALISI DE LA MONEDA

L'estudi de l'anvers ens assenyala ja la possibilitat de poder situar aquesta peça de cinc rals a la zona d'influència de la Vegueria de Girona, influència significada d'una banda per la manca de la creu de santa Eulàlia sota les armes de Catalunya, i de l'altra per la possible interpretació de la llegenda.

Aquesta llegenda (allò que en resta visible) és: ...VS..I... i la seva interpretació, tenint com a segurs els pals del numeral, tan sols pot ésser:

PHILIP PVS..II II..DG

i en cap dels casos PRINCIPATVS CATALONIAE.

Si fixem l'atenció en la forma de l'escut heràldic, ample i lleugerament apuntat, podrem observar la seva similitud amb el que apareix a les monedes de Girona (vegeu Pellicer, *op. cit.*, lām. V, núm. 112-114).

Pel que fa al revers, la creu patent d'àpexs bifurcats amb punt final, és també semblant a les mateixes peces de Girona a què acabem de referir-nos. La disposició de la llegenda és la normal en les monedes d'aquest tipus de Figueres, amb pèrdua de la primera secció i de la primera lletra de la segona; la tercera és la més clarament marcada i completa; hi falta del tot la

quarta, que hauria de correspondre a la data. En aquest espai, com hem indicat abans, es veuen restes de lletres d'interpretació no pas fàcil.

La disposició general de la llegenda, és com segueix:

.... — .LLE — FIGE —

La possible interpretació de les lletres que hom pot endevinar més que no pas veure al quart segment de la llegenda, podria ésser una V seguida (per la part inferior de dos pals o barres verticals) d'una N, formant el grup VN, que trobem tant a GERVNDA com a BISVLDVNE. La seva possible relació amb la llegenda normal de Figueres (VNI — VILLE — FIGE — data) no sembla probable, tenint en compte la posició en què apareixen les lletres a la part dreta del sector de la llegenda.

CONCLUSIONS

De tot això que fins ara hem dit, hom pot deduir que:

1. La moneda que acabem de presentar, és la primera coneguda d'aquest valor (cinc rals) encunyada a Figueres a nom del rei Felip III (IV de Castella).
2. Totes les monedes anteriorment conegudes, portaven a l'anvers la llegenda PRINCIPATVS.
3. Les característiques que hem analitzat en aquest exemplar, tant a l'anvers com al revers, relacionen aquesta moneda amb les emissions de Girona.
4. Podria tractar-se d'una rectificació de llegenda, que ens donaria una moneda de cinc rals, de Figueres, sobre un exemplar de Girona.
5. En aquest cas, podria tractar-se d'establir, aprofitant la presència real d'una moneda gironina, un prototipus d'allò que pogué ésser la moneda pròpia de Figueres, quan s'iniciaren les seves emissions. Són coneguts altres exemples semblants.

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

- JOSEPH SALAT. Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña, Barcelona 1818.
- MANUEL VIDAL QUADRAS y RAMON. Catálogo de la Colección de Monedas y Medallas de... Barcelona 1892.
- JOAQUIM BOTET i SISÓ. Les Monedes Catalanes. Vol. III. Barcelona 1911.
- JAIME LLUIS y NAVAS BRUSI. Las piezas de «cinco reales» y las acuñaciones en Cataluña durante la guerra de los segadores. Numisma, año VI. núm. 23, nov.-dic. 1956, p. 127-146.
- JOSÉ PELLICER BRU. Los reales de a Cinco. Medios duros acuñados en Cataluña durante la Guerra de Separación. (1640-1659). Barcelona 1965.

Les encunyacions a Manresa durant la Guerra de Separació – fons documentals*

SEBASTIA DATZIRA I SOLER

Manresa fou una de les 31 poblacions del Principat de Catalunya que encunyà moneda durant els primers anys de guerra, 1641 i 1642.

Aquesta ciutat baté peces d'argent i de coure destinades principalment a subvenir a les despeses que la guerra li comportava. No són, les monedes manresanes d'aquesta època, ni el fruit d'una improvisació ni d'una pretesa anarquia monetària, car foren fetes per la necessitat del moment històric i esmerçades en una finalitat ben concreta, la defensa de la nostra terra.¹

La desaparició del llibre de comptes de la seca —que molt probablement havia existit, com hi és a Cervera— i la manca del llibre d'acords del Consell Municipal, en el qual hi ha un buit que va de l'any 1617 a l'any 1656 i que, per tant, inclou la totalitat dels anys de guerra, ens impedeix de saber el volum de les encunyacions, quan van començar i com es desenvoluparen al llarg dels dos anys durant els quals fou batuda moneda.

No obstant això, sabem que el 14 de febrer de 1641, Cervera demana de poder encunyar moneda com ho fan Barcelona, Manresa, Vic i altres parts.² Aquesta al·lusió ens podria fer creure que ja a Manresa es feia mo-

* Agraïm ben sincerament les facilitats que hem rebut a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa per part de tots els qui són al seu servei, i en especial del seu arxiver, Dr. Josp M. Gasol i Almendros.

1. SARRET I ARBÓS, Joaquim, *Monedes Manresanes*, Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages núm. 66, Manresa (1916), p. 140; *Civitatís Minorisae*. Vol I, Manresa 1921 p. 317.

2. LLOBET I PORTELLA, Josep M. *Les monedes i pellofes de Cervera*, Acta Numismàtica III, Barcelona (1973), p. 220.

neda, però hem pogut constatar que no era pas cert. Potser els consellers havien manifestat la intenció de fer-ne, i a Cervera ho donaren per fet.

Ho afirmem així perquè no és fins el dia 19 d'abril d'aquest any en què, per un compte de Jeroni Maimó, fuster, sabem que aquest esmerça un jornal «*per los sochs per fer la moneda*» i el dia 30 hi té un altre jornal —de 6 sous com l'anterior— «*per las manxas*».³

Per un altre compte de Joan Arrall, clavetaire, sabem que Jeroni Maimó s'emporta, el dia 20 d'abril, claus per a «*fer les manxes de fer la moneda*» i el dia 28 altra vegada més claus per a «*fer la finestra de la on fan la moneda*».⁴

Creiem, per tant, que la fàbrica de la moneda es posà en funcionament aquell mes d'abril i que treballà força durant tot l'any ja que, per les trameses anotades al Llibre Major de la Taula de Comuns Dipòsits de l'any 1641, trobem un primer lliurament de 1.000 lliures el dia 16 de juny, el qual és fet pels consellers i per Francesc Coll «*vehedor de dita fabrica*».⁵ Fins el dia 21 de novembre, hi ha donades 5.150 lliures, les quals hem de creure que foren totes en monedes d'argent, car les peces de billó no van ésser encunyades fins l'any següent.

Una altra raó per la qual hem de creure que la seca no funcionà fins el mes d'abril, és el compte que Joan Sotramona, serraller, fa d'«*una clau per la secha de la ciutat*» el dia 3 de maig, i de «*les frontices delas manxas de la secha*». Mal podia funcionar la foneria de metall sense manxes.⁶

Els mesos de maig y juny hi ha jornals de Jeroni Maimó «*per remendos a la casa dela moneda*», per fusta per a les manxes, per a la pell de les manxes, per posar quatre frontisses per a les manxes, i el primer de juny diu que «*fiu lo soch ala casa que fan la moneda*». El mateix Maimó té bestrets diners d'ell per haver pagat jornals al Cometa, mestre de cases, el qual «*feu una fornall per la moneda*», i també pagà la compra d'un «*soch per picar la moneda*».⁷

Hem trobat també el «*memorial dela faene que yo maurici fareras a feta per la seca dels 26 del mes deagos de 1641 fins al dia present*» —compte anotat al llibre del Clavari el dia 13 de gener de 1642— «*primo dela dolla questa enlo motillo del moneda. Dotse sous. mes de calsar lo mall gros y lo mall de forgar*» una lliura 4 sous.⁸

El procés evolutiu de la seca des d'abril fins a juny —primera tramesa de 1.000 lliures el dia 16 de juny— ens fa pensar, i en certa manera corrobora el fet conegut, que les primeres encunyacions són en realitat reencunyacions, i que les peces castellanques de 4 rals, serviren de cospells per a les de 5 rals,⁹ però a mesura que avançava l'any, les trameses d'argent

3. A.H.M. (Arxiu Històric de Manresa), lligall Moneda I.

4. A.H.M., lligall Moneda I.

5. A.H.M., Llibre Major de la Taula de Comuns Dipòsit 1641, f. 250.

6. A.H.M., lligall Moneda I.

7. A.H.M., lligall Moneda I.

8. A.H.M., lligall Moneda I. Clavari f. 27 v. Anotació núm. 160.

9. PELLICER BRU, José. *Los reales de a cinco*, Barcelona 1965, p. 80. La peça de 5 rals de Manresa, núm. 141 del catàleg, batuda sobre una moneda de 4 rals de l'any 1635 i de la seca de Segòvia, demostra, en certa forma, la validesa de la nostra afirmació.

en moneda o pasta obligaren a fer una fornal i a preparar millor la fàbrica per tal d'incorporar-hi més endavant un molinet per a poder batre les peces de billó.

El mes de desembre hom comença a construir un molinet, ja que per un compte de Joan Arrall, clavetaire, sabem que Jeroni Maimó s'emporta, el 4 de desembre, claus al molí de la ciutat per a posar les pedres «*dela on fan lo moli dels sisens*», i el 28 del mateix mes s'emporta també claus per a «*fer les manxas del moli de fer los sisens*».¹⁰

Amb data del 15 de febrer de 1642, hem trobat un compte que diu «*Honorable racional fara polisa a franchs coll de trenta i tres lliures dotse sous les quals apagades de dines dela fabrica de moneda per lo port de tressentes trenta i sis corteras de cals a diferents tragines arao de un real per cortera*».¹¹

Francesc Coll, inspector de la seca, feia obres a la casa de la moneda ben segur que per a ampliar les seves instal·lacions i potser per a poder-hi incorporar més molinets per a encunyar.

No obstant això, el dia 11 de març de 1642, el virrei Urbà de Maille marquès de Brézé, dona l'ordre de suspendre les encunyacions locals, i prohibeix als consellers, cònsols, paers, jurats, batlles i altres autoritats locals de fabricar moneda d'or o d'argent de qualsevol classe, i mana que solament puguin fabricar-la de coure, aquelles ciutats, viles i llocs del Principat i Comtats que tinguessin privilegi per a encunyar-ne i atenent-se estrictament a les disposicions dels privilegis.

Sabem que Manresa gaudia de la concessió feta pel rei Renat d'Anjou l'any 1469 per a encunyar ploms o senyals, a fi de palliar la manca que hi havia de petites monedes. Aquest privilegi, quan la ciutat es rendí al rei Joan II el dia 15 de juny de 1472, quedà ratificat en un dels articles de la capitulació.¹²

Altrament, no devia ésser prou aquest antic privilegi, ja que els consellers enviaren, el mateix mes de març, com a ambaixador prop del virrei, Josep Pons del Graner, escrivà del consell, per tal de demanar autorització a fi de poder continuar l'encunyació de sisens.

El compte de Josep Pons diu textualment:

«*Comte del que io M^s Joseph Pons he gastat desde dia que parti de cabra y lodames temps he estat en bar.^a per orde dels señors consellers pera demanar y supplicar alsr virrey lisencias a la present ciutat de Man.^a pera que pogues continuar la fabrica de sisens*». Total 13 lliures 13 sous.¹³

Hem d'esmentar que Joaquim Sarret i Arbós en el seu treball «*Monedes Manresanes*»,¹⁴ es confongué d'any, en donar com del 1641 allò que realment fou fet el 1642. La llicència per a encunyar les monedes d'argent del 1641, la desconeixem i ben segur que, com en moltes altres viles i llocs del Principat, no es preocuparen pas de demanar-ne i sí de donar part que n'encunyaven.

10. A.H.M., lligall Moneda 1.

11. A.H.M., lligall Moneda I. Clavari f. 29 v. anotació núm. 183.

12. BOTET I SISÓ, Joaquim *Les Monedes Catalanes*, Vol. II. Barcelona 1909. p. 295.

13. A.H.M., lligall Moneda I. Clavari f. 32 anotació núm. 215.

14. SARRET I ARBÓS, Joaquim. *Op. cit.*, p. 140.

No sabem si Josep Pons reeixí en la seva missió, però el que sí que és cert és que de sisens manresans, tots de l'any 1642 i amb diverses variants d'encuny, n'hi ha una quantitat relativament abundant, els quals poc podien ésser batuts entre gener i febrer —l'ordre de Brézé és de l'onze de març— i per tant hem de creure que el virrei en deixà continuar la fabricació. També ho corroboren les trameses anotades al Llibre Major de la Taula de Comuns Dipòsits de l'any 1642, on hi ha lliuraments els dies 26 d'abril, 17 i 24 de maig i 12 de juny.¹⁵

Les trameses de l'any 1642 foren de 1.729 lliures 14 sous i 5 diners. Hem esmentat abans que els lliuraments de la fàbrica de la moneda a la ciutat l'any 1641 foren de 5.150 lliures, i, per tant, el volum total de les peces encunyades fou del valor de 6.879 lliures, 14 sous i 5 diners.

Hem de fer notar que hi ha una diferència entre el volum total encunyat que dona Botet i Sisó en la seva obra¹⁶ i el que nosaltres hem pogut comprovar. La diferència és de 200 lliures i correspon a la tramesa del dia 30 d'abril de 1642 —segons Botet— la qual no hem vist reflectiva en el ja esmentat Llibre Major.¹⁷

Si admetem que l'any 1641 solament foren encunyats peces d'argent de 5 rals i de 5 sous —5.150 lliures— i que l'any 1642 solament sisens de billó —1.729 lliures 14 sous i 5 diners—, sabem el volum total encunyat, però no la quantitat de monedes de cada valor. Caldria buscar la raresa de cadascun dels valors per a les monedes d'argent amb un estudi de la quantitat d'encunys que hom féu servir en la seva fabricació, la qual cosa potser es podrà fer quan hom haurà publicat el corpus d'aquest tipus de moneda. Per a les peces de billó, admetent, com hem dit abans, que tots els lliuraments de Francesc Coll durant l'any 1642 ho siguin en sisens, tindríem un total de 69.188 monedes.

No sabem res del funcionament de la seca ni de les persones que hi treballaven ni de la seva situació a la ciutat. Tampoc no sabem res de la persona o persones encarregades d'obrir els encunys. No obstant això, i com era normal en aquestes ocasions, els argenters eren els qui feien l'esmentada tasca. Hem trobat Onofre Firmat argenter a Manresa l'any 1641, el qual probablement hauria pogut ésser el tallador dels encunys, sempre segons les ordres del Consell en el disseny de les monedes, per bé que aquest fou una imitació de les peces barcelonines, de les quals canviaren la llegenda.

Les encunyacions de moneda a Manresa cessaren a mitjan any 1642, ja que l'última tramesa data del dia 6 de juny.

Les monedes manresanes i totes les que foren encunyades a Catalunya durant la guerra, foren retirades de la circulació per ordre del virrei Joan d'Àustria de data 7 d'abril de 1653, i donava com a termini el dia 30 de juny per a canviar els sisens per nova moneda a raó d'un diner i mig per sisè, que representava un 75 % de pèrdua de valor.

15. A.H.M., Llibre Major de la Taula de Comuns Dipòsits 1642, f. 292.

16. BOTET I SISÓ, Joaquim, *Les Monedes Catalanes* Vol. III, Barcelona 1911, p. 102.

17. La confusió és explicable pel fet que coincideixen dipòsits fets per un altre Francesc Coll, mercader, i que són anotats en les mateixes dates.

Hem trobat uns comptes en els quals es paguen a Vicenç Sala, 6 lliures i 5 sous per a portar una carga i mitja de sisens a Barcelona el dia 2 de maig de 1653, el dia 13 es paguen 108 lliures a Baltarsar Moncunill per 12 cargues i el 29 del mateix mes, 50 lliures a Joan Rovira «*per averlas pagades de sos dines a M^s Francesch Calcina y el als tragines y als qui acompanyaran la moneda*». Aquesta darrera tramesa fou de 13 cargues.¹⁸

El total de cargues van ser de 26 i mitja, les quals a raó d'uns 120 kg. la carga són 3.180 kg. de sisens que van ser canviats a Barcelona. Si el pes mig del sisè és de 3 gr. aproximadament, obtenim un volum de 1.060.000 peces que sortiren de Manresa. Aquesta quantitat tan gran de monedes de coure que hem de creure que eren en circulació a la nostra contrada en acabar la guerra, ens pot indicar, ultra que la llei de Gresham es compleix sempre, que la nostra guerra de separació, fou un fracàs polític i econòmic que Catalunya pagaria amb escreix l'any 1659 amb el Tractat dels Pirineus.

18. A.H.M., lligall Moneda f.

L'encunyació de moneda a Solsona durant la Guerra de Separació (1640-1652)

RAMON PLANES I ALBETS

Aprofitant la invitació i l'avinentsa de participar en aquest simposi numismàtic dedicat monogràficament a les encunyacions portades a terme al Principat en el decurs de la guerra de Separació o dels Segadors, amb la present comunicació ens limitarem essencialment, pel que fa a les monedes solsonines, a reportar algunes dades documentals inèdites¹ i, ensems, a fer un repàs de les possibilitats que ofereixen els arxius de Solsona per a aprofundir el tema. En realitat, diguem-ho ja d'antuvi, aquestes encunyacions han d'ésser valorades no pas d'una manera aïllada sinó en el context de la mateixa guerra i, en general, en el context socio-econòmic en què es produïren.² Tot plegat és per a Solsona, a nivell local, encara bàsicament inèdit;³ i no ens és pas possible ací de portar-ho a terme. Però convé de deixar-ho palès tenint en compte que tradicionalment els estudis numismàtics no solen de-passar el simple inventari de peces, amb un punt de vista més de colleccionista que d'historiador.

En principi, per a informar-nos com s'esdevingué l'encunyació de moneda a Solsona, els llibres d'acords del Consell municipal serien de consulta

1. La bibliografia local es limita a l'article de Joan SERRA VILARÓ: *Notas de archivo sobre «menuts»*, «Numisma» (Madrid), año V (1955), núm. 17 (oct.-dic.), pp. 65-72. Darre-rament tot el numerari solsoní ja publicat, bo i afegint-hi alguna moneda inèdita, fou recollit per J. VILARET I MONFORT: *Les monedes de Solsona*, extret d'«Acta Numismati-ca» (Barcelona), any 1971, pp. 157-162 (amb il·ls.).

2. Vg. Pierre VILAR: *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. II (Barcelona, 1964), pp. 365 i ss.

3. A tall d'exemple, un recent i renovador estudi local de la guerra de Separació per a una població que encunyà moneda hom el pot trobar a Agustí ALCOBERRÓ I PERICAY: *La Bisbal d'Empordà durant la guerra de Separació*, Extret de «Publicacions de l'Ins-titut d'Estudis del Baix Empordà», vol. 2 (1983), pp. 141-182.

obligada. Emperò, en el cas d'aquesta ciutat és un camí barrat, atesa la seva actual inexistència per a aquests anys.⁴ Una altra possible font documental, el llibre de la seca o fàbrica de menuts, tampoc no ha estat conservada.⁵ Amb aquestes mancances, tenint en compte endemés el notable desordre sofert pels arxius solsonins, la recerca d'informació exigeix molt més de temps o l'afavoriment de l'atzar. La documentació cap on s'hauria d'orientar seria sobretot: les sèries de documents diversos solts dels arxius municipal i diocesà de la mateixa ciutat, els protocols notarials dels anys de les encunyacions —conservats a l'Arxiu de Protocols de Solsona i al diocesà— i també a l'Arxiu de la casa Pallerès —avui dipositat a l'Arxiu Diocesà de Solsona—. De fet, la major part d'allò que és conegut dels menuts solsonins de 1640-1652 ja procedeix d'aquestes fonts; però no poden ésser considerades exhaurides del tot.

Gràcies a les notes documentals publicades per Serra i Vilaró,⁶ sabem que el Consell Municipal solsoní determinà l'agost de 1639 de fer circular menuts que tenia *«molts anys ha (...) dins lo arxiu de dita ciutat»*. La iniciativa s'inserí en una colla de mesures adoptades per a paliar l'ofec econòmic municipal, agreujat per la necessitat de subvenir a les despeses de la tropa reclutada per a anar al Rosselló i la Cerdanya a lluitar contra l'exèrcit francès. A banda de fer circular antics menuts locals, el Consell s'endogalà amb diferents censals, a l'escriptura dels quals s'allegava l'apuntat i, alhora, s'hi feia esment de la penúria bladera del moment i de la voluntat del mateix Consell d'assegurar que la ciutat fos assorrida de blat.⁷

Les primeres encunyacions solsonines conegudes dels anys de la guerra corresponen al 1641, de les quals hom no ha trobat encara referència als arxius locals. Es tracta de dos diners i tres sisens de coure. De l'any 1642 és conegut un altre sisè⁸ i notícies escrites sobre les encunyacions de la ciutat.⁹ Endemés, no ens manquen referències directes a les dificultats econòmiques que planaven damunt la ciutat: els cònsols solsonins afirmaven el 3 de juliol de 1642 *«estar esta ciutat tant exausta y pobre qués impossible traure ningun diner, en particular abans de la cullita, que stan tota la gent tant pobre y espallada que los pagesos no tenen cosa que menjar; y los d'esta ciutat (...)»*

4. El primer volum d'acords del Consell conservat és iniciat l'any 1665 (Arxiu Municipal de Solsona [= AMS], Llibre núm. 64). Domènec Valls, en catalogar aquest arxiu durant el darrer decenni del segle XIX, ja atorgà a aquest volum el número u de la sèrie de llibres d'actes, car era el més reculat en el temps que trobà.

5. Provenint dels papers de la casa Pallerès, de Solsona, Serra Vilaró localitzà un quadern en quart amb nou fulls escrits, titulat *Llibre de la fàbrica dels menuts de la ciutat de Solsona, fet vuy als 24 de abril 1642*. Es tractava, emperò, d'un esborrany, referit només al 1642, sense esment de les encunyacions anteriors i posteriors a aquest any. Vid. *Supra*, nota 1.

6. Joan SERRA VILARÓ: art. cit., p. 66.

7. Així, per exemple, el 16 d'agost de 1639 en fou creat un de 1.620 lliures, *«pro solutione salariorum militum sive soldatorum per presentem civitatem conductorum ad sumptum et solutionem predictam civitatem solvere promissorum pro subveniundo exercitui sue S. C. et R. Magestatis Hispaniarum Regis ad expulsiōnem francigenum committatibus Rosilionis et Seritanie militantium et etiam ad emendum certam quantitatem frumenti pro provisione ipsius civitatis»* (Arxiu Diocesà de Solsona, Plecs alfabètics, 302a, 8).

8. Vg. J. VILARET I MONFORT: art. cit., pp. 160-162. Val a dir que l'únic menut local conservat als museus solsonins és un diner del 1641 (núm. 6 del recull de Vilaret i Monfort), al Museu Etnogràfic del Solsonès (baixos de la Casa de la Ciutat) i donat pel senyor M. Codina i Gilibert.

9. Joan SERRA VILARÓ: art. cit., pp. 67-69.

ha presos tants censals per a satisfer a les coses de la guerra que ja nos trobe dinés a censal ni ha ningun preu»;¹⁰ testimoni que dóna a entendre que el recurs a l'encunyació de moneda local era pràcticament l'única sortida a curt termini a la manca de numerari.

Els documents d'aquests primers anys de la guerra referents a les encunyacions que aportem consisteixen en l'escriptura, datada el 12 d'abril de 1643, per la qual el Consell solsoní, per un període de tres anys, donava a l'apotecari Josep Hilari Pallerès l'encàrrec de canviar els menuts de la ciutat als forasters que li'n portessin.¹¹ Ben relacionat amb aquest document, aportem la lletra que el mes de juliol del mateix any els cònsols de Solsona trameteren als d'Oliana, tot instant-los que nomenessin també un canviador dels seus menuts. I justificaven la petició retraient que la «moneda de aram ab dinés y sisens» d'Oliana «en alguna manera pareixen als de esta ciutat, y, per tant, serie notable confusió si Vms. no asseguren los dits dinés y sisens»;¹² semblança que és ben explicable pel fet que els molinets de les encunyacions d'ambdues localitats eren obra d'un mateix operari.¹³

Posteriorment al 1643 les úniques notícies publicades sobre les monedes solsonines ens les forneix el repertori numismàtic, car hi manca el document escrit. El recull ja esmentat de Vilaret i Monfort aplega dos diners del 1651. En un dels llibres de comptes de l'Arxiu Municipal de Solsona hem localitzat el registre en el qual versemblantment fou anotat el total de moneda encunyada en aquests darrers anys de guerra. Hom hi dóna alhora l'aram emprat i la quantitat total de menuts que n'anava resultant. Segons aquestes anotacions, per les quals sabem que era mestre de la seca encara Josep Anguerill, entre el 12 de novembre de 1651 i el 7 d'abril de 1652 hi foren fabricats menuts per un valor de 1.489 lliures 6 sous, a partir de 30 roves, 16 lliures i 6 unces d'aram.¹⁴

Publiquem un darrer document, malauradament no datat, igualment interessant per a conèixer les vicissituds de les encunyacions solsonines. Es tracta d'una nota o esborrany facilitada pels cònsols a llur síndic, el qual, segons que es desprèn del mateix document, havia d'acudir a Barcelona «per effecte de informar als ministres reals» sobre la irregularitat comesa d'encunyar sisens, essent que el privilegi de fer moneda que tenia Solsona només permetia «fabricar moneda dita diners menuts, que vint-y-quatre fan real».¹⁵ Els cònsols, entre altres explicacions, hi adduïen que «quant la ciutat fabricà sisens tots los que se trobaraven [sic] en la Casa de la Ciutat quant se obtingué lo privilegi éran ja morts, y sols se sabia tenia lo privilegi de fer moneda de belló» i que ho feren impel·lits per l'apressant necessitat d'afrontar

10. AMS, Llig. 87, doc. 69.

11. *Infra*, annex, I.

12. *Infra*, annex, II.

13. Joan SERRA VILARÓ: art. cit., pp. 71-72.

14. *Infra*, annex, III (1 rova = 26 lliures, 1 lliura = 12 unces).

15. El 13 de juliol del 1599 Solsona havia obtingut privilegi per a encunyar diners d'aram o coure. Fins aleshores en tenia per a fer-los de llautó. Joaquim BOTET i SISÓ: *Les monedes catalanes. Estudi y descripció de les monedes carolingies, comtals, senyoriales, reials y locals propries de Catalunya*, vol. III (Barcelona, 1911), apèndix CVI, pp. 517-518, publicà aquest document, del qual se'n conserva una còpia coetània, no catalogada, a l'AMS.

les despeses de l'exèrcit. Adonant-se, emperò, de la illegalitat comesa, havien cessat d'encunyar sisens, fent crides per a recollir els que ja circulaven.¹⁶

Els sisens de Solsona coneguts són en total cinc:¹⁷ quatre del 'any 1641 i un del 1642. L'onze de març de 1642 fou publicada una ordre del mariscal Brézé que manava, quant a les encunyacions de coure, que les localitats s'havien de limitar a fer moneda segons allò que tenien marcat en llurs privilegis.¹⁸ És versemblant que el nostre document no datat se situï poc després d'aquesta ordre —recordada novament el 14 de gener de 1643—, atès que no és conegut cap sisè solsoní posterior al 1642.

ANNEX

I

1643, abril, 12

Els cònsols de Solsona nomenen canviador dels menuts de la ciutat per un període de tres anys l'apotecari Josep Hilari Pallerès.

Arxiu Diocesà de Solsona, Sec., Not., notari de Solsona Josep Pintor, *Borrador...* 1643, s. f.

Dicta.

Sobre les coses devall scrit per y entre los magnífichs cònsols, de una part, y mossèn Joseph Hilari Pallerès, apothecari de Solsona, de part altra, són estats fets, pactats, fir [sic] y jurats los capítols y pactes següens:

Primo, los dits magnífichs per temps de tres anys, comensant a córrer lo dia present en avant, ab tenor del present capítol anomenen cambiador de la present ciutat a dit Pallerès; al qual Pallerès peraquè millor pugue cambiar los menuts de Solsona li donen eo entreguen a dit Pallerès y de comptans sis-centes lliures, ço és, 500 ab plata i 100 lliures ab menuts, las quals 600 lliures dit Pallerès i los seus sien tinguts i obligats en haver de restituir, ço és, 500 lliures ab plata i les 100 lliures ab menuts. I si per cas serà que dit Pallerès a la fi de dits tres anys no lo voldrà continuar més dit càrrech, en tal cas los haie de avisar a dits cònsols; i dit Pallerès tingue sis mesos després dels tres anys per poder restituir 500 lliures ab plata eo moneda barcelonesa i les 100 lliures ab menuts, les quals 600 lliures haje de restituir al cap de tres anys i mig comptadors del dia present en avant.

Ítem, que dit Pallerès sie obligat en haver de cambiar tots los menuts de Solsona que li aportaran a cambiar a qualsevol persona forastera; i per ço ne obligue dit Pallerès tots sos béns mobles i ab jurament.

Ítem, ferme àpocha dit Pallerès de dites 600 lliures, rebudes de comptans a ses voluntats; et ideo.

Testes sunt Millet i Solsona.

16. *Infra*, annex, IV.

17. J. VILARET I MONFORT: art. cit., pp. 161-162.

18. Joaquim BOTET y SISÓ: op. cit., vol. III, p. 91.

II

1643, juliol.

Esborrany d'una lletra tramesa pels cònsols de Solsona als d'Oliana (Alt Urgell) assabentant-los que han fet encunyar moneda, però, volent que els negociants i forasters no es queixin, han nomenat un canviador que els bes-canvii la moneda solsonina per moneda catalana d'ús corrent a tot el Principat. Tenint això en compte i atesa la similitud de les monedes de Solsona i Oliana, demanen que facin el mateix per a evitar confusions.

Arxiu Municipal de Solsona, Lligall 87, doc. 68.

Magnífichs senyors cònsols de Oliana:

Esta ciutat té privilegi real de fer dinés y, ab tot, perquè los forasters y negociants que vénen ha esta ciutat a portar mercaderia no.s pugen queixar de la moneda, han determinat los senyors cònsols y savi Consell de anomenar un cambiador; lo qual, en nom de dita ciutat, no sols cambie los dinés però encara los fan bons. Y com Vms. ha molts dies que fan moneda de aram ab dinés y sisens, los quals en alguna manera pareixen als de esta ciutat, y, per consegüent, serie notable confusió si Vms. no asseguruen los dits dinés y sisens y que anomenen un cambiador com té anomenat esta ciutat. Y Vms. tenen obligació de fer lo mateix perquè los dits dinés y sisens los pugen rébrer sens difficultat y de aqueixa manera los rebran en la present ciutat perquè cesse tota confusió y contradicció; y que.ns fassen mercè de avisar-nos de sa resolució y manar-nos lo que sie de son servey, a qui Déu guarde a Vms. Solsona y juliol a [en blanc] de 1643.

Los cònsols de la ciutat de Solsona.

III

1651-1652.

Relació de la quantitat de menuts encunyats i de l'aram utilitzat entre el 12 de novembre de 1651 i el 7 d'abril de 1652.

Arxiu Municipal de Solsona, *Llibre de diffinicions de comptes* (llibre núm. 44), ff. 13r.-14r.

Vui a 12 de 9bre 1651 se à comensat de rebre dinés de la fàbrica, esent comisarís d'ella mossèn Ramon Torra y mossèn Pere Alteracs; mestre d'ella, Joseph Angueril.

As rebut de dit Angerill 94 ll. de pes de romana an prosoït comtas sent sixanta lliures, les quals són entrades en mans del senyor Antoni Mascaró, reseter de les fleques, dic 160 ll.

Ita est Anthoni Mascaró.

Vui a 22 de noembre 1651 se à donat de menuts de la fàbrica a mossèn Antoni Mascaró com a reseptor de les fleques per mans dels magnífics còn-

sols dos sentes y catorse liures sis sous, dic 214 ll. 6 s.; prosuït de sent y sis liures y sis onses de aram, dic 214 ll. 6 s.

Tich rebut lo sobredit Mascaró.

Vui que comtami a 27 de noembre 1651 se à donat y desliurat de menuts de la fàbrica a mossèn Joan Gra, reseptor del tern diner, per mans dels magnífichs cònsols sent y una liura, dic 101 ll., prosuït de sinquanta y dues liures y sis onses de aram té liurat ab dits menuts alls comisarís de dita fàbrica, dic 101 ll.

[Suma total] 475 ll. 6 s.

Dych yo, Joan Gra, tinch rebut les sobredites sent y una liura, reseptor del tern diner.

Ítem, dit dia se ha carregat y dat de comptans a mossèn Joan Gra, receptor del tern diner, lo que se ha trobat en lo caixó de les bolletas quatre lliures deu sous, dich 4 ll. 10 s.

Ytes, Gra.

Vuy que comptam als dotse del mes de desembre 1651 se ha donat y deslliurat a mossèn Joan Gra, receptor del tern diner de la present ciutat, cent vuitanta-sis lliures proçohides de noranta-nou lliures sis onses de pes de romana de dinés fabricats se han rebuts de mestre Joseph Anguerill, mestre de la fàbrica, ab assistència de mossèn Joseph Thomasa y de mossèn Pere Alterachs, comissarys eilegits de ella; les quals dites cent viutanta-sis lliures se carregue en dita receptoria del tern diner, dich 186 ll.

Ita est, Gra, reseptor sobredit.

Vuy que comptam als 24 de desembre 1651 se ha donat a mossèn Joan Gra, receptor del tern diner, cent setanta-y-sis lliures, dich 176 ll., procehides de tres robes set lliures de aram, rebut ab menuts de mans de Joseph Anguerill, mestre de la fàbrica dels menuts de la present ciutat; les quals dites 176 ll. se donen a dit Joan Gra perquè se les carregue en dita receptoria, dich 176 ll.

Yta est, Gra, reseptó del tern diner.

Vuy que comptam als divut de jener 1652 se ha rebut de mestre Joseph Anguerill una roba y quinse lliures de menuts fabricats, diem quoranta-una lliura, de les quals ha prossohit vuitanta-una lliura de menuts; les quals se són entregats dit dia a mossèn Joan Gra, receptor del tern diner, dich 81 ll.

Yta est, Gra, reseptor del tern diné.

Ítem, vuy que comptam als vint-y-sis de jener 1652 se ha rebut de mestre Joseph Anguerill tres robes dues lliures y mitja de menuts fabricats en la secha, dels quals ha prosehït cent sinquatre quatre [sic] lliures; les quals se són entregades a mossèn Joan Gra, receptor del tern diner, perquè se les carregue en sa receptoria, dich 154 ll.

Yta est, Yuan Gra, reseptor sobredit.

Ítem, vuy que comptam als sinch de febré 1652 se ha rebut de mestre Anguerill dos robes tres lliures de menuts fabricats, de les quals ha procehït cent y nou lliures dinés; les quals dites 109 ll. se són entregades a mossèn a mossèn Joan Gra, receptor del tern diner, perquè se les carregue en sa receptoria, diem 109 ll.

Yta est, Gra, reseptó del tern diner.

Vuy als 25 de febré de 1652 se à rebut de mestre Angeril, mestre de la fàbrycha, dues robes nou liures y mitga de menuts fabricats, de les quals à

prosoït sent y onse lliures de dinés; les quals tinch rebudes yo, Joan Gra, com a reseptó del tern diner, y encaregades ab ma reseptoria, dich 111 ll.

Ítem, vuy als 11 de mars 1652 se ha rebut de mestre Joseph Anguerill, mestre de la fàbrica, dues robes y tres lliures de menuts fabricats, de les quals ha procehît vuitanta lliures comptans; les quals se són entregades a mossèn Joan Gra, receptor del tern diner, perquè les asento en sa receptoria, diem 80 ll.

Yta est, Yuan Gra.

Vuy als 7 de abril 1652 se ha rebut de mestre Joseph Anguerill, mestre de la fàbrica, dues robes catorse lliures i mitga de menuts fabricats, de les quals ne ha procehîts cent y deset lliures comptans; les quals se són entregades a mossèn Joan Gra peraquè se les carregue a sa receptoria passada... 117 ll.

Yta est, Yoan Gra.

IV

Sense data

Notes facilitades pels cònsols de Solsona al seu síndic contenint les justificacions que havia d'allegar a Barcelona davant els ministres reials sobre la illegalitat que havien comès d'encunyar sisens, essent que la ciutat només podia fer diners menuts.

Arxiu Diocesà de Solsona, Plecs alfabètics, 1758.

Peraquè millor lo síndich que per orde dels magnífichs senyors cònsols de la ciutat de Solsona ha de conferir-se a Barcelona per effecte de informar als ministres reals, pugue més descansadament fer la dita informació, podrà advertir:

Primo, que la ciutat de Solsona no ha fet moneda de or, plata, plom ni estany.

2º, que la ciutat de Solsona, obtenint privilegi real de bátrer moneda y aquella fabricar de aram o còurer, conste del mateix privilegi, ha sols fabricat moneda de aram.

3º, que encara la ciutat de Solsona aje fabricat moneda de aram dita sisens y lo privilegi no se estenia sinó en fabricar moneda dita diners menuts, que vint-y-quatre fan real, ab tot no ha comès dol ni frau, lo que se enfereix de les coses següents:

Primerament, que quant la ciutat fabricà sisens tots los que se trobaraven [sic] en la Casa de la Ciutat quant se obtingué lo privilegi éran ja morts y sols se sabia que la ciutat tenia privilegi de fer moneda de belló, y pensant en si comprenia poder-se fer qualsevol moneda de belló comprenent-se en aquella la de sisens, de aquella fabricaren y per molt poch de temps.

Ítem, per quant a la ocasió feren dita moneda la província de Cathalunya estave apretada ab cruels guerres y necessitava de l'auxili dels poblats y juntament el rey —que Déu guart—, vent-se impossibilitada la ciutat y turbada dels treballs per a acudir a les necessitats, no attenent sinó a donar dit auxili y igual ho major que los demés pobles y ciutats a les quals ho

quals se permetia fer moneda consemblant y de plata, y ab la bona fe que tenian del privilegi y de la tolleràntia, no presumí dita ciutat ser cosa contra sa magestat ans bé molts serveys supuesto per socórrer al servey de sa magestat, se feren aquells y ab lo ànimo y sobre dita attendèntia fabricaren aquells.

Ítem, que assesegats los ànimos y quant se donà lloch cercar lo privilegi, lo qual no.s trobava, y aquell trobat, vent que la ciutat no tenia lloch de fabricar moneda dita sisens sinó diners dits menuts, cessaren fabricar sisens y fabricaren menuts de aram.

Ítem, que la ciutat an aquella ocasió estava pobra y casi impossibilitada per a acudir als socorros grans ha donats ha no haver fabricada moneda en aquella ocasió.

Ítem, que vist que la ciutat de Solsona no podia fabricar sisens sinó diners dits menuts, no sols cessaren de la fàbrica dels sisens però encara aquells recptaren ab crides, donant un termini competent peraquè no sols los vehins vinguessen y tinguessen lloch a canviar però encara tota Cathalunya.

Ítem, que dita moneda cambiaren ab moneda de or y plata y altra moneda barcelonesa.

Ítem, que la ciutat ha venut dits sisens no com ha moneda sinó com ha matall de aram y en nom y pes de aram ha venut aquella.

Ítem, que la ciutat quant féu dita moneda la féu públicament, de la qual publicitat resulte bona fe y extingueix lo contrari.

Ítem, que quant dita ciutat fabricà y los demás poblats los officials reals tingueren de assò sciència y, tollerant als demás, essent dels darrers dita ciutat que fabricaren moneda, tingueren també lloch de presumir que lo cas de la necessitat dels socorros no comprenia a l'usatge de Barcelona sobre monedas y que per consegüent ho podían tots fer per aquella ocasió.

Ítem, que la ciutat, vehent-se tant apretada, ere impossible que ha no haver fet moneda agué pogut fer en totas occasions ha sa magestat y a la província los serveys té fets.

Ítem, que ninguna persona ha fet queixa ni la pot fer que no se li haja canviat la dita moneda ab moneda de or, plata y altra moneda barcelonesa, ni se sab que algú aje patit algun dany.

Ítem, que de totas aquestas cosas se enfereix clar y destincch que la ciutat de Solsona no sols no ha comès dol ni frau però encara ha llevat ocasió de que en lo esdevenidor no se'n pogués cometre per rahó de la extinció dels sisens.

Ítem, que de las sobreditas cosas resulte que no ha delicte algú perpetrat per rahó de la dita fàbrica la dita ciutat de Solsona y per consegüent és immune de tota pena.

L'emissió de Sisens a Terrassa a la Guerra dels Segadors

RAFAEL COMAS

Terrassa tingué, com en altres períodes de la seva rica història, un paper rellevant en la guerra de separació dels catalans, coneguda com a Guerra dels Segadors, patriòtica lluita que menà el poble català en defensa de les seves llibertats i dels seus privilegis enfront de l'assimilisme castellà del comte d'Olivares i que finí amb el tractat dels Pirineus que, com sabem, esqueixà la nostra pàtria deixant el Rosselló sota la dominació francesa.

Terrassa era a la primera meitat del segle XVII una vila puixant i rica. Tanmateix els trets negatius que caracteritzaren la guerra, excessos dels «tercios» castellans primer, de les tropes franceses després, la fam, la misèria, els odis i les venjances tingueren a Terrassa una dolorosa transcripció.

Terrassa, que el 1639 havia collaborat amb el rei d'Espanya en la defensa del Rosselló i el setge de Salses, estigué després unànimement a primera línia amb homes i cabals en la defensa de les constitucions de Catalunya enfront de les tropes reials castelleses. La ciutat fou, durant un període del 1651, seu del govern català, ja que la Generalitat s'hi hostatjà fugint de la pesta que castigà la ciutat de Barcelona. El cansament de la guerra juntament als odis personals i la promesa del rei Felip de respectar els drets i privilegis de Catalunya aflebiren l'esperit de resistència d'alguns ciutadans, que collaboraren a la conquesta de la ciutat per les tropes castelleses el 7 de novembre de 1651. La reconquesta de la vila el 24 de gener de 1652 pels catalano-francesos comportà saqueigs i represàlies que es reproduïren a la inversa, l'octubre del mateix any, quan les tropes castelleses s'apoderaren definitivament de la ciutat.

Terrassa té sortosament una molt ben documentada història¹ d'aquest període gràcies al treball pacient i rigorós de l'historiador Salvador Cardús i Florensa.

1. «Terrassa durant la guerra separatista dita dels segadors». Editat pel Patronat de la Fundació Soler i Palet. Terrassa 1971.

Terrassa era governada des del 9 de març del 1562 per dues universitats i un batlle comú; la Universitat de la Vila, de població urbana concentrada als voltants del Castell-Palau, dedicada bàsicament a la fabricació de teixits i la Universitat Forana o del Terme, més extensa i bàsicament agrícola. Abans de la guerra devien comptar uns 2.500 habitants la primera i uns 600 la segona. La divisió d'ambdues universitats fou total el 7 d'agost de 1800 quan Carles IV decretà la separació, que perdurà fins al principi de l'actual segle.

Per acord dels respectius consells, ambdues universitats encunyaren moneda en aquest període: la de la Vila peces de cinc rals de plata, la Forana sisens d'aram. Ens referirem en aquest treball solament a aquesta darrera emissió.

BASES DOCUMENTALS DE L'EMISSIÓ DE SISENS

Segons consta en el Llibre de Consells de la Universitat Forana, convocat i reunit el consell ordinari el 26 de desembre de 1641,² «tots concordes, ningun discrepant, donen poder al dit Joan Rochabusquets, Pere Joan Borrell y Montserrat Ullastrell de què serquen algunes personas que emprengan de fer moneda per compte de la present Universitat, y per so los donen poder que apacten ab qualsevols personas la fàbrica de dita moneda ab los pactes a ells benvistos, ab què la present Universitat no haje de posar i ne bestrauer cosa alguna de béns de la present Universitat no y que tot ho hagen de bestrauer les personas o empendran ab la ganància als dits Rochabusquets, Pere Joan Borrell y Montserrat Ullastrell, benvistos, y per so pугan fer los actes als dits benvistos y necessaris».

El mateix dia la Universitat contracta amb Josep Bogunyà la fabricació de sisens:³

«Sobre la fabrica de moneda de mulinet que enten fabricar la Universitat forana de Terrassa per a suportar los gastos que la dita Universitat te per occatio de la guerra que es en la present principat de Cathalunya, entre les parts devall scritas se son fefts los pactes següents:

Primerament: Joan rocha busquets, Perejoan borrell, Concellers de la Universitat forana de Tarrassa, y monserrat ullastrell, particular de dita Universitat, Com a tenint poder a ells donat per lo Consell ordinari de dita Universitat ab un Consell ordinari lo dia present celebrat per dita Universitat en poder del notari devall scrit, de una part, Joseph bogunya, sastre de la vila de Tarrassa, de part altre.

Pº. es estat pactat, que dit Joseph bogunya haje per compte de dita Universitat fer fabricar un mulinet o, los que sien menester pera fer y fabricar sisens ab la mateixa mistura y ab los mateixos senyals y

2. Llibre de Consells de la Universitat Forana. Publicat per Salvador Cardús a *Història Monetària de Terrassa* (Crònica-Catàleg de la I Exposició Nacional de Numismàtica) Terrassa, 1951.

3. Lligalls documents 1641. Publicat per Botet i Sisó. *Les Monedes catalanes*. Vol. III.

encuny los fabrica la Ciutat de barcelona, que no puga dit bogunya llevar cosa de la mistura de plata y posa la ciutat de Barcelona, y dit bogunya tinga obligatio a tots sos gastos y dispeses fer los dits mulinet o, mulinets sens la dita Universitat haje de entrevenir en gasto algu ni en bestraurer cosa alguna per occatio de dita fabrica, y fets dits mulinets tot lo que sera menester pera la dita fabrica de aram plata carbo y officials que seran necessaris pera la dita fabrica o, haje de posar dit boyunga y tot lo que dit bogunya haura gastat en la fabrica de dit mulinet o, mulinets, o haje de cobrar de la ganancia la primera cosa antes de dita Universitat no cobre ninguna cosa, y cobrat que haje dit bogunya lo valor de dit mulinet que se haura de traurer del comu de la ganancia y aix mateix dit bogunya cobre primerament cada semmana lo que haura bestret per la dita fabrica aquella semmana tant en lo metall com ab les mans dels officials y demes coses necessaries per dita fabrica, tret primerament lo valor de dites coses lo demes y haura de ganancia la mitat sie de la dita Universitat y 1 altre mitat sie del dit bogunya la qual partio se ha de fer cada semmana lo diumenge.

Item es pactat que dita Universitat no puga llevar al dit bogunya la dita fabrica de sisens de sis mesos, los quals hagen de comensar a correr des del primer dia que comensara lo fabricar dits sisens no obstant per qualsevols personas fesien qualsevol partit different a dita Universitat, ans durant dits sis mesos lo dit bogunya tant solament servaran en la dita fabrica.

Item es pactat que durant los dits sis mesos no trauran de la dita fabrica al dit bogunya sots pena de dos centas lliures aplicadoras en dit cas al dit bogunya pagadores de bens de la dita Universitat y juntament prometan al dit bogunya que sempre que durant dit temps de dits sis mesos li llevassen dita fabrica ademes de ditas dos centas lliures li pendra dita Universitat tot lo aram plata y demes coses dit bogunya tindra comprades o, estara obligat a pendrer le y pendran al mateix preu y ab los pactes dit bogunya o, tindra.

Item es pactat que en cas dit bogunya treballe los dits sis mesos, que acabats, los mulinets resten a la dita Universitat sens haverne desmanar cosa al dit bogunya.

Item es pactat que si acars durant dita fabrica y haura privatio de fer dita moneda, que dit bogunya no haje pogut cobrar lo valor del cost del mulinet, que en dit cas puga la Universitat pendrer lo dit mulinet pagant al dit bogunya lo que li falera a cobrar del cost de aquell y tambe sie en llibertat de dita Universitat de dexarlo al dit bogunya quen fasse lo quen vulla y si no acabara los sis mesos y haura cobrat lo valor de aquell que en tal cas se haje de vendre y partirse lo quen sen trobara la una part per dita Universitat y latre per dit bogunya y que sie en dit cas en llibertat de dita Universitat de rettenirsel pagant al dit bogunya la mitat de la valor del quel estimaran.

Item es pactat que en cas que isca privatio de fer dits sisens, que dit bogunya no puga demanar a la present Universitat ninguna cosa del que haura gastat, ans tot vaje a compte y risch de dit bogunya.

Item que dit bogunya los dits sis mesos haje de servir los dits pactes y no apartarse de aquells sots la matexa pena de dos centas

lliures y ne dona en fermansas y principals pagadors Hiacinto Castallet y borer, Paulo mellas perayre y Joseph peyret notari, tots se obligan in solidum obligations de personas y bens fiat. bogunya et peyret.—testes sunt M. Antoni Carbonell, pere y pascual udal.»

L'existència de sisens datats el 1641 fa suposar que abans d'acabar l'any la seca ja funcionava. El 15 de gener de 1642 convocat i congregat el consell ordinari,⁴ «tots concordes, atesa las lliuranses se tenen de fer tant del aram, plata, com altres metalls a obs de la fàbrica dels sisens que de present se fabrican en la present Universitat, com en las lliuranses dels sisens quant seran fabricats, que.s tindran de partir al igual entre la present Universitat y los provehidors de dit aram, plata y altres metalls, se resol lo present consell que en ditas respective lliuranses y entrevinguen per part de la present Universitat los senyors Joan Rocha Busquets y Montserrat Ullastrell, los quals, ab intervenció de Gabriel Vilarnau, tingan de assentar totas las lliuranses se faran tant a obs de dita fàbrica com encara dels sisens fabricats».

Igualment hom preveu que si hi hagués una altra persona que donés més guany a la universitat que Boyungà pogués ésser substituït com a contractista, tret que aquest igualés l'oferta nova.

⁵«Item se resol lo Consell que si acas se trobara a alguna persona que vullga prendre dita fabrica de sisens en que hi haja més ganansia que no la que dona Joseph Bogunyà que ho puga fer la present Universitat y per tractar dites coses elegessen als dits Joan Rochabusquets y dit Montserrat Ullastrell que ho tracten y que en lo que de la pena de las 200 lliures que en lo acte de dit Bogunyà promeses se li paguen sempre i quant se trobara qui més ganansia dona a la present Universitat que no el dit Bogunyà y que si dit Bogunyà voldra donar la ganansia que qualsevol altra persona a més de la que ell dona se li done la fadiga.»

La crida del marquès de Brézé prohibint l'encunyació de moneda a les ciutats, viles i llocs de Catalunya que no tinguessin aquest privilegi, agreujà les reticències dels terrassencs a admetre aquesta moneda, i així el 15 de març el consell de la universitat⁶ determina que desta hora aldevant tots los habitants de la present Universitat Forana hajen de prendre los sisens fabricats en la present Universitat, a pena de 10 lliures per quiscu los recusarà,⁷ aplicadora lo ters alacusador l'altra al clavari de la present universitat a compte de la present universitat i l'altra al official executant».

SISENS ATRIBUIBLES A TERRASSA

Quins són els sisens fabricats en aquesta esmentada fàbrica?

Unànimement ha estat considerat que els sisens de la llegenda Univercis-Taraca corresponien a aquesta emissió. Els de llegenda CASTRUM-TACA

4. Llibre de Consells de la Universitat Forana. Publicat per Salvador Cardús a Història Monetària de Terrassa.

5. Llibre de Consells de la Universitat Forana. Inèdit.

6. Llibre de Consells de la Universitat Forana. Publicat per Salvador Cardús a Història Monetària de Terrassa.

7. Llibre de Consells de la Universitat Forana. Inèdit.

i variants foren atribuïts primer per Heiss i Vidal Quadras a Tagamanent i posteriorment per Pedrals i Botet a Terrassa. Salvador Cardús atribuï també els primers a la Universitat Forana i dels altres negà que corresponguessin a la Universitat de la Vila ja que la fàbrica de la vila situada en el castell només encunyà peces d'argent.⁸

Crusafont⁹ comprovà que l'encuny d'anvers d'un sisè «Univercis» coincidí amb els dels sisens CASTRUM. Posteriorment en un lot de sisens adquirit per a la Sala Numismàtica de la Casa Museu Alegre de Sagrera n'observàrem un altre exemplar igual.

Recentment, estudiant diverses col·leccions particulars i oficials, hem pogut comprovar, com veurem en la descripció de les peces, que l'intercanvi d'anversos i reversos és força corrent. Podria ésser conseqüència de la forma de col·locació dels corrons en el molinet o bé per canvi d'un dels corrons. Com veurem més endavant en la descripció hem trobat 9 encunyats diferents d'anversos i 10 de reversos que combinats fan, fins avui un total de 13 tipus diferents.

Una d'elles, núms. 4 i 9, corresponen a dos sisens, diferents dels que observà Crusafont, amb reversos CASTRUM-TARCA i UNIVERCIS amb el mateix encuny d'anvers.

Tal com ja va afirmar Crusafont, doncs, no solament no hi ha cap dubte que els sisens CASTRUM-TARCA foren encunyats a Terrassa sinó que tenim la certesa que foren fabricats a la mateixa seca, la que va contractar la Universitat Forana amb Bogunyà.

Assentada aquesta premissa, ens preguntem per què i per a qui foren fets els sisens amb llegenda CASTRUM. Per encàrrec de la Universitat de la Vila? Per a pagar deutes de la Forana a la Vila, deutes d'altra banda documentats? Són hipòtesis suggerides per Crusafont. Sortosament l'Arxiu Històric de Terrassa conserva íntegrament la documentació d'aquest període, que ha estat exhaustivament estudiat per Cardús i repassat per l'autor sense trobar cap base documental per a sustentar aquestes hipòtesis. D'altra banda, la majoria de sisens amb llegenda CASTRUM que ens han arribat duen l'any 1641, la qual cosa situaria aquestes hipòtesis ja en els primers temps de la seca (recordem que el contracte d'emissió data del 22 de desembre de 1641), cosa que les fa més improbables ja que no tindria sentit que abans de la crida del marquès de Brézé hom hagués fet tractes sense proves documentals per por a futures responsabilitats, com insinua Crusafont.

Resta la possibilitat que aquestes emissions haguessin estat fetes després de la crida de Brézé, sense proves documentals pel fet d'ésser ja prohibides expressament les encunyacions, i haguessin estat datades part d'elles en anys anteriors per tal d'enganyar les autoritats.

Hipòtesi, com veiem, força sofisticada.

8. Lligalls 1645. Jaume Villar conseller en cap declara haver fabricat només peces de «sich reals de plata».

9. Miquel Crusafont. Els sisens de llegenda «Castrum Taca» i «Castrum Tarca» Symposium Numismàtic de Barcelona 1979. Vol. II.

ELS SISENS CASTRUM-TARCA I SIMILARS, UNA MODALITAT MÉS DE LLEGENDA

L'explicació és més simple i coherent. Els sisens de llegenda CASTRUM pertanyen com els UNIVERCIS a la Universitat Forana i en són una modalitat més de llegenda.

És una explicació terminològica de l'època. Fins el 1562 la denominació de Terrassa fou Universitat de la Vila i el Terme del Castell de Terrassa. El 1562 es dividí en dues universitats, la Universitat de la Vila (amb la ubicació física del castell) i la Universitat Forana o del terme (terme del castell naturalment). El batlle comú a ambdues universitats continuava anomenant-se batlle de la Vila i el Terme del Castell de Terrassa.

Els consells de totes dues universitats es reunien al castell, que era propietari des del 1622 de la Universitat de la Vila.

Salvador Cardús¹⁰ comenta que el Castell de Terrassa, a més d'ésser la fortalesa d'un antiquíssim castell terminal de rellevant importància comercial, és alhora palau dels comtes de Barcelona i després del reis d'Aragó. Per això, quan hom l'esmenta com a Castell és que generalment es refereix a coses relatives a la seva jurisdicció feudal o territorial.

En resum, l'ús del mot Castell i la seva simbologia pertany a totes dues universitats: a la de la Vila per ubicació física, i a la Forana per definició terminològica i històrica.

L'abreviatura de la denominació Universitat Forana o del Terme del Castell de Terrassa en una llegenda d'un màxim de dotze lletres i la data que figura en els sisens no ha d'estranyar-nos que sigui CASTRUM-TARCA. Tanmateix és evident que amb dotze lletres podria trobar-se una altra llegenda que no fos ambigua i diferenciés clarament que l'emissió era ordenada pel consell de la Universitat Forana i no pel de la Vila.

Hem de tenir en compte, però, en primer lloc que la independència de les dues universitats era parcial, i que compartien el mateix conseller en cap i la mateixa administració de justícia. Fins el 1800 la Universitat Forana no fou totalment independent.

Una prova irrefutable que l'ambigüitat de les llegendes CASTRUM i similars era possible i no repugnava és l'altra llegenda UNIVERCIS-TARCA que, evidentment, si no ens hagués arribat documentació de l'època no sabríem pas per quina universitat foren emesos. La llegenda podria servir per a totes dues universitats.

Caldria plantejar-nos també si aquesta ambigüitat no era cercada a posta. Tinguem present que la Universitat Forana comptava només uns 600 habitants, majoritàriament pagesos, les relacions comercials principals dels quals eren amb els habitants de la Vila, dedicats a la indústria i a l'artesania. L'ambigüitat podria facilitar l'acceptació de la moneda pels habitants d'ambdues universitats, que a més compartien les despeses de la guerra, que els obligà a emetre-la.

10. Salvador Cardús. «Terrassa Medieval». Terrassa 1960, pàg. 64.

També és evident que aquesta moneda de necessitat fou fabricada a corre-cuita, fins i tot amb errades de gravació en una llegenda i en resum amb notòria descurança.

L'ambigüitat de les llegendes justificaria que la Universitat de la Vila fos inculpada de «haver fabricat sense privilegi moneda de plata y vello».

CONCLUSIO

Resumirem, doncs, que tots els sisens; tant els de llegenda UNIVERCI-S-TARACA i com CASTRUM-TARCA i variants foren emesos per la Universitat Forana a la mateixa seca i a conseqüència de l'acord del Consell del 22 de desembre de 1641.

DESCRIPCIO I CATALOGACIO DELS SISENS TERRASSENCS

Els colleccionistes distingeixen fàcilment els sisens emesos a Terrassa pels seus anversos característics, comuns entre ells i diferents dels altres pobles que n'emeteren; l'escut d'armes català és gairebé tan ample com llarg, i força arrodonit per baix; la corona és de tres florons, semblants a trèvols, separats per dues punxes triangulars formades cadascuna per tres punts i superades per un altre punt i la llegenda Principat Catalo és separada per un punt en lloc de l'abreviatura paleogràfica 9 cosa que no es repeteix en cap més sisè.

Hem pogut estudiar en total 84 sisens pertanyents a 12 col·leccions particulars, de Dr. Josep Villanueva (1), Dr. Ramon Avellaneda (1), Vicenç Montada (1), Albert Farrés (1), Sebastià Bartolí (1), i Rafael Comas (18) tots ells de Terrassa, Miquel Crusafont (4), i Caixa de Sabadell (Vincke) (4) de Sabadell, Sebastià Datzira (1) de Manresa, Joan Vilaret (6) de St. Feliu de Guíxols, Josep Escudero (4) i Banca Catalana (4) de Barcelona, Francesc Domingo (2) de St. Pere Pescador, 1 exemplar de la Subhasta Vico (XII/85) i de 4 museus (Gabinet Numismàtic de Catalunya (22), Museu Puig de Perpinyà (3) Casa Ardiaca (3) de Barcelona i Museu Alegre de Sagrera (7) de Terrassa. De tots ells, hem aconseguit amb més o menys temps i amb més o menys insistència l'estudi de les seves peces. A tots ells el nostre agraïment. Amb d'altres no hem reeixit. Com exemple de desinterès i falta de col·laboració posarem el cas del «Museo Arqueológico Nacional de Madrid», malgrat la carta que ens redactà la Junta de Museus de Terrassa.

Demaneu i agraïeu la col·laboració futura de qualsevol estudiós o colleccionista que pugui corroborar, ampliar, matisar o modificar les tesis, la catalogació o les rareses aquí publicades. Així mateix agraïeu de qualsevol particular, comerciant, museu o institució que posseeixi algun sisè terrassenc que ens en faci arribar fotografia o empremta. Ens ajudarà a completar llegendes i conèixer si existeix algun altre tipus nou i, si més no, a completar-ne l'inventari.

Hem catalogat un total de 13 tipus diferents. Els 4 primers no fan referència al castell en la llegenda i els altres 9 sí, 4 tipus no duen data, 5 més duen el 1641, i els 4 restants el 1642.

No descriurem els detalls que han permès la catalogació dels diferents encunys. Seria llarg i farragós. Restem personalment a disposició de qui pugui estar-hi interessat.

No farem menció dels pesos de les peces, ja que no tenen cap significat. Depenen del gruix de la planxa d'aram i de si n'hi manca algun tros escapçat pel trepant. Oscillen entre els 2 grams i 1/2 i els 5 grams.

Per estalviar confusions hem de fer constar que les peces del Botet (Nº 907 i 908) estan intercanviades les fotos dels anversos, cosa que vam poder comprovar en examinar les peces en el GNC (3653 i 3697).

Per evitar reiteracions no repetirem la llegenda de l'anvers que és sempre PRINCIPAT CATALO. Les úniques variants són el tipus 7 en què hi ha un punt al final de la llegenda i la 13 amb un punt a l'inici.

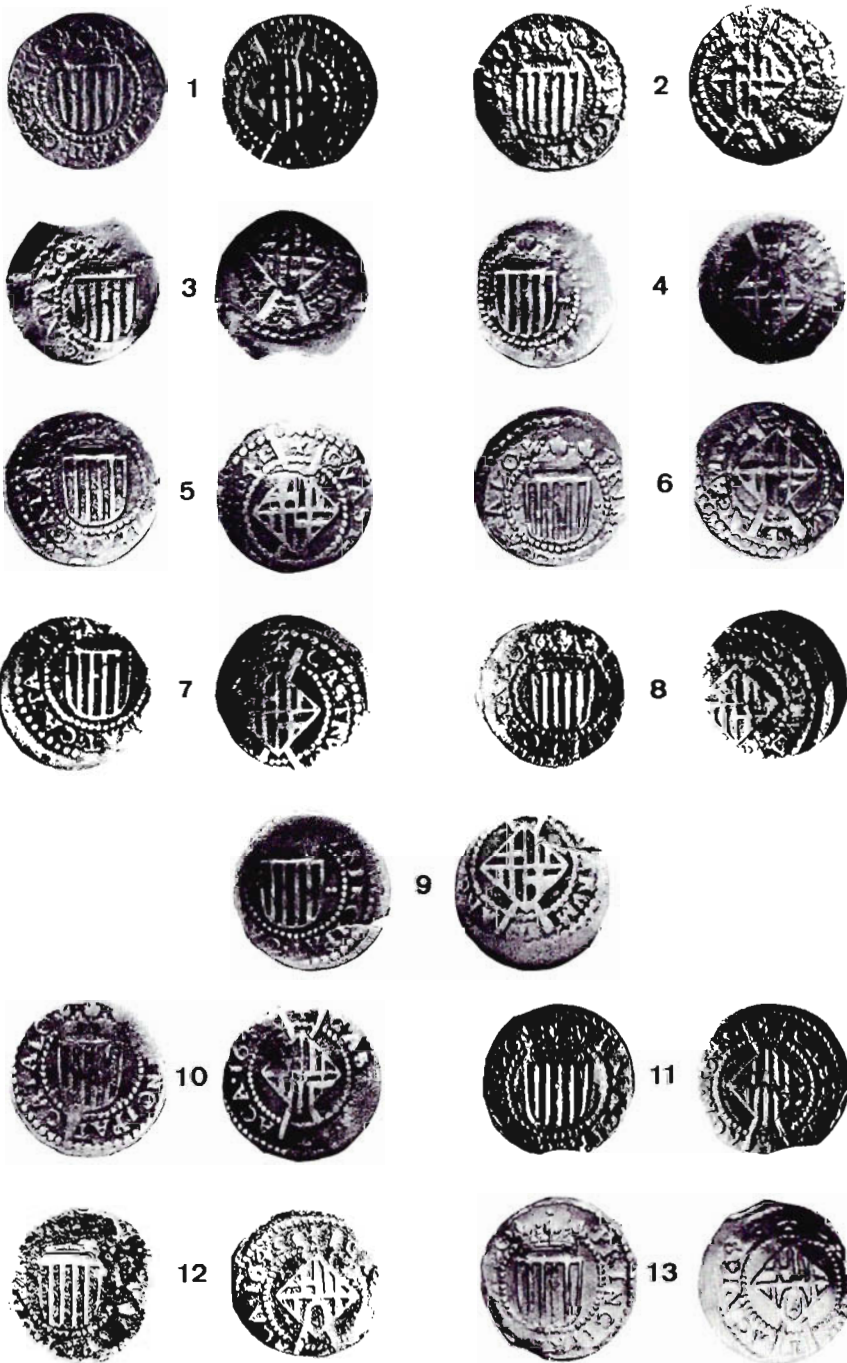
TIPUS

1. A/ PRINCIPAT . CATALO (sense punts als costats de l'escut)
R/ UNIVERCI-S • — TARACA
2. A/ Id. (1 punt a cada costat de l'escut)
R/ UNIVERCI-S • — TARACA (mateix encuny N.º 1)
3. A/ Id. (1 punt a cada costat de l'escut)
R/ ...VERCI-S • — TA...
4. A/ Id. (2 punts a cada costat de l'escut)
R/ UNIVERCI-S • — TARACA
5. A/ Id. (sense punts als costats)
R/ CVASTRM- T-ACA . 1641 .
6. A/ Id. (1 punt a cada costat de l'escut) (mateix encuny N.º 2)
R/ CVASTRM • T-ACA • 1641
7. A/ PRINCIPAT CATALO • (1 punt a cada costat de l'escut)
R/ CASTRVM • — T-ARCA 1641
8. A/ Id. (1 punt a cada costat de l'escut) (mateix encuny N.º 2 i 6)
R/ CASTRVM • T- ... 1641
9. A/ Id. (2 punts a cada costat de l'escut) (mateix encuny N.º 4)
R/ CASTRVM • T-ARC... (mateix encuny N.º 7)
10. A/ Id. (sense punts) (mateix encuny N.º 5)
R/ CASTRM • T-ACA • 164S • (dos invertit)
11. A/ Id. (Un punt a cada costat de l'escut)
R/ CASTRM • T-ACA • 164S • (dos invertit) (mateix encuny N.º 10)
12. A/ Id. (Sense punts als costats)
R/ CASTRM • T-ACA • 164S • (dos invertit. Escut diferent)
13. A/ • PRINCIPAT • CATALO (sense punts als costats)
R/ CASTRM • T-ACA • 164S • (dos invertit. Escut igual N.º 12)

Volem remarcar la lectura correcta del revers dels tipus 5 i 6. És CVAS-TRM i no QVARLIM com publicà Vidal Quadras (N.º 8837) i arrossegà Botet i Sisó (908) i d'altres. QVARLIM, doncs, no existeix.

RARESES

Per a orientació de col·leccionistes hem recomptat el nombre de peces de cada tipus. Són els següents: Núm. 1 (24), Núm. 2 (2), Núm. 3 (1), Núm.

4 (1), Núm. 5 (3), Núm. 6 (22), Núm. 7 (5), Núm. 8 (8), Núm. 9 (2), Núm. 10 (1), Núm. 11 (2), Núms. 12 i 13 junts (13).

Agrupant els tipus per llegendes iguals tenim:

T. 1 al 4 — UNIVERCI-S-TARACA = 28

T. 5 i 6 — CVASTRM-T-ACA 1641 = 25

T. 7 a 9 — CASTRVM-T-ARCA 1641 = 15

T. 10 i 11 — CASTRM-T-ACA 164Σ (amb escut de Barcelona = 3)

T. 12 i 13 — CASTRM-T-ACA 164Σ (amb escut diferent = 13)

INCÒGNITES

Restaran encara per aclarir dues incògnites dels sisens terrassencs. La primera és el significat que tenen, si és que el tenen, els punts col·locats als costats de l'escut d'armes català. Dels 9 anversos diferents, 4 no duen cap punt, 4 en porten un, i un en porta dos. L'altre tema pendent d'explicació i força més interessant és el canvi d'heràldica de l'escut del revers en els tipus 12 i 13. La part inferior de l'escut de Barcelona és substituïda per un semi-òval en posició vertical amb un puntet interior. ¿Representa una torre esquematitzada com va publicar Crusafont?⁹

Monedes de la Guerra dels Segadors de l'Arxiu Villaronga

L. VILLARONGA

En presentar el catàleg de les monedes de la Guerra dels Segadors del nostre Arxiu hem d'advertir que poden haver-n'hi que avui pertayin a alguna de les colleccions de les quals hom publica el catàleg en aquest volum del Simposi; aleshores hi hauria una duplicitat, que caldria determinar per tal d'evitar repeticions en fer-ne el Corpus total.

Descrivim primer les peces d'or, els trentins i els migs trentins, després les d'argent, cinc rals i cinc sous i el mig croat, i continuem per les de coure, sisens i diners. Dins cada classe de moneda seguim un ordre per seques començant per Barcelona i seguint per ordre alfabètic les dels altres llocs.

Per a la descripció de les monedes usem la forma més abreujada possible, tot remarcant-ne les particularitats interessants. Els donem un número d'ordre general, i n'estudiem la seqüència dels encunys.

TRENTINS

Incloem els trentins segellats amb les armes de Barcelona, en un escut de cairó.

Anv. En el camp, busts coronats dels Reis Catòlics afrontats, entre ells a dalt estrella i a baix la contramarca de l'escut en cairó amb les armes de Barcelona. Llegenda entre dos cercles de punts: FERNANDVS.ET. ELISABET.REX.ET.REGI

Rev. En el camp escut coronat i quarterat amb les armes de Castella i Lleó en el primer i quart, i amb les armes d'Aragó i Sicília, en el segon i terç; en la punta magrana; sostingut per una àliga, el cap, les ales i la cua trenquen la llegenda que va entre dos cercles de punts: SVBVMBRA — ALARVMTVA

Botet i Sisó 691

- 1 — Museu Puig
- 2 — Col. Almirall
Al revers, al final de la llegenda 1626. Botet i Sisó 695 segellat
- 3 — Museu Puig
Anv. FERDINANDVS.ET.ELISABET.REGES
Rev. Al final llegenda 1629. Botet i Sisó 697 segellat
- 4 — Col. Almirall
- 5 — Villaronga 2389

MIG TRENTI

Els tipus anteriors, però l'escut quarterat amb les armes de Castella i Lleó i les d'Aragó. Segellat amb un escut en cairó de les armes de Barcelona. Anv. FERNANDVS ELISABET REGS, Rev. SVBVMBRA.ALAR.TVA. 1626. Botet i Sisó 702 segellat.

- 6 — Museu Puig

MONEDES DE CINQ RALS

Anv. Armes catalanes coronades entre V — R, sobre creu de santa Eulàlia. Llegenda entre dos cercles de punts.

Rev. Creu tallant llegenda cantonada d'anells i 3 punts. Llegenda entre dos cercles de punts.

Les variants a aquesta descripció general són expressades en els casos que es donen.

BARCELONA

A nom del rei Felip, any 1641, Botet i Sisó 713 i 714

— 7 —	PHILIP'	an/p	11.90	col. particular
	BARC— — AS— 4			
□ 8 —	PHILIP HISPANIAF	an/p		Pagès
	BARQ-I —1641			
□ 9 —	DG-R-HISPANIA	an/p		Subh. Cercle
	BARC-INOC— —1641			6-78 núm. 258
□ 10 —	PH	an/p	11.40	Subh. Cercle
	NOC-I			3-75 núm. 317
□ 11 —	NIA	an/p	10.50	col. part.
	BARC-INO.C— —164			
□ 12 —	PH	an/p	11.40	col. part.
	-INOC-IV			

—13 —	LIPP'D.G.-R.-HISPANIA BARC-INO.C-IVITAS 16	an/p	12.35	col. part.
—14 —	PHILIPP'D.G.-R.-HISPANIA BAR-INO.C-IVITAS-1641	an/p	11.20	Villaronga 4972
—15 —	P'D.G.-R.-HISPAN	an/p		Espuny
—16 —	'D.G- RC-IN -IVITAS-1641	an/p		Pagès
—17 —	IPP'D.G.- BARC-	an/p		Subh. Cercle 2-73 núm. 151
—18 —	IPP'D.G.-R.-HISPANIA BARC-INO.C-IVITAS- 1	an/p	11.80	Villaronga 4973
—19 —	IPP'D.G.-R.-HISPANIA BARC- O.C-IVIT — 641	an/p		Subh. Cercle 2-80 núm. 183
—20 —	HISPANIA CIVI-TAS.-	an/p		Pagès
—21 —	PHILIPP'D.G.-R.- BARC- — —1641	an/p	11.50	Villaronga 4091
—22 —	PHILIPP'DG.-R.-HISPANIA B -INOC-IVITAS-1641	an/p	12.50	Villaronga 4974
—23 —	PHILIPP ISPANIA -INOC-IVIT —1641	an/p		Pagès

A nom del Principat, any 1641, Botet i Sisó 723

Al revers, sobre la creu, escut en cairó de Barcelona.

—24 —	PRINCIPATV-S-C -NOCI-VITAS-1641	an/p	11.60	Villaronga 4970
—25 —	CATALONIAE ARQ-INOCI-	an/p		Pagès

A nom del Principat, any 1642, Botet i Sisó 722

Sense l'escut de Barcelona

—26 —	CATAL —1642	an/p	11.10	Villaronga 4971

A nom de Lluís XIII, any 1642, Botet i Sisó 729, 730, 731, 732, 733 i 734

Anv. Bust llorejat de Lluís XIII a la dreta entre V — R. Llegenda entre dos cercles de punts.

Rev. Creu tallant llegenda cantonada d'anells i 3 punts, sobre la creu escut en cairó amb les armes de Barcelona. Llegenda entre dos cercles de punts.

—27 —	LVD D.G.REX BA S-1	an/p	11.60	Subh. Cercle 3-75 núm. 318
—28 —	LVDXIII CINO TAS-164	an/p		Subh. Cercle 6-78 núm. 260
—29 —	LVDXIII CIN O.C-VITAS-	an/p		Page's
—30 —	LVDXIII D.G.REX.FRAN.ET. CO.BARCINO BAR -VITAS-1642	an/p	11.82	Villaronga 4969
—31 —	LVDX G.REX FRAN.ET CO. BARCIN BARCI-NO -VITAS-1642	an/p		Page's
—32 —	LVDXIII D G REX FR ARCINO RCI-NO -VITAS-1642	an/p		Page's

ARGENTONA. Botet i Sisó 785 i 786

—33 —	PRINCIPA- +AR-GEN- — 42	an/p	11.10	Clavell
—34 —	PRINCIPA-T-VSCATA +AR-GEN-TONA-1642	an/p		Baucis
—35 —	PRINCIPA-T- TAL +AR-GEN-TONA-1642	an/p	11.85	Villaronga 4966
—36 —	PRINCIP CATALO -GEN-TONA-1642	p/an		Subh. Cercle 6-75 núm. 400
—37 —	PRINCIPA-T-VSCATALO +AR-GEN-TONA-1642	p/an		Museu Puig
—38 —	RI PA-T-VSCATALO +AR-GEN-TONA-1642	p/an		Baucis

CERVERA

Anv. Bust llorejat de Lluís XIII a la dreta, entre V — R. Llegenda entre dos cercles de punts. Botet i Sisó 827

—39 —	XIII.D ARCIN CERV-ARIA-VILLA-16	p/an		Subh. Vico 11- 76 núm. 103

GIRONA

Tipus general, any 1640, Botet i Sisó 834

—40 —	TVS CIVIT-	a/p		Subh. Cercle 6-75 núm. 402

Tipus amb el revers: escudet en cairó amb les armes de Girona sobre la creu. Any 1641. Botet i Sisó 841, 842, 843, 844 i 845

41 —	PRINCIP NIAE	p/an	Subh. Cercle
	CIVIT· -RVNDA-1641		2-73 núm. 155
42 —	LONIAE	p/an	Espuny
	AS.GE-RVNDE-1641		
43 —		an/p 11.65	Villaronga 4968
	RVNDE-1641		
44 —		an/p 11.00	Museu de
	RVNDA-16		Peralada

IGUALADA. Any 1641. Botet i Sisó 857, 858, 859 i 860

—45 —		an/p 9.32	Villaronga 4994
	LATA— 41		

A nom del Principat, any 1642, Botet i Sisó 861 i 862

46 —	RINCI-PAT·C	an/p 11.90	Villaronga 4967
	VILLA-AQV		
47 —	'CA	p/an	Subh. Cercle
	VA-LATA		10-7 núm. 295

LA BISBAL

A l'anvers: sense la creu de santa Eulàlia.

Al revers: sobre la creu escudet en cairó amb les armes de la Bisbal.

Botet i Sisó 814

—48 —		an/p	Subh. Cercle
	:DV-		6-7 núm. 404

MANRESA. Botet i Sisó 865

49 —	 ARV	an/p	Riera
	RISAE-1641		
50 —	 RV	an/p	Riera
	S-MI O-RISAE-1		

MATARÓ

Any 1641. Botet i Sisó 872 a 876

—51 —	TALONI	p/an	Subh. Cercle
	-RONI		2-80 núm. 191
—52 —	CATALO	an/p	Subh. Cercle
	OPPI -1641		10-7 núm. 297
—53 —	RINCIPA-T·V:	an/p	Subh. Cercle
	OPPI ARONI-IS.1642		3-76 núm. 325

TARREGA

Any 1642. Botet i Sisó 915

—54 —	PRINCIPAT-V- HALO VIL TAR-RE E.-164	p/an	Subh. Cercle 3-76 núm. 326

TERRASSA

Any 1642. Botet i Sisó 903

—55 —	PRINCIPA TAL CAST-RV:TA-RRAS-1642	p/an	Subh. Cercle 6-75 núm. 406

VIC

Any 1641. Botet i Sisó 922, 923

—56 —	PHILIPPVS.D-G-HIS TAS. VICE	an/p	Subh. Cercle 3-76 núm. 329

MONEDES DE CINC SOUS

A l'anvers, entre les armes catalanes V — S

BARCELONA

A nom del rei Felip, any 1640, Botet i Sisó 715

—57 —	PHILIPP'DG-R-HISPANIA BA CIVI.-1640	an/p	Baucis
—58 —	PHILIPP' SPANIA BARC-INO -1640	an/p	5.95 Villaronga 6410
—59 —	Estil molt diferent dels altres, PHIL 1640	falsificació? p/an	Baucis

Any 1641, Botet i Sisó 716 i 717

—60 —	ILIPP'DG-R-H BARC-INO-IV -1641	a/p	Baucis
—61 —	IPP'DGG A BARC-INO-IVI	a/p	Baucis
—62 —	LIPP'D.G BARC-INO.-CIV	a/p	Baucis
—63 —	G-R-HISPANIA	a/p	Subh. Cercle 10-81 253
—64 —	BARC-INO.- -R-HISPANIA	a/p	Subh. Cercle 5-80, 159
—65 —	PHILIP'D.G-R-H BARC- -1641	a/p	Riera

—66 —		a/p	Subh. Cercle
	 -1641		3-81, 145
—67 —	..R.-HISPANIA	a/p	Baucis
	.. IVI-1641		
—68 —	PHILIPP' ISPANIA	a/p	Baucis
	BARC-INOC		
—69 —	PHILIPP'D.G-R-HIS	a/p	Baucis
	BARC-INOC-IV		
—70 —	... HISPANIA	p/a	Subs. Cercle
	CINO-CIVI-		2-80, 185

A nom de Lluís XIII, any 1642. Botet i Sisó 736 a 740

Anv. Bust llorejat de Lluís XIII a la dreta, entre V—S. Llegenda entre dos cercles de punts.

Rev. Creu tallant la llegenda cantonada d'anells i 3 punts, sobre la creu escut en cairó amb les armes de Barcelona. Llegenda entre cercles de punts.

—71 —	A l'anvers, en lloc de V-s, hi ha V-R flor LVDXIII.D.G.REX FR ARCI	a/p	Museu Puig
	BARC- -VITAS-1642		
—72 —	IDGREX FRAN.ET CO.BAR	a/p	Baucis
	BAR -VITAS-1642		
—73 —	REX.FR.ET CO.BA	a/p	Baucis
	B -INOC-IVI:-1642		
—74 —	.REX.FR.ET CO. BA	a/p	Baucis
	-INOC-IVI:-1642		
—75 —	doble encunyació	a/p	Subh. Cercle
	BARC NO.CI-VITAS-1642		4-77, 236

BERGA

Any 1641. Botet i Sisó 804

—76 —	PAT-V-SC	a/p	Museu Puig
	ERGE-1641		

BESALÚ

Anv. Sense la creu de santa Eulàlia.

Rev. La creu no trenca la llegenda.

Any 1642. Botet i Sisó 810

—77 —	ATALON	p/n	Baucis
	UNENSE 16		
	reencunyat sobre peça castella		
—78 —	RINCIPA	p/n	Subh. Cercle
	LDUNE 1642		6-75, 401
—79 —	PRINCIPATVSCA	p/n	col. particular
	OPIDVMBISVL		

CAMPRODON

Anv. Sense creu de santa Eulàlia i a nom de Lluís XIII.
Any 1641. No en Botet i Sisó.

—80 —	LVDVICVS CAM-RODI-1642	p/a	Baucis

CERVERA

A nom del rei Felip. Any 1641. Botet i Sisó 820

—81 —	PHILIP CER-	ANI -RIA-1	a/p	Baucis

A nom de Lluís XIII. Any 1641, Botet i Sisó 827

[82 —	 CER-VA	I.D. .R.F.CO	p/a	Baucis
—83 —	LVD CER-	BARCI. - 641	p/a	Baucis

GIRONA

Anv. Sense la creu de santa Eulàlia.
A nom de Felip. Any 1641. Botet i Sisó 838

—84 —	PHILIPPVS.III.DG AS. -GER-	-1641	a/p	Baucis
—85 —	 -GER-		a/p	col. particular

A nom del Principat.

Rev. Sobre la creu escudet en cairó amb les armes de Girona.
Any 1641. Botet i Sisó 846 a 850.

—86 —	PATVS CATALON CIV	RVNDE-1641	p/a	Subh. Cercle 10-7, 292
—87 —	 CIVIT-AS.GE-R		p/a	Suseu de Peralada
—88 —	PRI..... CIVI	1641	a/p	Baucis
—89 —	CATALONI GE-RV		p/a	Riera

MANRESA

Any 1641. Botet i Sisó 866

—90 —	-G-HISPAN	a/p	col. particular
	CIVIT-S.MI -1641		

VIC

A nom del rei Felip. Any 1641. Botet i Sisó 924

[91]	PHILI	-R-HISP	p/a	col. particular
	CIVI-T	-VICE-		
[92]	PHILIPP	-R-HISP	p/a	Baucis
	CIVI-T	-VICE-		

A nom del Principat. Botet i Sisó 930

[93]	PRINC PA-T-CATALO	p/a	Baucis
	-VCE-N164-		
[94]	PRINC PA-T-CATALO	p/a	Baucis
	TAS.-VICE-N.164-		

VILAFRANCA

A nom del Principat. Any 1642. Botet i Sisó 944

[95]	PRIN.T-V-S CA1642	p/a	Baucis
	VIL-AFR-ANC-A-PE		
[96]	PRIN.T-V-S A1642	p/a	Baucis
	VIL-AFR-ANC-A-PE.		

MIG CROAT

VIC

Anv. Bust del rei Felip a l'esquerra. Llegenda entre dos cercles de punts.
 Rev. En el centre, creu cantonada d'anells i 3 punts. Llegenda entre dos cercles de punts.

Any 1641. Botet i Sisó 926

[97]	+CIVITAS.VICEN.1	p/a	Museu Puig
	+PRIN ATALO		
[98]	+CIVITAS.VICEN.1641	p/a	Museu Puig
	+PRINCIPAT.CATALO		

Bust del rei Felip a nom de Lluís. Any 1642. Botet i Sisó 933

	+LVDO.D.G.FRANCI	a/p	Riera
	+CIVITAS.VICEN.1642		
	+LVDO.D.G.FRANCI	p/a	Baucis
	+CIVITAS.VICEN.1642		
	+LVDO.D.G.FRANCI	p/a	Baucis
	+CIVITAS.VICEN.1642		

SISENS

BESALÚ

Anv. En el camp, armes catalanes coronades. Llegenda entre dos cercles de punts: PRINCIPAT'CATALON.

Rev. En el camp, creu patriarcal, el peu de la qual trenca el cercle interior de punts i la llegenda. En els buits inferiors de la creu, un anell i 3 punts.

OPIDVM.BISVLVDVNENSE1641

Botet i Sisó 806

- 102 — Sub. Cercle 4-77, 262
- 103 — Museu de Peralada
- 104 — Baucis

Anv. Com l'anterior, però: +PRINCIPAT'CATALO

Rev. En el camp, escut de Besalú partit en pal, en el primer crec patriarcal, i en el segon armes catalanes. El pal inferior de la creu patriarcal omple el camp.

+OPIDVMBISVLVDVNENSE1641

Botet i Sisó 807

- 105 — Baucis
- 106 — Baucis
- 107 — Baucis
- 108 — Baucis

Com l'anterior, però el pal inferior de la creu patriarcal és més curt. PRINCIPATCatalon

+OPIDVMBISVLVDVNENSE1641

Botet i Sisó 808

- 109 — Museu Puig
- 110 — Museu Puig
- 111 — Museu de Peralada
- 112 —
- 113 — Sub. Cercle 4-77, 264
- 114 — Baucis

Anv. Com el primer.

Rev. En el camp escut, partit en pal, en el primer armes catalanes, en el segon creu patriarcal.

⤿ +OPIDVM.BISVLDVNENSE1642
Botet i Sisó 813

- 115 — Sub. Cercle 4-77, 263
- 116 — Museu de Peralada
- 117 — Baucis
- 118 — Baucis

CALDES

Anv. En el camp, armes catalanes coronades. Llegenda entre dos cercles de punts: PRINCIPAT'CATA

Rev. En el camp, escut en cairó amb les armes de Barcelona sobre la creu de santa Eulàlia, que trenca la llegenda. Llegenda entre dos cercles de punts: VILLA:CA-L-IDAR:1641

Botet i Sisó 816

- 119 — Baucis
- 120 — Baucis
- 121 — Baucis, però ...CAL-I-DAR...

CAMPRODON

Anv. En el camp, escut coronat partit horizontalment, en la part superior armes catalanes, en la inferior cercle. Llegenda entre dos cercles de punts: LVD.D.G.GRA

Rev. En el camp, bust de front, mitrat amb aurèola, entre S-P (Sant Patllari). Llegenda entre dos cercles de punts CAMR...

Botet i Sisó 817

- 122 — Sub. Cercle 10-75, 291

MANRESA

Anv. En el camp, escut amb les armes catalanes coronades. Llegenda entre dos cercles de punts: PRINCIPAT'CATAL.

Rev. En el camp, escut en cairó amb les armes de Manresa sobre la creu de santa Eulàlia. Llegenda entre dos cercles de punts:

+—MINORI-SA-CIVI1642

- 123 — Baucis

VILAFRANCA DEL PENEDES

Anv. En el camp, bust a la dreta, entre S-E. Llegenda entre cercle lineal i orla de punts: .VILA.....NCA.PENITEVS.

Rev. En el camp, escut amb les armes catalanes coronades, sobre creu de santa Eulàlia. Llegenda entre cercle lineal i orla de punts: PRIN.TV-CA-TA.....2

Botet i Sisó 945

— 124 — Baucis

Com l'anterior, excepte que l'escut no és posat sobre el de santa Eulàlia. Anv. VILAFRANCA.PENITEVS.

Rev. PRIN.TV-CA-TA.1642

Botet i Sisó 946

— 125 — Sub. Cercle 4-77, 282

— 126 — Baucis

— 127 — Baucis

Com el primer, però l'escut en cairó.

Rev. S.-CAT.164-2

Botet i Sisó 947

— 128 — Baucis

DINERS

OLIANA

Anv. En el camp, cap llorejat a la dreta. Llegenda ...ILL...

Rev. En el camp, creu que trenca la llegenda, cantonada en el primer i quart amb anell, i en el segon i tercer amb 3 punts.

Llegenda ...-IA-N-...

Botet i Sisó 879

— 129 — Col. Espuny.

PUIGCERDA

Anv. En el camp, escut en cairó amb les armes catalanes coronades. Llegenda: PHI...DG

Rev. En el camp, puig cimat d'una flor de lliur, llegenda: PODICERETA.

Botet i Sisó 886

— 130 — Baucis

Medalles i guitons de la Guerra de Separació i de la Pau dels Pirineus

R. BORRAS I COSTA

L'epopeia que representà per a Catalunya els fets que globalment anomenem GUERRA DELS SEGADORS, i que potser seria més escaient de dir-ne GUERRA DE SEPARACIÓ, no tingué en el seu moment cap commemoració de tipus medallístic que reflectís algun dels molts esdeveniments que es succeïren al llarg de 12 anys; fins que els francesos, per tal d'enaltir la figura del seu sobirà, crearen a París l'anomenada inicialment *Petite Académie* (3 de febrer de 1663), que amb el temps canvià quatre vegades de nom fins arribar al definitiu d'*Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres*, amb la funció màxima, i en alguns moments única, de crear i editar la que seria història medallística de Lluís XIV.

Hi foren reflectits els esdeveniments que hom considerà més afalagadors per al monarca, i entre ells hom inclogué per ordre cronològic de commemoració: LA PRESA DE ROSES, LA BATALLA DEL PLA DE LLORENS I LA PRESA DE BALAGUER, i LA PRESA DE TORTOSA; també n'encunyaren una commemorant la PRESA DE CADAQUÉS I CASTELLÓ, fet succeït el 1655 i per tant fora del temps; això mateix passa amb una altra que commemora la presa de XIV VRBES amb data 1654, i que fa referència a Vilafranca de Conflent, Puigcerdà, la Seu d'Urgell, Ripoll, Camprodon, Berga i altres del Rosselló i la Cerdanya. També voldria parlar d'una medalla commemorant la presa de XXXV VRBES amb data del 1645 i que faria referència a les preses de Roses, Agramunt, Camarasa i Balaguer; la dita medalla és publicada pel catàleg de l'*Académie* del 1702 i per Van Loon (1732); no obstant això no és citada per J. Jacquot ni en altres llocs, la qual cosa fa pensar que potser sigui la que consta en els documents de l'*Académie*, en una relació feta el 1694, de 39 medalles previstes entre les quals una porta la data del 1645 i el títol *PLUSIEURS VILLES EN FLANDRES, EN CATALOGNE ET MILANOIS* i que no fou realitzada.

Referent a la indigna Pau dels Pirineus, els records numismàtics, ja sigui en forma de medalla o de guitó, són més abundants i més d'època; en aquesta commemoració, s'hi adhereixent els castellans de Flandes, per la qual cosa podem trobar per a aquest «gloriós» esdeveniment les representacions del REI «CATOLICO» i del REI «CHRISTIANISSIME», i tots contents. No cito la commemoració del tercer centenari de la dita pau (ja seria massa). Generalment, les medalles encunyades per l'Académie han estat sistemàticament reencunyades fins al dia, i potser per aquesta raó hi ha algunes variants tant dels anversos com dels reversos.

Núm. 1 — 1645 PRESA DE ROSES

Les forces franceses manades per el comte de Plessis-Praslain començaren el setge el 8 d'abril de 1645, i el 28 de maig del mateix any, el governador de la plaça, Diego de Illescas, la lliurà després de 59 dies de setge.

Medalla editada per la Petite Académie de Paris entre el 1684 i el 1693.

- A/. Retrat infantil de Lluís XIV a la dreta amb cabells llargs, vestit amb armadura i sobre el pit la creu del Saint-Esprit.

Llegenda: LVD(OVICVS).XIIII.D(EI) .G(RATIA) .FR(ANCIÆ).ET. NAV(ARRAE).REX.

Sense signatura.

- R/. Els vents bufant sobre la proa d'un vaixell sobre el qual hi ha una rosa que simbolitza la ciutat de Roses.

Llegenda: RHODA.CATALON(IAE).CAPTA.; a l'exerg: M.DC.XLV. i la signatura BRETON.

Metall: Ar.

Diàmetre: 51 mm.

Pes: 69 g.

Núm. 2 — 1645 PRESA DE ROSES

Medalla editada per l'Académie Royale des Inscriptions (París) entre el 1696 i el 1701.

- A/. Retrat infantil de perfil i a la dreta de Lluís XIV amb cabells curts i amb corona de llorer, amb armadura i amb la creu del Saint-Esprit.

Llegenda: LVDOVICVS.XIV.REX.CHRISTIANISSIMVS.; signatura R(OUSSEL).

- R/. El mateix tema que l'anterior.

Llegenda: RHODA ♥ CATALON(IAE) ♥ CAPTA; a l'exerg: M.DC. XLV., signatura MOLART.F(ECIT).

Metall: Br.

Diàmetre: 70 mm.

Pes: 127 g.

2

3

4

6

Núm. 3 — 1645 PRESA DE ROSES

Medalla editada per l'Académie Royale des Médailles et Inscriptions (París) 1702.

- A/. Retrat infantil i nu de Lluís XIV de perfil a la dreta.
Llegenda: LUDOVICUS XIII.REX.CHRISTIANISSIMUS., signatura J. MAVGER F(ECIT).
- R/. El mateix tema de les dues medalles anteriors.
Llegenda: RHODA CATALON(IAE).CAPTA; a l'exerg: M.DC.XLV.
Metall: Au; Ar; Br.
Diàmetre: 41 mm.; 41 mm.; 41 mm.
Pes: 60 g.; 36 g.; 25 g.

Núm. 4 — 1645 PRESA DE ROSES

Medalla editada per l'Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres (París) 1721.

- A/. Igual que l'anterior.
- R/. El deu Mart amb un punyal a la mà, aixeca una matrona que presenta l'escut de la ciutat; al fons el mar i el port.
Llegenda: RHODA CATALONIAE CAPTA; a l'exerg: XXVIII MAIL/M.DC.XLV.; signatufra D(U).V(IVIER).
Metall: Br.; Br./Au.; Llautó.
Diàmetre: 41 mm.; 41 mm.; 26 mm.
Pes: 31 g.; 35 g.

Núm. 5 — 1645 BATALLA DE PLA DE LLORENS I PRESA DE BALAGUER

El comte d'Harcourt, després d'impedir als castellans de passar el Segre per intentar aixecar el setge de Roses, resolgué de passar al atac, creuà el riu i els atacà al Pla de Llorens, on el lloctinent i Virrei de Catalunya els derrotà i perseguí fins a Balaguer, posà setge a la ciutat i la conquerí i retornà a Catalunya el 20 d'octubre. Medalla editada per l'Académie Royale des Inscriptions (París) vers el 1695.

- A/. Retrat juvenil de perfil a la dreta amb cabells llargs, vestit amb armadura i al pit la creu del Saint-Esprit.
Llegenda: LVDOVICVS ♥ REX ♥ CHRISTIANISSIMVS, signatura: MOLART.F(ECIT).
- R/. Victòria alada posant un peu sobre una guerra d'on neix el Segre (SYCORIS), sobre la qual planta una palma amb una corona mural, davant una dona agenollada representant Balaguer, que li dóna la clau de la ciutat que es veu al fons, i a la dreta els Pirineus amb la corda que utilitzaren per a creuar el riu.
Llegenda: HISPANIS. II.CAESIS. AD.SICORIM. ET. PYRENEOS. SALTVS.; a l'exerg: BALAGVERA CAPTA/M.DC.XLV., signatura: BERNARD F(ECIT).
Metall: Ar.
Diàmetre: 63 mm.
Pes: 110 g.

Núm. 6 — 1645 BATALLA DE PLA DE LLORENS I PRESA DE BALAGUER

Medalla editada per l'Académie Royale des Inscriptions (París) entre el 1696 i el 1701.

A/. Igual al de la medalla núm. 2 (en encunyacions modernes trobem altres tipus).

R/. Semblant al de la medalla anterior.

Llegenda: HISPANIS ♥ CAESIS ♥ AD ♥ SICORIS ♥ ET ♥ PYRENEOS ♥ SALTVS; a l'exerg: BALAGVERA.CAPTA/M.DC.XLV.; signatura MOLART.F(ECIT).

Metall: Br.

Diàmetre: 70 mm.

Pes: 115 g.

Núm. 7 — 1645 BATALLA DE PLA DE LLORENS I PRESA DE BALAGUER

Medalla editada per l'Académie Royale des Médailles et Inscriptions (París) 1702.

A/. Igual que el de la medalla núm. 3.

R/. La mateixa idea de les dues medalles anteriors amb les figures en sentit invers, primer la figura femenina simbolitzant Balaguer i després Victòria quasi frontal que amb la mà dreta aguanta una corona mural sobre la dona agenollada.

Llegenda: HISPANIS CAESIS AD SICOR(IM).ET PYRENAEOS SALT(US).; a l'exerg: BALAGUERA CAPTA/M.DC.XLV., signatura J. MAUGER.

Metall: Ar.; Br.; Br./Au.

Diàmetre: 41 mm.; 41 mm.; 41 mm.

Pes: 40 g.; 29 g.; 32 g.

Núm. 8 — 1645 BATALLA DE PLA DE LLORENS I PRESA DE BALAGUER

Medalla editada per l'Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres (París) entre el 1703 i el 1723.

A/. Igual que el de la medalla núm. 3.

R/. Semblant i quasi igual al de la medalla anterior amb la variant que la dona agenollada representant Balaguer té al darrera l'escut d'armes de la ciutat.

Llegenda: HISPANIS CAESIS AD SICORIM ET PYRENAEOS SALTUS; a l'exerg: BALAGUERIUM CAPTUM/XX OCTOBRIS M.DC.XLV.

Núm. 9 — 1648 PRESA DE TORTOSA

El mariscal de Schomberg que havia succeït en el càrrec de Virrei el comte d'Harcourt, assetjà la ciutat de Tortosa des del dia 5 de juliol, la rendí el 12 del mateix mes i el 13 el castell.

Medalla editada per la Petite Académie (París) abans del 1694.

A/. Retrat de perfil a la dreta de Lluís XIV, amb cabells llargs i ondulats i vestit amb armadura i draperia.

Llegenda: LVDOVICVS MAGNVS/REX CHRISTIANISSIMVS; sense signatura.

Aquest anvers no correspon al tema commemorat, ja que representa una edat superior a la que li correspondria.

- R/. Dona simbolitzant la ciutat de Tortosa assegurada sobre una gerra d'on surt l'Ebre i en la qual es llegeix IBERVS; els braços creuats sobre una àncora; darrera, la proa d'un vaixell, i al fons, muntanyes.

Llegenda: DERTOSA.EXPVGNATA; a l'exerg: M.DC.XLVIII, i signatura BRETON.

Metall: Ar.

Diàmetre: 56 mm.

Pes: 74 g.

Núm. 10 — 1648 PRESA DE TORTOSA

Medalla editada per l'Académie Royale des Inscriptions (París) entre el 1695 i el 1701.

- A/. Igual que el de la medalla núm. 2.

- R/. Semblant a la medalla anterior amb algunes variacions, per exemple en aquesta la matrona simbolitzant Tortosa porta sandàlia.

Llegenda: DERTOSA ♥ EXPUGNATA; a l'exerg: M.DC.XLVIII, i signatura MOLART F(ECIT).

Metall: Br.

Diàmetre: 71 mm.

Pes: 157 g.

Núm. 11 — 1648 PRESA DE TORTOSA

Medalla editada per l'Académie Royale des Médailles et Inscriptions (París) 1702.

- A/. Igual que el de la medalla núm. 3.

- R/. Matrona en estat d'abatiment i que simbolitza Tortosa, recolzada sobre una gerra d'on surt l'Ebre (IBERUS), amb una àncora, i al fons la proa d'un vaixell.

Llegenda: DERTOSA EXPUGNATA; a l'exerg: M.DC.XLVIII.; signatura J. MAU: - R.

Metall: Br.; Br./Au.; Ar.

Diàmetre: 41 mm.; 41 mm.; 41 mm.

Pes: 33 g.; 39 g.; 31 g.

- N/. Del revers d'aquesta medalla existeix una variant molt remarcable: li manca el núvol sobre la matrona.

Núm. 12 — 1648 PRESA DE TORTOSA

Medalla editada per l'Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres (París) entre el 1703 i el 1723.

- A/. Igual que el de la medalla núm. 3.

- R/. Dona represençant Tortosa, abatuda i assegurada sobre una roca i recolzada sobre l'escut de la ciutat.

17

11

12

14

15

22

Llegenda: DERTOSA EXPUGNNATA; a l'exerg: XIII JULII M.DC. XLVIII.

Metall: Br.

Diàmetre: 41 mm.

Pes: 31 g.

Núm. 13 — 1659 TREVA DE DOS MESOS ENTRE ESPANYA I FRANÇA

Guitó encunyat a Brusselles.

A/. Retrat de Felip IV de perfil a la dreta.

Llegenda: PHIL(IPPUS).IIII.D(EI).G(RATIA).HISP(ANIARUM).ET. INDIARD(UM).REX.

R/. El sol de la pau dissipa els núvols de la guerra.

Llegenda: PERRVMPET 1659.

Metall: Ae.

Diàmetre: 28 mm.

Pes:

Núm. 14 — 1659 CONFERENCIA DE PAU DE L'ILLA DELS FAISANS ENTRE EL CARDENAL MAZARIN I LUIS DE HARO

Foren els preliminars de l'indigna Pau dels Pirineus.

Editada per l'Académie Royale des Médailles et Inscriptions (París) 1702.

A/. Retrat de Lluís XIV de perfil a la dreta.

Llegenda: LUDOVICUS XIII.REX CHRISTIANISS(IMUS).

Signatura: J.MAUGER F(ECIT).

R/. El temple de la Pau dins una illa unida a terra per un pont i al fons els Pirineus.

Llegenda: PACIS ADYTUM.; a l'exerg: COLLOQUIUM / AD BIDA-SSOAM / M.DC.LIX.

Signatura: MAUGER F(ECIT).

Metall: Au.; Ar.; Br.

Diàmetre: 41 mm.; 41 mm.; 41 mm.

Pes: 60 g.; 36 g.; 38 g.

Núm. 15 — 1659 CONFERENCIA DE PAU DE L'ILLA DELS FAISANS ENTRE EL CARDENAL MAZARIN I LUIS DE HARO

Medalla editada per l'Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres (París) entre el 1703 i el 1723.

A/. Retrat de perfil a la dreta de Lluís XIV.

Llegenda: LUDOVICUS XIII.REX CHRISTIANISS(IMUS).

R/. Dues figures femenines assegudes i enfrontades, representant França i Espanya, darrera el Temple de la Pau, i al fons els Pirineus.

Llegenda: CONCILIANDAE PACI; a l'exerg: COLLOQUIUM AD BIDASSOAM/M.DC.LIX.

Metall: Br.

Diàmetre: 41 mm.

Pes: 34 g.

Núm. 16 — 1659 CONFERÈNCIA DE PAU DE L'ILLA DELS FAISANS ENTRE EL CARDENAL MAZARIN I LUIS DE HARO

Guitó encunyat a París (1660).

A/. Escut coronat de França.

Llegenda: NIL.NISI.CONSILIO.

R/. Pla de l'Illa dels Faisans al mig del riu Bidasoa.

Llegenda: AETERNO FOEDERE JUNGAM; a l'exerg: 1660.

Diàmetre: 28 mm.

Núm. 17 — 1659 CONFERÈNCIA DE PAU DE L'ILLA DELS FAISANS ENTRE EL CARDENAL MAZARIN I LUIS DE HARO

Guitó encunyat a París (1660).

A/. Retrat de Lluís XIV amb lloer, de perfil a la dreta.

Llegenda: LVD(OVICVS).XIIII.D(EI). G(RATIA). FR(ANCIAE).ET. NA(VARRAE).REX.CODES.ARTESIAE.; a l'exerg: PART(IES). CA-SUELLES.

R/. Semblant a l'anterior guitó, sense l'exerg.

Diàmetre: 28 mm.

Núm. 18 — 1659 CONCLUSIÓ DEL TRACTAT DE PAU (DELS PIRINEUS)

Fou conclòs el 7 de novembre de 1659.

Medalla editada per l'Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres (París) entre el 1703 i el 1723.

A/. Igual al de la medalla núm. 15.

R/. Lluís XIV sota la figura del déu Mart diposita una corona a l'altar de la Pau.

Llegenda: FUNDATOR PACIS; a l'exerg: FOEDUS AD PYRENAEOS / VII.NOVEMBRIS.M.DC.LIX., signatura: J B. (Jean le Blanc).

Metall: Br.; Br./Au.

Diàmetre: 41 mm.; 41 mm.

Pes: 31 g.; 36 g.

Núm. 19 — 1660 CONCLUSIÓ DEL TRACTAT DE PAU (DELS PIRINEUS)

Guitó encunyat a París (1660).

A/. Retrat de Lluís XIV amb lloer, de perfil a l'esquerra.

Llegenda: LVD(OVICVS).XIIII.VERE.MAGNO.FR(ANCIAE).REGI. VOTA.VOV(ER)VNT.

R/. Armes.

Llegenda: QVAE.NOBIS.NO(S)TRA.DEDERVUNT; a l'exerg: 1660.

Diàmetre: 28 mm.

Núm. 20 — 1660 CONCLUSIÓ DEL TRACTAT DE PAU (DELS PIRINEUS)

Medalla encunyada a París.

A/. Retrat del Cardenal Mazarin, 3/4 a la dreta.

Llegenda: IVLIVS.ST.ROM.ECL.CARD.MAZARINVS.

- R/. El Temple de la Pau (al frontispici: GAL(LIAE).M(ONARCHIA).P ACATA).

Llegenda: QVI.POSVIT.FINES.SVOS.PACEM.PSA(LMO).47 / D(EO). I(VLIVS).EQVES.DED(ICAVIT). / ANNO 1660.

Diàmetre: 70 mm.

Núm. 21 — 1660 CONCLUSIÓ DEL TRACTAT DE PAU (DELS PIRINEUS)

Medalla francesa.

- A/. Retrat del Cardenal Mazarin de perfil a la dreta.

Llegenda: IVLIVS.CARDINALIS.MAZARINVS.

- R/. El sol dissipa els núvols de la guerra sobre el riu Bidasoa.

Llegenda: HINC.ORDO.HINC.COPIARERVM. 1660.

Metall: Ar.

Diàmetre: 52 mm.

Pes: 41 g.

Núm. 22 — 1660 CONCLUSIÓ DEL TRACTAT DE PAU (DELS PIRINEUS)

Medalla francesa.

- A/. Semblant a l'anterior medalla.

- R/. Ancla.

Llegenda: FIRMANDO.FIRMIOR.HAERET.; a l'exerg: 1660.

Metall: Estany.

Diàmetre: 35 mm.

Núm. 23 — 1660 ENTREVISTA ENTRE LLUÍS XIV I FELIP IV

La dita entrevista fou celebrada a l'illa dels Faisans quan ja era signat el tractat de pau i el contracte de noces, els dies 6 i 7 de juny.

Medalla editada per la Petite Académie de París entre el 1684 i el 1693.

- A/. Retrat adolescent de Lluís XIV, de perfil a la dreta, vestit amb armadura i amb la creu del Saint-Esprit al pit.

Llegenda: LVDOVICVS ★ XIII ★ REX ★ CHRISTIANISSIMVS.

Signatura: M(ICHAEL).M(OLRAT).F(ECIT).

- R/. Els monarques, revestits de cerimonial i dempeus, es donen la mà; al fons, el riu Bidasoa i els Pirineus.

Llegenda: REGVM. ★ COLLOQVIVM ★; a l'exerg: AD.PIRENAEOS. / M.DC.LX., i signatura: MOLART.F(ECIT).

Metall: Ar.

Diàmetre: 62 mm.

Pes: 88 g.

Núm. 24 — 1660 ENTREVISTA ENTRE LLUÍS XIV I FELIP IV

Medalla editada per l'Academie Royale des Inscriptions (París) entre el 1695 i el 1697.

- A/. Retrat de Lluís XIV de perfil a la dreta, coronat de llorer i vestit a l'antiga.
Llegenda: LVDOVICVS.XIIII.REX.CHRISTIANISSIMVS.
Signatura: R(OUSSEL).
- R/. Mateix tema que l'anterior.
Llegenda: REGVM COLLOQUIVM.; a l'exerg: AD PYRENAEOS./ M.DC.LX.
Metall: Br.
Diàmetre: 70 mm.
Pes: 114 g.

Núm. 25 — 1660 ENTREVISTA ENTRE LLUÍS XIV I FELIP IV

Medalla editada per l'Académie Royale des Médailles et Inscriptions (París) 1702.

- A/. Igual al de la medalla núm. 14.
- R/. Semblant a les dues anteriors.
Llegenda: REGVM CONGRESSIO.; a l'exerg.: PAX AD PIRENAEOS./ M.DC.LX.
Metall: Ar.; Br.; Br./Au.
Diàmetre: 41 mm.; 41 mm.; 41 mm.
Pes: 37 g.; 27 g.; 38 g.
- N/. Del revers existeix una variant a la llegenda amb PYRENAEOS.

Núm. 26 — 1660 ENTREVISTA ENTRE LLUÍS XIV I FELIP IV

Medalla editada per l'Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres (París) entre el 1703 i el 1723.

- A/. Igual al de la medalla núm. 15.
- R/. Semblant a les tres anteriors.
Llegenda: CONCORDIA AUGUSTORVM.; a l'exerg: LUDOVICI XIV CUM PHILIPPO IV/CONGRASSIO/VI ET VII JUNII/M DC LX.
Metall: Br.
Diàmetre: 41 mm.
Pes: 28 g.

Núm. 27 — 1660 ENTREVISTA ENTRE FELIP IV I LLUÍS XIV

Medalla editada pel Consell de la ciutat de Gant.

- A/. Felip IV i Lluís XIV donant-se la mà, amb branca d'olivera, i, per sobre, l'esperit sant.
Llegenda: ACCIPIT A COELO MISSAM MANVS VTRAQUE PACEM.; a l'exerg: PHILIPPO IV. LVDOVICO XIV/CATHOLICO.CHRISTIAN.^{mo}/REGIBVS PACIFICI/S(ENATUS)P(OPULUS) Q(UE) G(ANDAVENSIS).
- R/. El lleó espanyol menja la mel de les abelles que l'envoltan; al fons, tres rams d'olivera amb les flors de lis.

Llegenda: A BELLIS VTRIMQUE FORTITER GESTIS DVLCE-
NE PACIS ENATA A° MDCLX. S.P.Q.S.; al camp: DE.FORTI.DVUL-
CEDO.IVD.XIV./PASCITVR INTER LILIA.SANT.II.

Diàmetre: 52 mm.

Núm. 28 — 1660 PAU DELS PIRINEUS

El 7 de febrer de 1660, Felip IV manà al seu lloctinent a Catalunya que publiqués, en forma d'edictes, els articles totals de la dita Pau. Aquest fou publicat amb data 21 del mateix febrer (els articles que afecten directament Catalunya són el 42 i el 43).

Medalla editada a Flandes.

- A/. Retrat de perfil i a l'esquerra de Felip IV amb el collar del Toisó d'Or.

Llegenda: PH[L]PPO.Q VARTO. MAGNO.PIO.PACIS. DATORI (les lletres ILI.V.M.I.CI.DI formen un cronograma amb la data del 1660).

- R/. Creu de Borgonya entre tres flors de lis.

Llegenda: ✠ NON.IAM.ANNIMANT.FLAMMAE.LAVROS.NEC.LI-
LIA.SPINAE.; en el camp: CONCORDIA IVNGIT.

Sense signar, però suposadament original de WATERLOOS.

Metall: Ar.

Diàmetre: 48 mm.

Pes: 39 g.

Núm. 29 — 1660 PAU DELS PIRINEUS

Medalla editada a Flandes.

- A/. Retrat de Felip IV de perfil a la dreta, coronat i amb atributs.

Llegenda: PHIL(IPPVS).IV.D.G.REX.HIS.DVX.BR(ABANTIAE).Z.

- R/. Sota una corona reial, dues mans juntes amb els collars del Toisó i del Saint-Esprit (simbolitzant les monarquies d'Espanya i França), sobrevolats pel colom de la pau.

Llegenda: DE CAELO SPIRITVS VNIT.; al camp 1660.

Diàmetre: 45 mm.

Núm. 30 — 1660 PAU DELS PIRINEUS

Guitó encunyat a Anvers (la Pau fou proclamada a Anvers el 18 de març de 1660).

- A/. Retrat de perfil i a la dreta de Felip IV.

Llegenda: NVMMVS CALCV(LVS).CAM(ARAE)RATIONIS BRA(BA-
NTIAE) A° PACIS.

- R/. Àngel volant amb un llibre i unes balances.

Llegenda: PACE RESVRGET IVSTITIA ET RATIO. 1660.

Metall: Ae.

Diàmetre: 32 mm.

Núm. 31 — 1660 PAU DELS PIRINEUS

Guitó encunyat a Anvers.

- A/. Retrat de perfil i a la dreta de Felip IV.

Llegenda: PHIL.III.D.G.HISP.ET.INDIAR.REX.

- R/. Himeneu (portant a la mà rams d'olivera i murtra) sobre les armes.

Llegenda: CEDANT CONCORDIBVS IGNIBVS ARMA. 1660.

Metall: Ae.

Diàmetre: 32 mm.

Núm. 32 — 1660 PAU DELS PIRINEUS

Guitó encunyat a Tournai (Flandes).

- A/. Torre (símbol de la ciutat de Tournai).

Llegenda: PAX.NVPTIIS.FELIX.; al camp 16-60.

- R/. Dues mans juntes portant dues branques d'olivera i murtra (simbolitzant la pau i les noces).

Llegenda: MIRTVS.IN.OLIVA.

Metall: Ae.

Diàmetre: 28 mm.

Núm. 33 — 1660 PAU DELS PIRINEUS

Guitó editat pel senyor de Cocquiel (Flandes).

- A/. Escut d'armes de l'editor.

- R/. Corona de murtra i al mig llegenda: ANº 1660/MARS VICTVS/
FVIT/CVPIDINIS/ARCV.

Metall: Ae.

Diàmetre: 27 mm.

Núm. 34 — 1660 PAU DELS PIRINEUS

Guitó editat per Jacques-Philippe de Dongelberg a Bruxelles.

- A/. Escut d'armes de la família de l'editor.

Llegenda: FORTITVDENE ET TEMPERANTIA. 1660.

- R/. Vaixell amb bonança, al cel una P (Philippe o Pax) coronada.

Llegenda: FVGAT.NVBES.SOLEMQVE.REDVCIT.

Metall: Ae.

Diàmetre: 27 mm.

Núm. 35 — 1660 PAU DELS PIRINEUS

Medalla editada per la Petite Académie de París abans del 1694.

- A/. Retrat de Lluís XIV, de perfil a la dreta amb corona de llorer i vestit a l'antiga.

Llegenda: LVDOVICVS.XIV.REX.CHRISTIANISSIMVS, sense signar.

- R/. Himeneu portant a la mà dues corones de murtra, amb l'altre mà crema les armes; al fons, el Bidasoa i l'illa dels Faisans; més al fons, els Pirineus.
 Llegenda: PAX ET CONNVBIVM; a l'exerge: IX.IVN(II).M.DC.LX.
 Signatura: C(HERON).F(ECIT).
 Metall: Ar.
 Diàmetre: 62 mm.
 Pes: 102 g.

Núm. 36 1660 PAU DELS PIRINEUS

- Medalla editada per l'Académie Royale des Inscriptions (París) entre el 1695 i el 1701.
 A/. Igual al de la medalla núm. 24.
 R/. Similar a l'anterior.
 Llegenda: PAX.ET.CONNVBIVM; a l'exerge: IX.IVN(II).M.DC.LX.
 Signatura: MOLART.F(ECIT).
 Metall: Br.
 Diàmetre: 70 mm.
 Pes: 145 g.

Núm. 37 — 1660 PAU DELS PIRINEUS

- Medalla editada per l'Académie Royale des Médailles et Inscriptions (París) vers el 1702.
 A/. Igual al de la medalla núm. 14.
 R/. Himeneu alat baixa del cel, en una mà porta dues corones de murtra i amb l'altra cala foc a una pila d'armes; al fons, el riu Bidasoa i els Pirineus.
 Llegenda: PAX ET CONNUBIUM; a l'exerg: MARIA.THER(ESIA).AUSTRIACA/REGI NUPTA/M.DC.LX., signatura MAUGER.F(ECIT).
 Metall: Ar.; Br.; Br./Au.
 Diàmetre: 41 mm.; 41 mm.; 41 mm.
 Pes: 38 g.; 31 g.; 32 g.

Núm. 38 — 1660 PAU DELS PIRINEUS

- Guitó editat per l'Académie Royale des Médailles et Inscriptions (París) vers el 1702.
 A/. Bust de Lluís XIV de perfil a la dreta.
 Llegenda: LUDOVICUS.XIIII.REX.CHRISTIANISS(IMUS).
 Signatura: I.D(OLLIN).
 R/. Mateix tema que l'anterior.
 Llegenda: PAX ET CONNUBIUM; a l'exerg: MAR(IA) THER(ESIA).AUSTRIACA / REGI.NUPTA.
 Metall: Ae/Au.
 Diàmetre: 29 mm.

Núm. 39 — 1660 PAU DELS PIRINEUS

Guitó editat per l'Académie Royale de Médailles et Inscriptions (París) vers el 1702.

- A/. Retrats de perfil i enfrontats de Lluís XIV i Maria Teresa d'Austria.

Llegenda: LVD(OVICVS).ET.MAR(IA).THER(ESIA).D(EI).G(RATIA).FR(ANCIIAE).ET.N(AVARRAE).REX.ET.R(EGINA).

- R/. Semblant a l'anterior.

Llegenda: a l'exerg: MAR(IA).THER(ESIA).AUSTRIACA / REGI NUPTA/1660.

Metall: Ae.

Diàmetre: 28 mm.

Núm. 40 — 1660 PAU DELS PIRINEUS

Medalla editada per l'Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres (París) entre el 1703 i el 1723.

- A/. Igual al de la medalla núm. 15.

- R/. Mateix tema de les tres anteriors.

Llegenda: PACIS PIGNUS; a l'exerg: MARIA THERESIA AUSTRIACA/REGI NUPTA/IX. JUNII.M.DC.LX.

Metall: Br.

Diàmetre: 41 mm.

Núm. 41 — 1660 PAU DELS PIRINEUS

Medalla editada per l'Académie Royale des Inscriptions (París) entre el 1694 i el 1701.

- A/. Igual al de la medalla núm. 24.

- R/. Dues mans encaixant (amb les armes de França i Espanya), al al fons, flors de lis.

Llegenda: AETERNAE CONCORDIAE FRANCIAE ET HISPANIAE; a l'exerg: M.DC.LX.

Metall: Br.

Diàmetre: 70 mm.

Pes:

Núm. 42 — 1660 PAU DELS PIRINEUS I NOCES DE LLUÍS XIV I MARIA TERESA D'ÀUSTRIA

Medalla probablement francesa.

- A/. El bisbe de Baiona confirma davant l'altar el casament.

- R/. Llegenda: FIT PAX DUM THALAMO JUNGIS/LUDOVICE MARIAM/ERGO VENUS MARTEM MARSQUE/LIGAT VENEREM.

Diàmetre: 45 mm.

Núm. 43 — 1660 PAU DELS PIRINEUS I NOCES DE LLUÍS XIV I MARIA TERESA D'AUSTRIA

Medalla francesa.

- A/. Retrats de perfil i enfrontats de Lluís XIV i Maria Teresa d'Austria.

Llegenda: LVD(OVICVS).XIIII.ET. MAR(IA).THER(ESA).D(EI).G(RATIA).FRA(NCIAE).ET.NAV(ARRAE).REX.ET.REG(INA).

- R/. Un dia de ple sol a migdia; al fons, els Pirineus.

Llegenda: FAECVNDIS IGNIBVS ARDET; a l'exerg: 1660.

Diàmetre: 35 mm.

Núm. 44 — 1660 PAU DELS PIRINEUS I NOCES DE LLUÍS XIV I MARIA TERESA D'AUSTRIA

Guitó francès.

- A/. Semblant a l'anterior medalla.

- R/. Semblant a l'anterior medalla.

Llegenda: NEC.POTIOR — NEC.PAR.; a l'exerg: 1660.

Metall: Ae.

Diàmetre: 29 mm.

Núm. 45 — 1660 PAU DELS PIRINEUS I NOCES DE LLUÍS XIV I MARIA TERESA D'AUSTRIA

Guitó francès.

- A/. Igual a l'anterior.

- R/. Camp regat per la pluja vivificadora.

Llegenda: NON.LAETIOR.ALTER; a l'exerg: 1660.

Metall: Ar.; Ae.

Diàmetre: 31 mm.; 31 mm.

Pes: 10 g.

Núm. 46 — 1660 PAU DELS PIRINEUS I NOCES DE LLUÍS XIV I MARIA TERESA D'AUSTRIA

Guitó francès.

- A/. Semblant a les anteriors.

Llegenda: LVD(OVICVS).XIIII.ET.MAR(IA).THER(ESA).D(EI).G(RATIA).FR.(ANCIAE).ET.NAV(ARRAE).REX.ET.REG(INA).

- R/. Dues mans unides més estretament encara per una altra mà que baixa del cel.

Llegenda: PACEM ET CN(N)VBIA FIRMANT.; a l'exerg: 1660.

Diàmetre: 27 mm.

Núm. 47 — 1660 PAU DELS PIRINEUS I NOCES DE LLUÍS XIV I MARIA TERESA D'AUSTRIA

Guitó francès.

- A/. Igual a l'anterior.

- R/. Dues mans juntes que aclareixen els núvols sota una llum celestial.
Llegenda: FELICITAS.PVBLICA.; a l'exerg: 1660.
Diàmetre: 27 mm.
Metall: Ae.

Núm. 48 — 1660. PAU DELS PIRINEUS I NOCES DE LLUÍS XIV I MARIA TERESA D'ÀUSTRIA

- Guitó francès.
A/. Igual a les dues anteriors.
R/. Igual al guitó núm. 17.
Metall: Ae.
Diàmetre: 27 mm.

Núm. 49 — 1660 PAU DELS PIRINEUS I NOCES DE LLUÍS XIV I MARIA TERESA D'ÀUSTRIA

- Guitó francès.
A/. Una mà de justícia i un bàcul, posats en forma d'aspa, i al mig una espasa coronada.
Llegenda: SVSTENTANT.IVNCTA.CORONAM.
R/. Igual al guitó núm. 46.
Metall: Ae.
Diàmetre: 27 mm.

Núm. 50. 1661 PRIMER ANIVERSARI DE LA PAU DELS PIRINEUS

- Guitó francès.
A/. Escut de França coronat i amb els collars del Saint-Esprit i Saint-Michel.
Llegenda: NIL.NISI.CONSILIO.
R/. Arc de triomf de tres arcades, a sobre i al mig una pila d'armes abandonades, les columnes i els arcs són ornats amb fulles d'olivera i de murtra.
Llegenda: PACI.AETERNAE.PACTISQUE.HYMENEIS ; a l'exerg: 1661.
Diàmetre: 27 mm.

BIBLIOGRAFIA BASICA

- Médailles sur les principaux événements du Règne de Louis le Grand, avec les explications historiques par l'Académie Royale des Inscriptions et Médailles, Paris 1702.
Médailles sur les principaux événements du Règne entier de Louis le Grand, avec des explications historiques, Paris 1723.
G. VAN LOON, Histoire Métallique des XVII provinces des Pays-Bas — La Haye 1732-1737.
Médailles francaises dont les coins sont conservés au Musée Monétaire de Paris, 1812.
GOEREE, Numismata historica Ludovici XIV, Amsterdam 1812.
Catalogue des Poinçons, Coins et Médailles du Musée monétaire de la Commission des Monnaies et Médailles, Paris 1833.
Trésor de numismatique et de glyptique. Médailles francaises, depuis le règne de Charles VII jusqu'à celui de Louis XVI, Paris 1834.
J. SCHULMAN, Pax in Nummis, Amsterdam 1912.
JOSEPH JACQUOT, Médailles et jetons de Louis XIV, d'après le manuscrit de Londres, Paris 1968.

